

T U D O M Á N Y T Á R.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

SCHADEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' TITOKNOKA.

H E T E D I K K Ö T E T.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL,

1835.

1911

T A R T A L O M.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

Philosophia.

A' NYILVÁNYOS ÉSZJOG' alapvonatai.....	Lap 100
--	------------

Tudománytörténet.

OLASZ ÉS SPANYOL KÖLTÉS AZ UTOLSÓ ÖT ÉVTIZEDBEN. Ancillon után.	
TOLDY FERENCZ.	68
NAPOLEON AZ IRÓ, 'S ANNAK EMLÉKIRATAI. SZONTAGH GUSZT.	119

Nyelvtudomány.

NYELVÜNK' UJABB FORDULATAI.....	GUZMICS. 3
AZ ÖSSZETETT MÁSSALHANGZÓK' EGYSZERÍTÉSÉRŐL. VÖRÖSMARTY.	179

Ország- 's népismeret.

GÖRÖGORSZÁG' JELEN ÁLLAPOTJA, Thiersch után. JAKAB ISTVÁN.	17
--	----

Historia.

A' SZÁRAZYÖLDER' UJSÁGA. Cuvier' nyomozásai.	
SCHEDEL FERENCZ.	92

Közigazdaság.

EGY PILLANAT A' KÖZGAZDASÁG' tudományára. Francziáb.	
CSATÓ PÁL.	57

Építés.

AZ ORSZÁGUTARNAK tartós és szilárd kerékvágások' alkalmazása általi javításáról, vasutak helyett. Gondolatai egy bá- deni írónak.....	GARAY. 172
---	------------

Természettudomány.

AZ EMBERTELŐTTI FÖLD. Cuvier' fölfedezése.	
SCHEDEL FERENCZ.	76

II. LITERATURA.

	<i>Lap</i>
OLASZ LITERATURA. 64—7 Silvio Pellico.....	185
FRANCZIA LITERATURA. 68. Annak legujabb phasisai.....	189
MAGYAR LITERATURA. 69. Magyar bibliographia 1834ről.....	194

III. VEGYES KÖZLÉSEK.

STATISZTIKAI UJSÁGOK. Lander' ujabb utazása a' Nigeren.....	217
Legujabb utazók Ázsiában.....	223
A' keletindiai angol gyarmatok' kereskedési fontossága.....	224
Angol gyarmatosítások.....	227
Liberia, néger gyarmat.....	229
Europa' népessége 1833' végén.....	233
Az Egyesült-Országok' lakói vallás szerint.....	237
Válami a' chinai birodalom' jelen állapotjáról.....	237
Literaturai statistica..... GARAY	257
TERMÉSZETTUDOMÁNYI DOLGOK. Sóaknák.....	258
Europa' levegői mérsékletéről..... DERCSÉNYI JÁNOS.	246
A' Vesuv' nevezetes kitörései.....	253
Békaeső.....	254
Hyaenavadászat Afganistanban..... GARAY.	255
LEVELEZÉSEK. Hazánkat érdeklő kéziratok a' külföldön.	
PETROVICS FRIDERIK.	256
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.....	273

E' kötettel adatik ki egy *anticriticái függelék*.

T U D O M Á N Y T Á R.

HETEDIK KÖTET.

T U D O M Á N Y T Á R.

H E T E D I K   K Ö T E T.

NYELVÜNK' UJABB FORDULATAIRÓL.

Mindig azt hittem 's, bár több ellennézeteket, dorgálatokat, tanács- és javalatokat, többnyire a' nyelv' eredeti sajátsága, tisztasága, veszélyeztetése iránti félelemből eredteket, keserű panaszokkal, gúnyokkal keverteket hallottam, olvastam — azt hiszem most is 's tán hinni meg nem szünöm, hogy a' halál' porából életre, virágzásra éhredt, virágzani, gyümölcsözni folyton akaró nyelvnek, innen tisztulnia salakjából, simulnia durvaságából, emelkednie alantiségéből, onnan bővülnie, szépülnie kell eddig zárt saját honi kincstárából, idegen ragományokból, hogy a' tökély' fokához szakadatlan haladással emelkedjék 's magával emelje a' rajta beszélő nemzetet, 's magához vonja a' rajta még nem beszélőket is.

Igen természetes, hogy a' melly nyelvvel ez történik, annak időről időre különféle változásokon kell átmennie, pedig annál sebesebben, minél nagyobb erővel halad a' kitűzött célhoz *).

Ha visszatekintek az időre, mellyben honi literatúránkkal ismerkedni, vele szövetkezni, benne lépést merni kezdék; mink vala akkor 's mik valánk minn-

---

*) Hogy a' nemzet nem kedvetlenül veszi az újításokat, miként velünk elhitetni szeretnék az ellenmondók, elég nyilvános vagy csak a' jelen országgyűlésből is, 's onnan, hogy új szellemű irataink legtöbbektől olvastatnak. G.

magunk abban! szegények és igen szegények 's gyávák valánk mi, mert szűk volt mindenünk. — Egy, de jó, igen jó, az időben csoda jelenetű grammaticánk Révaitól, kit nyelvünk' geniusa keltett 's vezérlett ihletve, annak mélyen röjtözött titkaiba hathatni, 's fölhozni a' tömérdek kincset, mellyet, mert fénye még a' rajta halmultan feküdt agyagon át nem ragyoghata, csak az igen kevés éleslátók tudának valamennyire becsülni. Mennyit nyerénk e' fölfedezéssel, barátim! érzitek. Itt vala örök időkre megvetve nyelvünk' fejtésének, biztosb állásának rendülhetlen alapja. E' fölfedezése a' nagy férfiúnak megtevé azt, hogy jól beszélhetünk, irhatunk szegény nyelvünkön, ha akarunk. 'S nem szabad-e még ma is kérdenem: Hány beszélő, de hány író beszél, ír, a' nélkül, hogy a' fölfedett kincset csak megtekintni is méltóztatott volna!! Érték-e e' megbecsülhetetlen kincsek egy második teljes kiadást 30 esztendő' lefolyta alatt? Az ellenrohanás nagy volt és veszedelmes, de a' nagy mester' számra ugyan csekély, de erőre nagy, hű tanítványai, hallgatói szinte mint nem hallgatói, de ezek annál szorgosb tanulói, érzék a' kincs' becsét 's visszatipratni azt az anya' gyomrába nem engedék, sőt többnek föllástával gyarapíták a' tömeget.

'S mink volt egyebünk e' még salakos kincstárunkon kívül? — Míg 's már előbb

Bessenyei, Orczy, Báróczy — áldás, örök áldás porokra! — a' franczia dúis bányákat fosztogatták, 's beönték honunkba ragadományait. Ezt tevék majd Döme az olaszokkal; a' hellen izlésű, sok oldalú Kazinczy mind a' kettővel 's az előre hatalmas lábakkal lépdelő németekkel. Ányos és Faludi nyájasan szolítgaták az igen egyszerű de tiszta hímzetű honi Musát. Majd Dugonics, Csokonai, Kisfaludy Sándor tejet szürenek a' kisdedeknek, 's édesgeték az anyanyelvhez honunk' igen örömet küldő fiait és leányait. Rájnis, Baróti, Fabich törék a' kemény héjú diót előttünk, nekik esve a' hellen és római mértéki verseknek; köl-

töttek és fordítottak, elég musával, de gratiával esekélyebbel. Az erő nagy is vala és mérész, de annál nyájtalanabb. Ezt tevő Virág, erőre hasonló azokhoz, nyájra de 's kellemre jóval fölöttük.

Mit panaszkodunk? Ennyi erő, ennyi bel- és külkincs! — Nem panaszkodunk semmit is, dicsekszünk inkább 's kevélykedünk. Sok és sokféle ösvény nyílt és sokfelé előttünk; törve, edzve a' makacs ércz. Csak azt nem tudók, hova, merre 's hogyan?

A' széphalmi hős mélyen bukdácsolt az örvényben, a' körölte gyűjtött vagy ellene lódított érczesoportok között 's vivő heraclesi karokkal a' meggyújtott fáklýt. Innen is onnan is loccsantak ellene a' földalanti hullámok, hogy eloltsák 's kivessék kezéből a' fönlobogó fáklýt; de az erős, a' rettenthetlen karu nem engede, 's csinnyán tudá magát, majd kijátszva a' játékos, majd oldalva az erősb, majd megtámadva a' valamivel gyengébb ellent, védelmezni. Ő ment, vissza nem tekintve, a' csapásokat nem érezve, 's világos ösvényt hagyva mindenütt maga után, 's tódult utána a' bátor fiatal erő, vele rontni, építeni; gyomlálni, ültetni, kisebb nagyobb szerencsévé; de mindig bátrabban, mindig szilárdabban.

'S mit tett tehát Kazinczy? szépített. Révai megraká az erős falakat, Kazinczy behinté azokat a' művészet' bel- 's külszépségeivel. Mert beszédünknek nem csak jónak (törvényesnek), de szépnek is kell lennie, valamint, hogy az ember egészen ember legyen, nem elég jónak lennie, szép is legyen. Jól értsetek! nem testre, bátor testre is, de nem húsra, bőrre, hanem lélekre, 's a' szép lélek' hüvelye nem lehet rút. A' jó beszéd szép szavakban és kötésben. — Kazinczy' ragadványai elboríták a' nyelvet, 's ez egy, még nem látott új szint ölte magára, daczokra az ilyeshez szokni nem tudtaknak.

És íme! — Miként a' mennyei Venus, úgy emelkedtek föl a' hullámok közül tisztán, nyájasan, a' charisek' gyengéd karjain — kik? — Dayka és Ber-

zsenyi, egészen új színben, egészen átváltozva, miként a' regényes világ' sok alaku tünderei. — De elég a' különféle színű beszéd. Szóljunk, áldást hintve az elhunytak' hamvaira, áldást a' még élők' őseire — szóljunk komolyan.

Még csak két politicalai (?) ujságunk tengett, tán 3—600 olvasó között, egészen, miként kellett (másképen elhalandók), ó szinszabásu köntösben. Első folyóiratunk, mellyből tanulhatánk, vala az Erdélyi Muzéum. Döbrentei tágas és elég gazdag mezőt nyitott ott a' tanulni akaróknak. Ezt követé a' most is élő, de korával öltényét is — nem csinosbra — változtatott Tud. Gyűjtemény. Ezt a' hazafiúilag buzgó hevű, mind magának mind literaturánknak korán elhalt Trattner Tamás alapítá. Utána jött a' csinosb F. M. O. Minerva, mellynek rendesb folyamot és nem kétes állapotodást ohajtok. Mind a' kettő tudományos inkább mint művészi tekintetű. A' szépművészetnek nem rég nyílt meg a' mező, hogy már azok is szólhassanak hozzánk magyarul, a' Honművészen. Bel- és külesín az ő dísze, miként czélja is. Neki még lebegényesb szellemet és nagyobb terjedelmet kívánok.

És itt állunk. Kiknek a' ma történeteket is el kellene mondanom, azoknak nem írok.

Ennyi forralmaiban, küzdéseiben, haladásában, lehetséges-e hogy nyelvünk eredeti szüzeségében, együgyűségében megmaradt legyen? Lehetetlenséget kíván, ki a' kettőt együtt kívánja. — Változott tehát nyelvünk. De jobbra változott-e? Ha az egészet vesszük, tagadhatlanul jobbra. Nem szaporodtak-e íróink? nem-e íróinkkal olvasóink? Húsz esztendővel ezelőtt meg fogtak-e, vagy csak fele szerencsével fogtak-e megindulhatni azok, mik most vidám folyamatban lejtnak egünkön? És húsz esztendővel ezelőtt tudtunk-e írni annyi csinnel, annyi kellemmel Aurorákat, Honművészeket, Társalkodókat, Rajzolatokat stb? Ezek pedig, hogy részeletekbe ne ereszkedjem, nem nyilván tanúi-e annak, hogy nyelvünk jobbra változott? mi ha nem tör-

tént, e' nyereségek írókban, olvasókban megfoghatatlanok.

Úgy, de a' kevés jóval mennyi rossz vegyült! Szeretném e' fölkiáltást megfordítva, vigabb hangon adni: a' sok, igen sok jóval milly kevés rossz vegyült! De én azt hiszem, hogy javítások ujítás, ujítások rontás, rontások változás, változások hibák nélkül, emberileg nem történhetnek. Oda utalok, polgári és természet-mesterségi uj találmányainkra, mellyekkel olly gazdag ez a' mi korunk, 's kérdem, a' nélkül hogy feleljek vagy feleletet várjak, ha azok nem mentek-o hasonló viszontagságokon át? Hol a' művész, hol az építő, hol az író, hol az ember, ki munkálódása' körében nem hibázott! Teljes meggyőződésből mondom, a' ki soha nem hibázott, a' ki soha nem rontott, az soha remeket sem hozott világra. Csak a' munkátlan, semmit tevő ember nem hibáz. Én, ha az ujító száz ujításai között kilenczvenkilenczet rosszul, és csak a' századikat találá jól, ölelem munkás lelkét, 's félre vetve a' 99et mint nullát, a' századikat haszonra fordítom, 's ez az ő érdeme, millyennel nem dicsekedhetik az, a' ki, mert semmit sem tőn, egyszer sem hibázott.

Röviden: vagy elfogadja a' nemzet az ujításokat, vagy elveti; ha elfogadja, meg vannak szentelve; ha elveti, nincsenek ártalmára.

Elmondá már egy társunk, ki nekem kétszeresen társam, e' Tudománytárban a' nyelvujítás' kutfőit *). Én azokat nem ismétlem, inkább tetteleg nyúlok a' dologhoz, és nyelvünk' ujabb fordulatait, rövid kivonatokban mutatom, javalamat adva, vagy tagadva nekik.

E' tétemet mindenki helyben hagyandja, a' ki tudja, hogy a' T. Társaság most készül egy a' lehetőségig teljes szótárt, és tökéletes nyelvtant (grammaticát) adni. Szükséges illy nagy merészletű munkát nézetekkel megelőzni, fejtegetéseinkkel elősegíteni, netán vigyáztalanságból is csúszszanak be hibák, mellyektől

*) L. II. köt. 3—30. lap. *A' szerk.*

minél könnyebb azt előzőleg óvni, annál nehezebb utózálag megszabadítani.

Egyes ember nem nyujthat mindent, 's keveset sem minden tévedés nélkül. Szabad legyen azért, a' hon' és nyelv' szeretetére! fölkérem minden dologhoz értőt, társat, nem társat, ne mulasztja nézeteit, javaslatait nyilván közölni. Szép, hasznos szolgálatot teendő e' pályán a' honi tudományosságna mind az, ki ezt tudománynyal, elfogultság nélkül, teendi.

Nyelvünk' újabb fordulatai hármasan mutatkoznak: 1) szavakban; 2) írásmódban; 3) kötésben.

1. Nyelvünk' újabb fordulatai szavakban.

A' Jelenkor című hírlapoknak megindultával föltötte nagy rugást tön a' már jóval előbb kezdett, de csak félve tett szóújítás. Töméredek új szavak boríták el nyelvünket, mellyeket többnyire jól találtaknak kell vallanunk, ha vallani igazat van kedvünk. De tagadhatatlanul legjobbak azok, mellyeknek értelmüket az etymologia, származékban vagy összetésben, minden fejtorés nélkül kitaláltatja velünk, hogy a' magyarul értőnek, és nem épen gondatlannak azokat magyarázni, majd nem nevetséges dolog volna. Illyenekkel élni csak a' makacsság vonakszik, vagy a' vastag tudatlanság. Ezek az egyszerű vagy összetett származékok, tiszta, értelmes magyar gyökekből. Elészámlálni mind ki tudná? Jelesebbek:

Csel szövény, melly nem csak kimondja világosan azt, mit a' diák, intrico-ból csinált, semmivel sem tágasb értelmű franczia intrique. A' magyar pedig jóval bővebben adja azt az értelmet, melly az e' nemű szövényben lényeges, a' francziában pedig csak önkényen hozzá értett, t. i. a' mód (tsel, fortély), mellyel a' dolgok össze-visszaszövetnek, zavartatnak, hogy az üzübe vett bekerítessék.

Erény mellyet először Baróti így, majd Dayka vagy Kazinczy, rény (Berzsenyi folyvást virtussal

élt); én pedig, erőny, a' következő okoknál fogva: 1) Hogy az effélékben legyen különbféleség, mit, hol csak lehet eszközteni kell a' szépírónak. 2) Az ő valamivel keményebb az é-nél, azért férfiasabb 's a' szó' ideáját hívebben adja. 3) Közönségesb törvénye nyelvünknek, hogy a' gyökszó a' származékokban épen tartassék, így: *hal-ász, kert-ész; teremtvény, természetmény*. Így: *szer-ény, bő-ny, sző-ny*. 4) Végre, ha ki mind ezek mellett is inkább az *erény* mellett marad, ám maradjon! legalább nem veheti neheztelve az erőnyt is, tudva nyelvünk' szerencsés változhatékonyosságát, jelesen a' magánhangzóokban. Azt hiszem, hogy ha Barótnak az erőny jut eszébe erény helyett, ma senki sem kételkednék úgy írni.

Eszme (*idea*) igen jó: valamint elme adottigét, elmélkedem; úgy az ige, eszmélkedem fölteszi az eszme szót. Szükségünk van pedig a' jó szóra, mert a' *fogat*, vagy az újabb *fogalom*, csak *conceptus*.

Igen jó szavak: elnök, az alkalmatlan előlülő helyett, személynök (*personalis*), hírnök (*nuncius*), zsarnok (*tyrannus*), de vigyáznunk kell, hogy ezt a' szót a' régiek' értelmében vett *tyrannus* helyett ne használjuk: az nem volt zsarnok, a' legjobb, legatyább királyok is nevezettek úgy; a' tyrannusnak zsarnok (kegyetlen, zsaroló) értelme újabb korbéli.

Szilárd (*fest, solidus*). Meg kell vallanunk, hogy e' fogat' pontos kitételére eddig nem volt szavunk. A' kemény és erős között haboztunk, de a' fogatot egyike sem adja. A' szónak gyöke szil, nyelvünkben több származéknaak anyja 's hihető, hogy eredeti értelme valami más volt, mint a' mai *szil, szilfa* (*ulmus*). Jelesb származékai: Szili, Szilasy, Szilágyi, nemzetségi nevek; Szil, Szilád, Szilágy vidéki nevek; szilag (*darab Szabó D.*), szilaj (*petulans*), szilánk, *gyalu hulladék*. Végre szilágy, *kemény nyaku*, melly értelemmel rokon az új szilárd szónak értelme.

Legmerészb fordulatok történtek az *ész* képzőszócska' segédével korunkban, 's ez különös figyelmet érdemel. Régóta léteznek már ezzel képzett szavaink, mellyek valaha nem különben újak voltak, miként a' maiak most azok; ezek átalán azt jegyzik, a' ki valamihez ért, valamivel bánik, foglalkozik, rokon értelműek az *as*, *es*, *os*, végzetűekkel. Illyenek: halász, vadász, kertész a' régiek között; az újak között: művész, csillagász, költész, stb. A' régiebb nevek, úgy látszik, csak nevekből alkattak, nem igéből is; ma merészek *) valánk igéből is képzeni, mint költész, gyógyász. De ez sincs minden példa nélkül a' nyelv' régiségében. A' természet, bizonyosan igéből (*tere m*) származott, nem egyenest, hanem a' természet által, melly ugyan eddig nem volt gyakorlati szavunk, de lehet (a' teremő és természető helyett) épen azért, mert származékában rég idő óta megvan. Én tehát a' költész, gyógyász, írássz szavakat épen úgy javalom, miként a' művészt, csillagászt, sebészt, azért pedig még inkább, mert így az akár egyszerű, akár összetett, egyenleg utálatos, nagyszáma, mert igen könnyen csinálható, participiale nevek ritkulnak 's helyettők az igen szép végzetűek szaporodnak. Kinek ne tessék inkább a' csillagász, mint a' csillagvizsgáló, a' sebész mint az idegen chirurgus vagy felcser? Eleink is mondhaták 's hihetőleg mondták is egy ideig, *madárfogó*, *vadűző*, *kertművelő*, de édes örömet elfogadák a' szerencsésen talált szebb 's rövidebb *madarász*, *vadász*, *kertész* neveket. — A' költő annál alkalmatlanabb, hogy különben is több értelmű.

De nem javalható az *istenész* (*theologus*), népész (*plebanus*), valamint átalán az mind, a' mi már magában észszel bíró, azért is az *észszel* képzett illyenekben csak értelemtévesztő volna: *istenész*, a' vizsgált tárgy-e (*isteni ész*, *mens divina*) vagy a' vizsgáló ma-

---

*) Sőt e' *mer-ész* is *mer* igéből származik. A' szerk.

ga? Illyenek volnának: angyalász (*daemono-* vagy *angelologus*), emberész (*anthropologus*) stb.

A' művész és mívész (míves) között kevesen különböztetnek, pedig a' különböztetés nem csekély nyereség volna. Megkülönböztetjük bizonyynyal a' szabad és a' szolgai mesterségeket (*artes liberales; artes illiberales, serviles*). Eddig mivesnek mondók az órást, az aranyból ezüsből stb dolgozókat, a' földmívelőt stb; a' szép mesterségeket nem tudók közönséges név alá szorítani; *mestert* mondánk és *mesterembert, képirót* és *faragót*. Ma e' kettő *képész* és *szobrász*. Ime ajánlkozik most a' külön dolgok' nyelvbeli elkülönzőkre is a' segédszó: *műh* vagy *műv*, és *mív*; *művel* és *mível*; *művész* és *mívész* vagy *míves*; *művészet*, *mívészet* vagy *mívelet*. Mit a' nyelv illy bőkezűleg nyújt, ne éljünk-e azzal minél szabadabban?

A' tan-ra, ha nem csalódom, én figyelmeztetém előszer íróinkat Hellen-magyar literaturámban (*Évkönyv. I. K. **). A' Jelenkor kezdve vele élni. Ebből származék a' *tanít*, *tanul*, *tanács*. Mit irtózunk magával a' gyökkel is élni? 'S ez a' tan mennyi segédül lehet még a' tudomány' és művészet' minden ágának magyarosításában! Né merjük-e mondani: *nyelvtan* (*grammatica*), *szám-tan* (*arithmetica*), *elv-tan* (*logica*), és *sz-tan* (*metaphysica*), *hang-tan* (*musica*) stb.

Kegyed és Ön. Az elsőt a' hajdan megnyujtva, *kegyel-med*, majd kurtitva *kend*, vagy *ked*, 's így is úgy is lealjasodva *dívót*, Döbrentei hózá életre; a' másodiknak Széchenyi István ada megszólító értelmet. Mind a' kettő elég jó, ha az elsőben lappangó *te*, 's a' másodiknak nem titkolható bármi csekély, de annál érzékenyebben visszalökő megvető hangja (miként a' diák *ipse*, a' német *Er*, vagy *Ihr*), nem idegeníti épen azokat, kiknek kedvökért hozvák. Én mind a' kettőnek minél közönségesb divatot ohajtok, de az

---

*) Bugátnak már 1830ban jelent meg *Éptan*-ja, 's az Orvosi Tár azóta számtalan üszvétételekben használta. A' szerk.

elsővel a' fölöttem vagy mellettem, az utolsóval az alattam vagy távoltam állókat szeretném szólítani.

Tanuld az új szavakat, fiatal magyar! hogy idegentől vett, vagy magadban keletkezett gondolataidat, eszméidet, fogalmaidat, értelemidet minél tisztábban, minél pontosabban, fejezhesd ki. Mind addig homályosak, félig holtak azok lelked 's szívedben, míg hozzájuk illő 's méltó szavak nem érkeznek fölélesztésökre. 'S te magad annál tisztább, annál szebb ember leszel, minél tisztábbak, minél szebbek lelked', szíved' tolmácsai, szavaid.

2. *Nyelvünk' új fordulatai írásmódban.*

Az írásmódban is (helyesírás) nem kevés változásokat szenvedve egy idő óta nyelvünk, mellyek figyelmünket érdeklik.

Sokban elhagyattak a' keűőzőtt mássalhangzók: *szől, beszél, hallad*, ma *szól, beszél, halad*; *mássa, rovássu, szakállja*, ma *má sa, rovása, szakálya*.

Értte, köztte (érette, közöttte) helyett: *érte, közte*. E' kettőt, mert az etymologia sértve, az értelem könnyen tévesztve, nem javalhatom. Így nem: a' házzi, cselédi, baráti; házai, cselédei, barátai helyett, mert azok melléknevek lévén könnyen értelemtévesztést okoznak; 's aztán sokban e' kurtitás nem is türhető, mint: *sebi, kerti, tolli* stb *sebei* stb helyett.

Nem javalhatók: tagjaim, tagjaid, mert a' j nem az első és második személy' saját függesztője, hanem csak a' harmadiké. Néhány szavaikban az értelemtévesztéstől ovakodás engedi csak meg ezt: *napjaim, napaim* helyett.

Nem javalható: *kedvel, kardal*: *kedvvel, kardal* helyett, mert bennök tévesztve etymologia és értelem.

A' magánhangzók visszavitetnek eredetiségökre: *ügyekszik, tömérdek*: *igyekszik, temérdek* helyett. Nem

tagadhatni, hogy ezt az etymologia így kívánja; de azért az előbbi írásmód sem gáncsolható, könnyen fölcserélhetők lévén e' rokon hangok. Az effélékben tehát kiki saját izlését követheti, szabadon és sértetlen'.

A' harmadik személyü, többes számú birtokos ragok *uk* és *ük*-kel kezdődnek iratni, Horvát István' példájára, *ok* és *ek* vagy *ök* helyett. Így különöztetnek el a' tiszta tulajdon többesektől, p. o. *házuk*, *házok* helyett, *kertük*, *kertek* vagy *kertők* helyett. Ez ugyan az írásban újításnak látszik, de a' beszédben nem épen ujság, többeknek szájukban hallottam még mielőtt így íránk.

Az eddig tellyes-nek iratott szó ma teljes (a' *tejes* vagy *tejjes* úgy látszik veszni indul). Az egyik *l* kivetése helyén áll, mert a' gyökér *tel*, *tele*; de a' *j* miképen jöhetett közbe *y* helyett, megvallom, nem értem. Itt miként kiki láthatja, egyedül a' lágyítónak lehet csak helye, a' lágyító pedig nálunk soha nem a' már magában is mássalhangzó *j*, hanem a' magában nem álló *y*. Inkább írjuk *teles*, lágyítás nélkül, a' mi szorosán véve legjobb volna, ha netán értelemtévesztés nem állana itt is utunkba (*tél*, *teles*); ennek azért eltávoztatására ajánlható az *y*, de soha nem a' *j* *).

Fölkapva ismét a' több mint 30 eszt. óta többektől 's a' jelesbektől elhagyott *bul*, *rul*, *tul* végzőcskák

---

*) Ezen értekezés' lenyomtatásában a' szerkeztető hivatalos kötelességénél fogva, a' M. Tud. Társaság által megálapított helyesírást követvén, mennyire t. i. annak utasításai terjednek, a' *teljes* szó is mindenütt *j*-vel iratott. A' Társaság' nyelvtudományi osztálya azért ajánlá ezt, mint-hogy benne ugyan azon *J*-t látja, melly a' sar (sar-ló), ter (terül, terít) gyökérben *nyugszik*, 's a' sarJad, terJed-ben ismét megjelenik (hihetőleg a' gerJed' gyökere is csak ger); 's megvan az eper-j (eprész), fér-j (férfi), fűr-j (fűr; fűrge); le-j-ebb, fe-j (fő), szá-j (szá-m, -d, -nk, -tok) 's többekben. Szint így nyugszik néha, legalább a' kimondásban, a' h (méh, vseh, tereh stb), 's felette gyakran a' v. A' szerk.

ból, ról, től helyett. Nem javalhatom' e' hátralépést. Nem javalhatásom' első oka a' *tul*-ból vétettk. Ugyan is *tul*, magán véve annyi mint *trans*, *ultra*; *erdőn*, *vízen tul*. Vessen másodszor összeítést (*una cum*): a' ház födelestül (födéllel együtt) *ledőlt*; a' madarat *tollastul* (tollával együtt) *megette*. Teszen távolságot: *Pest Budátul* egy ugrás. Végre teszen elvételt, elkülönzést (a vagy *ab*): a' *kalmártul(tól)* vettem; *bárányt az anyjátul(tól)* elválasztani. Ha már mindenben nem különböztethetünk, legalább a' már elkülönzötteket ne zavarjuk ismét össze. — Második oka nem javalhatásomnak a' *ról*-ból vétetik: senki sem írja e' szócskát független állapotában *u*-val, *ról*, *rólam*, *róla*, nem pedig *rúlam* stb, miért kellene tehát az *ó*-t *ú*-vá változtatni ragállapotában?

Maiglan habozom, *föl*-t irjak-e vagy felt. Hogy ez utolsó nem ritkán ejt bennünk értelemtévesztésbe, bizonyos: *fel*, *fele*, *felét*, *feles*, két értelműek, megszűnnek ilyenek lenni, ha egyik értelemben a' szót *ő*-vel írjuk: *főle*, *fölét*, *fölös*. Ezt tekintve, hajlandó vagyok az *ő*-re; de tekintve azt, hogy *felhőt* írunk és *felleget*, *fellegvárt*, mellyekben nyilván a' *fel* (*föt*) az anya, vonakszom az *ő*-től. Még is hajlandó vagyok inkább írni, az eddigi köz szokás ellen: *fölhő*, *fölleg*, mint értelemtévesztésbe esni.

Saját ötletemet mondom el végre és ajánlom. Fölötte alkalmatlan, írónak és beszélőnek egyaránt nem tudni különböztetni a' két egymástól igen különb fogatot, a' *ki* relativumot a' *ki* helyhatározótól. Elöttem igen világos, hogy ez utolsót mindeddig hibásan írtuk *i*-vel *ü* helyett. Nézzük csak a' vele határos értelmű *kül* és *kün* szócskákat; nézzük az igét: *küld*; nézzük a' mellékszót: *külön*, *különös*, a' névszót *különöz* és *küszöb*, 's valljuk meg, hogy valamint e' tagadhatatlanul részint egy, részint rokon értelmű, 's azért egy eredetű szavak *ü*-vel iratnak és nem *i*-vel: *kil*, *kün* ('s azért nem is jól *kivül*, inkább *küvöl*); úgy a' szóba vett határozónak is eredeti hangja nem *i* de *ü*, azaz nem *ki*, de *kü*,

mit beszélőnek nem egynek hallottam szájában. Az pedig, mi itt a' fő dolog, hogy ennél fogvást két távol-értelmű szócskának alkalmatlan hangegységét is kikerüljük, mindenkit hajlandóvá tehet javaslatomra.

3. *Nyelvünk' új fordulatai kötésben.*

Jó ideje, hogy főntebb ízlésű íróink iparkodtak nyelvünknek ama' classicai szabatoságot *) megszerezni, melly a' hajdan Hellas' és Roma' íróit olly kimondhatatlan kedvességüekké teszi még ma is előttünk. Tehát kiemelni nyelvünket azon végetlen áradozásból, mellyben ezelőtt csín és kellem nélkül süppedezett. Részenként kimutatni az e' pontban tett fordulásokat majd nem lehetetlen. Az elsőség itt Kazinczyé tagadhatatlanul; míg ő nem fordít, nem tép, gyomlál, irt, nem vív, nem karczol, semmink sem vala a' legbővebb áradozásban. Írtóztam az egy sor idegent két sor magyarban olvasni. Révaink, kinek nyelvtanát arany nál ezüsthöz többre becsülöm, a' különben nagy Révai száz homéri verset százötvenben tud adni magyarul! mások még többet is tudának. Mai műgondos íróink semmit sem engednek a' legszabatosabb idegeneknek, 's itt látom nyelvünk' diadalát legvilágosabban, mellyet nem az egy helyben tipegőknek, de a' mindig munkás újtóknak köszönhetünk egyedül.

Mi teszi e' csodát? röviden mondom: az *assiduum studium*, a' fáradhatatlan műgond. És — mert ha valahol, bizonyosan itt *longum iter per praecepta, breve per exempla*, — egyes szabályok és példák helyett, mellyekkel mindenki barátkozhatik, a' ki újabb literatúrai műveikkel barátkozni szeret, az e' pontban csak imént dicsért férfiúnak, ki a' maga korában tán csak egyedül ő maga tevé a' nyelvet valódi műgondjává, Sallustjához, mellyen harmincz esztendő át dolgozék,

---

*) Szeretném, a' *praecisio* diák szónak gyönyörű értelmét, szebb szóval fejezhetnők ki. Míg illyent találunk, meg kell ezzel is elégednünk. G.

készített és kevés számú példányokban barátai között kiosztott előbeszédének elejét közlöm itt, mellyben a' szabatos beszédnek mind példáját láthatni, mind némi vonásait.*

„Sallustot itt nyomban követi Cicero. Két fő dísze a' 'Latium' nyelvének, Hellasnak két nagy nevenedéke, kik annak koronás fiaival bátrak valának megvívni, 's szép nyelveket az ő követések 's az őtőlök szedett zsákmánylások által még szebbé tevék, honjokat halhatatlan dolgozásaik által megdicsőítették; méltók, kiknek képeik egymás mellett álljanak. De túl azon, hogy mind kettejét egy népnek halljuk szólani szavaival, egymáshoz kevéssé hasonlító, 's ez amannak, amaz ennek épen ellenkezője.

Cicero úgy szól mint Romának minden más fia, de lelkesebben, de több tudománynyal, több gondnal; Sallust a' hogyan senki nem más, de meghaladva minden mást. Cicero szabadon ömlöng; Sallustnak nyelve verdesett; nem őt viszi a' beszéd, hanem ő a' beszédet. Cicero bőven szeret áradozni: neki a' sima kedves, a' kigyalult; mesterségét, gondjait, még a' hol fél napokat pazarla is két három sora' kisikárlására, szerényen rejti el; Sallust darabos, de az ő darabossága kecsesebb és kedvesebb a' mások' simaságánál; ő nem rejti el gondjait, sőt azon van, hogy olvasója magát minden szava, minden fordulása által váratlanul érezze meglepetni. Amaz megleglé *) a' szokottat, a' mit minden érthete és egyszerre érthete, 's az illyet csak nemesítgeti; kevély-értetni mindentől; végig röpke az egész kört, egyesíti a' mait, a' már avúlót, az újat, mihelytt az illyen magát szépség, hathatóság, ollykor csak szokatlan arcz által is ajánlja; makacs ízléssel válogatott szavait makacs ízléssel fűzi össze, 's természeti beceit kaczer fortélyok által nevelgeti. Benne együtt a'

---

*) Ez a' szó nem azt jelenti, mit K. akar mondani: K. mondani akarja, hogy C. meglegedett a' szokottal; meglegléni pedig annyi, mint sokalni, megunni. G.

catói rusticitás és a' Gabiniusok' asszonyos czifrája; a' férfias és a' puhúlt, a' honi és az idegen, a' később kor' vidám színe és a' hajdani fanyar, a' nemes és a' nemtelen, a' törvényszeres és a' vétek, 's egyike nem ritkán a' másika mellett, de mindig bájban, de mindig kellemben gazdag méltósággal. Cicero változtatja színeit: Sallust a' maga komolyságából soha ki nem lép, de az ő komolysága mosolygó. És neki épen ez a' komoly arcz, ellenkező egyezésben a' sybarita piperével adja azon méltóságot, melyet a' szintén úgy tömött, de nem vidámon sötét, hanem bús és fekete Tacitus is csak úgy tudá meghaladni, hogy utól érni ugyan távolról sem tudá. Ciceronak arczában szépség van és erő, az és ez egy mértékben, nyugalomban; a' Sallustéban csak szépség, de erő által; a' 'ravasz a' szépséget aláveti az erőnek, de csak hogy majd egész hatással törjön elő, 's az erőt feledtesse, mellynek, a' mint látszhatnék, egyedül keresé ragyogását. A' Cicero' Musája halad tárgya felé, mint a' kinek dolga van, 's nem is óhajt tetszeni; a' Sallusté úgy tesz mintha nem volna dolga, 's csak láttatni akarná magát. Lépdél, nem siet — *et vera incessu patuit deus.*"

GUZMICS,

apát, m. t. társasági r. tag.

GÖRÖGORSZÁG' JELEN ÁLLAPOTJA.

Thiersch után.

Nincs nép, melly műveltségre, erkölcsökre és éredekre nézve olly különböző részekből állana, mint melly Görögországot lakja. Számlálhatlan nyájaikkal hegyeket az évszakhoz képest sikkal cserélgető vándor pásztorok tartózkodnak a' földművelő nép közt, melly Hesiodus által leirt alakját egész ekéjeig megtartotta. E' patriarchai egyszerűség mellett, európai fényüzést találhatni a' fő tisztviselők' házaiban, vállalkozó szellemet a' hajósoknál és kereskedőknél, kik szorgalomban 's

szerencsében a' legtapasztaltabb nemzetekkel vetélkednek. Ha belebb tekintünk, a' sem írást, sem olvasást nem értő kapitányok' tudatlansága mellett, nagy miveltséget szemlélünk a' polgári férfiak közt, kik közül sokaknál mély és széles ismeretek legritkább tapasztalással párosulnak. A' vitézi időktől fogva egész a' francia zendülésig minden forradalom fenn hagyá itt nyomát 's minden század erkölceit; együtt van itt a' közép és jelenkor a' hajdani hellen idő' erkölceivel és byzantiumi neveléssel; mert a' hódoltatók a' nélkül következének egymásra, hogy a' társaság' alapját megváltoztatták volna; és semmi erkölcsi 's egyszersmind politicali catastrophá nem munkált eléggé hathatósan, hogy az előbbi idők' romladozó műveit új alakba öntötte, 's új szükségekhez és új törvényekhez illesztötte volna.

Elsőben is, könnyű átlátni azon különiséget, melly a' Görögországot alkotó három főrészt, u. m. Romelia, Peloponesus és a' szigetek' lakosi közt létezik.

Romeliában vagy a' szárazföldi Görögországban, a' középkor' lovagi szelleme, vitézséggel és rablással, vendégszeretéssel és erőszakkal, tudatlansággal és kevélységgel vegyülve, csaknem egész erejében fenmaradt, és valamint itt mindig némi vad, habár a' kapitányoknak a' törökök által ellenzett szabadság uralkodott, úgy a' férfiak folyvást hadakozók és büszkék maradtak, módosságokban szint' annyi őszinteséget, mint rendetlenségre hajlást mutatók. Itt az életmód, bútorok, főleg az élelemszerek még a' hellenkor' teljes egyszerűségében vannak, 's meglehet ahhoz még ujabban közeledtek azon mértékben, mint a' hajdani miveltség, melly azt alapjának ostromlása nélkül módosította volt, e' hegyes és csaknem magokra hagyott tarományokban kialakult.

Peloponesus, a' mainotákat kivéve, egészen meghajlott a' törökök' járma alatt: csak a' Clephták' néhány családjai, mint a' Colocotronik 's Coliopulók, védelmezének a' hegyek közt némi rablói szabadságot;

de a' főpapi családok annyira hatalmokban keríték a' közdolgok' kormányát, hogy magok a' basák is tőlök függnének, 's ezek' nevében inkább nyomák a' népet, mint a' törökök. A' főpapok cselszövények által fentarták magokat e' másod rangu hatalomban, melyek' segélyével csaknem minden török kormányozót megváltottattak. Ez általános, 's a' főpapoknak a' hatalomban részesülte által még rosszabbá lett rabszolgaság mély nyomokat hagyott az embereknek: nemcsak characterokban, hanem szinte külső tekintetükben is. Romelia hadakozó, Moreának még csak fegyvere sem volt 's általában katonái épen nincsenek: a' Colocotroni' emberei nem egyebek mint az ekétől egy időre elvett parasztok, 's pedig önkényök ellen; az alatt, hogy a' romeliai kapitányok' palikárjai kisdedségök óta fegyverben nevelkedtek. Következőleg a' moreotáknál nem kell keresni szomszédaiknak szabadelmőségét, és merész sőt büszke járását: ezek csuszó mászók és kevélyek, miveltebbek de romlottabbak is, 's azon megvetésért, melyet irántok amazok bizonyítanak, valódi szívszerinti gyűlölséggel állanak boszut. Peloponesus' részére sok olly kivételt kell itt tenni, melly a' szárazföldi Görögországnak nem kedvező, 's közönségesen tapasztalhatni, hogy a' fegyver alatt és függetlenség' fényével nevelkedett ifjuság épen nem hasonlít 'a' szolgaságban megöregedett ivadékhöz; de mi úgy festjük a' dolgok' állapotját, millyennek fog találatni, midőn Görögország' újra alkotása munkába vétetik, 's azon ivadék, melly legtöbbet ígér, nem vett még részt az országos ügyekben.

A' szigetek, összeköttetésök 's Európával kereskedésüknél fogva inkább közelítettek ehhez mivelte ségökben. Legtöbbnyire a' házak, bútorok, ruházatok, élelem és ágybéli, egészen frank módra vannak, 's szinte a' világnak más korába átvitelve képzeljük magunkat, midőn például a' Heliconról vagy Parnassusról jöven, hol a' gazdát alacson kunyhóban, feleségével és gyermekeivel tűz mellett földön fekünni,

vele szemközt pedig szamarait és ökreit láttuk, Tinosba és Naxosba, egy velencei izléssel butorozott szép házba érkezünk, hol minden kényelem 's az életnek minden gyönyöre fölhaladztatik. Ezen szigetbeliek fölülhaladják morea- és roméliabeli hontársaikat Europa' és nyelveinek ismerete, úgy tanítások által, melly nemmelly pontban a' mienkhez hasonlít, és mellyet rá tudnak alkalmazni a' kormány' rendszabályos munkáira; azonban e' szigetlakók sokáig a' frankok 's jelesül a' velenceiek alatt lévén, rájuk ragadtak a' méltóságos köztársaságnak rossz szokásai; és Olaszországot újra fölhaladjuk egész azon gyűlölködésekig, mellyek ugyanazon város' nevezetesebb családait meg hasonlításra készítetik, 's gyakran az ellenséges házak' gyermekeinek szomorú örökségül mérges üldözést és visszálkodást hagynak.

De nemcsak ezen általános különbözések vannak Görögország' három nagy osztálya között, hanem mindeniknek különvéve ismét új felosztásai lesznek.

Romeliában csaknem az egész földet kül eredetű parasztok művelik. Keleti Görögországban csaknem maga a' Parnassus az, melly a' síkság közepett kivíthatlan erősgként elnyúlva, lakosait a' hódoltatók' rontásától megóhatta: ezek még mind görögül beszélnek 's tisztábban fejezik ki magokat mint a' köznép. Ugyan ez történt nyugoti Görögországban is, hol az Agrapha, Baltos és Xeromenas hegyek helleni származatu népeket táplálnak. A' földművelő népség' többi része, főleg a' lapályokon, oláhokból, bolgárokból és albániaikból áll; de mind e' földművelőket közönségesen oláhoknak nevezik.

Általában e' földművelők izmos férfiak, vonásaik erősek és határozottak, de különbözők a' görög ábrázat' szabályos és szellemi szépségétől. Józanok, munkások, béketűrők, 's a' mi bámulandó, olly jámbor erkölcsűek, mellyet sem a' törökök' és főnpapok' zsarnoksága, sem a' kapitányok' és katonák' sarczolásai meg nem rendíthettek. De ezek egyszersmind hallgatók, komorak és egykedvűek. Soha egy paraszt sem

tagadta meg tőlem tüze mellett a' legjobb helyet, noha azt sem tudta, ha kap-e fizetést; de soha egyet sem is láttam, hogy azért külsejében megváltozott, szomorú vagy víg lett, panaszkodott vagy hálálkodott volna; mert a' nyomoruság és egy változhatlan helyzet' szüntelen szenvedései megedzették szívöket a' mulékony események' behatásai ellen. E' tekintetet érdemlő 's arra rendeltetett férfiak mellett, hogy az ország' erkölcsi és physical első kuffejeinek egyikét tegyék, vannak a' már leirt kapitányok 's ezek' katonái, a' *palikárok*, azaz olly fiatal emberek, kik csaknem mindnyájan 10—12 évű, árva vagy elhagyott, vagy szüleik által önkényt adott suhanczokból avattatnak újonczokká. Ezeket a' kapitányok, fogadott fiaik' czime alatt határtalan függésben tartják, ön módjokhoz szoktatják, fegyverforgatásra tanítják, 's tőlök csak holmi apró szolgálatot kívánnak mind addig, míg férfikort érve katonák lesznek 's a' palikárok' rendébe állanak. Így ezen, a' kapitányok' védpaizsa alatt alakult módnál fogva, ezek olly független hadakozó osztályt képeznek, melly csak henyél 's a' parasztot, ki fegyveres katonától semmit nem mer megtagadni, igen sanyargatja.

A' katonákon és parasztokon kívül nevezetes osztálya van még a' birtokosoknak, kereskedőknek, mesterebereknek, kik a' városokban laknak, és kik között régi honfiúsított családok találhatnak, kik a' vadgyőzők között meg tudták őrzeni lételőket 's részben fentartani szokásaikat; de ezek többnyire mint kívándorlottak jöttek, hogy a' törökökhöz csatlakozzanak 's azok' dolgait vigyék, és a' tengerparti városokban kereskedést űzenek. Ez osztályban jeles embereket találhatni, kik jól ismerik országokat és ügyeinek kezelését, a' nélkül, hogy köztök olly felkezetű és szoros érdeki egybeköttetések volnának, mint Peloponesus' főpapjai közt. A' tengeri városokban activ kereskedés' elemeit látjuk; Missolunghi, noha a' kormány által nem segített, visszanyerte egy részét kereskedési munkásságának, és Calaxidi a' salonai öbölben, melly-

nek tengeri erejét a' törökök csaknem végkép elrontották, naponként növekedik 's nyereséges kereskedést űz.

Peloponesusban a' népnek csaknem azon faja van, mint Romeliában. Azonban a' peloponesusiak még tudatlanabbak és kevésbbé jámborok, mint szerencsétlen romeliota testvéreik. Az albanioták Peloponesusban Argolist 's a' régi Triphylisnek egy részét foglalják el, melly jelennen Új Arcadia' megyéjét teszi. E' népek megtartották eldődeik' vitézségét és Peloponesusban nagy tekintetben állanak. A' többi lakosok közt, kik mindnyájan görögül beszélnek, nagy helyzeti különbség van. A' térség' mivelői nem tulajdonosak; minden föld a' státusé, vagy a' főpapok' gazdag családjaié. Ezek tehát kevésbbé munkások, kevésbbé gondoskodók, elhagyják önmagokat is, mint azon földeket, mellyeket mivelnek, ellenben a' hegyek közt csaknem mindenütt apró birtokosok, következőleg munkás emberek, tiszta 's többnyire kertekkel kerített házak, jól művelt szántóföldek és nagy tanulásvágy van, főleg a' hegyek' kevésbbé ismeretes részében, az argosi öböl és eurotasi térség közt, 's egész Arcadiában.

Városokban a' népség kivándorlottak' különféle osztályiból áll, mint Romeliában, de ezek közt tetemes számu eredeti, hasonló befolyásu és vagyonos családok találtnak, mellyek közül a' legjelesebbek, mint említők, az igazgatásban Kudzsi-basák' neve alatt osztoznak a' törökökkel. Vannak ilyenek minden eparchiában, kik hatalmok' fentartására 's annak a' nép' és kormány' kárával gyakorlására mindig készek. Sőt vannak közöttök olyanok is, kik patriciusságról és földesuri nemességről álmodoznak, hogy ország' intézvényei által megerősítessék a' dolgoknak egy olly állapotját, melly eddig nem egyéb volt bitorlásnál. Ezek' gyámsága alatt az ország csaknem török, 's annál veszedelmesebb rabságra lenne kárhoztatva, mivel ezen majd mind elszegényült családok minél előbb a' nép' rovására igyekeznének javaikat visszanyerni.

Mint Romeliában úgy Moreában is hadi parancsnokok vannak, de ezek csak a' zendülési háborúban nevelkedtek, nem is kormányoztak másokat, mint parasztokat, kik utóbb ismét ekéikhez visszatértek. Csak Colocotroni maradt meg hatalmában, mivel az elnöknek szüksége vala befolyására, hogy Peloponesust féken tarthassa, fegyvertársait és a' fő papokat, eskütt elleneit, elnyomhassa.

Az apró kereskedők' és mesteremberek' osztálya széllel van szórva Peloponesus' faluiban 's központossítva a' városokban; ez nagy részint régtől munkának élő családokból, részint olyan emberekből áll, kik magoknak a' háboru alatt valami értéket gyűjtöttek. A' városok' népségének e' része a' bazár (vásár) nevű nagy utczában gyűl össze. Itt dolgoznak nyitott raktáraikban 's itt rakják ki műszorgalmok' készítményeit. Mások itt kis kereskedést folytatnak, melyeknek raktáraik a' tengeri városokban vannak, jelesül Naupliában, Patrasban, Calamatában, 's melyeknek ágazataik az egész belföldre elterjednek. Ezen emberek legközelebb járván a' parasztok' osztályához, birnak azoknak jó tulajdonságaikkal, 's a' földmivelőkkel együtt formálják azt, mit görög népnek nevezhetünk, olly értelemben vevén a' *nép* szót, mint méltó czimmel jót, jámbort, munkást, értelmest, józant 's a' legjobbak' egyikét.

Van még Peloponesusban egy különös characterű és színű nép, a' spartai, azaz a' Laconia és messeni öböl közti hegyek' lakói; közönségesen mainotáknak nevezetnek egyik megyéjüktől, mert ők magok hajdani nevökről soha sem mondtak le. Megismerhetők kifejezéssel teljes ábrázatjokról, mellyen lefestve látszának azon élénk szenvedélyek és nyomorok, miknek földjök' terméketlensége, parancsnokaik' határtalan függetlensége és nagyravágyása 's azon szünetlen csatázások miatt kitétetve vannak, mellyekre kapitányaik által kárhóztattak. Ezen spartaiak azon népeket ábrázolják, mellyeket a' hódoltatók a' hegyek közé szorít-

tettek 's mellyek azon túl is, midőn a' térségek szabadok lettek, ott maradtak; úgy hogy számos népet találhatni a' sziklákon, mellyek azt nem táplálhatják, midőn lábaik alatt termékeny mezők virulnak, mellyeknek lakosai a' föld' művelésére nem elegendők.

A' szigetekben szinte albanioták' és görögök' keveréke van. Itt az albanioták' szilárd és vállalkozó character, egész erejében kitünteti magát Hydra' szikláján, 's kivált Speziában igen emlékezetes árnyéklatokkal. Mig a' spezioták' tőkepénzeik' gyarapítására 's tengeri erejök' kiterjesztésére használták a' háboru' zavarait, a' nemesebben gondolkodó 's magokat sokkal inkább függetlenségök' ügyének mint személyes érdeknek szentelő hydrioták csaknem mindenöket elvesztették, úgy hogy a' hydrai hajósok kénytelenek élelmök' keresése végett Speziában vetélkedő társaik', Konstantinápolyban és Alexandriában régi ellenségeik' hajóira szegődni, noha ezek' hajóseregét ők verték meg 's ők tették tönkre.

E' külföldi származatu népeknek szomszédai Archipelagusban a' psarai és chiosi népek' maradványai, mellyek leginkább Syrában telepedtek meg, 's szintannyira különböznek az albaniotáktól, mint önmagok között. A' psarioták, e' kitünőleg szép és helleni nép-faj, a' chioták' pénzével készítettek hajókat. Mint szenvedelmes és tapasztalt hajósok megfutották a' tengereket, mig az emlékezetet haladó időktől kereskedést űző chioták raktáraikban és boltjaikban maradtak, tőzsérkedtek, activ és igen kiterjedt kereskedésre tőkepénzeket gyűjtögettek, 's azokat közhasznu intézetek' alapítására 's gyermekeik' nevelésére fordították.

Ugyan ezen hajlandóságok, ugyan ezen összekötetések vannak Syrában is, a' két nép' hasznára, melly ott egy naponként öregbülő kereskedés' középpontját felállítá, 's melly már évenként 200 millio frankot tesz forgásba ezüstben és árukban.

A' többi szigetek' lakosai közt vannak birtokos parasztok mint Tinosban, kik szőlőt művelnek, a' termé-

ketlen meredek helyekre is fígefákat ültetnek: vagy szántóvetők, kik még a' keresztheadakból maradt nemesség' földeit mivelik, mint Syrában, a' régi városban, Santerinban, Naxosban találhatni. E' latin eredetű és hitű nemesség mellett vannak kisebb nagyobb tekintetű nemzetségek, melyek jövedelmeikből élnek, noha ezek többnyire nem legjobb lábon állanak; kereskedők, munkás és gyakran vagyonos hajósok, mint Miconosban és Milosban.

E' népeken kívül, melyek a' jelenleg Görögországot képző tartományokban régtől fogva megtelepedtek, vannak még a' lakosoknak más osztályai is, melyek oda a' háboru' következtében a' törökök' urasága alatt maradt vidékekből visszanyomattak. Értjük a' suliotákat, olympiotákat, candiotákat, phanariotákat, hétszigetieket vagy niciotákat, Thessalia', Macedonia', Epirus', Thracia', Kisázsia' 's egyéb tartományok' lakóit, melyekben a' görög nemzet elterjedett.

A' sulioták' hős törzsöke, közel tizenkétszáz fegyveres ember, elkerülte 's fölülélte hazája' szomorú esetét és Görögország' háborúit. Ezek nagy részben élébbi fejeik, a' Botzarisok, Servák, Zavellák alatt egyesülnek, kik érdekre 's érzelemre nézve, mint hajdan, megoszolvák.

Az Olymp' magas völgyeinek fejei, kik nem akarván elősegíteni a' közös küzdést, Thessalia' és Macedonia' támadását vezélyezteték, utóbb a' kiutachik által ostromoltattak 's a' Thermopylákon túl vonulni kényszerítették. A' perachorai romeliotákhoz csatlakozva, ezek hathatósan munkálkodtak a' Capodistria nemzetség' felforgatásán. Közülök mintegy 2500an kapitányaik' zászlói alatt egyesülve tartózkodnak Phocisban, hova a' mult nyáron szállítottak egy Thessaliába teendő táborozás' előkészülete végett. Minden Görögországban lakozó, Thessaliából és Macedoniából kivándorlott családok ezekhez kapcsolták magokat 's határozatukra befolyással vannak.

Majd szinte ilyen volt Candia' hadakozó népségének sorsa is. Miután az elnök, Carabusa' elhirtelenkedett átadásával a' szigetet a' törökök' emberségére hagyta, mintegy 4000 fegyveres ember feleségestül, gyermekestül költözött ki hazájából, hogy a' meggyőzött és lefegyverzett Raják^k sorsát elkerülje, 's haza és élelemmód nélkül a' szigetekeken és szárazon csoportonként elszéledt.

E' fegyveres emberek' áradozásának lehető rendbeszedése végett, a' kormány belőlők a' szigetekeken helyőrzőket, a' szárazon hadi csapatokat formált: de mivel családjokkal tartásokra módja nem volt, a' csoportok súlyos teherré váltak, kivált a' szigetbeliekre nézve. Mások a' romelioták' zászlóit követték, 's Proniánál és Argosnál százanként voltak, kik magokat keleti öltözetök, hosszú puskájok, 's hadi tartások által szintugy megkülönbözteték, mint elszántságok által, mellyel szerencsétlenségeket türték. Egykor Argosból Naupliába visszalovagolván, összetalálkoztam az úton vagy tizenkettővel, 's helyzetők és reményők iránt beszédbe eredtem velük: „Semmiünk nincs már egyebünk — mondának — mint fegyvereinknek egy része, 's azt arra használjuk, hogy a' városokban és falukban feleségeinknek 's gyermekeinknek szükséges élelemre valót szerezzünk. Istent, ki még egyedüli ótalmazónk maradt, híjuk bizonyságul, hogy többet nem veszünk. Megyünk, a' nélkül hogy tudnók, hol állapodunk meg; egyéb iránt sorsunkra bizzuk magunkat, melly már rosszabb nem lehet.“ Néhány jó szót szólék hozzájuk, mellyet bennem látások gerjeszte, 's nyomoru állapotjuk' közelgető végéről némi reményt nyújték nekik. Tovább folytatva utamat, csak hamar hátra hagytam őket. Néhány percz múlva véletlenül megállapodván, utól értek, 's a' legöregebbik, egy csaknem óriási termetű férfi, lovamhoz közelítve, így szólíta meg: „Mi ugy tartjuk, ismerünk.“ „Maglehet — felelék — másutt láttatok.“ „Nem, most először látunk.“ „Tehát valaki az úton mondta meg nevemet.“ „Nem, senki nem mondta, és

még is tudjuk: te a' praeceptor vagy.“ E' név alatt valék ismeretes Görögországban, mert tudva volt, hogy részt vevék a' bajor királyi család' nevelésében, 's így azt hívék, hogy Ő Fölségének Otto királynak tanítója vagyok. „'S honnan tudjátok, hogy az vagyok?“ „Mert jóakarattal szólottál hozzánk, 's szerencsétlenségünkben vigasztaltál. Tudjuk — folytatá — hogy a' romelioták igen szeretnek, nagyapjoknak neveznek; az olympi kapitányok tőled tanácsot kérnek, és a' mainoták hegyeikben látni ohajtanak, hogy kezeidet, melyek vezéreink' sötét tömlöczeit megnyitották, csókolhassák. Bizzál kissé a' cretaiakban is, mi számosan vagyunk, vitézségünknek van némi hite, parancsolj velünk éjjel nappal, 's mi engedelmeskedünk.“ E' férfi, ki velem így beszélgetett, egyik vezére volt a' scafiotáknak, kik a' törökökkel legmakacsabbul harcoltak, 's mint utóbb megtudám, ezen öreg nagy tekintetben állott. Ezen természetes és belső bizodalom' vonásait azért hozom fel, hogy előre kimutassam, mi föltét alatt lehet ezen valóban vad, de szelídebb érzelmekre mindig hajlandó embereknek szívöket lelköket megnyerni. Ezeket megnyerve, soha sem volna nehézség országok' javát velök munkálni. Mint az olympioták, úgy a' cretaiak közt is tetemes számu nem hadakozó családok vannak a' városokban és szigetekben, mellyek a' cretai hadi seregek' kapitányaihoz ragaszkodnak 's ezen tisztekkel szoros összeköttetésben állanak. Ez albaniai, olympi és cretai törzsökökn kívül sok nemzetség van még, melly Kisázsziából, Konstantinápolyból, főleg Phanarból Görögországba költözött.

A' phanaristákat közönségesen rossz szemmel nézik az országban: cselszövőknek, tisztségre vágyóknak mondják, azonban ezek általában miveltebbek, mint a' többiek, 's köztök igazán tiszteletet érdemlő characterü férfiak találtnak. Ypsilanti Demeter, a' legjobb görög, phanariota volt; Maurocordato, ki a' nemzeti ügy mellett tett szolgálatokban senkinek sem enged, szinte

az, mint Jakobati Riso, ki még az elnök' kormánya alatt is folyvást köz tiszteletben tartatott. Más, a'Schina, Sutzo, Riso phanariota családokhoz tartozó fiatal emberek, a' görög ifjuság' legmiveltebb és legjobb indulatu részéhez számlálандók.

A' hétszigetiek, kik Görögországba költöztek, körülbelül annyira becsültetnek ott mint a' phanarioták; ezeknek uraik a' törökök voltak 's az erőszak ellen csalfasággal kellett harczolniok, amazok mélyen elromlottak a' velenceziek' gyalázatos zsarnoksága alatt, 's uraik' istentelensége ellen nem tudák magokat védelmezni mással, mint legnagyobb alacsonsággal, melly valaha az elnyomás' évkönyveiben előfordul. Hála az emberi természet' tartósságának 's elronthatatlan jószágának! vannak még e' szigetekben is jámbor emberek, 's az angolok' igazságos és kemény' kormánya legalább elnyomta köztök azon förtelmeket és gyilkolásokat, mellyeket az ítélőszékek az ártatlanságon elkövettek; azonban a' társaság' alapja megmaradt még erkölcsi undokságában, 's e' szerencsétlen ország' általános megváltozását csak az ifjuságtól várhatni, mellynek nevelésére jelenleg több gond fordítatik, 's melly már most görög lett.

A' háboru alatt Görögországba vándorlott 's abban részt vett hétszigetiek közt sok olyan becsületes ember van, millyekről szólánk, de csaknem egy sincs már azon hazátlanok közül, kiket a' Capodistriák 's corfui meghittjeik hozattak a' hadsereg', kormány- és ítélőszékek' betöltésére, hogy legnagyobb csapásul hagyják az országnak, melly annak elhárítása végett támadta föl.

A' Görögországot lakó népségeknek 's emberek' osztályinak ezen átnézetében nem kell elmellőzni egy nagy csoport orvost, literatort, tudóst, Párizsból jött fiatal politicusokat, kik többnyire democraták 's avattjai azon bölcseségnek, mellyet ott az utcákon prédikálnak 's kik mindnyájan segítik öregbíteni azon nagy különbözést, melly Görögország' népségének

characteres, erkölcsi és érzeményei' tarka képében mutatkozik. — — — — —

A' magát kissé jobban bíró görög parasztnak van rendesen földmívelésre ekeje, két ökre, 's ezekhez termékeinek hordására néhány szamara. Az eke' formája ma is pontosan olyan mint Hesiodus leírta; három ezer év óta semmi nem változott rajta; egy vasfog, melly a' föld' színét alig hasítja három hüvelknyi mélységre, csupán egy visszagörbített darab fához van ragasztva, mellyet a' paraszt bal kézzel igazgat, míg jobbjá az ökröket egy vasas hegyű kusztonnal nógatja. E' barmok' tartóztatására sem kötél sem szíj nincs, 's csak a' járom tartja őket vissza. Ez egy darab fa meghajtott végekkel, melly az ökröket faroknál átöleli 's aztán egy fakapocs által az eke'hez ragasztatik. Még csak helybeli változások sincsenek az eke' készítésében; teljes egyszerűségével 's minden apró részeivel ugyanaz az Peloponesusban mint szárazföldi Görögországban, a' szigeteken 's egészen be Kisázsia'ig. Szántásra elég két ökrök, de a' nyomoruság, mellyben a' görög parasztok a' háboru miatt sínenek, olly nagy, hogy az elnök' halálakor csak minden harmadiknak volt egy pár ökre; a' többinek vagy épen nem, vagy csak többeknek együtt, 's a' földet kapával kénytelenültek munkálni. Az inségnek ezen állapotját még sokkal rosszabbá tették az utolsó polgári hadak, mellyek az ujra emelkedni kezdő földmívelés' csiráit csaknem egészen ledulták.

Közönségesen a' földet nem trágyázzák, 's annak uj erőbe hozására nem ismernek más módot, mint egyszeri aratás után két vagy három esztendeig ugarban hagyni; mindazáltal hőségkor örmest öntözik azokat, ha közelében forrás vagy folyam van; innen a' szántóföldek öntözhetőkre és szárazakra osztvák. Azonban a' folyóvizeknek is csak egy részét használják e' végre, vagy szorgalom' hiányából, vagy azért, mivel a' megkívántató előkészületekhez nincs pénz.

A' rozs- és zabtermesztés ismeretlen: nem vetnek egyebet, mint árpát és búzát: ezek' fajai sokfélék, mind jeles minőségűek, 's az Odessából és Alexandriából kivitetni szokott gabonát is meghaladják. A' szigetek' termékei csak négy vagy hat hónapig elegendők népeiknek táplálatára. Peloponesus' és Romelia' magas völgyeiben a' takarmány csak nem egészen kielégíti a' lakosok' szükségét: hanem a' joniai szigetekre a' gastuni és calamatai térségekről szoktak éleket hordani. Általában Görögország mintegy két harmadát termesztik csak a' saját szükségére megkivántató gabonának; kukoricza és haricska legnagyobb sikerrel termesztetik 's igen segíti a' nép' tartását. A' dohány, melly némelly vidékeken, mint Argosban és Calamátában különös jóságú, elég az ország' szükségére, szintugy a' pamuk és gyapju is, melly a' lakosok' ruházatra elég bőségben találtatik. A' szőlő mindenütt gondos és szorgalommal miveltetik, sőt a' föld' kapálása, venyige - metszés és az ültetvényeknek a' szelek ellen, mellyek kivált a' szigetekeken igen erőszakosak, ótalalmazása' módja körül, próbák is tétetnek; innen van, hogy a' szőlőket csaknem mindenütt földhöz és falakhoz közel tartják, ugy hogy Görögországban karóztott, vagy fára futtatott, 's onnan ismét füzéreként lecsügő szőlőket, mint Olaszországban, sehol nem láthatni.

A' sajtó közönségesen a' szőlő mellett van; áll két falazott és kemény gipszszel bevont darabból. Egyikbe, melly közvetlenül a' másik fölött áll, a' fűrtöket hányják 's csömöszölik; fenekén likak vannak, melylyeken a' must a' másik kádforma edénybe, vagy hordóba foly. Ez a' bor' készítésének legközönségesebb módja, ambár néha ez is nagyon különböző, kivált a' szigetekeken: a' bor általában igen erős és szeszes; de nem lévén elég gondos készíttve, 's Görögországban pinczék épen nem találtatván, kevés ideig áll, 's azért első években el kell fogyasztani; a' törkölyt forrás végett a' sajtóban hagyják, azután belőle igen erős pálinkát főznek.

Malozsát különösen Patras és Vostizza megyékben 's némelly más tájakon készítenek; de a' háboru itt nagy pusztítást okozott, 's még ekkorig nincs minden szükséges gond e' gazdagsági ágra fordítva, melly igen kiterjesztethetnék, mivel a' patrasi gyümölcsök jóságára a' jóniai legjobbakat is meghaladják.

Az olajfa-tenyésztés jelennen igen csekély, mivel a' háboru alatt legalább két harmada elromlott; a' mi megmaradt, csaknem egészen a' status' tulajdona; következőleg kevés gond fordítatik rá. A' fák el vannak hagyva; gyümölcsszedéskor verik a' nélkül, hogy vigyáznának, van-e közötté romlott vagy nagyon zöld gyümölcs, vagy nincs-e olyan ág, melly az illy bánást ki nem állja. A' sajtók még mindig a' legrégibb alakban vannak, a' mostani erőműtudomány' legkisebb finomítása nélkül; az olajgyümölcsök' összezuzására még mindig nagy kerek kődarabokat használnak; csak némelly szigetekeken fordítanak több gondot az olaj' tisztálására, melly noha igen kövér, még sem éri utól a' déli-francziának minőségét, mi a' most kijelelt tökéletlenségnek és restelkedésnek tulajdonítható.

Az eperfa-tenyésztés több szigeten igen gyakoroltatik, mint Tinosban 's a' laconi és messeni eparchiákban; e' vidékek' selyembogarái is legtöbbre becsültetnek. Azonban az ezektől nyert selyem nem mérkőzhetik a' franczia- vagy olasznak finomságával, mert a' kereskedésrek ezen ágában, mint más egyebekben is hátra maradtak. A' gyümölcsfák' mivélése Görögországban majdnem ismeretlen; cseresznye, alma, körtvély csak olyanok, mint a' föld önkényt termi, a' nélkül, hogy mesterség, vagy a' lakosok' gondja rajtok valamit javított volna; e' nemben tehát ott semmi tökéletes nincs, csak a' mit nem kell oltani, mint a' mandola-, gesztenye-, fige-, narancs- és citromfa; a' Sparta és Amyclea közti, kivált Magula és Szent-János faluk-, ugy Naxos szigetbeli narancsfák mind nagyságokra, mind gyümölcseikre nézve hasonlók azokhoz, mellyek csak a' világ' legkedvezőbb éghajlati alatt találtnak.

Szent Jánoson a' Taygétáról lefolyó patakoktól öntözött kertekben 1832ki majus hónapban egy olly fát láttam, mellyről esztendő alatt ötszáz legjobb narancsot szedtek, 's még mindig úgy rakva volt, mintha egyet sem vettek volna róla le. A' hüvelykes vetemények gondosan termesztetnek, különféleségekkel és ritka jóságokkal tűnnek ki, kivált mellyeket Atticában a' Cephises patak' partjain fekvő kétszáz kert ad.

A' marhákra közönségesen kevés gond fordítatik; szamarak igen nagy bőséggel vannak, minthogy szállításokra csaknem kirekesztőleg ezek használatnak. Takarás' idején egész csordákat láthatni a' szőlők és szérűk körül, hol várják, hogy az ősz' termékeivel megterheltesse. Az ősztérők ritkábbak, de igen jeles fajták: a' lovak erősek, de elhagyottak, még is noha nyáron által nyomoru táplálékul csak szalmát kapnak, bámulatosan győzik az utazás' fáradalmait. Tehén sem sok van, nem is igen tartatnak másért, mint ökrök' tenyésztése végett, mellyek' fogyatkozása annyira érezhető a' földművelésnél, hogy Kisázsziából 's Thessaliából nevezetes mennyiséget kell behozni.

Sertés nem mindenütt, Arcadiában azonban elég van. Húsát nem igen kedvelik, mert az éghajlathoz képest nagyon nehéznek tartják. Kecske a' hegyekben mindenütt bőven van, 's erejéről és szépségéről jeles. Juh és ürü is elég nagy számmal találtatik. Közönségesen ezek a' kecskéekkel együtt legelnek, mi a' nyájnak igen tarka tekintetet ad. Gyapju sok, de nem finom; az országban csaknem kirekesztőleg az alsóbb nép' ruházatára 's pokrócokra használtatik. Kecske- és juhtartásra teljes szabadság van. Ki magának szerezhethet, a' juhászokra bizza. Ezek izmos és elismert becsületű emberek, kik a' rájuk bizottakból nyájukat formálnak, mellyek hirtelen annál inkább szaporodnak, mivel sok vidéken, mint Argosban, Beotiában, Eubeában, a' juh évenként kétszer ellik. Főleg Messenia' hegyein 's déli Arcadiában bámulatos e' szaporaság; e' tartományok' legelőin mindenfelül számlálhatatlan

nyájakat látni, egész csoport juhásztól őriztette, ezek mind pisztolyokkal, puskákkal fegyverzett, erős emberek, és rendkívül nagy és hamis kutyáktól kísértetnek, mellyek gyakran egész utazó társaságokat dühösen megtámadnak, 's csak segítségre futó uraktól fejökre röpített kőesőnek engednek. Azt hinnéd egyszerre vándor pásztorok' országába tétettél, hol nincs tulajdonosi jog csak a' nyájaké, és nincs más gond, mint ezek' őrzése. Aratás után a' nyájak elhagyják a' hegyek' magasait, mellyeket nyáron át kirekesztőleg elfoglalának, 's a' tarlókon terülnek el, hol még mindig elég táplálékot lelnek. Midőn 1831ki novemberben Stymphalból Clementi-Cesariba mentünk, e' mérhetlen völgyeket mindenfelé számtalan kecske- és juhnyájak, tehenekkel, ökrökkel vegyesen boríták el, míg távolabb száz meg száz fekete sertés rendes sorokban tapodá a' stymphali tó' vizeitől maradt sarat. Ugy tesszék, hogy a' nyájakban gazdag Arcadiának minden négy lábú állatai összegyűltek, osztozkodni a' tarlón maradt kalászon és szalmán.

Görögországban csak a' kecskék és juhok adnak tejet, vaját és sajtot; nyáron át pedig éppen nincs tej. Mi a' vaját illeti, éppen nem olly sűrű, mint a' tehénvaj, hanem majd olly lágy, mint a' ludzsir. A' sajt közönségesen szint' olly kevés gonddal készítetik, mint a' vaj, nincs is kelete másnak, mint a' candiainak.

Midőn a' tél' hidege érezhető kezd lenni a' magas vidékeken, beszállanak a' nyájak a' tengerparti téerekre, némellykor áthajtatnak a' pusztá szigetekre is, hol esős időben még a' sziklák is kizöldülnek. Csak martiusban térnek aztán vissza hegyeikbe, midőn már a' hó elolvadt.

A' parasztnak háza, tehetségéhez képest különféle képen van elrendelve. A' legegyszerűbb egy sorban három szakaszra osztatik. Minden illy szakasz tizenkilencz lábnyi közt foglal el. Az első, hol a' tűzhely van, a' család' lakhelye; itt eszik és fekszik ez össze

vissza minden öltözetével pokróczokon nyújtózva; a' második osztály ökröknek, a' harmadik szalmának és tyúkoknak szolgál, mellyekkel e' gazdaságok rendesen bővelkednek; néha azonban sertések vagy ezekhez hasonlók is kapnak itt helyet. A' többi marha a' házon kívül tartatik, vagy a' juhászokkal hegyeken.

A' faluk különböző tekinteteket adnak; részint a' most leírtakhoz hasonló kunyhókból állanak, mint Argos' és Messenia' síkjain, kertjeik nincsenek 's külsejük igen szegény. E' falukat saját birtok nélkül szükkölködő parasztok lakják, kik a' főhivatalosok', vagy a' nemzet' földet mivelik. Más házak jobb karban vannak, két emeletűek, bemázolvák 's gyakran kertekkel övezettek. Ezek már földbirtokos parasztokéi, kik birtokaik iránt biztosítva lévén, azoknak jó karbantartásáról és lehető nyereséggel műveléséről szorgalmasan gondoskodnak. A' faluk' nagyobb része el van szigetelve 's gyakran igen meredek hegyoldalokra telepítve, mi azoknak festői tekintetet ad, de egyszersmind a' közösülést 's a' takarmány' hordását nehezé teszi. A' törökök' sarczolásaitól való félelem kényszeríté a' parasztokat lakaik' természetes fektének elhagyására 's a' tetőkre vonulásra. Azonban kevés falu került el a' háboru' pusztításait, sőt nagy része egészen feldulatott 's elpusztult. Némellyik ismét kezde emelkedni, de az utolsó polgári had 's az országnak a' fegyveres csoportok által történt első elfoglaltatása ismét meggátolá az újja születés' haladását, és nagy részben elrontá azt, mi három évi pihenés alatt épült.

E' munkás emberek' életmódja igen egyszerű 's gyakran csak a' legszükségesebkekre van szorítva. Kenyerök csaknem mindenütt árpából készül. Sok vidéken mindennap sütnék; a' lisztet kovász nélkül vízzel keverik, azután a' tésztát két tepsi közé teszik, melylyet parázszzsal vagy tüzes hamuval raknak körül. E-bédfőzésre minden háznál, még a' legszegényebbnél is van egy kis réz üst, mellybe zöldséget, babot, borsót, sót, 's ezekhez néha vaját, tojást, vagy egy darab hust

vetnek, 's ezt mind együtt főzik. Szükség' esetében van a' kunyhóban gyümölcs, szőlő, olajgyümölcs, méz, bor, szeszes italok, bárány 's kis malacz.

A' család' ruházata a' háznál készül, minden külső segítség nélkül; a' paraszt maga készíti meg a' bőrt is, melyből bocskorát varrja, 's ezt most is hajdani módra kötözi fel; neje pedig és leányai rokkán fonják 's szövik a' pamukot és gyapjut, melyből minden ruhanemet varrnak.

A' férfiak testökön csak egy nagy bő és ránczokkal bővelkedő pamuk öltönyt hordanak, 's ezt övvel derekukhoz szorítják. E' fölibe még egy gyapjuból szőtt köpenyeget vetnek vállaikra. Az asszonyok' öltözetében hasonló egyszerűség uralkodik; de innepi ruháikon nagy színpazar és magok a' parasztnők által készített olly hímvarrás díszleg, melly még nálunk is illy nemű mesteremberek' ügyességének becsületére válnék. Láthatni rajtok válogatott izlésű rajzokat, mellyek a' régi edényeken 's az építőmesterség' emlékein csaknem mind feltaláltatnak.

A' cselédek itt semmi költséget nem okoznak; szokás, hogy szükségeiről minden család, gyermekeivel együtt maga gondoskodik, 's gazdasága azon arányban gyarapodik, mint gyermekeinek száma. Olly munkákért, mellyeket a' paraszt önmaga nem végezhet, mint az adóért, mellyet az országnak fizetni tartozik, termékeinek egy részével tesz eleget; előre kötött alku szerint vesz ezekből a' kovács, ki szántóvasát készíti, a' lovaknak tulajdonosa, mellyek buzáját nyomtatják, a' pap, ki gyermekeit megkereszteli 's gyümölcseit megáldja; mi a' statust illeti, ennek, ha tulajdonos, minden termékéből, legyen az gabona, pamuk, bor, olaj, mandola, fige, dézmát adni köteles; ha pedig csak a' nemzet' földéit 's szőleit munkálja, negyedet; ugyan ennyi selymet akkor is, ha bogarait a' köztulajdonhoz tartozó eperfákról táplálja. Kik magányosak' földéit mivelik, gyakran még terhesebb föltételek alá vannak vetve, 's ha a' tulajdonos egy napszámos családnak

ökröket és vetni magot is ad, az minden termékének felét amannak engedni tartozik.

Átlátható, hogy illy föltételek mellett lehetlen lenne másoknak különben is csekély termékenységű földeiket munkálni; de közönségesen a' föld, melly csak három vagy négy szemet ad, el is van hagyva, vagy magányos tulajdon. A' földmivelők inkább a' térségek felé huzódnak, hol a' termés nyereségesebb, 's hol a' föld most is huszonötszörösen adja vissza a' bele vetett magot. Illyenek Amyclea, Pamis, Marathon, Capais' tava' és Achelous' mezői. Általában a' mások' földét mivelők' osztálya nem igen vonzódik az országhoz. Ezen emberek leginkább ki vannak téve a' kormány' önkényének 's a' főhivatalosak' zsarolásainak, noha egyszersmind olly igen szegények, hogy többnyire a' tél' hidege ellen nincs egyebök, mint egy szalma kunyhójok, 's meztelenségök' fedezésére néhány darab rongyok. Azért egyik vidékről könnyen másokra vándorolnak; kiköltöznek Thessaliába vagy Ázsiába, vagy visszatérnek ahhoz képest, mint rossz szerencsájök' szele által hajttnak. Az utakon egész karavánokat találunk illy vándorló lakosokból. Férfiak, asszonyok, gyermekek magokkal viszik minden legkisebb bútoraikat, 's utaztatják még a' kakasokat 's galambokat is. Ha kissé jobban meggy dolgok, szamaraikra 's ökreikre rakják ekéjüket, feleségeiket, gyermekeiket stb, 's tovább állanak.

Könnyen gondolhatni, milly egyszerű és tökéletlen az illy földmivelés; még most is minden patriarchai társaság' állapotjában van; sok század folyt le a' nélkül, hogy ezt csak érintette volna is. A' mostani társaság' kötelessége tehát, hogy itt műszorgalmas gazdálkodásunk szerint, az éghajlathoz, földhöz, és az ország' szükségeihez mért változtatásokat 's javításokat tegyen.

Ennyit ez alkalommal Thiersch' legújabb munkájából (*De la situation actuelle de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*). A' szerzőnek bár kinél

több alkalma volt Görögország' figyelemre vételére 's helyes megítélésére; 's munkája a' legérdekesebb és tartalmasabb minden hason tárgyuak között.

JAKAB ISTVÁN,

m. tud. társ. I. tag.

EGY PILLANAT A' KÖZGAZDASÁG' TUDOMÁNYÁRA.

Ismereteink' igen nagy száma csak akkor kap tudományformát, midőn már bizonyos bővebb mértékben fejlettek ki 's elménk azokat valamelly rendszerintába szoríthatja. De valljon e' miatt még mondhatni-e, hogy ezen ismeretek a' tudományforma előtt nem léteztek 's lételőket csak azon naptól fogva lehet számítani, mellyben különösen fejtettek ki, 's határozottak meg? Nem gondolnám. A' tudományforma előmozdítja és tökélyesbíti ismereteinket, de azoknak nem lényegi bélyegök. A' tudományforma utat simít a' studium előtt, elhárítja az értelmesség' akadályait, 's könnyűvé teszi a' tudomány' külön részei közötti viszonyok' felfogását.

Közösen hitték és állították, hogy a' közgazdaság (*statuſsgazdaság, oeconomia politica, Staatswirthschaft*) új tudomány; csak e' mi korunk' munkáinak 's vizsgálatainak gyümölcse; 's a' tudomány' ezen bölcsőbeli állapotjának tulajdoníták a' közgazdasági és társasági theoriák' különmemü hiányit és tévedéseit. Azt mondák, hogy egy olly tudomány, melly csak új nyomozatokon 's vizsgálatokon épül, melly az adatoknak csak csekély számára támaszkodhatik, 's mellyet a' tapasztalás még nem ruházott fel tekintetével, csak a' kételkedés' óvása mellett foglalhat helyet ismeretink között. De e' köznépi véleményt több századok' során keresztül folyt dolgozatok czáfolják meg, mellyek valamint a' tudomány' őságát bizonyítják be, úgy tanúi

azon állhatatos szorgalomnak, mellyel azt tehetős főkn minden időben előbbre és előbbre vinni igyekeztek. Igaz, hogy ezen előre-lépések gyakran habozók, ingadozók voltak, hogy az emberek' és emberi társaságok' bonyolt érdekei gyakran tév-utakra vezetéek a' tudományt, mellyek a' biztosabb vizsgálat' 's adatnyomozatok' folyamát megzavarták; de ebből következhetik-e, hogy a' tudomány régibb, minket megelőzőtt, korokban nem létezett? azt tartom, szintolly kevéssé, mint az, hogy chemia nem létezett mikoron még azt a' phlogisticusok' theoriája nyomá; vagy természettudomány (*physica*) nem Galilei, Copernicus és Newton előtt; vagy végre, hogy nem volt keresztyénség akkor, midőn ennek fényét a' középkori vitatkozások és szór-szállhasogatások árnyékozák.

A' közgazdaság egyik tárgyát tevé az ókorbeli bölcselkedők' studiuminak. Plato, Xenophon és Aristoteles különös figyelem alá vették azt, 's ez utóbbi, segéltetve elődeinek munkái által, egy *Értekezést* hagyott maga után a' *statustudományról*, mellynek főbb szakaszi nagy részben alapul szolgálnak még ma is mind annak, mi legjobbat 's legbecsesbet e' nemben bírnunk. A' *statustudomány*' (*politica*) tág körébe foglalá mind azt, mi a' polgári társas élethez tartozik. Munkája' első és hetedik könyvében a' közgazdaságról különösben szól 's megmutatja itt, hogy a' miveltebb nemzeteknél már e' korban is figyelem fordítatott azon elvekre, mellyek mint sarkok körül az országos műszorgalom, kereskedeés, csere, pénzügy, népesség és földmívelés forog. Ugyan ő állítá továbbá, hogy mind e' most említett anyagi elemek még nem elegendők egy nép' belső jóllétének megalapítására, hanem hogy azokhoz még jó erkölcsi szokások is, mellyeket a' nevelés

---

*) Legujabb 's legjobb kézi kiadása Aristoteles' *Politikájának* a' Schneideré, Frankfurt a.d.O. 1809. 2 köt. 8. Németre ford. Garve; Breslau 1799. 2 köt. 8. L. Ersch és Gruber Encyclop. Cs.

ad, 's mellyeken különösen a' munkásság', rend', és takarékoság' erkölcsi épülnek, kívántatnak meg e' jóllét' biztosítására. Aristoteles' roppant elméje felfogá 's áthatá a' polgári élet' mechanismusának minden részleteit, vizsgálatra véve annak minden, akkorban feltűnhetett, jeleneteit. A' határozat (*definitio*), mellyet ő az értékről vagy dologbecsről ad, ugyanaz, mellyet Riccardonál *) olvasunk; megkülönbözteti ő is a' dolog' *haszonbecsét* és *folyó becsét* **). A' népszámnak, így szól egy másik helyt, arányban kell lenni azon termény- és szorgalomforrásokkal, mellyeket valamely tartomány nyújt ***). Ezen elvet két ezer esztendővel őutána ujság gyanánt állíták fel az europai oeconomisták. — Xenophon már előtte kijelelé a' *munkafelosztás'* következtéseit, úgy mint azokat nem olly igen régen *Smith Ádám'* tudós analysisei bizonyították be. Több más ide vágó tanítmány szinte az ókornak találmánya, noha több külön iratokban vannak elszórva, mellyeket ha összeszedne az ember, legnagyobb részét feltalálná azon tanítmányoknak, mellyeket ma e' legújabb kor' szüleményeinek hisznek, 's úgy lelné, hogy a' 18dik század tiszteletekben részesült, mellyek azt nem illeték.

Boeckh *Athene' közgazdaságáról* irt könyvében megmutatta, hogy e' tudomány már a' régibb időkben gyakran alkalmaztatott, 's hogy már a' görögök szenvedtek azon közgazdasági anomaliákban, mellyekben e' mi korunknak is még csaknem mindenik statusa kisebb vagy nagyobb mértékben tespédez. Semmi sem lehet szigorúbb mint a' *tiltó rendszernek* akkori alkalmazása, 's az athenei vámtisztek' keménységét Franciaország' vagy Anglia' mai határvonalinál hasztalan keresnők. Látni ebből, hogy a' kereskedési rendszer régibb mint Colbert vagy V. Károly. Heerennek dicső

---

*) A' *Principles of political economy and taxation'* írója. Cs.

**) Polit. I. könyv. 7. fejt.

***) Polit. VI. 4.

munkája: *Az ókor' népeinek statustudományáról 's kereskedéséről* *) szinte egy becses tárház mind azokra nézve, kik bizonyosságot keresnek a' felől, hogy a' régiek gondolkodtak a' közgazdasági tudományokról.

Ha több mint tizenkét század alatt 's egész a' tudományújulás' korszakáig a' világ' polgárisodása egy mély halál-álomban zsibbadott, 's ha az emberiségnek e' hosszú aléltsága alatt a' tudományok és művészetek eltűntenek: ne várjuk, hogy e' korszakban nyomait fogjuk találni a' közgazdasági munkálatoknak. E' tudománynak sincs azon szabadalma, hogy sötétben tenyészszék, ez is osztozott a' csapásban, melly az emberi értelem' egész birodalmát érte. Azonban nem mindenik nemzet vala e' hosszú álomba elsüllyedve, 's ha tudományi fejlődés nem mutatkozott is ezeknél, megvolt legalább azon munkásság és mozgás, melly a' civilisatióra visszavezet. Így a' középkori olasz respublicák, a' Hanseevárosok, Catalonia és Holland birtak gyárokkal, kalmárkodtak 's elboríták a' tengereket bárkaikkal. Valóban az újulási mozdulat e' tartományokból, különösen Olaszországból, eredt ki, 's igen jól mondja e' tekintetben d'Alembert: hogy igazságtalanság volna meg nem ismernünk, mennyivel tartozunk Olaszországnak; tőle vettük által a' tudományokat, mellyek utóbb olly bőven gyümölcsöztek Európában. — Csakugyan itt, Olaszországban nyílt a' közgazdasági tudományoknak is egy újabb korszakok, itt készült azon ötven kötetből álló roppant gyűjtemény (a' Biblioteca italiana), mellybe 1582től 1804ig a' honnak legjelesebb fejei tévék le fáradozásaik' gyümölcsét. Ez a' legnagyobb emlék, melly a' közgazdaság' tudományának valaha állítatott, 's fennálland az, valameddig maga a' tudomány.

De már ezen korszak előtt találhatni a' közgazdasági ismeretek' ujon feltünésének némi nyomaira, 's az e' nembeli legkorább kezdetek' sorába tartozik azon

*) *Ideen über Handel und Politik der alten Welt*, 1805. Cs.

beszéd, melyet *Mocenigo* Tamás velencei doge ezen *respublica'* senatusa előtt monda 1420ban *). Ezen beszédben, melly nem keveset hasonlít azon kimutatásokhoz, mellyeket a' francia és angol ministerek a' parlamentekben évenként tenni szoktak, a' statusleirást (*statistica*) a' kormánytudományra (*Staatsverwaltungswissenschaft, science de l'administration*) látjuk alkalmazva. *Gonfaloniere Pietro Soderini* egy századdal *Mocenigo* után a' közjövödelmek' és költségek' nyolcz évre szóló felvetését nyújtotta be, melly szinte nevezetes egy tanúirat. Ugyan ezen időtájban *Luther* egy *Levelet* bocsátott a' német birodalom' minden városának tanácsnokihoz keresztyén iskolák' felállítatások' ügyében, melly merő szerkeztetési rendszabásokról szól 's ezek között a' közgazdaságról igen fontos jegyzeteket 's elmékedéseket foglal magába. *Bodinus'* könyvének **) de *aerario* czimzett szakasza is tele van igen elmés észrevételekkel. *Machiavel* szinte korábbi az imént említett olasz *bibliotheca'* szerzőinél. Ezen nagy jeleségű író bárha a' közgazdaságról külön értekezést nem irt is, igen helyesen jelelte ki a' népek' jóllétének néhány legnyomatossb talpkövét. „A' közbátorság és kormányvédelem, úgy mond, idegei a' földmívelésnek és kereskedésnek. Azért buzdítsa a' fejedelem jobbagyait, hogy ezek szép csendben gyakorolják tehetségeiket a' kalmárkodásban, földmívelésben 's az emberi műszorgalom' minden egyéb ágaiban, nehogy elmulaszszák javítani földeiket, félvén, hogy azok el fognak tőlök ragadtatni, vagy felhagyjanak a' kereskedéssel, félvén, hogy önkényes adók által fognak terheltetni. Készítsen a' fejedelem jutalmakat azoknak számára, kik illy vállalatokba akarnak ereszkedni 's az ő városát vagy országát akármi módon emelik, gazdagítják.“ Máshol ezt mondja *Machiavel*: „Szelíd és mérsékelt kormányok alatt

---

*) *Histoire de l'Economie politique en Italie*, par *Pecchia*. 6. lap.

**) *J. Bodinus: De Republica* (latín fordítás). 1574.

a' népszám mindig nagyobb, mivel a' házasságok szabadabbak és kíváncsiak, mindenki ohajtván magának annyi gyermeket, mennyit csak eltarthat, mivel nem fél, hogy örökük el fog ragadtatni tőlök, 's mivel tudja, hogy gyermekei szabad emberekké nem rabokká születnek 's erény és tudomány által fölemelkedhetnek " *). Igaz, hogy jobb része azon iratoknak, melyek a' közgazdaság' ujonszületése' korába tartozók, inkább csak az arany', ezüst' és folyó pénz' tárgyához szólnak. A' 16 és 17dik század' olasz oeconomistái különösen e' pénzkérdésekhez ragaszkodtak; a' németek ugyan e' tárgynak külön czikkelyeket szántak azon számos statustudományi 's természetjogi értekezésekben, melyek náluk ez időben megjelentek. Az angolok szinte beléptek e' tudományi vizsgálatokba, 's az ő irataik jobbára a' kisebb és nagyobb kereskedést tárgyzák. *Cromwell*' hajózási actája tág és roppant pályát nyitott itt az angol munkásságnak, 's miután e' híres documentum' következtetésében a' külfölddeli viszonyok haszonhajtók lettek, több vizsga elme vevé buvárkodási tárggyúl minden okait azon jóllétnek, melly utóbb a' legvakmerőbb reményeket meghaladá.

A' legelső olasz oeconomisták minden gazdagságot arra vezetének vissza, mi annak köz és általános jeléül látszott, t. i. a' pénzre, Scaruffi és Davanzati nem is szólnak egyébről csak a' pénznemekről. A' 17dik század' elején Antonio di Serra egy *kisded értekezést* bocsátott ki azon okokról, *mellyek az aranyt és ezüstöt szaporíthatják az országokban*. A' pénzbecs' másítása, melly akkor igen nagy zavarba hozá a' köz és magányos vagyonokat, egyik fő oka lehetett annak, hogy az oeconomisták' figyelme különösen e' tárgy felé fordult. Azonban Serra' könyve sokkal többet foglal magában, mint a' mennyit czíme igérni látszik. Ezen nagy tehet-

---

*) Legjobb kiadása Machiavelli' munkáinak Ebert szerint: *Machiavelli N. Opera complete; Italia* (Florenz, Piattinál) 1813. 8 köt. 8.

ségü férfiü beható szorgalommal tanulta Genua', Floren cz' és Velence' akkori jóllétének 's gazdagságának okait 's mélyen elmélkedett a' nép és fejedelem 's a' társaságban élő egyesek' egymás-közötti viszonyaikról. Ő az első, ki a' műszorgalomnak *termesztő* erejét 's a' hasznokat, mellyeket az a' népekre áraszt, kimutató. Serra mélyen behatott a' társasági élet' mechanismusába 's tagolatai ma is bámulatot gerjesztenek. „Én őt nem kételkedem, — így ír felőle abbé Galiani, — a' legelső 's legrégibb közgazdasági író' helyére emelni 's Calabriának engedni a' dicsőséget, hogy őt nemzetete. . . És Serra, kit én a' francia Melon-nal 's az angol Locke-kal merek hasonlatba hozni, nagyobb még e' kettőnél annyiban, hogy jóval előttök és olly korban élt, midőn a' közgazdaság' tudományát homály és tévedezések borították. E' nagy belátású 's olly egyenes itéletű író nem talált becsültetést életében 's könyvével együtt sokáig feledve volt holta után“ *).

Mint mondtam, az olaszok' igyekezete e' században versenyzőkre talált az angolok és a' németek közt. *Mun* Tamás 1664ben adta ki *Englands treasure by foreign trade*-jét; *Child* 1670ben *New discourse on trade*-jét; ugyanakkor *Petty: Political Anatomy of Ireland*-jét; *Dudley* 1691ben *Discourse on trade*-jét, mellyről *Mac-Culloch* azt mondja, hogy *Smith* Ádám nem vetette volna meg az elveket 's tanítmányokat, mellyeket e' könyvnek írója felállít.

A' 18dik századnak első fele egy *Davenant* **), egy *Melon* ***), egy *Schroeder* ****), egy *Langemack* *****) 's mindenek felett a' halhatlan *Fénélon*' dolgo-

*) *Pecchia*' idézett munkája, 77 l.

**) *Charles Davenant*, *Political and commercial works*, published by *Withwort*. 1712. 5 vol.

***) *Essai politique sur le commerce*. Amsterdam, 1735. 1 köt. 8.

****) *Fürstliche Schatz- und Rentkammer*. 1721.

*****) *Abbildung einer vollkommenen Polizey*. Berlin, 1747. 4.

zattal dicsekszik. E' nagy hírű és erényű püspök a' status- és kormánytudományi legfőbb nézetekig emelkedett fel *Télémaque*-jában. Ő az erkölcsi és vallási intézetekből indul ki, ezek teszik nála az épület' talpkövet 's ezekhez kapcsolja a' tanítmányokat, mellyek a' földmivelés', műszorgalom' és kereskedés' virágoztatására czéloznak, mi által a' közgazdaság' tudományának olly tág kört és fontosságot tulajdonít, melly annak czélját és küldetését egészen kimeríti. Nem kerülök el figyelmét a' nép és fejedelem közötti viszonyok 's *vezérintéseiben egy király' lélekismeretéhez* a' következő hely találkozik, mellynek ideáját utóbb Rousseau tulajdonította magának: „Annyi bizonyos, úgy mond Fénélon, hogy ti (a' királyokhoz szól) föltételeket ígértetek a' népnek, mellyen uralkodtok. Tartsátok meg tehát azokat sérthetlenül. Ki fog bízhatni bennetek, ha ezt nem teszitek? mi lenne szent azon tul, ha ezen ünnepélyes ígéret nem volna az többé? Ezen ígéretek a' szerződés, mellynél fogva a' népet alattvalókká tevétetek, azon kezditek-e tehát, hogy megszegitek *alapczimeteiket*?.. ők csak ezen szerződésnél fogva tartoznak tinektek engedelemmel: ha ti megszegitek azt, nem vagytok méltók, hogy ők azt megtartsák.“ Az igazságnak és méltányságnak egyenlő ideáit találjuk minden nagy embernél. Plato az idézett népideát Crito című socratesi dialogusába szőtte be; bővebben kifejték pedig azt Montesquieu és Rousseau, kik azt egyszersmind viszonyban tekinték a' köztársasági gazdasággal 's mind azon eszközökkel, mellyek egy státust nagygyá és virágzóvá tehetnek. — *Sullynek és Vanbannak* dolgozatai ugyan e' korban, noha más rendbeliek, épen nem voltak befolyás nélkül a' közgazdasági ismeretek' haladására, 's ha ők nem szólanak is a' tudomány' legfőbb elveihez, munkáik legalább a' praxis' tekintetéből hasznosak.

Iszonyú haladás történt a' 18dik század' második felében. E' korszakban estek a' legfontosb fölfedezések, mellyek után e' tudományt rendszeresíteni, hatá-

rait kitűzni 's az egészet szigorú formába venni lehete. Ugyan e' korszakban bukott meg az ugy nevezett mercantile systema is, melly egyéb gazdagságot a' pénznél nem ismert, 's ezt amannak egyetlen feltételéül vallá. Néhány jó, sőt néhány jeles elme is, mint abbé Genovesi 's az angol Stewart Jakab megtarták e' rendszert egyéb közgazdasági tanítmányaik között, de ők mind e' hibájok mellett is sok jót árasztottak a' tudományra, amaz *Lezzioni di commercio ossia d' economia civile* *), ez *Inquiry into the principles of political economy* czimű munkáikkal. Jelesül ez utóbbi könyvnek bece nem volt elegendőképen méltányolva. Stewart' nagy kiterjedésű és mély gondolkozású elméje messzebb hatott mint elődei, ő a' társas élet' egészét jól felfogá, valamint annak külön részeit 's azoknak egymáshoz és a' gazdasági rendszer' egészéhez képesti viszonyaikat is megválasztá. Ő a' tehetség- vagy gazdagságszerzésben szintolly jól ismeré meg a' nemzet' fenlétének, jólétének 's physicali gyarapulásának eszközét, mint ugyanazon nemzet' physicali léte' feltételeiben, millyenek a' föld, éghajlat 's m. eff., a' tehetségszerzés', és a' mi még fontosabb, a' tehetségeloszlás' előhaladtának vagy hátramaradtának leghathatós okait.

A' *physiocraták*, Stewart' kortársai, az olly emberséges és tudós *Quesnay* által vezéreltetve, egy új közgazdasági iskolát állítottak fel, mellyben e' tudományt a' *nyereség* vagy *nyeremény*' igen egyszerű fel-

---

*) Egy pusztá magányos, Intieri Bertalan, 1755ben tanítószéket állíta a' kereskedést és erőmtudománynak egyenesen Genovesi' számára, 300 darab arany évi fizetéssel 's azon feltétel mellett, hogy ezen tanítószék sohase adathassék monachusnak. Genovesi e' szép hivatalban néhány évet töltött, 's ezen évek' gyümölcse az említett munka (kijött Bassanoban, 1769. 2. kötet.) mellyben ő e' tudománynak alapjait Olaszországban megvetette. Ez az első tanítószék, melly Európában a' közgazdaság' tudományának állítatott. L. *Histoire de l'Économie politique en Italie*. I. 166.

számolására szorították. Szerintök a' nemzeti közgazdaság' tudománya nem egyéb, mint a' nemzeti gazdagság' legelső, eredeti 's mint ők hívék, egyetlen forrásának 's az ebből származó természeti következtéseknek ismerete; ez a' forrás pedig őszerintök nem más, mint a' földművelés' tiszta reménye, vagyis a' földbirtokos' jövedelme. Quesnay *Droit naturel, Tableau économique*, és *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole* című könyveiben fejté ki ideáit; mind ezen és egyéb ide tartozó munkáit Quesnaynek Dupont de Nemours a' következőben gyűjtötte össze: *La Physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain* *). Legeredetibb része ezen munkának kétségkívül azon gazdasági tábla, mellyben a' szerző az egész közgazdaság' tudományát egy egyszerű algebrai formulában akarta kifejezni, mellyben a' három fő factort a' következők teszik: 1ső a' termesztő osztály, melly az évenkénti nyereséget adja; 2dik a' jövedelmes osztály, vagyis a' földbirtokosok 's a' fejedelem; 3dik a' meddő néposztály. Meghatározatnak itt e' három osztálynak egymás-közötti viszonyaik 's a' következmények, mellyek e' viszonyokból erednek. A' műszorgalom 's a' kereskedés Quesnay' systemájában úgy tekintetnek mint meddő 's lényegileg a' földműveléstől függő foglalatosságok; a' földművelés nála a' népgazdagságnak egyetlen forrása. Felvilágosodott férfiak is, olyanok mint *Turgot*, *Dupont de Nemours*, *Morelles* 's többen támogatták védokaikkal e' tanítmányokat; *Mirabeau* népiekké igyekezett azok' elveit tenni **); 's *Mercier* (de la Rivière) bizonyos tudományi színbe öltözteté azokate' munkájában: *Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*.

---

*) Yverdun. 1768. 6 köt. Cs.

**) L. *L'Ami des hommes, ou Traité de la population*, 3 köt. *Théorie de l'impôt*, 1 köt. *Philosophie rurale ou Économie générale et politique de l'agriculture* stb. 2 köt.

A' mercantile systema úgy szólván semmibe sem vette a' földművelést 's nem ügyelt különösen a' nép' értelmi haladására, mellynek pedig a' köz életre és jóllétre olly igen nagy befolyása van. Ez egyedül a' gyároktól, kézműhelyektől 's kereskedéstől várt sikert, 's nem értette ama' szerencsés egyesülést a' kézmunka 's az értelmi és erkölcsi erőhatások között. Vámaiban, jutalompénzeiben (*prime*) és visszafizetett vámaiban (*drawback*) mesterkéltségek segédeszközöket alkotta, nem tudván, hogy a' munka' és alku' szabadsága a' nép' gazdagsága' növekedésének legelső feltétele. — Ellenben a' physiocraticum systema, mellyet nem kell egybe zavarni az ókor' némelly népeinek, mint az induknak, egyiptomiaknak, zsidóknak és chinaiaknak földművelési szerkezetével, a' másik tulságba csapott, nem ismerván el a' földművelésen kívül semmi gazdagságforrást 's minden műszorgalmi munkát meddőnek és nem természetnek (*improductif*) tekintvén. E' rendszer' alkotója, ki nem vette eléggé számba a' tapasztalást 's ki a' Colbert által olly nagy gonddal 's a' nemzeti munka' egyéb ágainak kárával is ápolt kézműbeli szorgalom' bajait nagyítva szokta szemlélgetni, végre elhitette magával, hogy mind az, mi úgy nevezett *tiszta jövedelmet* vagy *nyereményt* nem ad, meddő és terméktelen. E' tanítmány hitelt talált a' külföldön, jelesen a' németeknél több gazdasági író fogadá azt el, elcsábítatva a' metaphysikai forma által, mellybe Quesnay tanítmányait öltözteté *). Azonban ha e' rendszernek védői 's követői voltak, voltak elleni is nem csekély számmal,

---

*) *Abrégé des Principes de l'Économie politique*, par Charles-Frédéric, grand-duc de Bade, 1772. — Schlettwein, *Les moyens d'arrêter la misère publique et d'acquitter les dettes des états*. Carlsruhe, 1772. Mauvillon, *Lettres physiocratiques à Dohm ou Défense des vraies lois de l'économie politique connues sous le nom de Système Physiocratique*. 1780. *Versuch einer Apologie des physiocratischen Systems*, von Fürstenau, 1779.

mind Franciaországban, mind kívül. *Condillac, Le commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre; Forbonnais, Principes économiques*, 's *Mably, Doutes modestes à l'auteur de l'ordre naturel* című munkáikban leronták a' *tiszta* nyereségek' Quesnay által felállított bálványát; *Moser* *), *Springer* **), *Pfeiffer* ***) a' németek, és *Briganti* és *Galiani* az olaszok között szinte kikeltek a' physiocraticum rendszer ellen. *Turgot*, noha különben e' rendszernek híve, elállott attól *sur la formation et la distribution des richesses* címezett iratában, mely fontos munkája e' nagy elmének nagy részét fejti ki azon tanítmányoknak, melyek az edinburgi bölcset halhatlanná tevék: *Turgot* volt Franciaországban az első, ki *Smith*' elveinek utat nyitott, mielőtt még ennek munkája, mely csak 1776ban jött ki, megjelenne.

Már Quesnay hirdette a' munka' szabadságát, 's a' *szabad munka és szabad kereskedés* e' jelszavát tőle kölcsönözte *Smith*, 's ez egyik alap axiomját teszi e' nagy ember' híres munkájának ****), melyben ő a' műszorgalmi munkásságot a' legteltesebb, legelmésebb 's általában a' legigazabb analysis alá vette. *Smith*nek, mint könyvének címe eléggé mutatja, nem vala szándéka az egész közgazdaság' tudományáról kimerítő munkát készíteni, ő e' könyvben egy minél tökéletesb chrematisticát akart készíteni, 's valóban készített is. Az ő genieje soha sem szorította volna e' nagy tudományt illy keskeny határok közzé, 's midőn tanítványi azt mondják, hogy ő e' munkában az egész közgazdasági pályát megfutotta, rosszul fogják fel a' munka' characterét. Kétség kívül igen hasznos és fontos dolog tudni, tanulni azon mechanismust, mely szerint a'

---

*) *Anti-Mirabeau*, 1778.

**) *Du système physiocratique*, 1780.

***) *Anti-physiocratique*, 1780.

****) *An inquiry* stb, először 1776; *Mac-Culloch*' jegyzeteivel. London, 1827; németre fordították *Garve* és *Dörrien*. C.

nemzeti kincs vagy gazdagság születik és szétoszlik, 's ez a' tanulmány igen fontos igazságok' fölfedezésére vezethet, de a' nélkül, hogy ezért még a' társasági jólétnek talpköve volna. Egy olly tudományban, millyen a' közgazdaságé, nem csak egy sorára kell ügyelni a' tetteknek, hanem vizsgálat alá kell venni mind azokat, mellyek a' társas élet' harmoniájához tartoznak, ki kell terjeszkedni mind azokra, mellyek a' köz jólétre bármí befolyással is lehetnek. Vannak a' társaságban erők és viszonyok, mellyek a' pénzen és gazdagságon kívül fekszenek és ezekre még is visszahatnak, mellyeket tehát az oeconomistának nem szabad elhagyni, hanemha csak egy könyvhöz ragaszkodónak 's a' dolgok és tettek' csak egy külön sorához szegődöttnek akar vádoltatni.

A' chrematisticai (vagyon-tani) szabályok' elégtelensége a' társaságok' belső jólétére könnyen kiteszik néhány a' pénztudományon kívül vett példákbl. Az emberiségtől elválhatlan rosszak megszülik minden társaságban a' szegénységet, az inséget, a' testi és lelki lealjasodást, 's az embert rendeltetésével 's a' teremő' céljaival ellenkező állapotba teszik. A' pénztudományi elvek' szigorúsága itt nem enged semmi kivételt a' pénz' alkalmazásában, 's a' haszon' kérlehelten szabályaihoz képest tiltja a' köz és magányos segedelmezést, azt vetvén ürügyül, hogy ez a' heverést és tunyaságot táplálja. Midőn így e' rendszer a' szánakozást és könyörületet elfojtja, megszegi az evangeliumnak egyik legszebb törvényét 's megrázza a' társasági épületnek egyik alapfalát, a' szerencsétlenség iránti irgalmat. Ha azt tartjuk, hogy ezen nemes érzemenyek a' közjóval semmi kapcsolatban nincsenek, 's ha kirekesztjük azokat azon eszközök' sorából, mellyeket a' gondviselés az emberi sors' enyhítésére 's javítására szánt: akkor elrontjuk a' társas élet' harmoniáját, egy mesterkélt mechanizmust teszünk a' természeti rendnek helyébe, melly azt kívánja, hogy mind azon jók, mellyek több emberek' együttlétéből erednek, vala-

miennyi tagra eláradjanak; megszegjük az emberiség', a' vallás', a' morál' legfőbb szabályait 's megtagadjuk ama' nagy szellemű férfiak' tanítmányát és példáját, kik a' közgazdaságban mind azon tehetségek' és rugók' öszveségét tekinték, mellyek az emberiség' javára befolyással vannak. A' nagylelkűség' helyébe az alacson önzést tennők, 's a' gyűlölet és boszú feldönténék azon egyeséget és rendet, melly nélkül maga a' pénz- és vagyonszerzés is lehetetlen.

Továbbá: az értelmi és erkölcsi erők' kifejlése szintolly szükséges valamelly nemzet' jóllétére mint a' most említett irgalom' 's könyörület' érzése. A' nevelés, melly az emberben a' hazaszeretetet 's a' léleknek egyéb, legnemesb tehetségeit fejti ki, a' maga szerkezete 's általános irányzata' tekintetéből szinte egy ágát teszi az országos közgazdaságnak. Ez, t. i. a' nevelés, képi az embert a' családi (házi) és polgári életre, ez tanítja őt a' társasági kötelességekre, mellyeket kinek kinek teljesítenie kell, ez adja kezébe az eszközöket, mellyekkel magának független 's rendeltetésének megfelelő életet szerezzen. Én azt tartom, Smith soha sem fogta volna megtagadni ezen nézeteket, sem a' terjedelmet, mellyet mi itt a' közgazdaság' tudományának adunk; de ő annak csak egyik tetemes ágát vevé vizsgálat alá 's távol vala attól, hogy a' részt egész gyanánt árulja.

Quesnay csak a' földművelési munkákban látott jövedelmet; Smith tudós analysiseiben megmutatta, hogy a' társaságra nézve mind a' földművelési, mind a' műszorgalmi, mind a' kereskedési munka jövedelmes. Smith igen jól észrevette azt, hogy a' kézművi termékek' eladása nem hagy maga után tiszta jövedelmet, észrevette azt is, hogy ez a' munka csere-értékeket szül, mellyek nélküle nem léteztek volna. A' műszorgalom a' föld' termékeinek újabb nyilást 's újabb értéket szerez, hasonló nyilásokat szerez némi eleségnemeknek, mellyek a' föld' tiszta termékének egy részét teszik, minthogy munkája által azokat szükségessékké 's a' kézműhelyi munkások által is megszerezhetőkké

teszi. A' természet' munkálatai ingyenek, olly munkálatok, melyeket a' földbirtokos monopolium gyanánt bir. A' műszorgalmi munkák nem ingyenek, de új értékeket szülnék, 's ezen új értékek adják 'a' munkás' bérét 's a' capitalista' jövedelmét. A' physiocrata'k, kik csak a' tiszta nyereségben, mint a' földművelési munkák' szüleményében, láttak gazdagságot, azt következtetik, hogy miután úgy is mindent a' föld ad, igazságtalan volna, minden adót csak reá 's termékeire róni; 's egy Vauban' királyi dézmájához hasonló, adózási rendszert gondoltak ki. Ellenben Smith, miután eltünteté a' Quesnay által úgy nevezett meddő néposztályt 's megmutatta, hogy ezen osztály szintugy részesül a' társas élet' javaiban mint a' többi, már csak az által is, hogy ez is szinte termeszto': ebből igen természetesen következtette azt, hogy tehát ennek is kell az adóviselésben részesülni. Ha a' műszorgalmat űző emberek nem huznának jövedelmet a' társaságtól, vagy ha ők, mint Quesnay' követői állítják, nem adnának új becsét az általok munkába vett tárgyaknak, akkor lehetetlen volna őket adóztatni, 's már maga az adózásban részesülés' e' körülménye eléggé mutatja, hogy az ő munkájok épen nem meddő, 's hogy, ha jövedelmeik más természetűek is mint a' földbirtokosé, azért még ezénél nem kevésbbé valók 's tettelegiek.

Smith azt hitte, hogy csak a' *testi* (materialis) munka jövedelmez; 's ez az, miben az ő chrematistiai tanítmánya tökéletlen. Ő, úgy látszik, nem vette észre, hogy a' tőkepénz' és kamat' öregbedésére kevés függ attól, valljon a' termékek hosszabb vagy rövidebb ideig fentartatnak-e, mielőtt fölemésztenének: vagy pedig nyomban fölemésztenek, a' nélkül hogy valami látható nyomot hagynának magok után. A' termék nem azért van, hogy fölemésztessek; a' csere csak eszköz a' fölemésztés' siettetésére, 's minél gyorsabb ez, annál inkább neveli az új termék' szüksége a' termeszto' szorgalmát 's munkásságát. Nem a' csere és fölemésztés' késleltetése neveli a' tőkepénzt és annak jövedel-

meit, hanem az a' mit megkimélünk, mert ez szaporítja az ujontermesztési erőt és tehetségeket. Már pedig az értelmi munkák, mellyeket Smith nem-termesztőknek nevez, szintugy nevelik az erő- és költségkiméletet, mint a' testi munkák, következöleg nevelik a' tőkepénzt 's az ujontermesztést is. A' kormányfi', a' tudós', az orvos', az ügyvéd' munkája szintugy teremti különféle értékeket és kiméleteket, mint a' kézi munkásé, 's noha nem minden emberi foglalatosság hagy maga után látható 's érezhető nyomokat, még is mindenike termeszto, mihelyest ugy tekintetik mint munka általában. Ha Smith' rendszerét az ugy nevezett szabad vagy nemes foglalatosságokra nézve elfogadjuk: szintolly nehéz lenne ezek' határvonalait kitűzni, milly nehéz lett volna a' physiocratáknak kitűzni a' földművelési szorgalom' határait 's kijelelni a' pontot, hol ez a' kézművi szorgalomtól elválk. Meg kell tehát általános thesis gyanánt ismerünk, hogy mindennemű munka, testi vagy szellemi, kútfeje a' jólétnek, következöleg a' köz gazdagságnak 's tehetségnek is lényegi föltétele.

Smith revolutiót csinált a' közgazdasági ismeretekben; elűté helyéről Quesnay' iskoláját 's tanítmányaihoz gyűjté kora' jelesb elméinek nagyobb részét. Voltak ugyan neki is néhány ellenői, közöttök *Gray* *), *Lauderdale* **), *Playfair* ***), 's bizonyos mértékben *Ganilh* is. De az ő tanítmányainak világossága, nézeteinek fensége 's igazsága, győző bebizonyítási 's tiszta ideái olly behatással voltak e' tudományszakbeli

---

*) *The essential principles of the wealth of nations, illustrated in opposition to some false doctrines of D. A. Smith and others.* London, 1797. 8.

**) *Inquiry into the nature and origine of public wealth and into the means of causes and of its increase.* Edinburg, 1804. 8.

***) *Inquiry into the permanent causes by the decline and fall of powertead and wealth of nations.* London, 1805. Csak részben Smith ellen.

kortársaira 's utódjaira, hogy kivált Angliában minden író, ki azóta e' szakban föllépett, az ő munkáit vevé elindulási pontul, az ő rendszerét alapul. Jelesül *Craig*, *Riccardo*, *Mac-Culloch* és *Malthus* olly szorosán és hüven követék az edinburgi híres professor' nyomdokát, hogy azokon túl haladni nem mertek, 's az egész közgazdaság' tudományát az országos vagyontudományban hitték bevégezettnek. Riccardo kivált és Mac-Culloch olly szoros határok közzé vonák e' tudományt, annyira rendszeresíték és vázasíták azt, hogy végre egyedül a' vagyont 's annak szaporodását vagy fogyását tarták szemök előtt a' nélkül, hogy az embert 's ennek szükségseit latra vennék. Meg kell adni azonban ezen férfiak' vizsgálatainak is a' magok' fontosságát. Riccardo' fő tanítmányi például a' következő hatpontra vehetők: 1) A' földbirtok' évi jövedelme, midőn t. i. semmi haszonbérlet nem rugtatja fel a' földtermék' árát, és a' termesztés' költsége, feloszlanak a' munkabérre és a' tiszta nyereseményre (*profit*). 2) A' munkabér' alabbsága vagy fentebbsége ellenkező arányban hat a' capitalista' nyereseményére 's azt a' legszorosabb értelemben szabályozza; vagyis rövideden: a' munkabér szabályozza a' nyereseményt. 3) Mindennemű földtermék' árát szükségképen azon ár szabályozza, mellyen azokat a' földművelő vagy birtokos, ki másnak semmi évpénzt a' földtől nem fizet, adhatja. 4) A' földbirtokosi nyereseményekre vetett adó szabályozza a' másnemű nyereseményekre vetendő adókat. 5) Az árt a' termesztési költség képezi. A' kész és a' keresett mennyiség közötti arány nincs befolyással a' termék' árára, sem annak értékére, kivéven a' monopolium' esetét, vagy csak igen rövid időszakokra. 6) és utoljára: akármelly áru' cserebecsét azon munka' mennyisége határozza, melly annak termesztésére vagy előállítására fordítatott. — Kitétszik ezekből, hogy mind ezen tanítmány csak egy, igen kétes, fölfedezésen nyugszik, t. i. a' földmineműség' különbségén, melly annak különböző értékét 's a' földjövodelem' és haszonbér' mennyiségét szüli. Mihelyt

valaki rosszabb mineműségű földet művel, a' természeti költségek nagyobbak mint a' jobb és legjobb mineműségű földeknél, pedig ennek is amannak is terméke egy áron kel; nagyobb tehát a' költségfelüli jövedelem a' jobb földeknél, melyet a' birtokos tiszta évi nyeremény vagy haszonbér formában kap.

Mac-Culloch' tanítmányi sokban közelítenek Riccardo' tanítmányihoz. Azonban a' határozat, melyet a' közgazdaság' tudományáról ez ad, nem olly szoros mint a' londoni bankiré (Riccardoé). A' közgazdaság' tudománya, úgy mond Mac-Culloch, azon tudomány, melly a' műszorgalmi munkát azon jótettek', élelmények' és segedelmek' szempontjából tekinti, melyeket az a' társaságra áraszt; — mind ezen javak' öszvesége pedig maga a' nemzeti gazdaság; de a' tudomány nem elégzik meg a' gazdagság' forrásainak fejtegetésével, hanem annak a' külön néposztályokra ollyan fel- és szétosztását is tanítja, millyent valamennyinek lehető legnagyobb java megkíván. — Ez a' határozat igen tág ugyan, de még is azt mutatja, hogy Mac-Culloch megismer egy érintési pontot a' közgazdaság' tudománya 's a' statustudomány (politica) közt, mit Riccardo 's több angol közgazdasági írók tagadnak. Egyébiránt Mac-Culloch igen csalatkozik, midőn e' tudományt az úgy nevezett szorosb, vagyis *alkalmazott* tudományok' sorába helyezi. A' közgazdaság' tudománya nem csupa 's nem pusztá *technologia*, 's ez utóbbinak csak általános resultatumi, nem pedig egyes alkalmazási tartoznak köréhez. Már magok az e' tudományi külön rendszerek eléggé 's tökéletesen megezáfolják Mac-Culloch' nézetét, hanemha ő azt tartaná, hogy csak az az igazi tudomány, a' mit ő tanít, a' többi gazdasági írók pedig mind hibáztak. Ugyanő Smithtel igen szigorúlag bánik. „Smith, úgy mond, elhomályosítá az elveket, 's egyéb metaphysikai elmélkedései 's állítmányai közben a' munkát cselekvések' kútfejének mondja. Ő mindenben és mindenütt lát munkát, ott is, a' hol nincs; émesztetni nála annyi mint természeteni, a' természetés' elve

pedig a' népesség, 's a' teremtői *nőjete*k és *szaporod-
jak*ot minden nyomon ismételi. De szerencsére, Mal-
thus eloszlata ebbeli csalódásunkat, nyomos okok-
kal megmutatván, hogy a' nagy népesség kimozdítja
helyökből a' birtokokat 's egy pár gazdag mellett egy
sereg szegényt csinál; hogy ott, hol a' népesség igen
nagy, nagy a' gazdagság-eloszlásábani egyenletlenség is,
következőleg, hogy a' népesség' elve a' közgazdaságnak
nem elve.“ — Mi e' phrasisokat nem fogjuk itt kibo-
nyolgatni, hanem átmegyünk rajtok *Malthusra* 's en-
nek a' népességről irt munkáira.

Ezelőtt mindenki hirdette a' népsokaság' boldogító
elvét 's némelly statusokban mindent elkövettek annak
emelhetésére. Minden egyéb bizonyítvány helyett elég
legyen itt XIV. Lajosnak következő rendeletét felhoz-
ni: „*Ő Felsége, ohajtván fölemelni a' házasságok' méltó-
ságát és szabadalmait, mellyeket a' kor' szabotálansá-
ga letiport, 's jeleit adni a' nagy tekintetnek, mellyel
e' szent és political szövetség iránt viselletik, minden
századok' példája szerint különös tiszteletet akara kapcsol-
ni azok' szaporaságához 's olly praerogatívákat, mellyek
azok' érdemét még ajánlatossabbá tegyék; mert minek-
utána tudtára esett Burgundia tartománynak azon kü-
lönös szokása, mellyhez képest itt minden férj és nő,
kiknek tizenkét élő szülöttjük van, mindennemű adózás-
soktól mentek: Ő Felsége 1666dik év' novemberében
Saint-Germain-en-Laye-ben edictum formában kiadott
patens levele által rendelni méltóztatott, hogy azon neme-
sek és hitveseik, kiknek tizenkét gyermekök lesz, törvényes
házasságból szülöttek, nem szerzetes papok, sem apácák,
élők vagy Ő Felsége' hadi szolgálatjában meghaltak, két
ezer livre-t kapjanak évenként; azok pedig, kiknek tíz
ilyen gyermekök lesz, egy ezeret. E' patens levél ha-
sonló kegyelmet terjeszte ki az ország' minden rendű
jobbágyira *) stb.“ Könnyű volna több hasonló példát*

*) *Traité de la Noblesse*, par André de la Roque. Paris,
1678. I. 288.

említeni, de elég legyen azt mondanunk, hogy általában a' nagy népszám a' társasági jóllét' egyik jelének tekintetett, a' nélkül, hogy ekkor még vizsgálatra vétetnék a' viszony, mellyben a' népesség és emésztés egymáshoz állanak. Malthus volt az első, ki e' tárgyról csaknem kimerítő értekezést írt, 's ő eziránti nyomozatiból olly következményeket vont le, mellyeknek kivételetlen elfogadásától mi ugyan távol vagyunk.

Midőn Malthus e' könyvét írta, egy szenvedő népesség állta szeme előtt, mellyet ő ugyanazért, mert szenvedett, igen is számosznak hitt. Irlandnak iszonyú insége, mellybe e' szerencsétlen föld' népét Angliának századok óta gyakorlott átkos bánásmódja döntötte, megdőbbenté az angol oeconomistát, 's látván egyszersemind saját hazájában is a' kézmunka után élő néposztály' nyomoru állapotját, ő ezekből azt következtette, hogy ezen szerencsétleneknek azért nem jut kenyér, mert igen sokan vannak. — Igaz, hogy nem jutott nekik kenyér, és most sem jut, de nem azért mert nincsen, hanem azért, mert egy eszi meg, a' miből ezek élhetnének. Szabadítsátok fel Irlandot Anglia' igazságtalan 's letipró igája alól, adjátok neki vissza régi szabadságát, hogy minden irlandi mint tulajdonos bírja és művelje a' földet, mellyet most negyedik 's ötödik kézből bérel: akkor nem csak meg fog szűnni az inség, hanem a' népesedés is lassubb és arányosb mértékben szaporodni. Az irlandiak akkor, mint minden egyéb magát jól bíró nép, óvakodóbbak, gondoskodóbbak lesznek magzataik' jövődjéről, 's nem lesz szükség Malthus' erkölcsi békójára, melly a' természettel 's az emberi szabadsággal egyiránt ellenkezik. Téteszenek célirányos módosítások Anglia' műszorgalmi 's földművelési szerkezetén, töröltessék el még néhány káros és gyűlölt privilegium, 's a' haszon- és munkamonopolium' helyét foglalja el a' köz gazdagságnak arányosabb elosztása: akkor itt sem lesz több szükség meddő gyönyöröket vagy klastromi szivsanyargatást javasolgatni, hol egyik mint a' másik lehetetlen.

Mondjon valaki csak egy nemzetet, hol a' kényuraság és privilegium a' társaság' némelly osztályait nyomorúkká 's áldozatokká ne tette volna; vagy mondjon egyet, hol jó társasági szerkezet mellett a' népszám szer fölött növekedett 's a' társaságnak terhére lett volna. Egy ilyenféle nemzetet sem mondhatni. A' túlnépesedés mindenkor csak látszati 's nem onnan ered, mintha az országban nem volna elegendő élelem, hanem monopoliumok és privilegiumok születtek okokból. Az oeconomistának nem gondja kimutatni a' népesedés' lassítása' vagy szaporítása' eszközeit; az ő tiszte kimutatni az országos inség' okait 's az annak elhárítására szolgáló eszközöket. Ő tudja 's mindenhol úgy fogja találni, hogy magokat jól bíró, vagyonos népeknél a' népszám sohasem szerfölötti, 's ellenben, hogy szegény népeknél a' szegénységet nem a' túlnépesedés okozza, hanem azon elnyomás és rablás, melyet a' népnek nagy részén akár a' fejedelem akár a' privilegiált osztályok gyakorolnak. Malthus azt hitte észrevehetni, hogy a' népesedés geometriai, az élelemmennyiség pedig csak arithmetikai arányban szaporodik, 's ezen, semmi általános tett, semmi országos tapasztalás által nem igazolt elvből azt következtette, hogy az emberiségnek egykor nem lesz miből élni a' földön. Ez egyike az ő rendszere' legszilárdabb oszlopainak; szerencsére azonban az általa felhozott arányt sem ő sem más nem volt képes, mind ekkorig bebizonyítani, 's ha egy pillanatot vetünk az emberi nem' történeteire, bizvást elmondhatjuk, hogy az nem áll. Feltéven az idézett népesedési arányt 's azt egy tiz milliónyi népre alkalmazván, úgy kellene találunk, hogy csak két századdal menve is vissza, ezen tiz milliónak nemzője csak harminczhat-ezer ötszáz hatvankét személy volt. Ha Malthus talált is egykét illyes kivételi esetet, mint például Amerikának még kevéssel ezelőtt szűz térein: ebből még nem következik, hogy a' földnek mindenik népe hasonló arányban szaporodik. Malthus' e' tanítmányinak sok éles elméjü és, mint én hiszem, szerencsés czáfóloja

találkozott. Legjelesebb és szerencsésb ezek között *Godwin*, ki általános, egyetemi adatokat tett Malthus' egyes vagy csak külön adatainak ellenébe, 's véleménye' támogatására több olly bizonyítványszereket gyűjtött össze, mellyeket összevgyűjteni Mathusnak nem volt hatalmában. Ez utóbbinak könyve (*Essay on the principles of population*) legelőször 1798dikban jött ki. Godwinnak ellene irányzott irata *) a' könyvnek második kiadását vagyis inkább egy új munkát szüle, melly utóbb négy kiadásban jelent még meg. Godwin folyvást 's a' legméltóbb ellenje maradt Malthusnak 's annak *Principles*-jei ellen egy hosszas és szerencsés czáfolatot irt. E' vita sok ideig tartá 's most is tartja még elfoglalva a' tudós világot. A' közgazdasági írók e' tekintetben két félre oszlanak, 's meg kell vallani, hogy Malthus' tanítványi között nagy nevek és nagy autoritások állanak. Azonban meg kell jegyezni, hogy Malthus' ellenei között, igen kevés, ó tanítványokhoz ragadt, írók kivéve, senki sem hirdeti a' meszterkelt népszaporítást, hanem csak a' népesedés' lassabbítására ajánlott eszközök ellen kelnek ki, 's azon okokat és adatokat czáfolják meg, mellyeknél fogvást ezen eszközök ajánltaának.

Herrenschwand „*Political and moral Economy*“ -jében (London, 1795. 2 köt. 4to) felette józan elveket állíta fel a' népesedésről, 's tökéletes analysis alá vette azon tüneteményeket, mellyek e' fontos kérdéssel jární szoktak. Én nem tudom, ha Malthus ismerte-e e' könyvet mielőtt munkáját kiadá, de egy francia író **), ki mintegy húsz évvel ezelőtt Malthus' tanítványi ellen kelt ki, csaknem mindent az említett munkából merített, 's ohajtható, hogy azt minden közgazdasági író, ki a' népesedésről akar szólni, ismerje.

Midőn Malthusnak érdeklett tévedését kijeleljük, nem kell felejtenünk azon nagy szolgálatokat, mellyeket

*) Godwin' *Inquirer*-ében.

**) *Des subsistances dans leurs rapports avec la population*, par Aubert de Vitry. Paris, 1816.

ő a' tudománynak tett, midőn először is vitatkozás alá hozá ezt az olly nagy fontosságú tárgyat, azután pedig ritka és nevezetes őszinteséggel fődé fel az iránti saját tanulmányinak 's fölfedezésének menetét. Ő bizonyos tekintetben a' közgazdaságtan' egész mezején átpillantott, midőn vizsgálat alá vette mind azon viszonyokat, mellyek e' tudománynak külön ágait a' népesedés' elvéhez kapcsolják. Lehet, hogy ez utóbbi tárgy körüli lélekismeretes nyomozatiban maga tette le a' fegyvertárt, mellyből ellenei tanítmányait lödözik. Munkája minden esetre állandó emléke leend a' közgazdaság' tudományának, 's minden hiányi mellett is hatalmas segéd mind azoknak, kik a' népek' jóllétéről 's boldogulásáról fognak elmélkedni. Ugyan ő szerzője még egy sajátlag közgazdasági munkának is *), melly szinté igen becses. Ő abban gyakran ellenkezik *Mill*-el és *Riccardoval*, kiket azzal vádol, hogy a' haszon- vagy nyereség felőli tanítmányaikban alapos tévedésbe estek. Ők, úgy mond, az árukat úgy tekintik, mint puszta algebrai számjeleket 's nem mint emésztési czikkelyeket, mellyeknek ezen természetöknél fogvást szükségképen arányban kell lenni az emésztők' számával 's azok' szükségai' természetével. Malthus csaknem az egyetlen angol oeconomista, ki az emésztési tárgyakban e' bélyeget megismeri, 's tanítmányai e' pontban az angol közgazdasági iskoláctól tetemesen eltérnek.

De menjünk oda vissza ismét a' honnan eltérénk 's lássuk most Smith' közgazdasági rendszerének francia követőit és terjesztőit. Ezek között legelső helyet tart *Say* *Ker. János*, kinek e' tudomány sokat köszön. Ő egy felől rendbe hozá a' Smith által felállított 's kivívott elveket, más felől kiegészíté a' rendszert 's elhatározott több pontot, mellyeket Smith ingadozásban hagyott. Igaz, hogy ő is igen keskeny határok közzé szorítá a' tudományt, 's e' vádat ellene egy ollyan író

---

*) *Principles of political Economy*. London, 1820.

tevé, ki őt megelőzte a' közgazdasági pályán 's ki olly iskolának vala híve, melly a' közvagyon a' földművelési munkától függeszti fel 's csak ehhez képesti viszonyaiban tekinti *). Say kirekeszti rendszeréből a' pusztá szellemi vagy erkölcsi rendű tetteket 's ezek' befolyását a' közgazdaság' nevelésére 's természetisére nem veszi számba; 's így noha a' kört, mellyet a' tudománynak Smith vona, kitágítá, abba a' köz gazdaság' és szegénység' minden okainak egyetemét még sem foglalta be.

Quesnay' vagyontudományi oktatását, mellyeket Smith kiigazított és megbővített, Say egy főfő kérdés' felvilágosításával egészítette ki, t. i. a' fényüzést, vagy is az embereknek és tőkepénzeknek a' társaságra nézve leghasznosabb mire fordítását, tárgyazóéval. Nem arról vala itt szó, hogy a' fényüzés megtiltassék vagy haladásainak törvények által vettessék gát: ez különben is a' mi napjainkban csaknem lehetetlen, 's a' vágyakon és szenvedélyeken uralkodás az erkölestudomány' körébe tartozik nem a' törvényhozáséba. Hanem a' társaságra nézve igen fontos dolog, hogy a' tőkepénzek és munkák az erkölcsi örök szabályokkal minél egyezőbb irányzatot kövessenek, mert az erkölcsi rendbomlás a' testi mindennemű jóllétre visszahat. Csak akkor, midőn a' földművelés már annyira ment, hogy a' föld évenként a' lehető legtöbbet 's legjobbat termi meg, 's csak akkor, midőn a' műszorgalomnak és mesterségnek minden ágai elegendőleg el vannak látva dologgal: foglalkozhatik a' társaság olly tárgyakkal, mellyek tagjainak gyönyört és mulatságot szereznek. De ha a' gazdagabbak' fényüzése rossz irányt követ, ha a' tőkepénzek és emberi kezek nem oda fordítatnak, hova azok' fordítását a' nemzeti többség' érdekei kívánják; akkor a' fényüzés néhány szegényt tartani és táplálni fog ugyan, de mellettök igen sok más szegényt

---

*) Dupont de Nemours. I. *Mélanges et correspondance d'Économie politique.* 1. 54.

teremtteni 's inségöket nagyobbítani. Mint mondtam, nem arról vala itt szó, hogy a' fényüzés megtiltassék; hanem a' keresés szabályozván a' kezek' és pénz' hova fordítását: lényegileg szükséges 's a' társaságra nézve főben járó dolog, mint Say is megjegyzé, hogy a' keresés jó irányt kövessen. Ebből egyszersmind kitetszik, hogy nem lehet a' közgazdasági kérdések' akár-mellyikébe is ereszkedni azon szoros kapcsolatnak megismerése nélkül, melyben az a' régiek' közgazdasági tudományának erkölcsi elveivel 's nézeteivel áll, melly tudományt pedig mi ma olly kevéssé ismerünk és tanulunk.

Sismondi, ki mint történetíró is híres, vala francziák között az első, ki a' közgazdaság' tudományának való terjedelmét 's azon kárt is kijelölé, melly a' chrematisticai tanítmányoknak valamelly status' gazdasági rendszerére általános és feltételetlen alkalmazásából eredhet. Ő merete legelső visszaállítani az erkölcsi közgazdaság' törvényes uralkodását a' pusztá anyagi (materialis) közgazdaság felett, 's ha ő e' nagy és nemes szándékokat nem vihette ki annyi szerencsével, mennyit a' jeles igyekezettől várni lehete, ezt azon izléshiánynak kell tulajdonítani, melly az illy nemű tanulmányok iránt a' publicumban létezik. Pedig csak az erkölcsi gazdaságnak az anyagi gazdasággal szép egyezése 's harmoniája teszi a' közgazdaság' igaz tudományát. Egyiket e' két fő ág közül csak magát tekinteni 's tanulni a' nélkül, hogy a' kettő közötti szükséges viszonyok fontolatra vétessenek, vagy egyiket a' másik' szolgáltójává alacsonítani akarni, annyi mint azon hibába botlani, mellyet mind azok követnek el, kik valamelly kérdést csak egy 's nem minden oldalról tekintenek. *Sismondi Nouveaux principes d'Economie politique*-je *) megrendíté az angol iskolát

---

*) Mind *Smith*'s, mind *Say*'s, mind *Sismondi*'s itt megnevezett fő munkáik a' Magyar Tudós Társaság által magyarra fordítás végett ki vannak jelelve. L. Évkönyvek, I. 78—80. Cs.

egész alapjáig, és senki sem emelé ki jobban mint ő Malthusnak, Buchanannak, Riccardónak és Mac-Cullochnak paradoxumait és tévedéseit. Legjobban meg fogunk győződni e' felől, ha az ő *Éclaircissement relatifs à la balance des consommations avec les productions* című munkáját olvassuk, remekét a' helyes és szigorú logicának, melyben ítéletet tett a' materialisták' tanítmányi felett, kik az egész közgazdaság' tudományát pusztá számvetésekre akarák szorítani. Ha Say *) azon szolgálatot tevé hazájának, hogy vele a' nagy Smith' fölfedezéseit megismerteté 's megkedvelteté: Sismondit mint felélesztőt kell tekintenünk a' régiek' azon közgazdasági tudományának, mely a' társasági életnek minden föltételeit átkarolá, 's ő ezen tanítmányokhoz még saját elméjének 's tanulmányinak gyümölcseit adá, olly ismeretekből indulván ki, melyekkel az ókorbeli népek nem birtanak. Én Sismondí' munkáját eddigelé a' közgazdasági legjobb munkának tekintem; az abban foglalt tanítmányok megegyeznek egyszersmind az emberiséggel, a' morállal, a' haladással és a' közjólléttel; 's ha azok' általános alkalmaztatását semmi okok nem hátrálnák; akkor ugyan csakhamar tűnni látnók azon testi és szellemi rendetlenségeket, melyek most az emberi társaságokat sanyargatják; azon túl a' közgazdasági dolgokban főleg az embereket tekintené kiki 's a' pénzt és vagyont csak annak az emberekhez képesti viszonyaiban, csak ugy, mint az er-

---

*) Say K. J. Genfben született 1767ben januarius' 5kén. Kiadott munkái: *Sur la liberté de la presse*, 1789.; *Décade philosophique, littéraire et politique* (mint fő szerkesztető), 1794.; *Traité d'Économie politique*, 1803., harmadszor 1817. *Catéchisme d'Économie politique*, 1815; végre *Cours d'Économie politique*; 's több apróbb. 1821ben a' mesterségek' és művészetek' párizsi conservatoriumában tanítószék alapítatott a' műszorgalmi gazdaságtudománynak; 1830ban pedig a' párizsi universitásnál (Collège de France) az egész gazdaságtudománynak; mind a' kettőt Say nyerte meg első 's tanított bennök halálaig, mely 1832. nov. 16. történt.

kölcsi tökéletesbedés' föltételét, szóval úgy mint esz-
közt nem mint czélt. — Say' említett munkáját (*Traité*
stb.) több hasonló tárgyú irat előzte meg, szinte Smith'
szellemében *), de ezeknek csak tűnékeny becsők volt
's a' *Traité d'Économie politique* homályt vont reájok.
Say után következnek: *Destutt de Tracy*, *Harcourt*,
Saint-Chamans, *Louis Say*, *Hauterive*, *Henry de Saint-*
Simon, *Carion-Nisus*, *Decaux*, *Droz*, *Ganilh* és
többen. Ezek között legtöbb figyelemre méltók de *Tracy*'
Saint-Simon' és *Droz*' munkáik. Az elsőét az előadásnak
ritka világa 's a' syllogisticai okoskodásnak szokat-
lan ereje bélyegezik. *Saint-Simon*' eredeti nézetei meg-
lepék az egész világot, és sokáig maradandó nyomot
hagyának magok után. Az ő tanítványi szerencsével
szólottak mind addig, míg beszédök merő műszorgal-
mi kérdéseket illete, de mihelyt a' társasági szerkezet'
ügyébe avatkoztak, erőlködéseik saját társaságuk' fel-
oszlását vonák magok után. Nem lehet egy népet egé-
szben újjá teremteni; az erkölcsi, vallási és statuskor-
mányi hiedelmeket nem lehet egyszerre megváltoztatni;
kivált ha az ember e' célra csupán az észvita' és ékes-
szólás' tökéletlen szereivel élhet, mellyek csak igen
kevés embert csábíthatnak el olly tárgyakban, mikről
kiki saját érdekeinél fogvást rögtön ítélhet.

Droz egy közgazdaságot tanító könyvet irt,
világost, tisztát, könnyüt, egyszerüt, mennyire csak
e' tulajdonokat a' tárgy' természeti 's ugyanazért leví-
hatatlan szárazsága engedheté. Ő e' tudományt népivé,
a' nagy és szép világ' emberei által is izlelhetővé akar-

---

*) *Principes d'Économie politique*, par Durand. Paris, 1802.
Koszorús munka.

Principes d'Économie politique, par Canard. Paris,
1802. Ezt is megkoszorúzá az Institut.

Abrégé élémentaire des principes de l'Économie politi-
que, par le marquis de Garnier. Paris, 1796. Garnier
eclecticus, ki a' mercantile systemát Smithével egybe akar-
ja olvasztani.

ta tenni 's megértetni, és megkedveltetni azt olly elmék által is, mellyek különben minden komoly tudománytól irtóznak. Illy szempontból adni elő a' közgazdaság' tudományát valóban nehéz feladat volt; én azt hiszem, hogy könyve általában megfelel a' czélnek, mellyet ő magának kitűzött. Igaz, hogy itt sok kérdés, még pedig igen fontos kérdés maradt eldöntetlenül, de hiszem a' könyvnek mintája nem engedett neki szabad tért, nem annyit, hogy a' tudmánynak minden ágaira, minden részleteire kiterjeszkedhetett volna.

Az eddigelé idézett munkák és rendszereken kívül még több közgazdasági monographiát is szült a' 19dik század. Egy sereg író vevé az adót, a' műszorgalmat, a' szegények' ügyét vizsgálati tárgyúl, kiket azonban itt munkáikkal együtt megnevezni igen hosszas volna. Megemlítem azonban *Villeneuve-Bargemont'* munkáját a' pauperismusról (*Économie politique chrétienne*; 3 köt. 8. Paris 1834.), mivel az némi tekintetben a' közgazdaság' egészét foglalja magában; továbbá *Morogues* urat: *Sur les causes de la richesse et de la misère des peuples civilisés*; végre mostani francia kereskedésminister *Duchatel* urat: *De la charité dans ses rapports avec l'état et le bien-être des classes inférieures de la société*. Mind e' három munka mély nyomozatokat 's tömérdek olly anyagot foglal magában, mellyek tetemes fényt vethetnek a' közgazdaság' tudománya' több fontos tárgyára.

Olaszországban több jeles író követte Smith' nyomdokit. Legjelesebb közöttök *Gioja* (Menyhért), ki a' *Nuovo prospetto delle scienze economiche-t* (Milano, 1815—17.) írta, e' herculesi munkát, melly hat roppant kötetből áll in 4to, 's mellyhez még több hasonló nagyságú, pótlékkötet járul *). *Gioja* egybegyűjte itt mindent, mi a' közgazdaságról a' 18dik században Francia-, Olasz-, Spanyol-, és Angolországban iratott, 's

---

*) Az érdemről és jutalomról itt munkájában, mellyben a' practicus igazgatásnak minden ágaira kiterjeszkedik.

ő itt mind ezen különböző dolgozatoknak rendszeres formát 's kellő, világos elosztást adott, melly a' fölkereséseket 's egybehasonlításokat könnyűkké teszi. De a' szerző épen nem elégedett meg azzal, hogy mások' tanítmányait előadá és kifejté, hanem azokhoz saját véleményei is járulnak, 's halljuk bár miként ír ő a' kormány' befolyásairól.

„A' kormány' befolyása, úgy mond Gioja, hasznos: Jó országutak' és hajózható csatornák' készítésében, mint mellyek a' szállítás' költségeit kevesbitvén, több tőkepénzt hagynak a' magányosak' kezeik között további rendelkezésre; — országos tőkepénzeknek ügyes és közhasznu vállalatokra átengedésében, akár egészen ingyen, mi igen hasznos lehet a' természet' kezdetében; akár csak részben ingyen, azaz: kamat nélkül 's időt engedve a' tőkepénz' részenkénti visszafizetésére, a' mi sokat segíthet kétes időpontokban, mint ezt Angliának gyakor példája és tapasztalása mutatja; — műveletlen földeknek minden adó alól fölmentetésében bizonyos számú évekre a' megkezdett művelés után; — a' törvényszékeknek olly számmal 's olly helyett felállítatásokban, hogy azok előtt egy nap' lefolyása alatt kinekinek megjelenni 's ismét dolgaihoz haza térni lehessen; — minden községnek egy ingyen iskolával ellátatásában, mellyben a' falusi nevendékek írni és számolni, a' városiak pedig mesterségekre és művészetekre, névszerint 's jelesül a' földművelés' ismeretére is, taníttassanak; — mindennemű tudós-egyesületek' vagy akademiák' felállítatásában, mint mellyek a' hasznos ismeretek' forgását eszközlik, a' káros előítéletekét pedig gátolják; — a' könyvirás' és könyvkereskedés' olly módon irányzott 's kormányzott szabadságában, hogy általa sem egyesek' becsülete, sem a' jó erkölcsök, sem a' köz csend és rend ne szenvedjenek; — végre, tudós utazók' kiküldetésében, kik a' legműveltebb nemzetek' tartományait bejárván, tőlök a' legjobb 's

leghasznosabb fölfedezéseket megtanulják 's haza tér-
vén honosaik között elterjeszték.“

Ellenben“ —

E' helyek azt mutatják, hogy Gioja nem tartott
Smithtel és tanítványival, kik egészen kirekesztik a'
kormány' közbenjárulását mind azon munkák- és al-
kuknál, mellyek nemzeti érdekekben tétetnek. Én ré-
szemről szinte Giojával tartok, 's azt hiszem, hogy
semmi sem ártalmasb, mint ez az angol oeconomisták
által parancsolt teljes neutralitas, melly a' kormány-
nak nem engedi tenni a' jót, nem akadályozni a' rosztat.
Csakugyan a' közvélemény már sokat módosított ezen
elven, már is igen sok jeles elme fogadá el Gioja' né-
zeteit 's nincs kétség, hogy azok rövid időn köz meg-
győződésé fognak válni, 's minden oeconomista által
megértetni.

Bosseleni, ki 1813ban adá ki *Ujabb vizsgálatát*
a' köz és magányos gazdagság' forrásának, szinte az ola-
szok közzül való; de ő sokkal alább áll mint Gioja, 's
noha igen tudós, általában csak a' tárgyak' felszínén 's
virágain mulat. 1815 óta még több közgazdasági mun-
ka is jelent meg Olaszországban, de én azokat kevesb-
bé ismerem, hogy sem felőlők szólhatnék vagy címő-
ket haszonnal idézhetném.

A' spanyoloknak is megvannak oeconomistáik.
Jovanellos *) nagy becsben áll nálok; azon munka pe-
dig, mellyet nem régen *Flores-Estrada* ur adott ki
Párizsban **), a' legjobb chrematisticák' sorába tartozik.
A' könyv igen becses vizsgálatokat foglal magában a'
papirospénz, a' statuskölcsonök 's a' földbirtoki adók
fölött; 's lehet mondani, hogy e' részekben az angol

*) *De l'identité de l'intérêt général avec l'intérêt particulier*,
1806. franczia fordítás.

**) *Cours éclectique d'Économie politique*, écrit en espagnol
par D. Alvaro Flores - Estrada, et traduit sur les manu-
scripts originaux de l'auteur par L. Galabert, 3 volumes
Paris, 1833.

oeconomisták' theoriáit kiegészítette. A' föld - és pénz-kamatról (*rente*) irt analysisei is jelesek, 's e' részben Estrada urat Riccardo és Mac-Culloch mellé helyezhetni.

Portugaliának több oeconomistája között csak Cayru vicegrófot nevezem meg, ki azonban közgazdasági munkájának csak első kötetét adta volt ki, 's az egész, azt tartom, maig sem jelent meg. A' lengyelek között csak két oeconomistát ismerek, kik a' közgazdaság' egészéről szólottak; egyike gróf Scarbeck, ki egy csekély értékű compilatiót irt; másika gróf Straynowski, ki *Économie universelle des peuples* czim alatt egy foliókötetet bocsátott ki, melly kivonatokat foglal magában Quesnayból, Smithből és Sayból, de ezeken kívül magától a' szerzőtől is számos saját, igen érett ideát. E' kötethez még többnek is kell vala járulnia, de nem tudom, 1826 óta mit tett Straynowski ur e' munka' folytatására vagy bevégzésére. Az oroszok birják Storch-ot, ki e' tudomány' előhaladására sokat tett. Az ő *Cours d'Économie politique*-jét, mellyet Miklós és Mihály orosz nagyherczeg' oktatására irt, practicus nézetek és több új idea ajánlják. A' rabmunkát (rab-szolgák' munkáját) tárgyazó theoriája igen világos 's jeles analyticaí tehetséget mutat. Egy párizsi kiadásához e' könyvnek jegyzeteket rakott Say, mellyek azonban igen is mesteriek 's néha nem a' legudvariabbak. Én legalább azokat nem látom mindig a' *Cours complet*' írójához méltóknak, mert nagy részök üres, és sem a' könyv' érdekét, sem a' tárgy' világosságát nem nevelik.

A' Smith utáni *német* iskola, melly a' francziák között még kevésbé ismeretes, megérdemli, hogy megismertessük, mind a' rend miatt, mellybe e' tudományt vevé, mind azon egyetemi, általános nézetek miatt, mellyek ezen közgazdasági iskolának saját és megkülönböztető bélyege. Azonban, minthogy e' rész némi kiterjeszkedést és fejtegetéseket kíván, annak külön

ezikkely lesz szánva, melly lehetőségig teljes képet adjon a' közgazdaság' tudományának jelen állapotjáról Németországban.

Fix Tivador után, Franc. littér. 1855. 4.

CSATÓ PÁL,

m. t. társasági l. tag.

AZ OLASZ ÉS SPANYOL KÖLTÉS

AZ UTOLSÓ ÖT ÉVTIZEDBEN.

Ancillon szerint.

Olasz- és Spanyolországban, e' két déli félszigetben, hol egykor olly eredeti, eleven, változatos költészet annyi virágot és gyümölcsöt termett: a' teremő phantasia kihaltottnak látszott. Olly időben, midőn Europa' többi részeiben a' Musa alig mert némi próbákat tenni, teremte Dante a' költői nyelvet 's hasonló erővel és sikerrel szárnyala poklokba és mennyországba. Petrarca és Boccaccio e' nyelvet olly tökélyre vivé, melly a' későbbi századoknak semmit sem hagyta e' részben tenni hátra. A' reájok maradt felséges eszközt remekül használák lángelmű műveik' alkotásában a' XV, 's XVI. század' első felebeli nagy költők is. Ezen tetőpontra jutás óta, mellyet Ariosto és Tassónak köszön a' költészet, csüggelem' és zsibbadás' időszaka következett, mellytől az olasz szellem többé fel nem üdült. A' lelkek' poetai mozgása lassanként kimúlt a' városok' fogyton fogyó szabadságával, Olaszország' politicalai jelentőségével, a' pápai hatalom' bukásával, azon háborúkkal, mellyeket Franciaország, Ausztria, Spanyolország a' félszigetben egymás ellen viseltek, 's mellyeknek Olaszország' egyszersmind nézőpiacza 's martaléka volt, mellyeknél csak az volt a' kérdés, mellyik idegen hatalomnak hódoljon az ország. Azon három elem közül, mellyekből a' lovagság, a' középkor' ezen lel-

ke, állott, az olaszok a' kalandos vitézséget fogák fel 's adák elő, melly annyira rokon volt a' csodással; sokkal kevesbbé érték meg, érzék 's festették a' lovagi szerelmet; 's ha Dantét vesszük ki, kiben a' keresztýenség az uralkodó elem, ezen vallásos elemet az olaszok a' költészetben ha meg nem veték is, de félre ismerték 's el mellőzék. Ezen, a' természet által olly gazdagon felruházott nemzet különösen alkalmas bizonyos költésnemekre, azokat szenvedelmesen szereti, 's szerencsével mivelte: midőn más felől egyebekre kevesebb tehetséget mutata és hajlandóságot. T. i. az eposi és lyrai költést mindenkor előkelőleg szerette; 's mind a' két nemben remekekkel bir, mellyek minden koroknak legjelesebb műveihez foghatók; ellenben a' drama' mezején, legyen az szomorú - vagy vigjáték, más nemzetekhez képest igen hátra maradt. E' tünemény eléggé megfeythető a' nemzeti belyegből. Eleven képzelem; természetes, könnyen felfogó 's könnyen hasonlító értelem; sebes, célütő elme; örök derűtség; melly szívesen úzi a' szeszély' minden játékait, magát az életet is csak játéknak tekinti; született szeretete a' nyelv' külső pompájának, melly könnyen mindennemű túlozásra csábít: ezek fővonalai az olasz nemzeti sajátjának, az Alpeseektől a' messinai tengerszorig, különféle árnyéklatokkal, mellyeknél fogva e' vagy ama' belyeg e' vagy ama' népségnél inkább tűnik elé. Rendszerint több képzelet van az olaszban mint szív, hajlandóbb testi érzelmekre, mint erkölcsiek' táplálására 's kifejtésére; az őt körülvevő objectív világ rá nézve sokkal nagyobb ingerű, mint hogy a' gondolati világot 's az eszmélkedés' szellemét benne vissza ne nyomná; 's azt kívánja költőitől is, hogy általok - föllelt objectív világba tétessék. Charactere' szenvedelmessége könnyen túlhágatja vele a' kifejezésbeni mértéket; érzései hevesek inkább mint mélyek, 's azért nem szereti, sőt kerüli a' szív' nyelve' egyszerűségét 's pompátlan valódiságát; felcseréli könnyen a' pathost a' declamatióval, a' nagyneműt a' pompáskodóval, a' méltóságot a' dagálylyal; eről-

ködés neki sokszor erő, 's hyperbolai képek neki fenségesek.

Illy bélyegző tulajdonai mellett a' szellemnek nehéz volt az igaz, valódi tragoediának az olaszoknál boldogulni. A' nemzeti szellem' iránya sajátjává lesz rendszerint a' költőknek is, kivált a' dramaiaknak, minthogy ezek különösen a' népnek dolgoznak 's annak iparkodnak tetszeni. *Maffei* volt első, ki *Merope*-jában a' tragoedia' egyszerűségét, méltóságát, 's az indulatok' való nyelvét kereste. Erdemei inkább csodáltattak, mint éreztettek; lelt utánczókat is, azonban keresztülható reformját eszközölni a' drama' költészetnek neki sem sikerült. E' becsület *Alfieri*nek vala fentartva. Ez komoly, szenvedelmes characterrel született, de mellyhez szellem szövetkezék, választó rokonság által minden magos, nagynemű, fenséges gondolatokhoz és érzetekhez vonatott. Vadon, zajos ifjuság, 's érzéki tobzódások után, de mindig regényes iránti vonzódással, mind végig szükségét érzé nagy szívrendületek' érzésének, festésének, 's mások' lelkébe átplántálásának. Büszke, független lelke szenvedelmes barátja volt és védelmezője a' polgári 's politikai szabadságnak; 's nagyobb mértékben a' régi republicának, melly az erkölcsök és véleményekben alapult, mint az újabb időkének, melly az értelem' mesterséges formáin épül. Graecia' 's Roma' nemes, erőtelj, nagynemű alakjai lebegének szüntelen képzelete előtt, mint ideálok, mellyeket élénken 's erőben igyekezett feltüntetni. A' franczia forradalomban, kezdetkor, egy szép kor' felvirágzását látta; és csak később, midőn az vérengzőleg minden nemű bűnöket és iszonyokat nemzett, kárhoztatá, 's Napoleon' zsarnoksága, melly a' szabadság' színe alatt Olaszországot rongálta 's meghódoltatá, benne engesztelhetlen gyűlölséget támaszta fel. Későn, érettebb korában, ismerkedék csak meg a' görög tragicusokkal eredeti nyelvökön, 's átlalok anynyira lelkesült, hogy azokat, mint a' való tragikai művészet' egyedüli példányait folyvást szeme előtt tar-

taná; azonban mélyen nem hatott be sajátásaikba, 's nem különbözteté meg eléggé azt, mi bennök a' koré 's az individualitása, attól mi bennök lényeges volt. Innen ő azon darabjaiban is, mellyeknek tárgya az új historiából vétetett, hű maradt a' régiek' formáihoz: a' művelet' egyszerűségét, a' cselekvő személyek' csekély számát, 's a' nyelv' színezetét tekintve; csak a' chórust, a' régi tragoedia' ezen főelemét, nem viheté, de nem is próbálta átvinni, a' színre. Ezen utánzás mellett is, mellyet Alfieri inkább gondolt mint valósággal kivitt, dramai alkotásaiban még is csak önnön magát tükröze le, 's mindnyájan individualitása' bélyegét viselik. Olly character és szellem, mint az övé: magas, erőtelj, véleményektől független, magában bizó, nem tudja, nem akarja magát eltagadni, gondolkodása 's érzése' módját elhagyni, hogy idegenneműbe tegye magát által, ha csak az íhletés' óráiban is; 's caractere sokkal erősen vala kifejezve, merevenebb és büszkébb, hogysem azt egészen megtagadhatta. Alfierit, minden szomorujátékában, hősei' neve alatt megtalálni. Olvasó 's néző megbocsátják ezt neki, minthogy jeles, nagynemű természetet szívesen látunk előlépni. De némi fárasztó egyformaság 's tárgyai' választásában 's velök bánásában kelletlenül kevesebb objectivitas: sajátos voltától elválaszthatatlan. Természeténél fogva szelid érzetekre, gyöngéd viszonyokra, szívérdeklő situatiókra nem igen lévén hajlandó: az indulatos fenségest szereti, melly erős, hatalmas, vad szenvedelmeknek, önmagokkal, a' környülményekkel 's egyéb hasonnemű szenvedélyekkel eredő tusájából ered; 's mindenkor megkapó, rettenetes szerencsétlenséget 's nagynemű bűnöket fest. Költeményei' minden lapjain látszik, hogy szabadság, dicsőség, hatalom, uralkodási vágy dagasztják kebelét 's hatnak reá rokonszenvesen. Érti ugyan a' szerelmet is festeni, de nem annak szelid érdekléseit, hanem erőszakos mozgalmat, mellyek dühbe 's kétségbe kitörni hajlandók. Hiába keresnénk költeményeiben hangok' harmoniáját, versalkat'

melodiáját, nyelv' lágyágát, 's olvasztóságát, mely-lyek az egyébiránt gyenge Metastasiónál tetszenek, 's némileg kármentesítenek erőhiányáért. Alfieri' verse kemény, nyelve darabos, de parancsoló, erővel, kifejezéssel teli; ő az olasz nyelvnek, gondolati gazdagság mellett, rövidséget, pompátlan józanságot ada, melly addig idegen volt tőle, 's mellyet a' legjobb prosaicusoknál is ritkán találunk. Ama' mozgalmas időben, melly átjárta Olaszországot is, 's azt apathiajából, ha valóban föl nem ébreszté is, legalább felrázogatta, Alfieri úgy tűnik fel, mint egy magasb, tiszteletet parancsoló alak, melly korán és nemzetén fölül van emelkedve. Földiei nem voltak reá elkészülve, de még is meghatva általa. Az ember benne nagyobb vala a' költőnél, de mind kettő egybe olvadva a' népben olly érzéseket raka le 's gondolatokat, mellyek, termékeny csirák gyanánt, egykor talán még ki fognak kelni. Eddig elő Alfieri' szomorujátékai Olaszországban sokat olvastattak 's magasztaltattak, de ritkábban vitettek színre: vagy mivel derék, genialis, illy feladásra termett színészeik nem voltak, vagy hogy eltiltattak.

Alfieri' lángelméje, az új pályán, mellyet a' tra-goediának nyita, nem csak csodálókat, hanem követőket 's utánczókat is lelt. Köztők *Monti* és *Niccolini* tisztelettel említendők. Az elsőbbik, tagadhatatlanul jobban megközelíti Alfierit; benne talán több a' szív; de erő 's gondolatbőségre elmarad tőle. Kevés szomorujátékot is irt ő; tehetségei 's hajlandósága inkább a' ly-rai költészet felé vonák. 'S a' tulajdonkép való ódában nem is multa felül olasz költő csak egy sem. Chiabrerát jóval meghaladva, ódái való lelkesülés' bélyegét hordják 's vadon és zajogva rohannak a' mélységben mint egy patak, vagy sas-szárnyakon a' költészet' legmagasb tetői felé repesnek. Azok a' nagy események, mellyek egész Olaszországot megrázák, a' felsziget' minden ereit ájtárták, 's a' jelent felforgatva szebb jövőndőt látszának ígérni: hatalmasan munkáltak *Monti* Musájára. Elkapatva *Napoleon*' győzödelmei 's messze

nyúló tervei által, hódolt neki, 's tetteit 's dicsőségét eneklé. Melly magasztalásiban ha néha túlcsapong is, ez érzéseket nem kiszámolt hízélgés, hanem (fájdalom! esalatkozott) honszerелеmből felbuzgó lelkesedés sugallá.

Még Alfieri' időszaka előtt, a' vigjáték, melly egész addig kevéssé ápolgatott, jobb kort látszott érní. Bármelley élénk és derült, elmés és pajzán 's furcsa szeszélylyel teljes is az olasz nép általjában, bármelley könnyen fogja fel 's adja vissza a' nevetségést: még is csak igen kevés vonzalma van a' magasb, művészettel vázolt 's keresztülvitt tökéletes vigjátékhoz, 's Machiavelli' Mandragolája óta csak ritkán emelkedett fel valóságos characterdarabok' készítéséhez. E' jelenményt megfejteti nem nehéz. A' társasági tonus, mind azon surlódások és contrastok, mellyeket a' társas élet fejt ki, Olaszországban sokkal ritkábbak mint a' francziáknál. Vig szeszély, melly komolylyal vegyítvén a' tréfát, merészen és bátran szólna mindenről, csapongásában minden viszonyokat fenyegetne vagy megtámadna, botránkkő volna a' kormányoknak, mellyet erővel elgördítenének az útról. Vastag, pór tréfát engednek csak meg, melly hamar elrepül, de nem mélyből merített 's a' mélybe ható dramai satírá. Jobban is szereti az olasz a' játszi, kalandos képzelmet, mint az értelem' megfeszítését 's tartós tűnődő figyelmet; 's neki egészséges, erőteljes nevetés többet ér, mint azon mosolygás, mellyet lángeimével művészileg 's szorgalommal kidolgozott comical mű gerjeszthet; a' színen ő csupa mulatságot 's percnyi elszóródást keres. *Gozzi*, ki népi meséket dolgozott ki dramai formában, 's ezekkel phantasticus és kalandos arczban, de lelkeséggel kínálgzott a' nemzeti izlésnek, több szerencsét csinált mint *Goldoni*, ki komolyabb hangon szólalt meg, charactereket próbált festeni, 's még erkölcsi irányt is mert vigjátékinak adni. A' bohózat (vagy csél, Posse) Olaszországban öröktől fogva honos volt, 's még sokáig az fog maradni, mert a' népből kelt elé, 's a' nemzeti szellem találja föl magát benne. Már a'

romaiak is nagyobbra beesültek az atellai játékokat Plautus és Terentius' vigjátékainál; azokban a' csodás és finto-ros (caricaturás) uralkodott, 's még ma is olly valósággal, elevenséggel, találékonysággal, elfogyhatatlan furcsasággal tűnik elő az olasz esélekben, melly felülhalad mindent, mit bármelly nép e' nemből felmutathat.

A' többi költésnemekben az új olaszok semmi jeleset nem vittek véghez. *Carteromaco* (Ricciardetto' szerzője) óta, ki Ariosto' modorjában dolgozott, de tőle igen elmaradt, 's *Frugoni*' próbái óta, a' romantos hősköltészet nem lelt művelőket. Elegiáiban *Pindemonte* szépen zengő verseinek sötét színt 's tűnődő caractert adott, mik addig jóformán idegen dolgok maradtak az olaszok előtt. *Pignotti*' meséinek érdeme a' leleményben van; ellenben el van az az egyszerű, keresetlen hang vétve, melly e' költésnem' fő bájja; 's pöffleszkedő, képpekkel elterhelt előadása gyakran valóságos sérelme a' jó ízlésnek.

A' spanyol, eredeti, genialis nemzeti költészet' szép kora, melly ezen egykor hatalmas birodalom' 's nemes nép' hősi időszakával üt össze, 's melly még a' kiháló osztrák törzsök' gyenge kormánya alatt is fentartá magát, a' Bourbonok' uralkodása alatt visszapótolhatlanul kiveszettnek látszik. A' spanyol nemzet' erővel teli, magas individuitása, melly különböző minden egyéb nemzetekétől, 's mély vallásosság, ábrándos szerelem, király 's haza iránti valóságos lelkesülés, a' régihez ragaszkodás, elvekben 's véleményekbeni sajátságos állhatatosság 's mindent átható komolyságból látszik összeállni: egykor a' nemzeti költésben dicsőségesen kifejezé magát, 's ennek olly röptet ada, melly a' spanyolok' szellemi 's érzési szükségének megfelelő volt; honi fa volt, melly ezen földön teremve, csak ezen nap alatt, ezen aetheri balzamos légben vergődhetett fel olly magosságra és erőre, mellyet rajta csodálunk. Már a' nyavalyás II. Károly alatt adott a'

francia literatura' mímélése hamis irányt a' spanyol költészetnek; 's midőn a' Bourbon ház lépett a' kir. székbe, a' bajnak természetesen növekednie kellett. A' Franciaországgal való viszonyok szaporodtak, mindig belsőbbek lettek, számos érintkező pont támadt; és noha sem a' búskomor, rest, gondatlan V. Fülöp, sem a' gyenge, hitvese' szerelmétől kizárólag elfoglalt VI. Ferdinand, sem a' materialis művészetek', statusoeconomia' 's administratio' haladásiba merült III. Károly bizonyosan nem tevék fel magában, hogy a' spanyol literaturát francziává változtassák: az mintegy maga magától meglett, 's a' költészet Spanyolországban eredetiségével valóságos életét is elveszté. Két, szellem', character' és erkölcsök' tekintetében különböző, sőt ellenkező nemzet, millyen a' spanyol 's a' francia, lehetetlen hogy egymást utánozza 's egymással művészeti izlését fölcserélje, a' nélkül, hogy egy vagy más, vagy mindkettő, lényeges fogyatkozást ne szenvedjen. Így huzódott a' spanyol költés tovább, idegen nyomokon, lassan és erőtlenül, 's kölcsönzött, halavány, hideg életet élt. Hallattak egyes kellemes hangok: *Inez de la Cruz*, egy amerikai apácza, egyházi sonettókat dalolt; *Luzan* a' maga nehézkes nagy poesisa mellett, mellyben sokszor igazságtalanul harczolt a' régi spanyol költészet ellen, igen csinos kis verseket írt: *Yriarte*, lelkes meséket; *Moratin* a' játékszínt gazdagítá finomabb nemű vígjátékokkal, mellyek mint társalkodási darabok nincsenek érdem nélkül; 's *Valdez* szebb időkre emlékeztet ódáiban. De mind ezen jelek nem csak nagy elődeiket el nem érik, hanem azon fokot sem, mellyre, a' természettől kinézve, lelkesebb korban fölemelkedtek volna.

Tehát visszaesés itt is, és csekély remény egy szebb jövőndőhez. De ezt hozza magával az emberi nemzet' menetele. Ifjuságában képzelem és szív uralkodnak; később értelem és ész előzi meg azon tehetségeket. Mindenek felett a' hasznos kerestetik 's miveltetik, másféle szükségek fejlődnek; egy megnyugszik az ér-

zékiség' kifinomításával, más, szellemibb irányu, igazat nyomoz; mind ketten ellenjei vagy nem barátjai a' költői képzelemnek. A' lelékenység' lelke az élet' anyagi feltételeit tökéletesbíti, 's a' való világgal foglalkozik. A' tudvágy eloltja ama más vágyat: szép 's fenséges álmakat 's képeket teremteni. Az emberi nemnek sorsa eddig az volt, hogy csak egyet miveljen a' kettő közül: minden erők' 's minden tehetségek' párhuzamos fejlődése egy népnél sem tapasztaltatott még. Talán jó idő, mikor több oldalú iránynyal, a' tudástól sem kelletlenül többet, sem kevesbet nem fognak reményleni; a' materialis művészségektől 's azon eleményektől, melyeket nyújtanak, szerfelettit nem fognak várni; midőn a' valónak elhenyélése nélkül új erő 's örömmel fognak a' képzelet' világába szállni, benne új kincseket emelendők.

TOLDY FERENCZ.

AZ EMBERFAJ-ELŐTTI FÖLD. CUVIER' FÖLFE- DEZÉSEI.

Pandere res alta terra et caligine mergas. Virg.

Legujabban negyedik kiadása jelent meg az ásványos csontokról tett vizsgálatoknak *) Cuviertől, kinek munkálatai megváltoztatták a' földtudomány' alapjait, az állatországot egészen új mezővel gazdagíták, 's a' föld' historiáját roppant fölfedezésekkel öregbítették. Nem régen még, az irott emlékek az ugy nevezett görög és romai régiségbe vezettetnek: itt mind inkább ritkulván ez emlékek, 's a' hagyományok mind inkább homályosbakká lévén, alig lehete a' keleti világig jutni, hol ritka világosb térek közé vetett nagy árnyékok már csak zavart 's kevesse megkülönböztethető tömegeket hagyának látni. Majd e' kétes nap is gyen-

*) Recherches sur les ossemens fossiles. Párizs, 1834. 8.

gült, az emberi hang' nesze elnémult, 's az azon túl lefolyt idő mély sötétbe volt burkolva, mellynek sűrűjén semmi sem látszott áthatolhatni. E' küszöbére egy megjárhatlan multnak az emberi képzelet, ki tudja, milly emlékezetek által segítve, különféle cosmogeniákat, isteneket, óriásokat, láng- és vízözönöket vetett.

Az állattudományra nézve, a' természetbúvárok, megszámlálván a' legfeltűnőbb fajokat, azt hívék, hogy a' teremtés' munkája földünkön megállapodott; némellyek az állati fajok' örökké tartását is megengedték; más felől pedig a' mythologiák 's népmesék phantasticus lényeket teremtenek, irtózatos szörnyeket, mellyektől az istenek és herosok elragadták volna a' világot.

Cuvier egyszerre tetteles adatokat vete a' cosmogeniák közé, a' föld' időszakainak felállítá chronologiáját, 's a' jelennen létező állatfajokhoz egy sereg más, egészen különböző lényeket csatolt, mellyek, ha föléledhetnének, formák' csodálatossága 's terjedelmök' roppantsága által bámultatnák magokat. Emlékezzünk e' helyt, melly nagy haladásokat tett legyen napjainkban a' régiség' tudománya. A' fény egyszerre több felől jöve földeríteni némelly rejtekeit ezen, *mely föld és sűrű homályba merült dolgoknak* — mint a' romai költő mondja. Itt *Cuvier* találta fel a' continenseknek tenger-vizek által lett elborítások', eltemetett világok' 's örökre megsemmisített állatok' világos nyomait. Más felől India' szent nyelvének tanulása mutatá meg azt, mit a' historiában semmi sem gyaníthatott volna velünk, t. i. hogy India', Perzsia' népei, a' görögök, latinok, celták és germanusok szoros nyelvrokonság által össze valának kötve; 's öszveköttetésök, noha még a' hagyományos korokon is túl esik, még is czáfolhatlanul be van mutatva mind ezen nyelvek' közös gyökei által, mellyek szintolly eltörölhetetlen és bizonyos tanúk, mint a' *Cuvier*' felásott csontjai, mert a' nyelv' alkotja, 's ha ugy szabad szólni, annak anatómiája; olly változhatatlan törvényeknek van alávetve, mint az élő

organismus' részeinek kölcsönös viszonyai. Végre *Cham-pollion*, a' hieroglyphokat, egy régi polgárisodás' e' rejtélyes hagyományait bűván, bizonyos formák' kulcsait ismét feltalálta, királyok' neveit kibetűzte, dynastiákat hozott napfényre, 's némelly titkaikat a' pyramisok' negyven századaitól kicsikarta. Valóban az emberi szellem nagy fénynyel ragyog annak fölfedezésében mi hajdan volt, a' multnak ezen jóslásában. A' lefolyt idők határtalanok, mint a' tér; 's ez örvényben, melly naponként inkább és inkább süllyed előlünk, világos pontokat kapni meg, törvényeket, mellyek akkorában uralkodtanak, az eltemetett dolgok' némi rajzolatát: annyi, mint versent futni a' csillagászszal, ki a' planétavilág' határaiig, a' csillagok' csoda messzeségében igyekszik az égi mozgalmak' szabályait fölfedezni.

Vannak, kik megvetvén ama' magosabb elmélkedéseket, miknek nincs világos alkalmazások, vagy közvetlen 's kézzel fogható hasznok az életben; azt kérdik sokszor: mire annyi erőt áldozni a' multnak vagy a' térnek felvilágosítására? 's ezek azt kívánnák, hogy minden tudományos fölfedezés egy új erőművet állítana elő, vagy egy új kényelemmel többet az életben. De mondjuk ki bátran: az nem célja a' tudománynak. Ennek tiszte nyomozni a' *valót*: a' *hasznos*hoz ő csak közvetve jut 's némi tekintetben véletlenül; mire nézve a' tudomány hasonlít a' szépliteratúrához és művészet-hez, mellyeknek a' hasznos ismét csak másod rendbeli tekintet, 's fő a' *szép*. Az értelmi dolgok' mezején a' hasznos mindig másod rangu, mikép az erkölcsiekben a' kötelesség megelőzi a' személyes érdek' gondjait. Érzé ez igazságot Németország' nagy költője Schiller, midőn néhány versben, mellyeknek nem lesz itt helyén kívül adni értelmét, a' tudomány' rendeltetését így jelelé ki: „Egy fiatal tanuló mond Archimedesnek: Taníts azon isteni tudományra, melly a' hazának illy szép gyümölcsöket termett, 's falainkat a' romai machinák ellen megóta! Te isteninek nevezed a' tudományt, felele a' böles; de az, fiam, elébb volt isteni, mint sem

szolgált volna az országot. Ha te tőle csak szolgálókat akarsz, azt földi tudomány is tesz; ki az istenne' kegyeit hajhászsa, ne keresse benne a' halandót.“ — A' nagy költő értette a' tudományos eredmények' (resultatumok') nagyságát, nem tekintve alkalmazhatási becsőket. 'S nem fogunk rajta csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy e' határokig jutva, a' Newtonok, Cuvierok, Laplace-ok' munkálataikban világos fennség, valóságos poesis van; úgy, hogy ha megengedjük, hogy a' szép és való a' művészet és tudomány' célja, bizonyos magossági fokon azok összevegyülnek 's már csak egy egésznek képeznek.

Földünkön változásoknak van minden alávetve; 's mint Bossuet mondja, ez törvénye laktanyánknak. E' törvény világos betűkkel van a' földgolyó' rétegeibe bevéve. Több ízben elboríták szárazföldeinket a' vizek, 's ismét több ízben különféle állati és növényi testek éltenek a' kiszáradt földeken, váltig különbözők azoktól mellyeket ma látunk: míg rétegről rétegre azon földhéj' alapjai 's rétegjeiig jutunk, mellyet mi lakunk. Ezen rétegek a' gránitok és csillámszirtek *), mellyek általunk nem ismert mélységekig merülnek el; mindazáltal nem valamelly rendkívüli vastagságuk, mert a' belső hév, melly a' föld' középpontja felé, minden harmincz meterben egy fokkal növekedik, nem sokára olly fokot ér el, mellytől a' legmakacsabb sziklák is olvadásnak indulnak.

Különös lakás, mellyet e' földteke nyújt! mellyen a' napot járjuk körül, 's lábaink alatt, nem nagy távolságban, középponti tüzek égnek, lángoló kohok; 's fejeink

---

*) Eredeti német neve e' sziklafajnak *Gneiss*, innen a' francia *gneiss*, a' latin *gneusum*, a' sárospataki iskola' *ginajsz*-a; Kovács Mihály koszosnak, rühösnek nevezi, igen szóhoz tapadólag; Benkő Ferencz már 1786ban „csillámpozóköves kősziklá“nak; mi a' csillámkö alatt értjük a' mirát 's ezzel különböztetjük meg á' csillámszirtektől, melly a' vegyíték' eszméjét viseli magában. S. F.

felett 's légkörünkön túl, a' planeták közti térek' hidege, mellyek ámbár a' nap' sugarai által folyvást átjáratnak, még is mérsékők 60 foknyira száll a' fagypontra alá! A' földalatti lángoló hőség ellen csak egy vékony réteg véd; az égi örök' fagya ellen csak légkörünk, 'melly, hasonló egy tömördek kertészharanghoz, földünk' színén létünk' fentartására elégséges meleget szít. Illy ingatagok, gyakran fölhányt planetánkon, az élet' feltételei.

Cuvier följegyzette munkájában azon perczet, midőn először lépé meg sejtése azon nagy fölfedezéseknek, mellyeknek megtétele neki volt fentartva. T. i. egy elefánt-koponya' rajzát nézván, mellyet Messerschmidt közlött 's a' Philosophical Transactions-ban jelent meg, 's azt már más elefánt-csontvázakon észrevett eltérésekkel összevetvén, meggyőződött a' felől, hogy az ásvány elefántok az ind elefántoktól különböző fajt alkottanak. „E' gondolat, mond ő, mellyet 1796. januariusban adtam elő az academiában, a' föld' teoriájára nézve új nézeteket tárt föl előttem; más ásvány csontokra vetett pillanat sejteté velem mind azt, mit később fölfedeztem, 's arra határozott, hogy azon hosszas vizsgálódásokra szánám magamat, mellyek húsz év óta voltak foglalatosságim.“ Megvolt tehát egyike az olly világos eszméknek, hogy lehetetlen fényöknek ellent állani; 's folytatván e' fölfedező munkák' utját, nem sokára levonta a' fátyolt — nem birodalmak' forradalmiról, hanem — azon változatokról, mellyek magát az emberi fajt előzik meg, 's fölleplezé a' mi történeteinket megelőzőtt idők' változó arczait. 'S letette a' lángeszű 's szintolly biztos ítéletű férfi az alapokat, mellyeket utódjai ki fognak, kétség kívül, tágítani, de lerontani soha sem.

Lássuk most a' Cuvier' tanítmánya' általános eredményeit, mellyek annyi világossággal a' „földteke' változásairól“ irt értekezésben *) fejtegettetnek.

---

*) E' különös érdemű munkát a' M. T. Társaság kijegyzette fordítás végett; I. Évkönyvek, I. köt. I. 80.

Módszerének egész bizonyossága a' hasonlító boncz-tudományban (anatomia comparativa) van. E' tudomány nyújtá az ásványok' problemája' megfejthetésére szükséges két elvet. Először t. i. azt mutatá, hogy ezen eltemetett maradványok nem mostani fajokéi; 's másodszor eszközöket nyújtott, mellyekkel föl lehessen ismét találni azon állatok' életnemét, táplálkozások' módját, formájokat; 's azokat biztossággal el lehessen rendezni a' zoologiai rendszerekben, mellyek eddiglen csak élő fajok' elfogadására voltak alkalmasak. Könnyű már megfogni, mikép lehete elmozdítani olly nehézséget, melly eleinte elmellőzhetlennek látszott. Minden az állati lények' organisatiójában alapszik; egy rész határozza a' másikat, egy munkálkodás (functio) a' másikat. E' szükséges viszonyok kétfélekép jönnek napvilágra: okoskodás és észrevézés által. Így világos hogy ragadozó állatnak olly fogakkal kell birni, mellyekkel prédáját széttépheesse, körmökkel, mellyekkel megragadhassa, hatalmas izmokkal állkapcsai' 's tagjai' mozgására stb. Világos továbbá, hogy minden patás állatnak szükségkép növény-evőnek kell lenni, minthogy préda' megragadására semmi eszköze sincsen. De mit előre feltenni nem lehete, hanem csak tapasztalásból tudni, az, hogy p. o. minden kérődző állatoknak *hasadt* patájok van, és pedig csak nekik, valamint szarvaik is csak ez osztálybeli állatoknak van. Számos észrevételek tapasztalati törvényeket ismertettek meg velünk, mellyeknek bizonyos volta majdnem szint olly nagy, mint az ész' törvényeié; 's ezek azok, mellyek bizonyos osztályi, rendi, nemi, faji bélyegjegyét jellevén ki a' legkisebb csontlapnak vagy nyújtványnak (apophysis), lehetővé tették, hogy jelenkori vagy ásványos állatok' újra előállításában csodálatos szabotosságaig juthatni a' részleteknek. Ez megléven, e' fáklya' világánál vizsgáltattak meg a' kiásott csontok; 's először is az találtatott, hogy semmi élő fajoktól nem származnak; továbbá, hogy azon állatok, mellyeknek maradványai találtattak, vagy emlősök, vagy

csuszányok (reptilia), vagy halak; hogy részint növény-, részint húsevők voltak; 's némellyek levegőt szírtak, mások vizek alatt éltek: úgy hogy lassanként mintegy újra e' föld' színére 's a' napvilágra születnének külön állati népek, mellyek lassanként mind mélyebb és mélyebb rétegeibe a' földnek lőnek eltemetve.

Lássuk már most, mikép lehet valamelly ásványos állatfaj' meghatározását eszközölni; 's az elefántot vegyük fel például, melly egyike azon állatoknak, miknek maradványai legáltalánosban vannak elterjedve. Találtatik az számíthatatlan mennyiségben az észak' vidékein 's Sibiériában. Sőt itt (min eleinte kétkeltek, de a' mi mai nap túl van már minden kétségen) a' jeges közepett olly jól fentartott holttesteik is találtattak, hogy ebek 's vad állatok élhetnének e' hússal, mellyben a' vízözön előtt élet lakott. Természetiek' táraiban láthatni ezen ős állatok' bőrének darabjait 's egész nyaláb szőröket. Német-, Franczia-, Angol- és Olaszország' földé számtalan maradványaikat rejtí, nem különben Amerika, 's legujobbán Új-Hollandban is, ennek termővé tételekor, találtattak illy maradványai az ős világnak. Ezek azon roppant csontok, mellyek külön időkorokban találtatván, egykor óriások' csontainak nézettek; 's ama' Teutobochus sváb királynak tulajdonított öt lábnyi hosszú czombesont, egy tizennégy lábnyi magas elefánt' konceza volt.

Mai nap csak két faja létezik az elefántoknak. Egyikének, az afrikainak, koponyája gömbölyű, zápfogai' koronája ferde négyszöggel jelelt; 'az indiainak koponyája hosszúkas, homloka homorú, zápfogai hullámzó szalaggal jelelvék. Már az ásvány elefántnak vagyis *mammut*nak koponyája hosszúkas, homloka homorú, agyarainak sejtjei (alveoli) igen hosszúak, alsó állkapcsa tompa, zápfogai sokkal szélesbek, párhuzamosak, sokkal tömöttebb szalagokkal jelelvék. Világos, hogy ez ásvány állatnak nincs hasonlója az élő fajok közt, hanem inkább közelít az indiaihoz, mint az afrikaihoz. Az agyarok' sejtjei' hosszúsága szükség-

képen módosítá az orrmánynak formáját és organisatióját, 's bizonyosan az indiai fajétól sokkal különbözőbb arcot ada a' mammutnak, mint a' millyen a' többi csontok' hasonlatossága után várni lehetett; 's jobban különbözött tőle mint a' számár a' lótól, vagy a' sakál a' farkastól. Testállása nem volt sokkal magasb annái, mellyet az indiai elefánt elérni képes; 's általában ugy látszik, hogy formái zömökebbek voltak. A' siberiai jég' fentartó tulajdonságai megengedék azt észre venni, hogy legalább egy része ezen állatoknak kétféle szőrrel birt, u. m. barnás, kemény, sűrű gyapjuval, 's a' nyak- és hátgerinczen számos fekete szőrök, mellyek olly hosszúak voltak, hogy némikép sórényt képeznének.

A' mammut' csontai közönségesen a' föld' lazabb és felületesb rétegeiben találtnak, leggyakrabban uszadék földben, melly völgyek' mélyeit tölti el, vagy folyamok' ágyait szegi be.

Ha fontolóra vesszük, hogy e' faj mai nap egészen megsemmisült, 's maradványai majdnem az egész föld' színén el vannak terjedve; meg kell engedni, hogy nagy physikai oknak kelle annak lenni, melly képes volt így egyszerre egész egy állatnépséget megölni, 's azon mezőn eltemetni, hol élt volt. 'S megvizsgálván azon rétegeket, mellyek e' maradványokat magokban foglalják, 's mellyek ezeket fedik, világos hogy vizek borították azokat el; és sok helyt e' vizek körül belül ugyan azok voltak, mik a' mai tengervizek, minthogy jóformán hasonló lényeket tápláltak.

'S így a' tenger egykor szabadon hömpölygeté hullámaít végig azon földszín alatt, mellyen lakunk és lehelünk, 's melly akkor nem létezett; maga előtt seperve 's habjaiba temetve az óriási mammutokat, ezen elveszett világ' minden egyéb egykoru lakóival egyetemben.

Mert az ásvány elefánt' csontai szinte soha nem találtnak rétegeikben egyedül. Össze vannak vegyítve más négy lábúak' csontaival, millyenek: a' *deinother*

rium, melly elefánt nagyságu, alsó állkapcsában két tömérdek agyarral; a' *megatherium* és *megalonix*, melyek sokkal hosszabbak a' vizilónál 's borzasztó körmökkel felruházottak; és több egyebek, mellyek ismeretes nemekhez tartoznak ugyan (orrszarvu, ökör, zerge, ló stb), de ezeknek elveszett fajai. 'S már most lássuk Cuvier' nagy munkálata' második oldalát: ezen tapasztalatoknak a' geológiára alkalmazását. Eddiglen a' hasonlító boncztudomány volt kalaúza vizsgálataiban, 's általa az állattudomány előre nem sejtett móddal gazdagodott. Ezen módja az állati nemek' és fajok' vízi vagy szárazsi életök' megkülönböztetésének olly különféleségeit mutatta ki a' földeknek, mellyek az előtt észre nem vétettek. Physicai tulajdonaik 's chemiai vegyületek ismeretesek valának; de ebből még nem leheté kitanulni e' földrétegek' egymásra lett következése' sorát, sem egynek vagy másnak előbbiségét. Cuvier, külön mélységekben, külön állatországot különböztetvén meg, megtalálta a' földek' bélyegeit is, 's ha úgy szabad szólni, azon munkálkodást vagy functiót is, mellyre a' világ' külön koraiban rendelve voltak. Chronológiáját adta e' koroknak, nem feltétlenül, hanem viszonyost; 's azon chaos, mellyet e' földszintes rétegek első szemre mutatni látszanak, szabályos rendüvé, látható törvények alá vetetté változnak: irtóztató, mérhetlen törvények, mellyek, valahányszor munkáltak, tengereket mozgattak ki helyeikből, szárazföldeket elmerítettek vagy fölfedtek, élő fajokat eltemettek, 's időkorról időkorra lerakták azon rétegeket, mellyek mai nap az emberek' városait hordozzák.

Názianzenus sz. Gergely homiliái' egyikében mond: „A' hagyományok számos vízözönökről, égésekről, a' földnek felforrás általi felforgatásairól, megnyíló örvényekről, 's különös alaku, szörnyeteg állatokról szólnak, mellyeket a' természet új forma szerint alkotott.“ E' szavai a' keresztyén szónoknak, ki e' helyt bitang népi hiteket ad elő, jelmondatnak illettek volna be Cuvier' munkájához. Mert valóban, mélyebben ha-

tolván be a' föld' gyomrába, megtaláljuk nyomait e' több ízbeni vízözönöknek, e' planeta' forradalmának 's ez állatoknak, az egy természet' e' rideg szüleményinek. Azon réteg alatt, hol ásvány elefántok, orrszarvuak és kupuzápok (mastodon) találtatnak, mellyek mind ismeretes, vagy ismeretesekekhez rokon nemekhez tartozók; egész serege találtatik ismét más, sokkal régiebb korbeli 's egészen más nemű állatoknak. Emezek közül valók az emlősök' rendéből: a' palaeotherium, a' lophiodon, az anoplotherium, az anthracotherium, a' cheroptame 's az adapis. Ezen a' vastagbőrűekhez (pachyderma) tartozó nemeknek mintegy negyven, ma már egészen megszűnt fajai találtatnak, mellyeknek testállásaihoz 's formáihoz hasonlót a' mostani állatország nem mutathat, három tapírt 's egy sziklabút (hyrax; *daman*) kivéven. Velük egykorúlag éltek némelly ragadozók, édes vizi halak, nem kevesebbé különbözők a' mieinktől; úgy hogy minden a' mi akkor létezett, 's a' felsőbb rétegben már föl nem találtatik, azon egy catastroph által semmisítetett meg. Megjegyzendő az is, hogy a' palaeotherium' 's egykorúinak maradványai közt sem elefánt, sem kupuzáp, sem más lakója a' felsőbb fekvetnek nem találtatik. Az ásvány-növények ismét azt mutatják, millyen volt e' régi földön a' flora' természete. Amaz állatok, mellyek mindentől, mit ma látunk, annyira különböznek, 's mellyek Párizs' környékeit lakták, még mielőtt a' Szajna létezett volna, pálmák' árnyaiban tévedeztek 's azon szép növények közepett, mellyeknek nemei ma már csak a' meleg tartományokban tenyésznek. Tropusi erdőkhez hasonló erdők, ismeretlen állatok: mind ezek itt azon nap' sugarai alatt éltek, melly maga nem változott.

Egyébiránt azon igen körülírt térekből ítélve, mellyeken ez utóbbi állatnép eddig elé találtatott, úgy látszik, hogy az akkori földgolyón neki csak kevés, táplálattal kinálkozó szigeti vidék jutott.

De még itt nincs vége a' már bebizonyított forradalmaknak. A' palaeotherium' fekvete alatt, agyagban

melly a' krétafekeket földi, ismét találatnak emlősök, ismeretlen delfinek, közönséges és manát rozmárok (*trichecus rosmarus et manatus*). Alabb az emlősök egészen megszűnnek, 's számtalan tojó négylábuakra (ovipara) akadunk, mellyek a' legkülönfélébb testalkatot 's nagyságot mutatják, krokodilokra, teknősökre, repülő csuszányokra, 's roppant olly állatokra, mellyek a' tojó négylábuak' osztálya' bélyegeit a' cetek' (*cetacea*) mozgó-életműveivel együtt birták.

A' repülő gyíkok (*pterodactyles*) igen kurta farku, igen hosszú nyaku, neki nyúlt és hegyes fogakkal fölfegyverzett hosszú lábu csuszányok, mellyeknek előlső lábokon egy felettébb kinyúlt új van, mellyhez hihetőleg olly hártya ragadt, minek segédelmével az állat a' levegőben fentarthatá magát. Egyike 'ezen különös állatoknak, mellynek tekintete ijesztő volna, ha ma látnók, rigó nagyságu lehetett; egy másika denevér (vagyis tündelevény) nagyságu; de ugy tetszik némelly egyes részekből, hogy léteztek nagyobb fajok is. A' megalosaurus, a' gyíkok', 's különösben a' monitor' formái mellett olly roppant testtel birt, hogy, ha a' monitor' arányait tulajdonítjuk neki, több mint hetven lábnyi hosszúnak kellett volna lennie; ez olly nagy csuszány lenne, mint egy cet. A' plesiosaurus, hasonlólág rokon a' gyíkokhoz, különbözött minden tojó és szülő négylábuaktól sugár nyakával, melly olly hosszú mint egész teste; és harmincz 's néhány gerinczből áll össze, tehát többől, mint minden egyéb állatok' nyaka; e' nyakát ugy emelheté vala föl a' törzsök felett, mint azt egy kigyó' teste tehetné; 's végződött igen kicsiny fejjel. „Ha volna dolog, mond Cuvier, melly azon hydrákat 's egyéb szörnyeket mentegethetné, mellyeknek formái a' középkori emlékeken olly gyakran fordulnak elő: az bizonyosan a' plesiosaurus volna.“ A' legnagyobb faj hosszabb hús lábnaál. Az ichthyosaurus gyíkfajú, csakhogy orra igen vékonyra nyúlik el, 's kúpdad hegyes fogakkal van rakva; szemei tömérdekek, mellyeknek túlkhártyája csontos darabkák-

ból álló körrel van körülvéve; továbbá négy végtagai vannak, mellyeknek váll- 's czombcsontai vastagok és rövidek, többiei pedig laposak, egymáshoz szorulóak mint a' kövezet, 's hárttyával befedve, egy darabból álló majdnem mozoghatatlan uszós szárnyakat képeznek, mellyek, alkalmazásra mint szerkezetre nézve a' cetek' uszós szárnyaihoz hasonlóak. E' csuszányok tengerben laktak; szárazon legfeljebb is mászhattak mint a' fókák; mind e' mellett elasticus levegőt szítak. A' legnagyobb ichthyosaurus húsz lábat halad hosszasságban.

Még mélyebb fekveteket nyomozván, homokkövekre akadni, mellyek nádfélék', bambusz' és pálma' nyomatait mutatják; bérczi mészkőre, mellyben nagy tengeri teknősbéka' csontai találtatnak, 's egy más, a' nagy gyíkok' családjához tartozó, tojó négy lábú állatei, végre réz tartalmu és enyves palára (*Schistus bituminosus*) akadunk, mellyben számtalan, hihetőleg édesvízi halak, és a' gyíksaládhoz tartozó négy lábúak találtatnak, melly utóbbiak igen nagyon hasonlítanak azon nagy monitorokhoz, mellyek mainap a' forró övet lakják. 'S ezek az utolsó négy lábúak; az alsóbb rétegek azoknak semmi nyomait nem mutatják többé; a' nagy szénrétegek 's pálmák 's harasztok' törzsökei, noha szárazföldet 's légi növényéletet tesznek fel, még sem mutatnak többé négy lábúak' csontait, még tojó négy lábúakét sem.

Vége az átmeneteli földek már csak állatnövényekkel (*zoophyta*), puhányokkal (*mollusca*) 's némelly héjasokkal (*crustacea*) vannak eltöltve. Itt már az ősi földhez érünk, a' legrégebb formatiókhoz, melyeket megismerhetünk, a' földteke' jelen borítéka' alapjaihoz, de mellyeket nehezen fogunk örököknek nevezni, annyi omladék, rom és változás közepett.

Sem a' mi állataink nem találtatnak a' mammut' rétegében, sem ez a' *palaeotherium*-éban, sem, végre, ez az *ichthyosaurus*ok közt. Meg kell tehát engedni, hogy külön időszakokban, külön ujlásai történtek az

állati népségnek, 's változásai az életformáknak. Azon örönek, bár melly legyen az, melly a' földön egy külön testet, 's lételt, mit életnek nevezünk, magára veszen, voltak phasisai, átváltozásai; 's a' távol korokban mások voltanak nyilatkozásai, mint mellyek mostanság. Némelylek azt hívék, hogy a' mostani állatok csak változatai a' régieknek, mellyek fokról fokra, változatról változatra haladva, 's a' külső hatások által módosítva, lettek azokká, millyeneknek látjuk. De Cuvier győződelmesen bebizonyítja e' feltétel' gyarlóságát; mert először, ha a' későbbi fajok így szülemlettek volna, a' föld' rétegeiben föl kellene e' különös genealogia' nyomait 's azon formák' maradványit találni, mellyeken mindenike átment; más felől azon hosszú idő alatt, melly óta állataink figyelemre vétettek, sem a' legellenkezőbb éghajlatok' befolyásai, sem a' táplálkozás' különfélesége, sem az emberi hatalom nem eszközölhetének olyas valamit a' fajokban, mi azon eltérésekhez hasonlítson, millyenek az ásvány állatokban láthatók; minden itt csak a' szőrökön, termeten vagy nagyságon alapszó némelly változatra korlátoztatik.

Nem szükség itt annak megmutatására kiereszkedni, miképen lehetetlen, hogy az ásvány állatok a' föld' valamelly részében élve találtassanak. Ha ezen még volna fölfedezendő valamelly roppant szárazföld, lehetne reményleni, hogy rajta némelly, eddig ismeretlen nagy fajokat találunk; mert illy újakat minden roppant terjedelmű föld mutatott: péld. Amerika 's Új-Holland. De a' földteke össze meg össze van járva minden irányban, 's nincs többé semmi nagyobb vidék fölfedezendő, pedig csak ilyenek táplálhatnak nagy állatokat. A' geographiának nincsenek többé kikutatandó világai; a' világok, mellyek keresendők lennének, az eltűnt' atlantidák, miknek Cuvier vázolta rajzát, ezen Amerikák, mellyeknek ő volt Columbusa. E' részben egy földalatti geographia tehet még fölfedezéseket. Ugyan ő mutatja meg azt is, hogy a' régiek ismerték

mind azon nagy állatokat, melyeket mí; 's hogy többeket, mint mí, nem ismertek. Ő tetszik magának, ezen egész vizsgálódás' folytában, roppant tudománya' luxusának kifejtésében; mert különös vonzódása volt a' régiségismerethez; 's nem hagy elröppenni alkalmat, a' régi dolgokról olly észrevételek' elmondására, melyek sokszor csak igen messziről érdekelbetik tárgyát. Így például, hol az ásvány elefántokról szól, melyek a' thrasymenesi tó' mellékén találtattak, 's elmondja, hogy ezen csontok' töménytelen sokasága nem származhatik azon egy elefánttól, mellyen Hannibal átkelte az ingoványokat: egy igen hosszas jegyzésben igyekszik ki nyomozni azon pontot, mellyen a' carthagoi vezér az Apenninek' lánczán áthatott. Nagy élességgel meghányja a' történetírók' tudósításaikat, összehasonlítja a' helyek' állapotjával, kijavítja Livius' textusát, kiemeli az archaeologok' hibáit, 's kimutatja, nagy hihetőséggel az utat, melly Hannibalt a' Thrasymenes' partjaihoz vezethette.

Azon fekveteknek, melyeken itt keresztülmentünk, bármelly mélységben vizsgáljuk is, egyikében sem találtattak soha, sem ember', sem négykezüek' (majmok') csontai; miből Cuvier azt következteti, hogy az ember nem egykorúja ezen elveszett fajoknak; vagy legalább, hogy nem ugyan azon helyeken lakott, 's hogy, midőn ama' cataclysmák történtek, olly vidékekre szorult, melyeket jelenleg tenger borít. Sőt, ha figyelemmel kísérjük Cuvier' eszméit, ha meggondoljuk, melly gonddal emeli ki a' lények' aljasabbságát a' szerint, valamint inkább és inkább lehatunk a' régiebb 's legrégebb földekig: nem kételkedhetni, hogy elhatárizottan az emberfaj' ujsága mellett volt. Az áll, hogy ásvány embercsontok eddig nem találtattak; pedig e' csontok szint olly jól tartják magokat fenn, mint a' többi, 's ha a' mammuttal 's mastodonnal egykorúlag éltek emberek, azok szintugy nem kerülék vala el a' töménytelen özönvíz' hullámain, melly a' föld' utolsó formáját megújította, 's kellene maradékaikat

lelnünk. Mind azon csontok, melyek az embernek tulajdonítottak, vagy más állatokéi, vagy nem valószínű ásvány csontok 's vagy uszadék földben találtattak, vagy történetesen némelly mély résekbe lejutván, ott temetkeztek. Cuvier, meg nem elégedvén azon védőkkel, melyeket neki a 'régik fekvetek' vizsgálása nyújtott, megfontolta azon jeleneteket is, melyek még most is véghez mennek szemünk előtt, meg végre a' hagyományokat is. Már ezekből azt vonta ki, hogy a' folyampartoknak uszadékföld általi növekedése a' folyam' torkolatánál, a' tengermelléki fővénypartok' öregedése, régi bányák' vizsgálata 4—5 évezrednél nagyobb korára a' földnek nem mutatnak. Másfelől minden nemzetek' régi emlékeit figyelemre vévén, igyekezett megmutatni, hogy semmiféle történetkönyvek nem mennek hátrább negyven századnál, 's hogy mindnyájan jóformán azon egy időpontban megegyeznek, mely nem más, mint a' vízözön' kora; úgy hogy a' jelen társaság' felállításától kezdve eddig 4—5 ezer évnél többet nem vehetni fel *).

Az a' roppant áradat, mely utolsója volt a' földgolyó' catastrophjainak, kétség kívül czáfolhatatlan nyomait hagyta a' *diluviumban*, t. i. iszapponkjaiban, messze tartományokból legördült kovákkal vegyült 's olly szárazföldi állatok' csontjaival eltölt agyagos homokjaiban, melyek nagy részben ismeretlenek, vagy még is különösek. Mindazáltal azon évszám, melyet Cuvier a' vízözön közé 's közénk helyhet, kicsinynek látszik. Így Champollion Sesostri's uralkodását, sok hihetőséggel a' 17d. századba tette Krisztus előtt; mi szerint e' fejdelemtől egész hozzánk 34 század tölt volna el; és még is van szó még régiebb dynastiákról, őáltala tett elfoglalásokról, óriási emlékekről, melyek Felső-Egyiptomban állítottak, mely, időről időre vízzel borítva, sem első széke nem lehetett valamelly nemzetnek, sem a' polgárisodás' bölcsője. Másfelől, min-

*) Ezen érdekes nyomozásokat külön czikkelyben adjuk a' 92 's köv. lapokon.

den hagyományok szerint a' görög népségek ugyan azon időkorban már le voltak telepedve ott, hol később virágoztanak. A' nyelv, mellyen szoltak, igen nagy rokonságban állott azzal, melly Indiában divatozik. Még is, harmincznégy századdal mielőttünk elválása történt az indo-caucasi tribusoknak, 's nem maradt fenn semmi emlékezete. Mind ez visszább látszik tolni a' Cuvier által kijelelt határt, az utolsó vízözön' időszakát. 'S megjegyzendő, hogy e' catastrophnak a' népek' hagyományaiban olly nyomai vannak, mellyeket nem könnyen lehet kétségbe hozni; a' miért hinnünk kell, hogy az emberfaj annak tanúja volt; különben meg nem lehetne fogni, mikép maradhatott volna fenn annak emlékezete, ha az egész faj el lett volna temetve. Azonban, az ásvány embercsontok' nemléte, 's a' vízözönnek hagyományokbani emlékezete ismereteink' jelen állapotjában feloldhatatlan problema. —

Már most visszatekintve azon régi törvényekre, mellyek planetánkon kormányozták az életet: azok világosak és szépek. A' tojó négylábuak, millyenek az ichthyosaurus, plesiosaurus; sokkal elébb jelennek meg mint a' szülő négylábuak; 's találatnak a' krétás zátonyok alatt. Magában a' krétában, melly tengeri rakodmány, roppant gyíkok, nagy teknősbékák találhatnak, mellyek csakugyan tengeri állatok. A' csigaköves mészbén, melly a' krétát fedi vidékünkön, már emlősök mutatkoznak, elsőik e' rendből. Szárazföldi emlősök e' pontig még nem találhatnak; 's így azt kell tartanunk, hogy e' pontig nem is léteztek még, vagy csak igen csekély mennyiségben. De íme, ezen régi tenger fölött, melly a' csigaköves mészkőt rakta le, közte 's azon tenger közt, melly szárazainkon eláradván, eszközlé a' *diluviumot*, már nagy számmal jelennek meg szárazföldi emlős állatok. De még itt is vétetik észre némi rende az egymásra rakodásnak. A' legmélyebben találhatók, vagyis a' legrégiebbek (*palaeotherium*, *anthracotherium* stb) kiveszett nemekhez tartoznak; ismert nemekhez csak kevés. Felettök ta-

látatnak az ásvány elefánt, a' mastodon, megatherium 's egyebek, mellyek jelenkori fajaink mellé, ugyan azon nemek alá valók. — Mind ezekben pedig semmi nyoma sem majomnak, sem embernek.

Ezek Cuvier' vizsgálódásainak nagynemű eredményei. Világos, melly roppant mező nyílik általok az élet' régi feltételei, az állatok' képződése, a' földteke' sokszori felforgatásairól való elmélkedéseknek; 's ha csak egy pillanatot vetünk is ezen minden mi történeteinknél régiebb történet' roppant eseményeire, 's ez annyiszor elromlott és megújult természet' csodáira, mondhatni — megfordítván a' zsoltáríró' szavait —: „Jártam töménytelen gondolatok és csodák közt, mellyek túl vannak fölöttem“ *).

Revue univ. 1834. VI.

SCHÉDEL FERENCZ,
m. t. társasági r. tag.

A' SZÁRAZFÖLDEK' ÚJSÁGA. CUVIER' NYOMOZÁSAI.

Ámbár némelly űs népek' hagyományai, mellyek azoknak eredetét számos századokra teszik vissza, első szemre meg látszanak czáfolni a' jelen világ' újságát: még is ha e' hagyományokat közelebbről vizsgáljuk, csak hamar észre vehetjük, hogy semmi történeti alappok nincs; sőt meggyőződünk a' felől, hogy a' valóságos historia, 's minden általa fentartott, a' népek' első letelepedéseit érdeklő, positiv emlékek épen azt bizonyítják, mit a' természeti tünetmények hirdetnek **).

Egy nyúgoti nép' időszámálása sem megyen folytonos következéssel, három ezer évnél visszább. Egyike sem mutathat ezen időszakon túl, sőt két három százzal azon innen is némelly, hihetőséggel egybefüggő

*) Neque ambulav in magnis neque in mirabilibus super me. Ps. CXXX.

**) L. az előbbi értekezést.

tettek' sorát. Az europai éjszaknak csak keresztyénné létele óta van historiája; Spanyolország', Gallia', Anglia' historiája a' romai elfoglalásoknál kezdődik; éjszaki Olaszországc' Roma' alapítatása előtt mai nap majdnem ismeretlen. A' görögök megvallják, hogy csak attól fogva bírják az irás' mesterségét, midőn azt a' phoeniciaiaktól tanulák, t. i. valami harminczhárom v. négy század óta; 's ezen innen is még sokaig teli van historiájok mesékkal, 's népi testekbe lett összeállításuk' első nyomait nem teszik, csak valami három száz évvel hátrább. Nyugoti Ázsia' története, melyet birunk, nem áll egyébből, mint némelly ellenmondó kivonatokból, melyek némi kis összefüggéssel csak huszonöt századig mennek vissza *); 's elfogadván azokat, mik némi historiai részletekkel, mint legrégiebb történetek adatnak elő, nagy nehezen számlálhatunk vissza felé negyven századot **).

Az első világi történetíró, kinek fenmaradtak munkái, Herodot, nem régiebb kétezer háromszáz évnél ***); 's kiket ő használt, régiebb történetírókat, egy századdal sem korábbiak nálánál ****), 's ezek mik lettek legyen, megitélhetni azon kicsapongásokból, melyek, kivonva Aristeus és egyebek' írásaikból, fenmaradtak. Előttök csak költők léteztek; és Homer, ezek közt legrégiebb mestere, 's örök előképe a' nyugotnak, csak kétezer hét vagy nyolczszáz évvel előzte meg korunkat.

Midőn ezen első historicusok akár saját, akár szomszéd nemzeteket illető régi eseményekről szólnak, egyedül csak szóbeli hagyományokra, nem pedig írt munkákra, hivatkoznak. Sokkal utánok készültek, amaz

*) Cyrusig, ki mintegy 650 évvel élt Krisztus előtt.

**) Ninusig, ki mintegy 2348 évvel élt Krisztus előtt, Ctesias 's azok szerint, kik őt követték; de Volney szerint, Herodot után, csak 1250 évvel aeránk előtt.

***) Herodotus 440 évvel élt Kr. előtt.

****) Cadmus, Pherecydes, Proconnesi Aristeus, Acusilaus, Miletli Heecate, Lampszacusi Charon stb.

állítólag, egyiptomi, phoeniciai, babyloniai évkönyvek' kivonatai. Beroses csak Seleucus Nicator' ország-lásakor élt, Hyeronymus, Antiochus Soteré alatt és Manethon Ptolomaeus' Philadelphusé alatt; 's mind hárman Kr. előtt a' harmadik században.

Akár valóságos író lett legyen Sanchoniaton, akár költött: ő nem volt ismeretes, míg byblosi Philo nem fordítá le Hadrianus alatt, Kr. ut. a' második században; 's nála, mint minden e' nemü íróknál, nem talál-tatik egyéb egy gyermekes theogoniánál, 's egy, any-nyira allegoriákba burkolt metaphysicánál, hogy arra bajos ráismerni.

Egyetlen egy nép tartá fenn Cyrus' időszakánál régiebb, prosában írt évkönyveket, t. i. a' zsidó.

Azon része az ótestamentomnak, melly Pentateuch-nak neveztetik, jelen formájában legalább is Jeroboám' schismája óta létezik, mert a' samaritanusok azt úgy vevék át, mint a' zsidók; 's így kétség kívül több mint kétezer nyolczszáz évü.

Nincsen ok arra, hogy a' Genesis' könyvének szer-keztetése magának Mózesnek ne tulajdonítassék: 's így az még ötszáz évvel régiebb lenne, t. i. 33 száza-dos; 's arra hogy lássuk, miképen az részint régiebb munkákból ált össze, elég azt olvasni: 's így nem kétel-kedhetni, hogy ez a' legrégebbi irat, mellyet a' nyugot bír.

Már ezen munka, 's mind azok, mellyek az óta irattak, bár más nemzetekéi voltak is mint Mózes 's ennek népe, a' Földközi Tenger' partjai' népeit újak-nak állítják lenni; félvadaknak elóttök; 's a' mi több, mindnyájan szólnak egy köz vízőzönrül, melly majd-nem egész ujjá születését hozá magával az emberi nem-nek, 's ezen megújulás' korát nem teszik nagyon távol időbbe vissza.

A' Pentateuch, melly egyébiránt legrégiebbnek teszi e' catastrophát, nem teszi azt Mózesnél húsz századdal, 's így jelenkorunknál 5400 évvel visszább *).

*) A' hetven tolmács szerint 5345; a' samaritanus textus sze-rint 4869; a' zsidó szerint 4174 évvel aeránk előtt.

A' görögök' költői hagyományai, ezen távol időkre nézve, egész profanus történetünk' kútforrásai, semmit sem foglalnak magokban, mi a' zsidók' évkönyveivel ellenkezésben állana; sőt csodálatosan meg egyeznek velök azon idő' meghatározásában, mikorra az egyiptomi és phoeniciai gyarmatokat teszik, mellyektől a' görögök első magvait vették át a' polgárisodásnak. Látszik ezekből, hogy ugyan azon idő körül, midőn a' zsidó nép Egyiptomot elhagyá, az egy-isten' fenséges tanítmányát Palestinába átvienő; más seregek is elhagyák ez országot, Görögországba, külsőleg legalább sokkal anyagiabb vallást átültetők (bá. millyek voltak is egyébként azon titkos tanok, mellyek csak az avatottakkal közöltettek); 's meg mások Phoeniciát, mellyek az írás' mesterségére, 's mindenre, mi a' hajózáshoz 's kereskedéshez tartozik, taníták a' görögöket *).

Kétség kívül sok hibázott még arra, hogy folyton folyó historia készülhessen; mert ezen gyarmat - alapítók után még igen sokaig egy sereg mythosi esemény fordul elő 's olly viszontagságok, mellyekben istenek és herosok jártak közben; 's mert e' fejedelmek magok is a' valóságos historiával, világosan költött származtatások által köttetnek össze **). Még bizonyosabb,

---

*) Tudva van, hogy a' chronologusok az említett események' mindegyikének idejére nézve több évvel eltérnek egymástól; de azért még is e' vándorlások együtt, külön 's nevezetes bélyegét formálják a' XV és XVI. századnak Kr. előtt. — Usseus számolását követvén, Cecrops Kr. e. 1556 körül jött volna Egyiptomból Athénbe; Deucalion 1548 körül telepedett volna le a' Parnassuson; Cadmus Phoeniciából 1493 körül jött volna Thebébe; Danaus Argosba 1485 felé; 's Dardanus Hellespontba 1449 körül. Mind ezen népfők körülbelül egykorúiak voltak volna Múzsának, kinek kivándorlása 1491ben történt Kr. előtt.

**) Minden ember ismeri Apollodor' genealogiáit, 's tudja mikép igyekezett bold. Clavier azokat használni arra,

hogy minden, a' mi eljöveteleket megelőzé, csak igen zavart emlékezetekben tarthatá magát fenn, 's nem is pótolthatott egyébbel, mint olly nemű költeményekkel, millyenekkel, középkori monachusaink az europai nemzetek' eredeteit magyarázgaták.

Ezeknél fogva nem csak nincs mit csodálkozni azon, hogy magában a' régiségben is sok kétség és ellenmondás találtatik Cecrops', Deucalion', Cadmus' és Danaus' epocháikra nézve; nem csak gyermekes lenne legkisebb fontosságot is tulajdonítani bármelly véleménynek Inachust *) vagy Ogygest **) illető határozott adatokról; hanem, ha van, a' mi meglephet, épen az, hogy e' személyek' kora nem tétetett még igen sokkal régiebbnek; 's lehetetlen, hogy az átvett hagyományok' erejének ne lett legyen befolyása, melly alól a' mesék' feltalálói fel nem mentheték magokat. Egy adat, melly az Ogyges' özönvize' idejét határozza, annyira összejő egy mással a' Noe' diluviumáról, hogy majdnem lehetetlen, hogy az ne vétetett legyen valamely kútforrásból, melly ezen utolsó özönvízről szólt ***).

---

hogy Görögország' ős historiáját írhasse meg; de minekutána az arabok', tatárok' genealogiáit olvastuk 's mind azokat, mellyeket régi barát krónikásaink nem csak az europai fejedelmek-, de sok magányosokról is költöttek: könnyű megérteni, mikép a' görög írók is azt tévék az ő nemzetök' első koraira nézve, mit minden egyebekéire nézve tettek mások olly időkben, midőn a' critica nem világosítá fel a' historiát.

*) Kit 1856, vagy 1823 évbe helyhetnek Kr. előtt, mások ismét más időbe, de mindnyájan valami háromszáz ötvenedik évbe a' főbb phoeniciai v. egyiptomi gyarmatok előtt.

**) Ogyges' kora, Acusilaus szerint, kit Eusebius követ, 1796 Kr. el., 's így több esztendővel közelebb való Inachusénál.

**) Varro az Ogyges' vízözönét, mellyet első vízözönnek nevez, 400ba teszi Inachus előtt, 's így 1600-ba az első olympias előtt, 's 2376ba Kr. el.; a' Noe' vízözöne, a'

Mi Deucaliont illeti, akár valóban élt, akár költött személynek vétessék, ha csak kevés figyelemmel kísérik is azon módot, mi szerint özönvize a' görögök' költeményeikbe behozatott, 's azon külön részleteket, mellyekkel lassanként bővült: észrevehető leszen, hogy ez nem volt egyéb, mint a' nagy vízözön' hagyománya, mellyet a' hellenek megmásítottak, 's azon időszakba helyhettek, mellybe helyhették Deucaliont is, mert ezt ők nemzetök' szerzőjének tekinték, 's historiáját minden megújult népek' fejedelmei' historiájával összekeverték *).

---

zsidó textus szerint 2349ben történt, 's így a' különbség csak 27 esztendő. Varro' ezen tanutételét Censorinus jegyezte föl; 's igaz, hogy Censorinus csak 238ban élt Kr. ut., 's úgy látszik, Julius Africanus szerint, hogy Acusilaus, az első író, ki Ogyges' országlása' idejébe özönvizet tesz, e' fejedelmet egykorúnak tartja Phoroneussal, mi őt jóval közelebb hozná az első olympiushoz. Julius Africanus csak 1020 évnyi időközűt helyhet a' két epocha közé, 's Censorinusban is van hely, melly e' véleménynyel egyező; 's vannak, kik Varro' azon helyén, mellyet Censorinus után említék, *Erogitium*-ot akarnak olvasni, *Ogygium* helyett. De mellyik az az erogitiumi vízözön, mellyről soha senki sem szólt?

*) Sem Homer, sem Hesiod nem tudtak semmit Deucalion' és Ogyges' vízözönéről.

A' legrégibb fenmaradt író, kinél amazét említve találjuk, Pindarus. Szerinte Deucalion a' Parnassuson köt ki, ott Protogenia' (első születés) városában letelepszik, 's kövekkel ujjá szüli népét; egy szóval, elmondja P., de nemzetére alkalmazva, azon mesét, mellyet később Ovid az egész emberi nemzetre kiterjesztett.

A' Pindar után legközelebb következő történetírók (Herodot, Thucydides és Xenophon) nem emlékeznek semmi özönvízről, sem Ogyges, sem Deucalion' korabeliről, ámbár ezt mint a' hellének' egyik első királyát említik.

Plato, a' maga Timaeusában, csak néhány szóval érdekli a' vízözönt, valamint Deucaliont és Pyrrhát

Tudnillik, minden görög népség, melly saját hagyományokat őrzött, azokat saját külön vízözönnel

is, hogy így megkezdje azon nagy özön' elbeszélését, melly, a' saisi papok szerint, Atlantist megsemmisíté; de ő itt a' vízözönről egyes számban szól, mint ha csak egy volt volna, sőt nyilván mondja is utóbb, hogy a' görögök csak egyet ismertenek. Deucaliont közvetlenül Phoroneus, az első ember, után helyheti, Ogygest nem említvén; neki tehát ezen vízözön általános esemény, valóságos köz vízözön, 's azon egyetlenség, melly magát előadta. 'S így ugyanazonnak hitte az Ogygesével.

Aristoteles, úgy látszik, első, ki e' vízözönt csak bizonyos térre szorult áradásnak nézte, mellyet Dodonéhez 's Achelous' vizéhez helyhet: de thessaliai Dodonéhez és Acheloushoz.

Apollodornál a' Deucalion' özönvize ismét magára ölti egész nagyságát, 's mythologiai bélyegét; történik az a' réz kornak vas korra átmenetekor. Deucalion Prometheus titánnak, az ember-alkotónak, fia; újra teremti az emberi nemet kövekből; mindazáltal Atlas nagybátyja, Phoroneus, ki előtte élt, 's több más korábbi személyek is számos maradékot hagynak fenn.

Minél jobban közelítünk az újabb írók felé, annál több részletek járnak ide, mellyek inkább hasonlítanak a' Mózes által elmondottakhoz.

Igy péld. Apollodor Deucalionnak szekrényt ad menekő eszközül; Plutarch galambokról beszél, mellyek által igyekezett megtudni, apadtak-e már a' vizek; Lucian sokféle állatokról, mellyeket magával hajóra szállíta stb.

Mi a' hagyományok' és hypothesisek' azon egyeztetését illeti, mellynél fogva legújabb időkben azt akarák kihozni, hogy a' thraciai Bosporus' átszakadása volt oka nem csak a' Deucalion' vízözönnének, hanem a' Hercules' oszlopai' nyílásának is, midőn a' Fekete Tenger' vizei, mellyek az előtt magasbak és terjedelmesbek is lettek volna, mint a' millyenek az óta — az Archipelagusba ömledtek: ezt részletesen czáfolni már ma nem szükséges többé, minekutána Olivier' észrevételei által ki van víva, hogy, ha a' Fekete Tenger olly magas lett volna, millyennek gondoltatott, lelt volna több

kezdí, mert mindenikénél megmaradt némi emlékezete az általános vízözönnek, melly közös volt minden népekkel; 's midőn később e' különféle hagyományokat egy általános chronológiába akarák szorítani, különböző eseményeket gondoltak látni, minthogy az adatok, mellyek egészen bizonytalanok, talán hamisak, de mindegyik a' maga hazájában hitelesnek nézetett, egymásnak meg nem feleltek. Így, valamint a' helleneknek deucalion-i özönvizők volt, mivel Deucaliont nézik szerzőjöknek, úgy szinte volt ogygesi özönük Attica' benszülőtteinek, minthogy ezek Ogygessel kezdék historiájokat. Az arcadi-i pelasgusoknak is volt özönük, melly, későbbi írók szerint, Dardanust kényszeríté Hellespontnak indulni. Samothracia' szigete, egyike azoknak, hol legelőbb formálódott papi egymásra-következés, szabályos istentisztelet, 's folytonos hagyományok: hasonlólag vítat magának egy vízözönt, legrégiebbikét mindeneknek, 's melly a' Bosporus és Hellespont' áttörésének tulajdonítatt. Van emlékezete egy hasonló eseménynek Kis-Ázsiában és Syriában; 's idővel a' görögök azt Deucalion' nevével jegyezték meg *).

De egyike ezen hagyományoknak sem helyheti e' vízözönt igen régi időkbe; 's mindenike meghagyja magát, idejére 's egyéb környülményeire nézve, ma-

---

helyeket kiömlhetésére többféle szorosokon 's alacsonyabb partokon, mint a' millyenek a' Bosporus' mai mellékei; gr. Andreossy' észrevételei is azt muták, hogy ha a' Pontus' vizei egykor hirtelen és vízesésképen rohantak volna át ez új uton, az a' kis mennyiségű víz, melly illy szoros nyíláson egyszerre kitörhet, nem csak úgy oszlott volna el a' Közép Tenger' roppant terjedelmű színén, hogy még néhány ölnyi apály (fluxus maris) sem támadott volna, hanem maga az az egyszerű természetes lejtőség, melly a' víz' esésére megkívántató, eltávolította volna az attikai partokat meghaladható magosságát.

*). Arnobius még egy szikláról is beszél Phrygiában, melyről állítattott hogy Deucalion és Pyrrha róla szedték volna köveiket.

gyarázni azon változások által, melyeken minden olly elbeszélések szükségkép keresztül esnek, mik irás által meg nem állapítatnak.

France litt. 1832. I.

SCHEDER FERENCZ,

m. tud. társ. r. tag.

A' NYILVÁNOS ÉSZJOG' ALAPVONATJAI *).

1. §. A' magános és társi észjog' általános követelése olly észletek (Ideal), melyekhez közelgetés által törekedni, 's azokat valósítani kell; *feltételes követelése*i pedig eszközök 's lépcsők, melyek által a' feltett észletekhez közelgetünk, 's azokat valódi létre hozni törekszünk. Ezen magános emberek' feltételes jogaik már ha az általános jogok' eszméi után bizonyos ideig megadatnának is, egy felsőbb *hatalom'* biztosítása nélkül bizonytalanok, erőtelenek, ingók lesznek, 's azon viszonyok, melyek a' magánosokat öszvekötik, valami felsőbb biztosító hatalom nélkül minden pillanatban szabadon és önkényesen eloldatnak, mellynek következetje a' feltételes jogok', mint eszközök' tapodása által az általános jogok' sérelme is. — Innen a' magános embereknek, mind az általános jogok' észletéhez közelgetésért, mind a' feltételesek' biztosításaért egy felső *hatalom* alatt társaságba kellett állniok, melly, ha benne minden tag *közakarattal közcélra dolgozik*, status lesz. Melly cél a' magános, általános, és feltételes jogok' lehető megőrzésében, vagy mindenki' kül szabadságának megtartásában áll.

*) L. a' magános észjogot IV. 1. 27. 's köv.; a' társi észjogot, V. 1. 83. 's köv. A' szerk.

2. §. *A' status' czimvonaljai.*

A' status' eszméjéből önkényt foly:

1) Azon eszmei czimvonal (subiectivum — personale), hogy a' statusban meg kell különböztetni az egyes tagok', vagy azok' nagyobb részének közakarátját (organum naturale), és a' főhatalmat, vagy a' fenséget (organum artificiale), vagy közönségesen a' statusszemélyt.

2) Azon tapasztalati czimvonal (obiectivum — res), hogy a' magános általános jogok közül egy lévén a' sajtóság; ez pedig ingatlan javak által leginkább biztosítatik, a' statusnak bizonyos határu földrészhez (territorium) kell köttetnie, különben kóborló csoport lesz.

3) A' kettőből együtt, hogy minden tag' lehető boldogságára törekedjék, és így a' lelki mivelődést, és külső jóllétet eszközölje: vagy gondoskodjék mindennemű tudomány' virágzásáról, a' nemzeti jóllét' forrásait nyissa fel, alkosson belső vagy személyi, és külső jóllétet, biztosító törvényeket, mellyek által az észletté tett magas célhoz történik közelgetés.

3. §. *A' status' czimvonaljából következik:*

1) Hogy a' status bizonyos időre nincs határozva, mert annak célja, míg emberek lesznek, mindig meg fog maradni, és így a' statusszemély örök.

2) Hogy a' fentebb kimondott status' célja, melly *általános jogok' lehető őrzésére* van irányozva, fentebb áll azon elvnel, melly a' nagyon széles, és azon értelemben minden tag által soha el nem érhető *boldogságot* teszi célul; mert ez, abból kinek kinek hatási, és így szabadsági köréhez arányzólag, egyenesen és szükségképen következik, 's nem viszont.

3) A' statusszemélynek status' céljához törekedésben, viszony áll elő az egyes tagok' közakarátja, és a' főhatalom közt. — A' főhatalomnak már mi viszonya van az egyes tagokhoz, és megfordítva, *vagy mimódon álljon elő a' közcélra törekedésben ugyanazonság (identitas) a' főhatalom és egyes tagok közt:* azt vizsgálja a' nyilvános észjog.

4. §. A' főhatalmat és egyes tagokat öszveköttő viszonynál megkülönböztethetik annak lényege (essentia), és módosulása (forma). Az első

I. *Az általános nyilvános észjogra vezet, melly nélkül status nem lehet. Az utolsó pedig*

II. *A' feltételesre, melly az általánosnak különböző alakjait, eszközeit, 's feltételeit adja.*

Minthogy status, az egyes tagok' akaratjának egy felső hatalom alatti egyesülése nélkül nem gondolható; azonban ezen viszony egy vagy más tulság felé ingó lehet, 's inkább súlyosodhatik; ezen egyesülést egyensúlyban tartó, vagy ugyanazonító eszközre elmulthatatlanul szükség van. Ezért az *általános nyilvános észjog* feloszlik: 1. Az egyes tagok' *egyesülési szerződésére* (pactum unionis); 2. a' főhatalom' vagy *felség' jogaira* (iura maiestatica); 3. a' kettőt egyensúlyban tartó *törvényhozási hatalomra* (potestas legislativa); midőn a' *feltételes* 1. az egyesülési szerződés után a' *polgáralkotmányról*; 2. a' *felség' eszméje* után az *uralkodás' formáiról*; 3. a' *törvény' eszméje* után a' *teljesítési hatalomról* (potestas administrativa) fog szólni.

5. §. Minthogy a' társaság' egyes tagjai; kik egy főhatalom alatt egyesülve alkotják a' statust, a' magános észjog' viszonyaiban állnak egymás közt; következik hogy a' magános észjog alanya lévén a' nyilvánosnak, ez, annak lassu haladásával is, párhuzamosan tartozott vala emelkedni. De a' magános észjog is soká tisztulván az előitéletektől, a' nyilvános még tovább homályban maradt a' főhatalom és egyes tagok' távolabbi viszonya miatt; úgy hogy ezen tudományokban négy széles időszakokat különböztethetvén meg, következő lépcsőkre találunk:

Az első időszakban a' társaságok' létesülésétől a' reformatióig magános küzdések, 's veszedelmes pártszellemek uralkodtak. Ha a' homályos régi, és sötét középkori százak némelly rendszabályokat adtak is a' társaságnak, azok nem bizonyos elvből mentek ki, és nem egy célra voltak irányozva.

A' második időszak a' reformatiótól Montesquieuig, egy oldalról — az egyes tagok' részéről — a' vallás vakbuzgalom ellen küzdött; másról — a' főhatalom' részéről — mellynek korlátlan hatása a' felvilágosulás által ellenszegülésre talált, az önkény ellen, míg Anglia' eseményei a' Stuartok és I. Károly' idejéből megnyiták

A' harmadik időszakot, Montesquieutól a' francia polgári változásig. Ebben a' nyilvános észjog' követelése tökéletesültek, 's ez nem csak alaposabb, 's tudományosabb állást nyert, hanem minden ellenhatás' daczára is közvéleményüvé vált, mellyre egy elmés Voltaire, és egy komolyabb Rousseau' czélszerű irományaik nagyon sokat tettek, nagy Fridrik, a' nagy II-ik József' tettei, 's az Éjszakamerika' magas küzdései válósulást adtak. Ez már a' korszellem' ellenére akadályt találván, szülte a' francia polgári változás által

A' negyedik időszakot, melly a' francia mozgástól maig terjed. A' francia mozgás tulságba esvén, veszedelmes fejtelenséggé vált, mellyre idegen ellenhatás történvén, ez hasonlóan tulságba esni látszott. Ezen két tulsági hatások már felébresztették a' philosophusokat, hogy a' főhatalom' és egyes tagok' viszonyai fellett szorosabban vizsgálódjanak, és olly ideált állítsanak fel, mellyre a' statusnak mint eszmei célra törekedni kell; azaz alapították a' *nyilvános észjogot*; mert hogy az észlet egyszerre létesüljön, a' nyilvános észjog' követelése egyszerre tapasztalásban tűnjenek fel, több tapasztalati, és így változó viszonyok miatt, nem is kívánható.

I. Általános nyilvános észjog.

1. Egyesülési szerződés.

6. §. A' társaságba állt egyes tagok' szabad akaratjának köz célra egyesülése világos vagy elhallgatott szerződés által neveztetik egyesülési szerződésnek, mellyből látszik

1) Hogy ezen szerződés által az egyes tagok' szabad akaratja egy eszmei főhatalmat alkot, melyben mint központban minden akaratok egyesülnek, és az az egyes tagok felett áll.

2) Hogy a' társaságban minden egyesült tagnak külszabadsága a' mások' külszabadsága által, és viszont, határozva van, vagy minden külszabadság önmaga által; és így a' társaságban az szabad, ki minden más' szabadsága által szorítva van.

3) Hogy az eszmei főhatalom, és minden tag' külszabadsága együtt a' nyilvános észjog' észletére legyenek irányozva, mely irányzatban eszközöket a' céléréshez az általános jogok' szentségben tartásával tartoznak keresni.

7. §. Ha az egyes tagok' szabad akaratja alkotja a' felette álló eszmei főhatalmat; az egyes tag a' társaságba lépéskor általános jogaira vigyázni fog, és így nem veszti el:

1) Személyi jogát; vagy is az ember társaságba lépéskor nem lesz rabszolgává; hanem a' társaságnak szabad, de mindig más' szabadsága által határozott szabad tagja marad; sőt egyért, személye' biztosításaért lép társaságba.

2) Dolog iránti jogát: vagy is az egyes tag nem adja javát a' társaság' szabad rendelkezése alá, ő sajátjának mindig ura marad, sőt másért, sajátja' szabad bírásaért lett társaság' tagja.

3) Azon követelését, hogy ha talán a' társaságban személyi és dologi jogai biztosítani elmulasztatnának, azoknak biztosítását mind a' társaságtól, mind pedig egyes tagoktól kívánhatja, vagy követeli, hogy valódi értelemben *polgár* legyen. Itt állnak elő a' társasági viszonyban az egyes polgárnak legfelségesebb/jogai: személyi, vagyoni, és gondolkozási joga, és jog ezeknek eszközeihez.

8. §. Ha az egyes tagok' külszabadsága, minden tag' külszabadsága által határoztatik a' társaságban,

vagy mindenki' szabadsága önmaga által; következik hogy a' társaság' céljának eléréseért

1) Mindenkinek személyi joga a' körülállások szerint, szorítást szenved. Innen kívánja a' társaság, hogy veszély' idején, annak tőle telhető oltalmazására mindenki segéd kezét nyújtson.

2) Mindenki, vagyoni jogából aránylag tartozik a' közcélra áldozni. Midőn a' társasági tag a' közjóra áldoz, mint közönség' tagja, ön hasznát munkálja.

3) A' polgár' szabadsága közönségesen más polgár-társaság' szabadsága által határozva lévén, különösen pedig személyi és vagyoni joga a' közjó' tekintetéből szorítást szenvedvén, kívánja hogy a' társaság minden javával éljen, a' köz ügyekben szóval birjon, a' közjóra adott vagyonnak hova fordítását tudja.

9. §. Ha az egyes tagok' akaratja által alkotott eszmei főhatalom a' status' észletének valószínűsítésére törekszik; ugy követelheti

1) Minden polgártól, hogy a' statust szabad tetszése szerint ne hagyja el. Az egyesülési szerződés világosan, vagy elhallgatva, egyező akarat a' közcélra törekedésért kötött, melyre még a' következő maradék is köteleztethetik.

2) Akár melyik polgártól elfoglalhatja földét középületek', és közutak' készítésére, mindazonáltal viszszaadottság' feltétele alatt.

3) Közönségesen az ugy nevezett status' kitetsző joga (ius eminens status) szerint kívánhatja, hogy minden polgár engedje magát megszorítani, vagy adjon által jogaiból annyit a' statusnak, mennyi a' közcélra törekedés után a' status' fentartására elmulhatlanul szükséges.

10. §. Az egyes polgárok' közakarata eszmei főhatalmat alkot. A' polgárok már ezen főhatalomnak vagynak alá vetve, és semmi másnak. Honnan az ugy nevezett *alávetési szerződés* (pactum subiectionis) nem lehet más, mint a' közakarata, vagy a' közakarata által alkotott főhatalom alá vetés. Más értelemben alávetési

szerződésről szólni a' status' lételénél ellenmondás. Minthogy már az egyes tagok' különböző érdeke miatt, a' közakarat' egyesülése sokszor tágulna; a' polgárok a' közakarat által alkotott eszmei főhatalmat személyesítik, vagy általruházzák azt egy erkölcsi vagy testi személyre. Ezen személy a' felség (maiestas), mellynek hogy jogai, még pedig a' status' lételére általánosan megkívántató jogai legyenek, világos. És ez az általános nyilvános észjog' második pontja.

2. A' felségi jogok.

11. §. Második általános jog, melly nélkül status nem lehet, a' *felségi jog*. Az öszves tagok' akaratjának egy erkölcsi, vagy testi személyre ruházása, vagy az egyes tagok' akaratjának kinyomatja a' *felség* 's ennek jogai a' felségi jogok. A' felség' eszméjéből következik.

1) Hogy a' felség legfőbb hatalom, legfőbb személy a' statusban, és így annak jogai is legfőbbek.

2) A' nép nem felség, ő azt egy személyre ruházta által; és így magának nem követelheti. A' régi alantabb helyhetette magát a' felségnél.

3) A' felség szabad, minden más hatalomtól független, senkinek öntettéről számolni nem köteles; és így mind maga, mind minden joga szent, sérthetetlen; annyira, hogy az emberi jogok a' felség' eszméjében láttatnak mintegy változni isteni jogokká (ha szabad így szólni). Nagy a' felség és annak minden hatásai.

12. §. Ha a' felség az egyes tagok' akaratjának kinyomatja; legfelsőbb joga szerint eszközöket keres községesen

1) A' status' erkölcsi személyének fentartására, hogy az egyes akaratok a' közcélra törekedésben akadályt ne szenvedjenek, hogy a' status' személye magában és mások által ne alacsonítassék.

2) Van joga azon eszközökhöz nyúlni, mellyek a' status' küljavát öregbítik, az egészet magok a' polgárok közt, és mások ellen biztosítják.

3) Van joga mind azon eszközökhöz, melyek az egész status' boldogságát alapítják, melly lelki mivellődés, és küljöllét által éretik el, vagy van joga a' status' belső és külső élete' fentartására.

13. §. A' status' személyét, javát 's életét alapító felségi jogok' közönséges eszméjéből folynak sok különös felségi jogok; mellyek részint a' status' belső, részint külső életére irányozvák, részint pedig a' statusnak egészen külviszonyára.

1) A' status' belső életére tartoznak azon sok elrendelési és teljesítési módok (modi constituendi et administrandi civitatem) mellyeket a' status' czélja kíván. Ide tartoznak

a) A' felség' szentségkörűli joga (ius circa sacra), vagy vigyázat egy oldalról arra, hogy a' különböző felekezetek vallásokat szabadon gyakorolják, és módok legyen gyakorolni; más oldalról pedig arra, hogy istentlen elvek ne szórassanak szét a' statusban *).

b) Igazsági jog, vagy felügyelés arra, hogy törvények legyenek, mellyek szerint mindenkinek követelese után igazság szolgáltatassék a' társaságban.

c) Politiai, vagy rendőri jog, vagy vigyázat arra hogy különböző hatóságok legyenek, mellyek által a' jó rend, és minden nemű bátorság biztositassék. Ide tartozik, mint ennek eszköze, a' *koronatartási jog*, vagy hogy szükség' idején katonák legyenek a' statusban.

d) Financziiai jog, melly a' szoros értelemben vett *nemzeti gazdálkodást* is magában foglalja, vagy gond egy részről arra, hogy a' nemzet' gazdagságára források nyitassanak, másról pedig arra, hogy a' nemzet'

---

*) Minthogy az egyházi társaságnak azonkívül, hogy abban, a' magánosoknak egymás közt, egyszersmind az egyes polgár és főhatalom közti viszony is van, czélja, a' magas *erkölcsiség*; az egyházi észjogról ott fogok értekezni, hol a' jogtudományról az erkölestudományra lépendek által. És így ezt, mint a' kettőt egybekötő pontot, tekintjük. A' szerző.

jövedelmei mi célra fordítassanak. Ide tartozik mint ezen jognak igen nagy eszköze : a' *pénzveretési jog*.

e) Jutalmazási jog, melly szerint a' felség a' közjó iránt érdemesült polgárokat belsőképen is jószágok' ajánlásával megtisztelheti. Ide tartoznak a' különböző rendek, méltóságok, 's kiváltságok. A' felség', és érdem' eszméjéből önkényesen foly, hogy ezen jutalmazások mások' jogainak sérelme nélkül történnek, és egyenesen az érdemesült személyre alkalmazandók.

2) A' status' külső életére tartozó felségi jogok.

a) A' status' földe iránti jog az idegeneket tekintve (*ius territorii*), melly szerint az egész status' földe úgy nézetvén, mint az egész nemzet' lakhelye, abban a' felség' engedelme nélkül senki nem telepedhetik le.

b) A' status' földe iránti jog a' benlakókat tekintve (*ius dominii*), melly szerint a' magánosoktól, akármi módon megürült föld a' felségre száll.

3) A' status' egészen külviszonyára tartozó felségi jogok.

a) Követségi jog, melly szerint a' status' érdekei végett, idegen hatalmaknál nemzeti képviselőket, vagy követeket tart.

b) Had- és béke-jog, melly szerint a' nemzet' érdekei idegen nemzet által sértetvén, annak hadat izenhet, 's megbékülhet.

14. §. Ezen közönséges és különös felségi jogok' következtében különböző parancsok jönnek a' felségtől, mellyek mivel egyébre, mint előmozdítására, nem czéllozhatnak; következik hogy azoknak *engedelmeskedni*, még pedig *általánosan* engedelmeskedni kell. Mert más engedelem nem is lehet engedelem, csak az általános. De azért a' felség' eszméje megengedi azt, hogy megvizsgáltassék a) valljon a' parancs magától a' felségtől jön-e? és nem mástól? b) mi legyen a' parancs' tartalma?

15. A' felség és az egyes tagok közakarattal egy célra tartoznak törekedni. Ezen törekedésben némelly egyes tagok, magános érdekeik miatt, nem csak elmaradnak; hanem más egyes tag' világos jogait is nyilváno-

san sértik. A' főhatalom már, és a' közcélra törekedő tagok, a' közcéltól visszahatás ellen, módokat tartoznak elővenni, mellyek után mindenki tartozását ismerje, és az ellenszegülőket kényszerítse. Ezen mindenki' tartozását, és annak elmulasztásából származott fenytéket kimutató határozott mód már a' *törvény*.

Minthogy a' felség és az egyes tagok együtt törekednek a' közcél felé; együtt határozzák el az ahhoz vezető, 's hárítják el az attól visszatartóztató módot, vagy a' törvényhozás a' felség, és az egyes tagok' köz egyezésséggel történik, 's a' törvény a' felséget és polgárokat egyensúlyban tartó erő. Melly a' harmadik pont' tárgya.

3. *Törvényhozási jog.*

16. §. A' törvény a' közakarat, vagy statushatalomtól kijövő közönséges vagy eszmék utáni (in abstracto) határozás. Mellyből világos:

a) Hogy a' törvény, a' felség és egyes tagok' kölcsönös megegyezésével hozatandó.

b) Hogy a' törvény az egész statushatalmat kötelezi;

c) A' törvény a' közakarat' ohajtásának tartozik eleget tenni.

17. §. Ha a' törvény a' közakarattól jön ki, annak biztosítani kell

a) Minden polgárnak személyi bátorságát. Senkinek élete, 's becsülete ne veszedelmeztessék a' társaságban. Senki ne nézessék csak eszköznek, és a' kik illyest merészlenének, a' törvény azokat büntesse.

b) Biztosítsa a' törvény minden polgár' vagyonát, vagy a' törvények vigyázzanak, hogy valaki a' társaságban vagyonától, akár nyilvános rablás, akár alatto-mos csalárdság által ne fosztassék meg.

c) Biztosítsa a' törvény a' polgár' minden cselekedetét, vagy minden polgár legyen bizonyos a' törvények' biztosítása által abban, hogy a' mit más' jogainak sérelme nélkül cselekszik, — akár személyi méltóságának emeléseért, hova mindennemű lelki műveltség tartozik, — akár vagyonának öregbitéseért — hova min-

dennemű keresetmódok vitetnek — abban ne háborgattassék.

18. §. A' törvények, személyt, vagyont, és cselekedeti szabadságot tartoznak biztosítani. Ezen biztosításra sokszor ellenszegülés történik a' társaságban, mellyet a' törvények büntetni tartoznak. És így a' törvény, melly mindig a' közczélra van irányozva, vagyis *jótehony*, a' közczélért *büntetővé* változik. Minthogy már a' büntető törvény' elve: az elromlott szabadsági egyensúly' visszaállítása (Tudománytár, IV. l. 46), következik, hogy a' bűnös tárgyilag a' vérséghez büntessék, vagy a' mint személyt, vagyont, vagy kettőt együtt sértett, személyével, vagyonával, 's a' kettővel együtt lakoljon. Innen a' büntető törvény, úgy látszik, eloszolhatnék:

- a) Személyire, melly szorosan személyt büntet;
- b) Vagyonira, melly vagyonvesztéssel, vagy többnyire ennek közértékével, pénzzel büntet;

c) Személyi és vagyonira együtt, melly — mint-hogy a' vagyoni sértéssel széles értelemben a' személyes mindig, a' személyes sértéssel pedig a' vagyoni többnyire egybefüggésben van, a' kettővel büntet együtt, soha nem a' személy' általános megszüntetésével vagyis halállal, vagy a' külső személy' megcsonkításával, mert így az elromlott egyensúly' visszaállítása ellenmondás.

19. §. A' törvények, mellyek a' polgári lételt tartoznak biztosítani, közönségesen, vagy eszmék után vétetvén, legyenek:

1) Közönségesek, vagy a' törvény kifogás nélkül mindenre tartozzék, minden által szentségben tartassék, mindent kötelezzon. A' hibázót minden személyes tekintet nélkül büntesse. Ezen tulajdonságból következik, hogy a' törvény *közös* legyen, vagy minden ember ismerje azt, mert az ismeretlen törvény nem kötelez.

2) Legyenek különösen a' törvények szorosak. Ne legyenek a' törvéynél semmi buvólyukak, mellyekben a' bűnös szabadon suhanhasson ki. Ne legyenek kifogások, különböző feltartások, mellyek mind meg annyi tágas kapuk a' visszaélésre.

3. Legyenek az egység' eszméjéhez közeledők, vagyis minél kevesebbek; legyenek czélszerűk.

20. §. A' büntető törvény különösen, vagy fogalmak után vétetvén, mielőtt értelmét a' bűnösre kimondaná, vizsgálja meg:

1) A' személyt a) *magában*, α) főhibázó-e? vagy β) segédszemély-e? b) *viszonyban* α) felügyelő-e? vagy β) felügyelés alatti. Mind ezeknek a' bűnöstettnél volt-e αα) külszabadságok, ββ) volt-e okosságok? γγ) volt-e elhatározott akaratjok? Nem csalódásból, vagy történetből állott-e a' bűn? A' bűnös nem gyermek-e? Nem esztelen-e? Vizsgálja meg mind ezen lehető hiányoknak δδ) okát 's mértékét. Ezek ha a' büntetést egészen el nem hárítják is, de azt lágyítani tartoznak.

2) A' tettet; a) *magában*, α) mi a' tett? mi indító oka van? αα) valljon nem öngyalomból-e? ββ) nem utolsó szükségben történt-e? melly lehet testi és lelki elkeseredés; α) mennyi a' tett? vagy mi annak mértéke: αα) tetteges-e? (positivum), vagy ββ) elmulasztó (negativum)? Mindkettő α) fenyegető-e? β) elkezdett-e? γ) végbe vitte-e? 's ez αα) közvetett, vagy ββ) közvetetlen-e?

b) *Viszonyban*; α) mi következetje van, αα) egyesekre, ββ) kisebb társaságra, γγ) az egész statusra; β) lényegesen vagy mulhatólag sérti-e az egyeseket, többeket, és az egészet. γ) Mi viszonya vagy vitetése van más bűnös tettekre?

3) A' személyt és tettet együtt. Mi viszonya van a' kettőnek egymáshoz? A' törvény soha se büntessen vakon, vagy ne azért büntessen egyedül, mert a' törvény által van hágva; hanem mind a' büntetőtörvény vizsgálja meg szorosan az érintett pontokat, mind pedig a' hibázónak engedjen mentséget, 's vizsgálatot a' törvény felett.

21. §. A' status' lételére szükségképen megkívánató egyesülési szerződés, a' felségi jogok, az egyes tagokat és felséget egyensúlyban tartó törvények, észleti czélok, mellyek' eléréséhez eszközök és feltételek ki-

vántatnak, hogy létesüljenek, vagy hogy azoknak a tapasztalásban mintegy kinyomatjaik legyenek, millyenek: a' polgárrendelkezés, igazgató mód, és teljesítő hatalom, melyekről a' feltételes nyilvános észjog fog szólni.

II. Feltételes nyilvános észjog.

1. A' polgáralkotmányról.

22. §. A' társaságnak azon elrendelése, melly szerint az a' tapasztalásban is, az egyesülési szerződés által feltett vagy közönségesen a' status' célja felé törekszik, neveztetik, *polgáralkotmánynak*. A' polgáralkotmány ezen határozásból foly:

1) Hogy abban meg kell különböztetni a' nép' hatását, vagy nép' jogát, vagy minthogy az egész néptömegnek befolyást engedni testileg is lehetetlen, a' *népi képviselőket*.

2) Meg kell különböztetni az uralkodó' hatását, vagy inkább az uralkodó' képviselőit, *ministereket*.

3) Az egyesülési szerződés' eszmei, és így valódi jegye lévén a' nép' *egy akarata*, — az uralkodón hasonlóan eszmei és tapasztalati jegy lévén az *egység* vagy *egyedüliség*; a' tapasztalásban is úgy mint egymásnak ellentétjét kell megkülönböztetni; de nem úgy mint ellenségét, melly nem egyébre, mint egymás' rontására törekszik; hanem mint a' status' életét egy közczélra törekedés által fentartó, egymástól viszonyosan különválva erősebb hatásu, egyensúlyuló két erőket. Jaj a' statusnak, hol akármellyik általánosan különválva nyomja a' másikat.

23. §. Abból, hogy a' polgáralkotmány, az egyesülési szerződés' tapasztalati kinyomatjává tartozik törekedni; némelly czímvonatjai folynak annak. Illyen:

1) Hogy az, az egész nép', és nem csak egy osztály', különösen nem csak egy, vagy más kiváltságos rend' akaratjának kinyomatja legyen; hanem az egész statusszemélynek.

2) A' polgáralkotmány, az egész nép' javára legyen irányozva, akár az egyes tag' boldogsága', akár az egész' tekintetéből, nem csak egy' részére, hanem az egész' küljavanak minden ágaira.

3) A' polgáralkotmány az egész nép' lelki és testi érdekeit, különböző polgári helyhezetéhez arányzólag fogja fel, azt a' maga természetében és valódiságában képezze, kimerítse, 's annak eleget tegyen. Különben a' polgáralkotmány csak színesen, 's árnyéki-
viseli ezen nagy nevet, valódi-
lag pedig hűbérrendszer marad, mellynek, már különböző statusokban kisebb vagy nagyobb darab rozsdái a' korszellem által leütet-
vén, közelgetnek a' valódi polgári alkotmányhoz. A' nép' lelki és testi érdeke a' korszellemmel változván: a' polgáralkotmány a' korszellemmel, de soha nem erőszakkal, változik 's magában jobbúl.

24. §. A' nép' képviselői hatásokat ország' gyűlésén mutatják meg, hol:

1) A' képviselők öszvesen, vagy közönségesen az egész nemzetnek képei.

2) Ha az öszves képviselők az egész nemzet' képei; azoknak választásába az egész nemzet befoly, azaz minden törvényszerű személynek választási joga van.

3) A' választók, és választottak, ugyan azon joggal, ugyan azon érdekekkel bírnak, vagy ugyanazok; innen a' választottak, a' választók' közös akaratja ellen mit sem tesznek, ha pedig a' közakarás ellen tesznek, viszszahivatnak.

25. §. A' felség mind azon dolgokban, mellyek a' polgáralkotmányba vágnak, személy-
képviselői, vagy ministerei által foly be, kik tanács-
csal és tettel a' felség mellett állnak mind azokban, mellyek a' fentebb látott felségi jogok közé tartoznak. Innen

1) A' felség, minden jogai által egyébre nem czelelhetvén, mint az egész nemzet' javára, — azért hívja össze ország' gyűlésére a' nemzet' képviselőit; 's a' felség' képviselőinek nincs jogok másra, mint a' közjó' előmozdítására dolgozni.

2) A' felség maga minden tetteiről felelőség felett általánosan 's a' legfelségesebb értelemben szabad lévén, képviselői öntetteikről felelni tartoznak.

3) A' felség, képviselőivel, mint a' nép, a' magáéival egybefüggésben maradván, ha mit a' felség' akarátja ellen tesznek, azokat elbocsátja.

26. §. A' polgári alkotmányban, egymástól külön vált, ellentett, de nem ellenséges felségi és néphatás, a' status' közczéljára tartozván irányoztatni, mind kettőt egyenlőn illeti:

1) A' kezdési jog (*initiativum*), mely szerint mind a' felség', mind a' nép' képviselőinek van jogok olyakat indítványba hozni, mellyek az egész' javát tárgyzazák; — még pedig nem csak az összes képviselőknek, hanem némellyeknek, sőt egyeseknek is, van illyes indítványi 's kérelmi jogok.

2) A' felség' és nép' képviselői egyebet indítványba nem hozhatván, mint a' mi az egész' javát mozdítja elő; a' felség a' sok oldalról megvizsgált indítványt *megerősíti*, midőn az határozott törvénynyé válik.

3) A' felség' és nép' képviselői a' köz jó' ellenébe menvén, a' felség a' tanácskozást félbe szakasztja, vagy az országgyűlést *eloszlatja*; úgy mind a' mellett, hogy a' nép által rövid időn választandó új képviselőkkel a' tanácskozást elkezdje, vagy az országgyűlést összehívja.

27. §. A' polgári elrendelkezésnél van a' népnek, vagy képviselőinek hatása, de van a' felségnek is; ki a' nép felett állván: *törvényhatóságokat alkot, országgyűlést hív össze, törvényeket erősít, törvényhatóságokat oszlat el, rendelkezéseket bocsát ki*, szóval a' polgáralkotmány' tapasztalati kivihetésének eszközei 's felvételei egészen nála vagynak. Ha illy nagy hatása van a' felségnek, mi határozások közt emeltetik a' nép felibe? vagy az eszmei felségi jogok' tapasztalati kivihetésének mi felvételei 's módosulási legyenek? azt fogja tanítani a' feltételes nyilvános észjog' második pontja: az uralkodásmód.

2. Az uralkodásmód.

28. §. Az uralkodásmód:

1) Személyt tekintve lehet: a) egyeduralkodás (monarchia); b) több- vagy főbburalkodás (aristocratia); c) népuralkodás (democratia); melyen minden tulajdon értelemben vett polgár' uralkodását, nem pedig a' véden-
czekét kell érteni.

2) A' tettet vagy hatást tekintve a) az egyeduralkodás határozott, vagy határozatlan; b) a' főbburalkodás megosztott az uralkodóval, vagy osztatlan; c) a' népuralkodás a' képviselőknél minden fentartás nélküli, vagy fentartással való.

3) A' személy' és tett' viszonyát, vagy a' kettő' egymásra hatását tekintve: a) önkény (despotismus); b) köztársaság (respublica); c) fötlenség (anarchia).

29. §. Az egyeduralkodás lehet erkölcsi és testi. Az uralkodás' eszméje egység lévén, csak *egy uralkodhatik*, legyen az: a) választott; b) örökös; c) az uralkodó' akaratjához kötött. Sokan nem jól uralkodnak. Minden nem uralkodhatik. *Egy az uralkodó*, de ez zsarnokká nem fajul; hanem szentté 's önuralkodóvá teszi magát az alkotott törvények' uralkodása 's a' nép' minden jogainak szentségben tartása által.

2) A' főbburalkodás. . . .

3) A' népuralkodás, hanemha erkölcsi népuralkodás értetik, hol a' tapasztalásban is minden tag, egy az egész-néptömeggel, megvetendő. Minden nem uralkodhatik. Egy az uralkodás. A' népuralkodás számra és erőre kevés népnél lehető. A' nagyobbánál és' erősebbnél az egyeduralkodás. A' főbburalkodás egyiknél sem. De ezen uralkodásmódok különösen *ellenmondásba* jöhetnek ha tiszták, mert az egyeduralkodás, könnyen zsarnoksággá (tyrannismus), a' főbburalkodás, kevesek' uralkodásává (oligarchia), a' népuralkodás pedig zavarrá (ochlocratia) fajul. — Ezért ezeknek viszonyos hatásokat is gondolóra kell venni.

30. §. A' népuralkodás nagyon vigyázó visszatartás mellett sem lehet tartós, minthogy a' visszatartó és uralkodó nép egy lévén, könnyen zavarra válik. A' főbb-uralkodás, osztott vagy osztatlan az egyeduralkodóval, mindig kevesek' uralkodása marad, a' honnan az *egyeduralkodás*, de nem a' tiszta, hanem a' vegyes vagy határozott legalkalmasabb a' status' célja' elérésére, de nem a' melly félelem által határozott, hanem hol a' hatóságok meg vagynak osztva, hol *hatalomfelruházás*, de *visszatartás* is van. Innen feladat az egyeduralkodásnál ez: Mennyi hatalom ruháztassék arra, és mi visszatartás történjék.

31. §. Ha már az uralkodás' személyét, és hatását együtt gondolóra vesszük: — Az uralkodás minden önkénytől retteg. Az *önkénnyel uralkodás* ellenmondás. A' *főtlenység*, a' közakarat' elerőtelenítése, az erősebb' jogának (*ius fortioris*) megalapítása, hasonlóan ellenmondás a' status' eszméjénél. A' *köztársaság*, a' valódi közakarat' uralkodása. A' mennyiben már akár-melly status ezen közakarat' uralkodásának valószínűsítésére törekszik, az a' valódi szabad status. A' köztársaságban is egyeduralkodás van, de erkölcsi, mellynek helyét, ha egy testi személy foglalja el, valódi *egyeduralkodás* lesz. Innen az egyeduralkodás (monarchia), legyen erkölcsi vagy testi, legalkalmasabb a' status' céljának kivitelére, melly ha *örökös*, az uralkodó, kiskorúságában is a' nemzeté, ahhoz joga van.

3. Teljesítő hatalom (*administrativa potestas*).

32. §. A' teljesítés a' statushatalomtól kijövő különös, vagy fogalmak után (*in concreto*) bizonyos személy vagy dolog iránti törvényszerű tett, mellyből látszik, hogy az:

1) Az egész statusszemélyre van irányozva; és így arra tartozik, arra befolyással van, ha szinte az egyeduralkodó felé sulyúl is;

2) A' statuslétnek legtapasztalatibb kinyomatja. A' status' céljára minden eddig látott hatásoknak tapasztalati létesítésével tartozik foglalatatoskodni.

3) A' törvényhozási hatalomnak tapasztalásban megjelenése, annak tetteleges sarka. És így a' Montesquieu' a) törvényhozási, b) végrehajtási, c) ítélési; a' Schmalz' és mások' a) felvigyázási, b) törvényhozási, c) végrehajtási; a' Constant Benjamin' a) királyi, b) végrehajtási, c) képviselői, d) ítélési — sok és következetlen hatalmaiknak ellenére két hatalom megkülönböztetésének feltétele: a' törvényhozásinak (eszmei) és teljesítésének (tapasztalati), mellyek közül ez, ugy egyensúlyítja a' polgáralkotmányt és uralkodást, mint az egyesülési szerződést és felségi jogokat, ezekkel pedig együtt egyensúlyúlva alkotja az *igazgatást*.

33. §. Minthogy a' teljesítési hatalom közönségesen a' status' életét fentartó tettel foglalatoskodik, azonkívül, hogy közönségesen a' törvényeket szentségben tartja, a' tapasztalati okosság' szabályára is nagy tekintettel van, — a' kettőnek tapasztalati egyítésében áll a' teljesítési hatalom' lényege. Ezért a' teljesítő hatalom:

1) Mit sem tesz ollyat, mi törvény- és alkotmány-szerűtlenül a' nép' személyét jövődöben is sértené.

2) Ollyat mi a' nép' javát, földét, 's előmenetelét valaha is háborgatná.

3) Ollyat, mi a' nép' emelkedésének jövődöre is akadályt vetne.

34. §. A' teljesítési hatalom, a' törvényhozásinak különösen tapasztalati kinyomatja; a' törvényhozás pedig a' szoros értelemben vett törvényeken kívül a' status' céljának eléréseért más rendszabályokra is kiterjeszkedik; ebből világos, hogy a' szoros értelemben vett törvény, vagy igazság-kiszolgáltatási, vagy bírói hatalmat szorosan meg kell különböztetni a' teljesítési hatalom' más ágaitól. Ezért

1) A' bíró szabad, független, egyedül az előtte álló törvények által köttetik. Választásához a' nép joggal bír.

2) A' teljesítési hatalom' más ágai az uralkodótól függők 's ő általa tétetvék.

3) Mind kettő az uralkodó' hatása alatt foglalatoskodik 's az igazság-kiszolgáltatás a' teljesítési hatalom' más ágai felett áll.

35. §. A' teljesítési hatalomnak az igazság' kiszolgáltatásán kivüli ágai :

1) A' belső dolgokra ügyelési ág (ministerium internum) melyre az igazság' kiszolgáltatásán kívül a' status' minden belső dolgai tartoznak. Ennek a' status' terjedelméhez 's miveltségéhez képest különböző ágai lehetnek, millyen: az oktatás, belső kereskedés, 's rendőrség' ministeriuma.

2) A' külső dolgokra ügyelési ág (ministerium externum), mellynek czélja az idegen nemzetekkel kölcsönös viszonyra figyelni, hova különösen a' külső kereskedés, 's alkuk tartoznak.

3) A' katonai és financiai állapotra ügyelési ág. Ezen fő felügyelési ágak apróbb csatornákon folynak szét a' status' belsejébe. Ezekről bővebben és tapasztalatilag szólni a' materialis politica' tárgya.

36. §. Ha teljesítési hatalom' főágaiból a' status' belsejébe szét menő segéd ágak teljesítik azt a) mit az egyesülési szerződés követel, b) mit a' törvényhozási hatalom parancsol, c) mit a' polgáralkotmány megenged, d) mit az egyeduralkodás hoz magával, — vagy ha ezek a' teljesítési hatalommal egymásra viszonyosan hatva *egységre*, a' status' czéljára munkálódnak, 's arra mint központra *nehézkednek*, ezen erők' hatása által a' status *életet* nyer, 's az *igazgatás erős* lesz.

De sokszor a' legerősebb igazgatásra is közvetve vagy közvetetlen valamelly idegen nemzetnek befolyása van, melly által a' status' életereje szenvedhet, ha a' belső erő, a' jól elrendelt igazgatás mindig erős visszahatást tészén is a' külső erőre. Egy idegen nemzetnek már mi viszonyos hatása van más nemzetre, azt egy későbbi cikkelyben fogjuk mutatni, hol a' nemzeti észjogot veendjük vizsgálat alá.

WARGA JÁNOS,

professor.

NÁPOLEON AZ IRÓ, 'S ANNAK EMLÉKIRATAIBÓL

TÖREDÉKEK.

Napoleon' hátramaradt emlékiratai Gourgaud és Montholon tábornagyok által már tiz esztendő előtt adattak ki *), 's literatúránk azóta egy rövid, a' Társalkodóba igtatott tudósításon kívül, még nem veve felőlők tudósítást. A' munka, igaz, nem a' nagy közönségnek való, foglalatja, főntebb political 's kivált hadtudományi, 's így inkább országos embereket illető; végre szerzőjök a' mint életben tettel elérhetlen vala, ugy ezen lelki hagyományában is a' szellemi világ' olly magas fokán mutatkozik, mint a' kihez szűkkörűség nem fér. De ki főntebb műveltséggel a' világ' forgását vizsgálja, 's a' hadi tisztt, ki a' hadtudomány' nehéz végtelen mezején soha ki nem elégíthető vágygyal baladni törekszik, tanuságosabb irót, ki tudományát képesebb volna befejezni, nem találhat, mint a' memoírok' ezen fejedelmét.

Itt e' nagy fontosságu kútfőből ez úttal némelly közönségesebb érdekű tárgyakat szándékom közleni, elmellőzván, hogy közebb figyelmet vonhassak reá, mennyire lehet, a' főntebb hadtudományhoz tartozandókat; utób' ugy is az egésznek fordításban literatúránk' sajátjává kell válnia.

*) *Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits à Sainte-Hélène, par les généraux qui ont partagé sa captivité, et publiés sur les manuscrits entièrement corrigés de la main de Napoléon.* Tome 1 et 2, écrit par le general Gourgaud. Tome 3—8 par le general comte Montholon. Edition originale. Paris, F. Didot père et fils, Bessange, frères Berlin G. Reimer. Francfort s. l. M. de l'imprimerie de J. D. Sauerländer. 1823.

Napoleon teremtmője az újabb hadművészetnek; a' mit mások ezen tárgyról irtak, csak hadműveiről elvont theoria; itt ellenben maga a' nagy művész szól, 's ez szabály, törvény mind addig, míg egy újabb lángeszű törvényhozó rajta nem változtat; ezt tehát ismeretlenül hagyni, elutasítani akarni, annál kevésbbé lehet, mivel nélküle minden nemzet' hadiliteratúrája befejezetlen marad.

A' czím, melly Franciaországban Napoleon alatti historiájához való *mémoire*-okat ígér, nem meríti ki a' foglalatot. Ez tudnillik részint historiai, political és hadtudományi; és nem csak Napoleon' viselt dolgait az 1800diki háborúig foglalja magában, hanem Turenne, Nagy Fridrik, Moreau, Championet 's Massena' hadaikat is, 's nem csak elbeszélő, hanem részint vitató hangon is. Napoleon szentilonai fogságában kíváncsi vala azon könyveket megkaphatni, mellyek megbukása után ellene irattak, 's idejét ollykor megezáfolásaikkal tölté. Tanúiratok, hol szükséges, mindenütt hozzá vannak mellékelve. A' nyolcz kötetű munka' két részét Gourgaud vezérnek, a' többit Montholonnak dictálá, 's önkezevel tevé meg a' jobbitásokat.

Általában tekintve ezen emlékiratokat, inkább töredékek' gyűjteményének lehetne nevezni, mint magában elvégzett egésznek, már azért is, mivel Napoleonnal, mielőtt azokat befejezné, a' halál elejteté tanúságos tollát. Becsök szempont', tárgy' és czélzat' minemiségéhez képest *ollykor* parányi, *többnyire* magas és maradandó.

Foglalatjok, mondám, részint vitató. Napoleon nem jelenik meg e' részben mint minden szenvedélyek felett fölemelkedett, csak az örökkévaló igazságot szem előtt tartó író, hanem mint részes, mint fél. *Dicsőség* vala életének bálványa, 's a' miért élete' pályáján mint hadivezér és császár tenger embervért ontani nem irtózott, azért mint író tintáját sem kimélheté. Csatáz itt is hanyatlott hírét 's a' harcmezőn vesztett dicsőségét, ha tollal is csak, visszanyerhetni, 's ezen

forró ohajtásában képes néha nyilvános factumokat is tagadni, vagy legalább elcsavarni. Így őszerinte az asperni ütközet nem vala vesztett, hanem nyert; az egyiptomi táborozás, az acrei hátrálás után, semmiképen nem reménytelen; az 1812diki háborúban az oroszok' vesztesége fölülmulá hatszorosan a' francziákét, (érti szövetségesei nélkül); a' franczia sereg sehol sem verekedett vitézbben mint Waterlooánál stb.

Hasonló részrehajlással bírálja a' személyeket is. Kik őt világhódoltató pályáján segíték, a' mint uralkodása' idejében pazarlással halmozá rájuk a' jutalmat, úgy itt el nem hervadható koszorúkkal igyekszik képeiket díszesíteni, így a' franczia nemzetet általjában, különösen pedig a' hadisereget és annak álhatalatosan mellette törekedő vezérít, kik közül mint legnagyobbakat *Desuixet* és *Klebertet* jeleli ki. Ellenben tintája koromfeketére változik, midőn elleneit veszi szóba, kivált azokat, kik nem siker nélkül szegzék magokat ellene. *Moreau* ellenségei' soraiban hullt el, vetekedő társa vala, 's nagy tekintetben a' világ előtt — ennek hadait azért legkeményebben bírálja meg. *Bernadotte* megszalasztá marsaljait, 's királyi thrónon üle (egyres maga a' revolutio' hősei közül) midőn ő szentilonai fogságában sínlődött: de a' mennyi tetteit említi — ostobasággal vádolja, sőt neveletlenséget is hány szemére. Mindenek felett azonban gyűlölsége az angolok és *politicájok* iránt mutatkozik; mert ezek ellen küzde legtöbbet országlása' egész ideje alatt, ezen tusában veszett el, 's mint az ő foglyok halt meg. Nincs is semmi olly szörnyű, mire őket képeseknek ne tartaná. Megjegyzést érdemel itt emlékiratainak meggondolással választott czíme is: *Francziaország' historiáját ő* *alatta, nem pedig önmaga* viselt dolgai' leírását hirdeti ez; Napoleon e' fogás által, mint nagy tacticus, azon szerencsés helyzetbe állítja magát, mellynél fogva a' francziák', a' nagy sereg' dicsőségét látszik védelmezni, midőn valójában leginkább önmagáért küzd.

E' részrehajlást mindenben követelt *csalhatatlansága* 's *feddhetetlenségével* fejezi be. Minden háború előadását criticájával követi, azonkívül pedig százféle stratégiai 's tacticalai tekintetből megvitatott eseteket vesz kérdőbe: melyekben, legyen a' kérdés political, hadtudományi, vagy erkölcsi, ő soha sem gáncsolható — 's ezen képzelgés rendületlen maradt nála élte' fogytaig. Még végrendelésében is azt vallja, hogy p. o. Enghien' halálára nézve, azon körülállások közt másod ízben sem cselekedhetnék máskép. Ez pedig feddhetetlenségének egyik leggyengébb oldala.

Mind e' mellett ez iránti első megütközésünk mulik, ha meggondoljuk, hogy itt nem valami magányos igazságot nyomozó tudóssal, hanem világhódoltatóval van dolgunk, ki ezen merész igyekezetre el nem vete-medhetik, ha önereje' érzetében magát ellenállhatlannak, tehát kortársai' viszonyában, gáncsolhatatlannak nem tartja. Remélheti-e máskép a' világot legyőzhetni? 'S midőn temérdek munka után szívének iszonyú vágya majd csak nem beteljesedék — egészen alap nélkül hívé-e, hogy minden ész, erő, nagyság és dicsőség csak vele és mellette volnának?

Egészen más, el nem homályosítható fényben jelenik meg Napoleon ott, hol semmi személyeskedés előadásának nyugodt tisztaságát nem zavarja, legyen a' tárgy történetirási, political vagy hadtudományi. Melly élesen és valódián kelle azon férfiúnak az emberiség' és világ' jeleneteit felfogni, melly messze ítéllettel túlhaladni kortársait, kihez életében tettel senki sem vala hasonló! Lelkében a' dolgoknak világosabban 's tisztábban kelle magokat leképezni, mint más főekben, szemléletei azért egészen reálisok, magát a' tárgyat előadók; ideái nincsenek elhomályosítva speculatio' ködétől, sem eltarkázva a' költés' szivárványüvege által, 's így egyaránt mentek a' középkori előítéletektől, mint a' jelenidő' túlságaitól.

Hadhistoriái, háborúcriticái, Rogniat ellen intézett hadtudományi vitatásai — szóval minden, a' mi

a' háborút illeti, egy külön, legmagasban álló szakaszt képeznek, melyben a' strategia' és' tactica' majd minden tételei meg vannak fejtve. Ragyogóbb gyöngyeket ezeknél az egész világ' hadi literatúrájában nem találhatni! Mint minden művészetben, úgy a' hadiban is, a' lángész teremti a' szabályt, melyet utóbb a' nyomozó tudós műveiből elvon; a' görög hadművészet Nagy Sándorban, a' romai Caesarban, az ujkori Napoleonban éré el tetőpontját; ezen három legnagyobb hadművészveté meg tehát főkép az ó- és újvilági hadtudomány' szabályait, melyly utóbbiakat csak az itt szóba vett kútfőből lehet eredetikép meríteni.

Mielőtt általános nézeteimet befejezném, két kérdést nem hagyhatok szó nélkül, mivel megfejtésöket ezen emlékiratokban különösen nyomozám. Az első ez: Minden írásból a' szerzőnek individualitása sugárzik vissza; *melly színben jelenik meg tehát Napoleon ezen maradványában?* A' második: *Kiviláglik-e belőle életének végczélja?*

Mi az elsőt illeti, azon tapasztalást ismétlem itt megint, melyet már Shakspeare' olvasásában tevék: hogy a' művészségben olly characterek is, melyeket életben gyűlölség nélkül nem láthatnánk, tetszhetőleg hathatnak reánk, ha máskép kitűnő tehetséggel 's erővel vannak felruházva.

Melly gyűlöletes képen jelent meg Napoleon az élet' pályáján előttünk, kik ellene vívtunk? Véletlenül, mint egy titáni rémalak, úgy emelkedett fel a' touloni ostromfüstökből, magasan az égboltozatig; ellentálatatlan karja a' világi nagyság' legmagasb tetőire építé thrónját, melyly alatt az emberi nemzet' dicsősége zsámolyul szolgált. Urodalma örökre megállapított-nak látszék, de elbizakodása a' szerencse' napjaiban 's orosz fagy megdönték ülése' oszlopaít; nemes lelkesedéssel kelt föl ellene egész Európa fegyverben, 's a' világ' hódoltatója, az emberiség' ellensége, 's erkölcsi tekintetben gonosztévő, mint közfogloly bilincseltetett le a' tenger' legtávolabb szigetfokán.

Emlékirataiban ellenben ő nem tetteinek erkölcsi viszonyaiban, hanem individualitása' belső összeegyeztetésében tűnik szemünkbe, 's ha ennérzésemet mértékül vehetem, megbékéltet minket rettentő pályájával. Szemünk itt a' rendkívüli idő' legrendkívüliebb fia' óriási keblébe tekint, kit a' végtelenül adakozó természet, műveltség, szerencse 's rendkívüli környülmények világhódoltatóvá tevének, ki magas lelke' önérzetében eléggé erősnek tartá magát, hogy a' világ' szíve, sorsa és törvénye legyen. Hódoltatása mint hasonlíthatlan *hadi remekségének túlsága* jelenik meg, 's ha e' rettentő vágyat helyben nem hagyhatjuk is, legalább kénytelenítetünk megvallani, hogy ő a' legműveltebb század - 's nemzethez illő hódoltató vala; hogy széles birodalmát nem csak a' hatalom és külfény, hanem egyszersmind a' műveltség', boldogság', sőt szabadság' legmagasabb polczára akará emelni, a' mennyire tudnillik ez, szertelen politikai systemájával össze egyeztethető volt; hogy a' mellett a' legszerelmesebb férj, a' leghívebb, legháladosabb barát vala stb.

Második kérdésemet illetve, más nem világlik ki emlékirataiból, mint hogy Napoleon' életének sem vala más végcélja mint Nagy Sándor, Caesar — szóval mint minden hódoltatóénak: hódoltatás, viláгурalkodás, élet' fogytáig. Ezen circulus vitiosusban untig kerengni, minden hódoltatónak sorsa. Mások, háborúit mint a' műveltségnek, durva vadság ellen intézett küzdéseit írák le: ő maga belátóbb vala, mint hogy illy vitatásokra fakadhatna. Sőt több olly helyekre akadunk, hol magát a' hódoltatás' vádjától megtisztítani igyekszik, az örökös háborúk' bűnét a' szövetséges fejedelmekre, kivált az angol politicára róni törekedvén: melly vitatást minden szenvedélyes pártfogóitól untig hallottunk. Nagy Sándor, Caesar, Dsengisz Chan, Timur, Etele — valljon ezen békeségesek' életjük is olly kortársi világba esett-e, hogy magokat szakadatlanul igazságtalan támadások ellen védelmezniök kellett? Nem gerjeszt-e illy állítás mosolygást? Nagy Sándor 's Cae-

sar zsebökbe dugák az akkoron ismert világot, mind e' mellett kevés nap az előtt, hogy Charon hadi lelköket a' Styxen általvivé, másról nem álmadozának mint ismeretlen nemzetek' hódításáról. Napoleon ezt nem teheté, mert fogoly vala; de legalább hadról írt, tollal csatázott, „*tête d'armée*“ vala leheletének utolsó szózatja.

Napoleon' nyelvbeli előadása emlékirataiban egyszerű, tömört, mindenek fölött pedig kristályvilágosságú. Ollykor ollykor azonban itt is azon hatalmas hangokra akadunk megint, mellyek proclamatióiban Európát megrendíték.

Napoleon a' memoirokat kurta, házát, születését 's nevelését illető bevezetéssel kezdi, mellyből nemzetségének olaszországi, különösen toscanai származása tetszik ki, honnan a' 15dik században egy második fiág Corsicába költözött. Végmaradéka ennek *Károly*, ajaccioi ügyvéd, Napoleon' atyja, 1769ben Paolit, mint annak heves pártfogóját, táborba követé, Napoleonnal terhes feleségével együtt. Harczviharok közt fogantott a' hős, 's harczvihar volt lehelete! 1779ben Károly mint követ küldetett Párizsba, magával vivé tíz esztendő's fiát, 's azt a' brienni hadiskolának adá által, honnan hat év után, mint egyike a' három legjobbaknak, a' párizsi anyaiskolába küldetett. Itt hat hónapot töltvén, *Laplacetól* examináltatott, 's 16 esztendő's korában mint alhadnagy a' pattantyúsághoz tétetett. Vele együtt esék keresztül a' próbatételen a' fiatal *Pecaduc* is, ki nevét később *Hertzogenbergre* változtatván, most mint osztályvezér és ezred' tulajdonosa az osztrák seregben szolgál.

Francziaország' maga alatti történeteit N. a' touloni ostrommal kezdi, mivel itt lépe' fel először a' historiai személyek' sorában. A' történet ismeretes. Figyelmünket ez alkalommal különösen vezéreihez való viszonya vonja magára, mivel itt Napoleon mint *alattvaló* lép fel, még pedig értelmetlen előljárók alatt. *Cartoux*, ki eleinte a' vár' ostromát vezérlé, mesterségére nézve *képiró* volt, „a' tudatlanság' egész göggyével birt“, 's

képtelenségeket-parancsola, mellyektől, a' mint Napoleon mondja „az engedelmisséget meg kelle tagadni.“ Tudatlansága Gasparin képviselőtől a' convent előtt fölfedeztetvén, *Doppet* jöve helyére. Ezen orvos több észszel bírt ugyan, de hadra nézve szintolly tudatlan vala, azonkívül „gyülölé a' talentumokat.“ Napoleonnal elkerülhetlenül össze kellett ütköznie.

*) „Egy cote d'ori zászlóalj, melly a' mulgravi kis vár előtt őrt állá, észrevevén, mikép egy önkényszerrel (volontair) a' spanyolok rosszul bánnak, boszújában fegyverhez kap, 's a' vár ellen indul, a' bourgognei ezred követi, sőt Brulé tábornagy' egész osztálya is utána ragadtatik. Rettentő ágyú- és puskadörgés támadt. Napoleon, ki a' főhadiszállásban jelen volt, a' fővezérhez indul, de ez a' történet' okát épen olly kevésbé ismeré. Együtt helyre sietnek. A' pattantyúság' parancsnokának (Napoleon) vélekedése az volt: a' *bort kiinni, melly már be van töltve*, mivel a' megtámadás' céljához vitele kevesebbe kerülne, mint a' hátrálás' eszközlése. A' vezér meghatalmazá őt a' megtámadás' vezérlésére. Puskásaink (tirailleurs) a' hegy' egész fokát belepék, az erőseget körülvévén, két granátos századot oszloprendbe (en colonne) állíta N. a' torkolaton berohanás végett, midőn a' fővezér, jó messze a' tüztől, egy segédjét oldala mellett elveszti, 's hátrálást doboltat. A' puskások a' visszavonulást látván, és azt doboltatni is hallván, elveszték merészségöket, 's a' megtámadás el nem süle. Napoleon a' fővezérhez indul, be nem kötött homloksebétől vérrel elkevert képpel. „„Azon gazember, monda neki, ki a' hátrálást vereté, minket Toulontól foszta meg.““ A' hátrálásnál a' katonák bajtársaik közül sokakat látván elhullni, bosszankodásokat mutatták: „„Mikor szünnek meg végre minket kópírók és orvosok által vezéreltetni?““

---

*) L. M. *) 3. köt. 19. lap.

- *) M. a' Montholon vezérnek, G. a' Gourgaudnak dictált köteteket jelenti.

mondván. Nyolcz nap múlva Doppet a' pirenaei sereghez tétetett által."

Vendemiaire 13kán ajánlá be magát Napoleon leginkább az országoló conventnek, a' feltámadt párizsi osztályok' szétverése által, 's itt veté meg szerencsésének talpkövét. *Josephinával* is ezen időben jöve ismeretségbe. *) „A' fegyverek mindenütt elszedettek. Egy tíz vagy tizenkét esztendő's gyermek megjelent a' comandantúrán, és magának atyja' kardját, ki ez előtt a' republica' tábornagya volt, kiadatni kérvén. Ezen gyermek *Beauharnais Ödön* volt, utóbb Olaszország' alkirálya. Napoleon, kérelmének módján 's korának saját gráciáján megindulva, engede esedezésének. Ödön, atyja' kardjának látására sírásra fakadt, 's a' vezér illetődésében annyi kegyességet mutata iránta, hogy Beauharnais asszonyság magát lekötelezve érzené, 's utána való nap, neki személyesen megvinné köszönetét. Mindenki ösmeri *Josephine császárné'* különös gráciáját, 's szelíd szívhódító voltát. Az ösmeretség rövid idő múlva meghitt 's szerelmes leve, 's öszvekelésök nem sokára azután megtörtént."

Az 1796 és 97diki háborúk' előadását Olaszország' hadtekinteti leírása előzi meg, melly *Károly főherczeg'* hasonló czélzatú németországi rajzolatjával első rendű műv; 's ezeket, mint a' mellyek háborúink' közönséges színei, minden hadtudományra készülőnek nem lehet eléggé ajánlanom. A' Napoleon' czikkelyének befejezése következő:

**) „Olaszország, elzárkozva természeti határa közzé, 4 tenger és igen magos hegyek által a' többi Európától elválasztva, nagy és hatalmas nemzet' lakhelyéül látszik rendeltetettnek lenni; de geographiai alkotásában egy főhiba van, mellyet főokául lehet tekinteni minden tapasztalt bal eseteinek, 's ezen szép ország' több független monarchiákra és köztársaságokra való felda-

*) L. M. 3 köt. 97. lap.

**) L. M. 3. köt. 129. lap.

rabolásának t. i.: *hossza semmi arányban nincs szélességével.* Ha Olaszország' határa Velino' hegyénél, tehát körül belől Roma' magasságán terjedne el, és az egész föld onnan a' joniai tengerig, Siciliát hozzá foglalván, Sardinia, Corsica, Genua és Toscana közzé esnék, úgy egy, a' körülöttől mindenütt egyiránt elálló középpontot, és folyóvizeiben, éghajlatában és helybeli érdekeiben egységet nyert volna; de egy részről a' három nagy sziget' mindegyike, Olaszország' földszíneének harmada, külön érdekekkel, fekvéssel és környülállásokkal bír; más oldalról azon része a' félszigetnek Velino hegyétől délre, melly a' nápolyi királyságot teszi, az egész Po' völgyének érdekei, éghajlata és szükségai iránt idegen.“ — — „Azonban jöllehet a' déli Olaszország az éjszakitól el van választva, az olaszok még is egy nemzetet képeznek. Erkölcsök', nyelvök' és literaturájok' egysége közelebb vagy távolabb jövőendőben Italia' lakosit egy kormány alá egyesítendi. Lételéhez első feltétel gyanánt kívánandó, hogy tengeri ereje legyen, a' szigeteken való hatalmának fenttarthatására és partjai' védelmezhetésére.“

„Fővárosa legalkalmasabb helye iránt a' vélekedések többfelé oszlanak. Némellyek *Velenczét* állítják annak, mivel Olaszországnak első szüksége az, hogy tengeri ereje legyen. Velence helyzete által minden megtámadás ellen oltalmaztatik, 's a' németországi és levantei kereskedésnek természeti rakhelye, kereskedési tekintetben a' legközelebbi pont Turínhoz és Milánhoz, még közelebb lévő Genuánál; a' tenger közösülésbe hozza minden révhelyekkel. Mások a' történetírás' és a' múltkor' emlékezetétől vezéreltetvén *Romát* nevezik. Azt mondják: Roma inkább a' középpontban 's Sicilia, Sardinia és Corsica szigetek' szomszédságában fekszik, mint *Nápoly* a' legnépesebb tartomány között; hogy minden megtámadható pontok tőle helyes távolságban állanak, jőjön bár az ellenség Francia-, Németországból vagy Schweizből, Roma mindig 120—140 francia mérföld' messzeségnyre esik; hogy ha az

alpesek' lánca keresztül hágnék is, az még a' Pótól és utána az apennini hegyektől takartatnék; hogy Róma a' Közép- és Adriai tengerek' szomszédságában képes volna Velenczétől és Anconától sebesen és nagy költség nélkül az Izonzo és Adige' határai' védelméről és azoknak eleséggel való megrakatásáról gondoskodni, szintugy mint Tiberis, Genua, és Villafrancától a' var- és cotti alpesekről; hogy szerencsés fekvése' következtében a' Közép- és Adriai tengereken által egy ellenség' szárnyait háborgathatja, ki a' Pón átmenvén, az apennini hegyekbe keverednék a' nélkül, hogy a' tenger' ura lenne; hogy a' fővárosban felhalmozott eleségbeli táruk és rakhelyek győzdelmes ellenség előtt Romából Nápolyig és Tarentig szállíthatnának; végre hogy Roma már meglenne, és fővárosnak inkább illenék mint akármely más város a' világon; hogy különösen nevének varázsa és nemessége mellette szólnának. Mi is azt hisszük, hogy Roma, ha minden fővárosnak megkívánandó tulajdonaival nem bir is, kétség kívül az lesz, melyet az olaszok egykor fővárosnak választandanak."

„Olaszország, népessége 's kincsei után 400,000 embert eltarthat a' fegyver' minden nemeiből, ide nem számlálván a' hajókat.“ — „Tengeri hatalomnak Europa' egy országának sincs olly szerencsés fekvése, mint ezen félszigetnek. A' Var' torkolatjától a' siciliai tenger' szorosáig parthossza 230 francia mérföld, onnan az otrantói fokig a' joniai tengerben 130, és ezen foktól Izonzo' torkolatjáig az Adriai tengerben 230; a' három sziget: Sicilia, Sardinia és Corsica összeséggel 530 francia mérföld' tengerparthosszal birnak. E' szerint egész Olaszország, a' nagy és kis szigeteket hozzá számlálván, 1200 francia mérföldnyi parthosszal bir, 's ezek közt még Dalmatia, Istria és Cattaro' partjai, melyek a' császárság alatt Olaszországhoz tartoztak, ide nincsenek számlálva. Franciaország' középtengeri partja 130 francia mérföld, az eceani 470, egészben 600. Spanyolország a' szigeteket hozzá foglalva, 500

mérföldet bír a' Középtengeren, és 300 az Oceanon. Olaszország tehát egy harmadával több tengerpartot bír Spanyol-, és egy félnél többet Franciaországnál. Ennek három, 100,000 embertől lakott kikötőhelye van, Olaszországban Genua, Nápoly, Palermo és Velence városainak nagyobb a' népessége. Nápolyban 400,000 laknak. Mivel az ellenkező Közép- és Adriai tengerek' partjai nem messze állanak egymástól, Olaszországnak majd egész népessége partok körül létezik.“

— „Olaszországnak van fája, lenje és általában mindene, mi a' hajóépítéshez kívántatik.“

— „Képes még hanyatlásnak idejében is 120,000 hajóslegény' kiállítására és eltartására. Genua, Velence és Pisa' tengeri hajósai több század óta híresek. Eltarthatna 3—400 hadi hajót, ezek közt 100—120 74 ágyús lineabelit. Vitorlája a' francziával, spanyollal, Konstantinápolylyal 's a' négy korzár birodalmaéval nyerekedve vetekedhetnék.“ —

Következik az 1796 és 97iki háborúk' előadása, mellyek a' hadhistoriában évszakot képeznek, mint-hogy velők kezdődik az újabb hadakozás' módja. Rendkívüli eseteit, a' fenforgó körülálások, Napoleon' új hadakozási módja, 's hasonlíthatlan hadra termett volta magyarázzák meg.

Nagyot — világtörténeti értelemben — csak nagy masszák' segedelmével lehet véghez vinni, kivált ha lelkesedés, rend és jó vezérlés gyarapítják hathatóságokat. A' francia forradalom nagy 's felhevült masszákat hozta ugyan mozgásba, de eleinte zavartan, rend nélkül, sőt a' közönséges felbomlásban a' hadművészség is elenyészett. A' régi királyság alatt szolgált tisztek, a' dýnastia' megbukása után, elhagyák a' se-reget, 's ők alsó rendekből pótolattak: tiszt, közlegény, mind újoncz volt, tapasztalatlan, hadhoz nem értő. Ezen veszedelmes körülállások közt Franciaország, Éjszak-Amerika' példájára *riflemannok* által próbálá szabadságát kivívni. Oktatásra és gyakorlásra idő nem lévén, az újoncz csapatok *egyenként való pus-*

kásokká (tirailleurs) oszlottak fel, kik árkot, bokrot, fát stb oltalmokra használván, 's merész sebességgel az ellenség' szárnyait bekerítvén, a' takaratlanúl álló ellenség' sorlineáit pusztíták. Így jöve az újabb hadakozás' módjában a' puskázó-systema divatha, vele együtt a' tanyázás (bivouac), a' requisitio stb, az élelemtárak', sátorok', téli szállások' 's a' régi feszeség' enyésztével.

De ezen feloszlott hadi rend, akármelly pusztító legyen is akadékos (coupiré) tájékon, nyílt mezőn, rendbe állított gyalogság 's kivált lovasság ellen, nem állhat helyt; 's így a' francziákat a' sanyaru szükség feloszlott soraik' oltalmául, zárkozott tartalék csapatok' (reserv) állítására kényszeríté. Nagy Fridrik' linea- és posítioi rendszere összeolvadt így az újabb puskázó móddal.

Ezen formát, melly által a' tűzfegyver' hathatósága legnagyobb tökélyben használtatik, Napoleon az *oszloprend'* döntő hatalmával egyesíté, újra felélesztvén az óvilág' phalanxait, 's így mindent összegyűjtvén, mit a' tűz- és kézfegyver, az új és ó világ' hadirende, rettenetést és pusztítót magában foglal.

Lépcsőnként, mint a' hadirend, fejlődött ki a' forradalom' korában az újabb *hadművészség* is. *Dumouriez'* tacticája zürzavaros 's rendetlen volt, stratégiája még bölcsőben. *Pichegru* alatt már több rend és tökély. *Moreau* mestere volt a' linea- és posítioi hadnak. *Napoleon* felülhaladá mindegyiket, benne a' strategia megszemélyesült, 's mivel hadaiban óriási mértékben valósítá szabályait, *mozgási és oszloprendi tacticája* (mint azt a' híres Duhesme nevezi) ez által szinte megsemmisítővé lőn.

Az itt leírt háborúban ezen hadakozási módját serege' 's a' földszin' minemiségéhez a' legtökéletesebben látjuk alkalmaztatva. Osztályai, hogy az ellenség igyekezetét ki ne találja, szélelészórva látszóttak tanyázni, vagy minden irányokban előre haladni; azonban véletlenül, csak neki tulajdon combinatio ál-

tal egyesítetvén, hada' teljes erejével támadá meg a' több szakaszokra feloszlott ellenséges sereget, azt egyenként megsemmisítvén. A' megrohant osztályt végpusztulásaig üldöze, mozgásokat mozgásokra találván ki, folyton csatázva, napról hétre, 's nem positiókban hanem mars közt, mindig haladva, többnyire oszloprendben, ki nem fejlett sorokkal; majd az ellenség' szárnyait vagy hátát bekerítvén, minden ellenkészületeket megelőző sebességgel; vagy ha az ellenség magát szer felett kinyújtá, egész brigádákat óriási tömegekbe összeállítván, 's azokkal mint valami ostromkossal az ellenség' sorai' közepét ledöntvén. Minden, hadhoz megkívántató tulajdonságok ritka tökelyben sajátjai valának: azon élesen és messze látó sasszem, melly minden jeleneteket tiszta valóságokban fogja fel; egyiránt sebes és mély ész; teremítő képzelet; megdöbentő merészség, melly nagy csapások által szerette az ellenséget elrémiteni; semmin nem kételkedő önbizalom; soha sem ingatag elhatározottság; a' véletlen történeteken uralkodó szerencse, melly még a' halálos ónt is távoztatta kedvenczétől, 's ha szempillantatig elpártolt is tőle, törhetlen makaessága visszavezeté azt zászlóihoz. Tüzben, lánglelke' hevültében, hidegvérét megtartá — körüldörögve a' harcz'viharjától nyugottan vezette, mint egy hadisten, csatáit. Ez halavány képe azon hősnek, ki 27 esztendő korában, három seregeink' eltörlése után Európát hallatlan győzödelmei' hírével betöltvén, feddhetetlen jelenésével a' világot elvarázslá, mint a' fiatal magát még Jupiter Ammon' fiának ki nem adó granicusi győző.

Győzödelmei a' republicai felhevülést tetőpontjára emelék, 's midőn később főhatalomra jutván, a' nagy nemzetnek szárnyakra kelt erejét reudbe szedé, 's azt lángesze' teljes erejével hódoltatólag Europa ellen indítá; nem kelle-e annak történni, a' mit sajnos tapasztalánk?

Új hadakozási módja' foghatlan jelenésének első hatását az ellenségre, e' következő anekdotából ért-

sük meg *). „Napoleon éjjeli kerületét tévén, egy tanya foglyokra akad, kik között egy csacska öreg magyar tiszt vala, kérdezé azt: dolgaik hogyan mennének? Az öreg kapitány nem tagadhatá, hogy rosszúl; nekünk, ezt tevő hozzá, egy fiatal hadivezérral van dolgunk, ki majd előttünk, majd hátunk megett, majd szárnyaikon van; soha sem lehet tudni mikép kelljen magát felállítani. Ezen hadakozás' módja türhetetlen és minden szokás'ellen való.“

A' borghettoi csata után egy véletlen történet, a' híres *gárda'* felállításának leve szülő perczenetje **). „A' fővezér (Napoleon) vissza ment volt Valegioba, hová a' főhadiszállás vala rendelve. Massenának osztálya Mincio' jobb partján tanyázott, és a' hidon még nem ment által. A' sebottendorfi osztály hallván a' valegioi ágyuzást, fegyverhez fog, 's a' bal parton nyomúl előre; előcsapatjai elérik Valegiót, a' nélkül, hogy valami csapatokra akadnának; beindúlnak 's azon házhoz jutnak, hol a' fővezér épen tartózkodott, úgy hogy örkiséretének a' kapu' berekesztéséhez 's lármaütéshez alig maradt ideje. Ő ez alatt alkalmat nyert lóra kapni, és hátulról a' kerten keresztül elillanni.“

„Ezen veszedelem, mellynek Napoleon ki vala téve, éreztette vele egy oltalmazó, válogatott katonákból álló, 's csupán az ő bátorságára rendelt csapat' szükségét; felállíta tehát egy *corps de guides*nek nevezett csapatot, mellynek rendezése *Bessieres* kapitányra bízott. Ezen időtől fogva ezen örök azon formaruhát viselék, mellyet azután a' gárda' vadászai (*chasseur*) kaptak, kiknek azok törzsöke valának. A' csapat válogatott, legalább tíz esztendő't szolgált katonákból állítatott össze, 's nagy szolgálátokat teve a' csatákban; 30an vagy 40en ezen vitézekből alkalmas szempillantatokban neki hajtván az ellenségre, mindig a' legnagyobb következéseket okozták.“ — — *Bessieres*

*) I. M. 3. köt. 177 lap.

**) I. M. 3. köt. 201 lap.

hideg bátorságú, tűz közepett csendes, jó szemmel bíró, a' lovasság' mozgásaihoz szoktatott, 's tartalékse-reg' vezérlésére különösen alkalmas ember volt. Ő és *Murat* valának a' lovasság' legkitünőbb, de ellenkező tulajdonságú, tisztei. *Murat* előcsapati tiszt volt, heves és vakmerő, *Bessieres* tartaléki, eszes, előre-látó és nagy lelki erővei bíró. Ama' csapat' felállítása' szempillantatótól fogva, a' hadivezér és a' főhadiszál-lás' védelme reá bízott. Azóta *Bessieres* istriai her-czeg lett, birodalmi marsal és egyike a' gárda' mar-saljainak.“

Az 1796 és 97iki háborúk' lefolyta alatt, a' szent-szék 's Nápoly udvarunkkal tartának. Fekvésök által az előrenyomuló francia sereg' jobb oldalát 's hátát bá-tortalaníták; e' végett *Napoleon Beaulieu'*, *Wurmser'* és *Alvinczy'* seregei' eltörlése 's *Mantua'* általadása után szabad kezet kapván, ezen birodalmak ellen in-dúlt, békekötésre szorítások végett. Roma elleni há-borúja különösségével 's kivált azon metsző ellenkezet által tűnik ki, melly szerint egy részről a' hadvezérlő *Busca* cardinált látjuk a' szentszék' békehőseivel, más részről pedig a' fiatal olaszországi győzőt, egyházi és világi hatalmat döntő, republicanusi hatalmas phalan-xával szemléljük *). „A' kis francia sereg febr. 3kán (1797) érkezik *Castel - Bolognesénél*, a' pápa' serege' által ellenébe, melly a' *Sennio'* jobb partján helyt fog-lalt, a' híd' általmenetelét védvén. Ezen sereg 6 vagy 7 ezer rendszeres katonákból és a' harang által össze-csődített parasztokból áll, kik barátoktól vezéreltet-vén, egyházi szónokok és missionáriusok által dühös buzgóságra tüeltettek. Ágyújuk tíz volt. A' francziák felállítják magokat, a' napimenet (mars) nagy vala, 's a' mint kitevék táborőreit, egy alkudozó követ (parle-mentaire) jelent meg Ő Eminentia'ja a' cardinál-vezér' részéről, rendes módon kinyilatkoztatván: hogy tüzel-

*) L. M. 4. köt. 5. lap.

tet reájok ha előrenyomulásokat meg nem szüntetik. Ezen rettentő fenyegetésre nagy nevetés támadt, 's azt adák feleletül: hogy a' cardinal' villámjának semmikép ki nem akarnák magokat tenni, és csak helyt foglalnak az éjszakának itt töltésére. — Az alatt Busca cardinal' reményei beteltek: Romagna tűzben állott, a' szent had ott ki volt hirdetve. Három nap óta kongtak a' harangok szünet nélkül, dühösködés és örültség fogta el a' pórnépet, minden megtétetett mi szükségesnek látszott, negyven óráiglani imádság, sőt csodák is; a' martyrok' sebei vérzettek, a' madonna-képek' könnyei hullottak, minden kész tüzet mutata ezen szép tartomány' romlására. Busca cardinal Cacault francia miniszternek kijelenté: „,,mi Romagnát, a' liguriai hegyeket, sőt egész Olaszországot Vendévé változtatjuk.“ „Napoleon ellenben Imolában egy hirdetést bocsátott ki, mellyben a' többi közt így szól: *) Jaj azoknak, kik mély-hypocrita emberektől elcsábítván, azon sereg' bosszúságát felingerlik, melly hat holnap alatt öt sereget semmisíte meg, stb.

A' csata igen röviden végződött **). „Négy óra-kor reggel *Lannes*, ki a' kis sereg' előcsapatját vezette, a' Sennión másfélóránnyira fölfelé vonúlván, azon egy gázlón mene által, 's a' pápai sereg' háta megett fölállítván katonáit, annak faeneai útját elvágta. *Lahoz* tábornagy egy ütegtől (*batterie*) segítette, puskások' (*tirailleur*) oltalma alatt, zárkozott oszloprendben keresztül rohant a' hidon. Ezen fölfegyverkezett csoport (a' pápa' serege) szempillantat alatt szétveretett, ágyúszerei, poggyásza, mindene elvétellett, 4—5000 ember levágotott, 's néhány, többnyire koldusbarát, keresztel kézben vezett el. A' rendszeres csapatok többnyire mind elfogattak, a' cardinal-vezér elillant; az ütközet nem tarta egy óráig. Franciausról a' veszteség csekély vala.“

*) L. M. 4. köt. 5. lap.

**) Ugyan ott 6. lap.

Továbbá egy jelenés adatik elő, melly a' régi világhódoltatók' mostani katonai szellemét bélyegzi. Hasonlót seregünk is tapasztalt a' nápolyi háborúban *). — „A' Senniónál kaparított foglyok, Faeneába a' klastrom' kertébe gyűjtettek össze. Még uralkodának rajtok a' rémülés' első szempillanatai, életjüket féltették. Napoleon' közeledésére mindnyájan térdre esének, 's kegyelmért esedeztek; ő olasz nyelven szóla hozzájuk: „Én az olasz népek' barátja vagyok, 's kivált a' rómaiaké. Javatokra jelenem meg, szabadok vagytok, térjete vissza házaitekba, 's hirdessétek mindenkinek, hogy a' francziák a' vallás', rend' és szegény nép' baráti.“ Öröm következék a' félelemre, 's ezen szerencsétlenek' keblében hála' érzeményei fakadoztak az olasz character' tulajdon elevenségével.“

Ancónánál még három ezer pápa' katonája állott, igen jó fekvésben **). „Victor tábornagy őket egy követ által átadásra szólítá fel. Míg alkudoznának, a' francia 's olasz csapatok jobb és bal szárnyainkon elszéledtek, őket bebonyolíták, 's elfogák, a' nélkül, hogy egy lövést tettek volna.“

Tűzfegyver nem fogván a' pápatagadókon, a' rómaiak megint egyházi eszközökhöz kézdének nyúlni ***). Anconában a' sereg' jelenléte nem hátráltathatá a' népet egy madonna' lábaihoz borúlni, melly keservesen sírt. Józan gondolkodású polgárok hírt adának e' felől, 's Monge (híres mathematicus) küldetett ki a' dolog' megvizsgálására. Ez jelenté, hogy a' madonna valójában sírna. Parancsolat adatott a' káptalannak a' képnek a' főhadiszállásba hozatalára. Ez üveg' segedelmével igen ügyesen véghez vitt ámtítás volt. Más nap a' madonna visszavitetett, de üveg nélkül, és nem sírt többé. A' csel' koholója, egy káplán, elfogatott. Ez, a'

---

*) L. M. 4. köt. 8. lap.

**) Ugyan ott 9. lap.

***) Ugyan ott 10. lap.

sereg 's a' vallás' szentsége ellen elkövetett gonosz-ság volt.“

Anconától *Loretto* nem messzi, 's — mint ha a' hitetlen francziákat egyszerre a' legforróbb vakbuzgóság kapta volna el, olly hirtelen látjuk őket a' világszerte híres ottani madonna' udvarlására sietni *), de a' romai udvar a' loretoi kincseket bátorságba tétette; azonban egy milliónál még is több találtatott aranyban és ezüstben. A' madonna Párizsba küldetett; ez fából durván faragott szobor volt, a' mi régi korát bizonyítja. Látni leheté azt több esztendőig a' nemzeti könyvtárban, míg végre a' concordátkor a' pápának visszaadtott, 's a' Santa-Casába visszahelyeztetett.“

Előtte való évben a' livornoi expedítio' alkalmával **) „az augerani osztály egy cardinált 4000 katonával talált Bolognában, 's őket elfogta. Becsület' szavára a' cardinál engedelmet nyere Romába mehetni, de néhány hónap múlva, rossz viselete' következtében, Berthiertől visszaidéztetett; ő azonban azt felelé, hogy a' szentatya' külön brévéje által szavától feloldatott legyen.“

Ki nem több mint hadvezér, nem könnyen emelkedhetik ragyogóbb tetőre, mint Napoleon az 1797diki háború' végével. *Josephine*, kit három nap az összekeelés után elhagya, Párizsból karjai közé repült volt, 's együtt mulattak Montebellóban ***). „Ez egy, néhány órányira Milántól egy dombon fekvő kastély, honnan Lombardia' egész térségét átaltekinthetni. A' francia főhadiszállás egész májuson juniuson által ott tartózkodék. A' Milánból *Josephine*' udvarlására oda minden nap megjelenő első rangu dámák' egyesülete, a' császár', pápa', nápolyi király', a' genuai és velencei köztársaságok', a' parmai herczeg', schweizi kantonok' és több németországi herczegek' ministereinek jelenléte;

*) L. M. 4. köt. 11. lap.

**) L. M. 5. köt. 213. lap.

***) L. M. 4. köt. 126. lap.

a' kurirok' nagy száma, mellyek napot által minden órában Párizsból, Romából, Bécsből, Florenczből és Génuból jöttek és mentek — szóval az egész élet ebben a' nagy kastélyban azt tevék, hogy az olaszoktól *montebelloi udvarnak* hivatnék, 's ez valóban ragyogó udvar vala. A' császárral való békesség, a' sardiniai király' sorsa, a' Schweizé, Velenezéjé és Genuaé, ott hozattak rendbe. A' montebellói udvar több utazásokat teve a' Lago-Maggiore'hez, a' Borromei-szigetekre, a' comoi tóhoz, és ott, a' sok part körüli palotákban tartózkodék. Minden város, minden falu meg akará magát különböztetni *Olaszország' szabadítója* iránt hódolás' és tisztelet' jelei' adásával. A' diplomaticai kar meg vala ütközve minden által, a' mit láta.“

A' campo-formioi békekötés' végét, melly alkalmmal Napoleon a' diplomatiát egy practicus mesterfogással gazdagítá meg, így adja elő: **) „A' meghatalmazottakat az út Udinetől Passerianóra, a' franczia táboron vezeté keresztül, hol nekik a' katonai tisztelkedések megtétettek; dobzaj közt tartattak a' tanácskozások; Cobenzl gróf azonban tántoríthatatlan marada. Úti szekerei készen állának, elutazását hirdeté.“

„October 16kán (1797) a' conferentiák Udinében tartattak Cobenzl grófnál. Napoleon protocollumba tétel végett, újra summásan adá elő kinyilatkoztatás (manifest) forma alatt kormányának viseletét a' leobi előleges alkudozások' aláírása óta, ismételvén egyszersmind ultimatumát. Az austriai meghatalmazott hosszasan előadá, hogy a' Franciaországtól ajánlott pótolékok negyedrészt sem tennék annak, mit a' császár vesztené; hogy az austriai hatalom tetemesen meggyengülne, midőn a' francziáké Europa' függetlensége' veszedelmeztetésére erősödnek; hogy Franciaország Mantua és az Etsch linea elfoglaltatása által egész Olaszországot tetteleg Galliához vonná; hogy a' császár visszavonhatlanúl el van határozva magát a' harcz' minden vélet-

*) L. M. 4. köt. 214. lap.

lenségeinek kitenni, sőt inkább fővárosát elhagyni, mint olly káros békeegyeződésre reáállani; hogy az orosz birodalom neki seregeket ajánl, 's ezek készek segítségére jönni, és hogy meg fogják mutatni, mit tehetnének az orosz hadak; hogy Napoleon meghatalmazotti characterét szemlátomást alárendeli vezéri érdekének, és a' békét nem akarná. Kijelenté egyszersmind még az éjjel való elútazási szándékát, és hogy minden vér, melly ebben az új küzdelemben folyni fogna, a' francia alkudozóra fog visszaesni. Ekkor vala az, midőn Napoleon hideg vérrel, de a' megtámadtatás által élénken megilletődve fölkele, 's megragadván egy gueridónon álló theás tányért, melly Cobenzl gróf előtt mint Katalin császárné' ajándéka igen kedves volt, monda: „Jól vagyon! a' fegyvernyugvás tehát fel van mondva, és a' háboru ujonnan kijelentve; de emlékezzék reá: még ősz' lefolyta előtt birodalmát szét fogom rombolni, mint most ezen porcellánt.“ — Ezen utolsó szavaknál földre veté azt élénkséggel, hogy a' cserepek a' földön elterülnének; meghajtá magát, és ment. Az austriai meghatalmazottak elrémültek. Kevés szempillantat múlva hallák, hogy kocsijába ültében egy tisztet Károly főherceghez küldé a' békealkudozások' megszakadását, és az ellenségeskedéseknek 24 óra' lefolyta után újra elkezdését hirdetendőt. Cobenzl gróf megilletődve Passerianóba küldé Gallo marquist azon aláírt nyilatkoztatásával, hogy Franciaország' ultimatumát elfogadandja. Más nap (october' 17kén) öt órakor estve a' béke aláíratott. Ezen alkalommal monda Napoleon a' szerkesztőnek, az első czikkelyt illetve, melly így kezdődött: „a' német császár elismeri a' francia respublicát“, törölje ki Ön ezt; a' francia respublica naphoz hasonló, csak vak nem látja azt! A' francia nemzet ön maga ura, respublicát alkotott, holnap talán aristocratiát és holnap után monarchiát fog alkotni, ez el nem avulható joga. A' kormány' formája csupán a' belső törvényadás' dolga.“ —

Desaixet, kit Napoleon, mint emlékirataiból kitetszik, a' revolutio' hősei közt legelsőnek tarta, így írja le *): „A' passerianoi alkudozások alatt Desaix a' rajnai seregtől jöve azon csatahelyeket megszemlélni, melyek az olasz sereget olly hiressé tévék. — Meglátogata minden tábort, mindenütt nagy tisztelettel fogadtatott. Ezen időtől kezdődik Napoleon iránti barátsága. Szereté a' dicsőséget a' dicsőségért, és Franciaországot mindenek felett. Charactere egyszerű, munkás és behizelgő vala, ismérteit terjedtek; senki sem vizsgálá meg jobban a' felsőrajnai hadiszínt Sváb- és Bajorországokban.“ Halála a' marengói győzött könyekre fakasztá. Ezt a' marengói csatában előadván, így végzi **): „Ezen csapás megfosztá a' császárt azon férfiútól, kit arra, hogy *helyettese* legyen, legméltóbbnak tarta.“ —

Mint gazdálkodék az olaszországi *szabadító* két esztendei táborozása alatt ezen országban, a' következő számítás mutatja ***): „Több mint 120 millió rendkívüli adót szedetett be Olaszországban; 60 millió az olaszországi sereg' fizetésére, élelmezésére 's létegesítésére használtatott, 60 millió Párizsba küldetett, a' belső 's a' rajnai sereg' szükségei' kielégítésére. — — Függetlenül ezen tetemes 60 milliónyi segítségtől, a' a' kincstár Napoleon' győzödelmeinek 70 millió esztendei megtakarítást köszönt, melly summára 1796ban ment fel az alpesi 's az olasz seregek' tartása. Tetemes len - 's hajóépítési fagyűjtemények, mint szinte a' Genuában, Livornóban és Velenczében elfoglalt hajók, felsegíték a' touloni marínát. A' nemzeti museum azon mesterművekkel gazdagodott, mellyek Florenczet és Romát díszesíték, és 200 milliónál többre becsültettek.“

'S mind e' mellett még is Olaszország lelkesedést mutatott iránta!

*) L. M. 4. köt. 218. lap.

**) L. G. 1. köt. 203. lap.

***) L. M. 4. köt. 230. lap.

Hát a' következő tacticához mit mond az olvasó?
 *) „*Provera* tábornagy elfogatván Cossariánál a' millesimói csata' napján, kevés haditehetséget mutat; az volt a' valódi ok, melyért Napoleontól dicséretekkel halmoztatott, hogy tudnillik őt meghitelesítse, a' mi neki el is sült: Proverára újonnan reábiztatott egy csapat' vezérlése, 's a' favoriti ütközetben másod ízben el hagyá' magát fogatni.“

E' háborúk' előadásához mellékelt számos *mentő írományok* (pièces justificatives) közül említést érdemel Napoleonnak a' directoriumhoz intézett azon levele, melyben tábornagyait írja le, merészen csak a' valót tartván szem előtt:

„Bresciai főhadiszállás, aug. 13kán 1796. Hasznosnak tartom, polgár-directorok! Kegyeteknek ítéletemet ezen seregnél szolgáló tábornagyokról kinyilatkoztatnom. Látni fogják, hogy köztök csak igen kevés van, kinek hasznát vehetem. *Berthier*: tehetségek, munkásság, vitézség, character, minden mellette szól. *Augereau*: sok character, vitézség, állhatatosság, munkásság; a' háború neki szokásává lett, szerettetik a' katonáktól, igyekezeteiben szerencsés. *Massena*: munkás, fáradhatatlan; merészséggel, katonai sasszemmel és sebes elhatározottsággal bír. *Serrurier*: közkatona módra verekedik, nem vállal fel semmit magára, állhatatos, nincs elegendő jó vélekedése katonáiról, beteges. *Despinóis*: puha, munkásság és merészség nélküli, nincs hadi állapotban, katonáitól nem szerettetik, nem verekedik szívesen; másképen kevélységgel, szellemmel és józan political elvekkkel bír; jó belsőben való parancsolatra. *Sauret*: jó, igen jó katona, tábornagyra nem eléggé felvilágosodott; kevéssé szerencsés. *Abattucci*: jó ötven ember' vezérlésére. *Garnier*, *Méunier*, *Casabianca*: tehetetlenek, nem eléggé alkalmazotak, hogy ezen élénk és komoly háborúban egy zászlóalt is vezessenek. *Macquart*: derék ember, te-

*) L. M. 4. köt. 276. lap.

hetség nélküli, eleven. *Gauthier*: jó írószobába, sohasem volt háborúban. *Vaubois és Sahugnet*: várakban szolgáltak, én őket a' sereghez tettem. Becsülni tanulandom őket. Eddig a' mit reájok bíztam, igen jól vivék véghez; de *Despinois*' példája, ki magát Milánban igen jól, 's osztálya előtt igen rosszúl viselé, az embereket tetteik utáni megítélésére köteleztetett. — Bonaparte.“ —

Napoleon, a' mint maga rendkívüli tehetség 's tettek által magasztatott fel, úgy alattvalóinál is azt tevé előléptetési zsinórmértékeül, a' mi seregének győzhetetlen szellemét teremte 's thrónja' legerősb alapja vala. Tisztviselőnél különösen emberségre 's rendre nézett. *Hadi biztosai* ellen jan. 6káról költ levelében hatalmasan panaszskodik *):

— „Mindnyájan megvesztegethetők. A' sereg ötszeresen annyit fogyaszt el, mint megkívántató, mivel az élelemtárak' gondviselői hamis útasításokat (bons) készítenek, és a' hadibiztosokkal felibe osztognak. Olaszországnak legelső színművésznéi a' francia tisztviselőktől tartatnak ki, pompa, bujálkodás, romlottság és elsikkasztások a' legfentebb fokra hágtak.“

— „*Berrick* marsal az élelembeli táruk' főügyelőjét felakasztatta, mivel nem volt elegendő élelme, és mink Olaszország' közepiben, mindennek bőségében, egy holnap alatt ötször annyit fogyasztván, mint a' mennyi minket illet — még is mindenben szükségét szenvedünk.“

— „A' hadibiztosok közt *Boinod* polgár embersége által különösen megkülönbözteti magát, és az egész seregtől tiszteltetik. Ha a' seregnek csak 15 ilyen embere volna, úgy Kegyetek mindegyiknek 100,000 tallér ajándékot adhatnának, 's mi még is 15 milliót nyernénk.“

Hatalmas karja ezen rendetlenségeket végre megzabolázta, melyyek úgy is nagy részint az olasz nemzet'

*) L. M. 6. köt. 396. lap.

lesüllyedt, csak önhasznát kereső szellemének, kell tulajdonítani, mint a' gallicziai zsidók' orgazdasága katonáink' olykori lopásainak valódi kútfefe. Helyben győződtem meg a' felől is, hogy a' híres romai harmiáknak sem lehetne létezniök, ha egy gaz része a' népességnek velök nem tartana. —

Beaulieu' seregének megsemmisítése után a' directorok Napoleont 20,000 emberrel Roma és Nápoly ellen akarák küldeni, *Kellermannnak* szánván az olaszországi sereg' vezérlését. Ezen terv ha valósítatik, tenkre teszi az olaszországi sereget; mert Kellermann olly erőtelénített sereggel Wurmsernek ellent nem állhatott volna, 's ha bár Napoleon Romát elfoglalja is, Franciaországtól elvágva, 's két ellenség közzé szorúlva, súlyos helyzetbe kerekedik vala. Mit tevé tehát? *Elbocsátatását kéré.* A' levél nagy meggondolással 's finomsággal van írva, im fontosabb sorai *): Az olaszországi sereg' felosztása és két vezér alá rendelése, úgy vélem, a' politicával és a' respublica' érdekivel egyformán ellenkezik.“ — A' „livornoi, romai és nápolyi expeditio igen kis dolog — de ahhoz nem csak vezér kell, hanem az is, hogy ezt semmi se akadályoztassa mentében 's munkálkodásában.“ — „Én megtevém ezen táborozást a' nélkül, hogy valaki' tanácsát kérném; ha mások' gondolatait kellett volna tekintetbe vennem, nem sokat végzek vala. Nagyobb erők ellen, mindentől megfosztva, nyerék néhány hasznót, mivel meggyőződve Önöknek bennem helyheztetett bizodal-máról, mentem olly sebes volt, mint gondolatom.“ — „De ha reám bilincseket raknak; ha a' kormány' biztosainak minden lépéséről számot kell adnom; ha nekik jog adatik mozgásaimat változtatni, 's osztályokat tőlem elvenni, vagy nekem adni — ne várjanak semmi jót többé. Ha Önök felosztás által gyengítik erejüket; ha Olaszországban szétszakasztják a' hadgondolat' egységét; úgy — fájdalommal mondom — elvesz-

*) L. M. 4. köt. 425. lap.

tik a' legszebb alkalmat Olaszországot törvényeik alá vethetni.“ „Mint a' respublica' dolgai Olaszországban állanak, okvetetlenül szükséges, hogy Kegyeteknek egy vezérök legyen, ki bizodalmokat egészen bírja; ha az nem én volnék is, nem panaszkodnám, sőt megkettőztetném iparkodásomat, hogy tiszteletöket azon helyen megérdemeljem, mellyet reám biznának. Mindenkinnek külön módja van hadakozni; Kellermann tábornagy több tapasztalással bír, és azt nálamnál jobban viendi, de mindketten együtt szerfelett rosszúl folytatandjuk azt.“ — „Én a' hazának másképp valódi szolgálatot nem tehetek, mint Önöknek teljes bizodal-mával felruháztan. Érzem, melly sok merészség szükség ezen levél' irásához; mi könnyen vádoltathatnám becsületkórsággal 's kevélységgel! de ezen őszinteséggel tartozom Önöknek, kik engem minden időben tiszteletök' jeleivel megkülönböztettek, mellyeket nem szabad elfelejtenem.“ „Az olaszországi seregnek különféle osztályai elfoglalták Lombardiát. Midőn Önök ezen levelet veszik, mi már útban leszünk, és feleletjök minket alkalmasint Livorno mellett talál. Azon fél, a' mellyre ezen környülállások közt hajlanak, a' táborozás' munkálataira nézve elválasztóbb, mint azon 15 ezer fő, mellyel a' császár Beaulieu' seregét nevelheti.“

A' directorok' felelete ez volt *):

— „Ön, polgár-vezér! ohajtani látszik a' jelen háború' minden munkálatai' vezetésének megtarthatását. Ezen előterjesztését a' directorium éretten megfontolá, 's a' *bizodalom, mellyet tehetségeibe és respublicai buzgóságába helyhet, azt javára döntötte el.* Kellermann fővezér Chambéryben marad, és egyedül azon erősegeket fogja megrakatni, mellyek nekünk a' békeegyezés szerint általadatnak.“

Criticáiban ezen esetet szóba vévén Napoleon így szól **): „Ha Napoleon, kormányának ezen parancsolatját

*) L. M 4. köt. 417. lap.

**) Ugyan ott 256. lap.

teljesíti, Olaszország és a' sereg el lettek vala vesztve; és jöllehet csak felsőbb parancsolatoknak engedelmeskedik, még is nem kevésbbé bűnös lett volna. Fővezér nincs soha fedezve minister' vagy fejdelem' parancsolatja által, ki messze a' hadvidéktől roszul, vagy épen nem ismeri a' dolgok' legújabb állapotját. 1ször Minden fővezér, ki valamelly terv' kivitelét veszi által, mellyet rosznak és ártalmasnak tart, bűnös; nyilatkoztassa ki, változtatása végett, ellenkező véleményét, és nyujtsa be inkább elbocsátási kérelmét, mint sem az övéi' romlásának eszközévé váljék. 2szor. Minden fővezér, ki felsőbb parancsolatai' következtében megütkezik, bizonyos lévén a' csata' elvesztése iránt, egyaránt bűnös. 3szor. Fővezér a' katonai hierarchiának első tiszte, ő a' minister- 's fejdelemtől utasításokat kap, mellyekhez köteles magát alkalmaztatni, tudása és lelkiösmérete szerint; de ezen utasítások nem katonai parancsolatok, 's nem kívánnak szenvedőleges engedelmet. Sőt 4szer, a' katonai parancsolat is csak akkor kíván szenvedőleges engedelmet, midőn olly előljárótól adatik, ki, midőn azt adja, jelen van, a' dolog' mivoltát ismeri, az ellenvetéseket kihallgatja, és annak, kinek a' parancsolatot teljesíteni kell, a' szükséges felvilágosításokat megadhatja.“

— „Ebből nem következik, hogy fővezér a' minis-
ternek, ki neki ütközetet parancsol, nem tartozik engedelmeskedni, ő arra mindig köteles, ha meggyőződése után a' kimenetel' hihetősége mind a' két oldalról egyenlően áll; mert a' tőlünk tett észrevétel csak azon eseteket illeti, hol a' környülállások a' vezérnek egészen ellenkezőknek látszanak.“ —

A' campo-formioi békekötés után Olaszországból Párizsba visszaérvén *), „a' publicum Napoleont igen kívánta látni, az utczák, a' piaczkok, hol általmenetele váratott, tömve valának emberekkel; de ő sehol sem mutatkozott. A' francia tudós társaság őt mechanikai

*) L. M. 4. köt. 231. lap.

osztályában tagnak választá, 's Napoleon felölté az e' tiszttel járó köntöst. Magánál közönségesen csak néhány tudóst fogada; Monget, Bertholetet, Bordát, Laplacet, Pronyt, Lagranget, némelly tábornagyokat: Berthiert, Desaixet, Lefebret, Cafarelli - Dufalgát, Klebertet, és a' nemzet' követeiből egy kis számot.“ „Hogy őt láthassák, az 'academia' üléseibe tolakodtak; ott mindig Laplace és Lagrange közt ült.“ „Játékszínen csak rostélyos páholyban jelent meg, visszautasítván a' nagy opera' igazgatóinak ajánlását, kik tiszteletére egy nagy színészi előadást akarának adni.“ stb. Alkalmatosb álорczát valóban nem találhatott fel. —

Titkos harcз uralkodik az emberiség' különféle nemei közt, melly kivált a' serdülő ifjuság' első, félszeg koraiban 's a' természettől rendkívüli tehetségekkel megajándékozott asszonyoknál mutatkozik. Ezekhez tartozék minden felett *Staël* báróné, a' híres Necker' leánya. Románjaiban, hol az asszonyok' tökélyeit legbájosabb fényben ragyogtatá, minden férfi characterhez, bármelly tündöklő színekkel legyen is az festve, valami férfiatlan vonást, valami lealacsonyító gyengeséget mellékel, mint ha általa nemének diadalmát akarná hirdetni. Németországot illető munkájából 's Goethe' önéletírásából tudjuk, mint tündököltette Weimárban csodálkozásra méltó társasági talentumait, evvel és Schillerrel való tudós vitatásában. Hasonló elmejátékot próbála Napoleonnal is **). „A' directorium, a' törvényhozó test és a' külső dolgok' ministere, Napoleonnak fényes lakomákat adtak, mellyek közt különösen Talleyrand ministeré jeles izléssel volt elrendelve. Egy híres asszonyság, elhatározva az olaszországi győzővel megmérkőzni, felszólítá őt egy fényes körben, nyilatkoztatná ki magát, melly asszonyt tartana minden élők és holtak közt legnagyobbnak? „*Azt, kinek legtöbb gyermekei vannak*“, felele ő mosolyogva.“

*) L. M. 4. köt. 233. lap.

**) Ugyan ott 253. lap.

Ezen kíméletlen csapás hasonló azon zárkozott-oszlop' rohanásaihoz, melyekkel ellenségei' sorait le szokta volt dönteni. —

Ítéletét a' szabados, kivált időszaki sajtó, különösen pedig az ellene követendő tactica iránt, mint ez időnkben Francia- és Angolországban divatban is van már, a' következő sorokból értjük meg: — „A' directorium nem tudott hozzá, hogy hírlapoknak hírlapokat, sajtóknak sajtókat, tollaknak tollakat szegzett volna ellen, talán mivel azoknak egész fontosságát át nem látta, vagy mivel a' szükséges költségeket nem győzte, vagy megtenni nem is akarta, nem hagyá magát az angol kormány' példája által tanítatni, melly nem csak reggeli- és estveli-hírlapokat, heti, holnapi- és esztendei időszak-írásokat gazdagon fizet, és kiosztat, hanem hivatalos okleveleiből is olly kivonatokat adat, melyeknek ismerete a' közönség' kíváncsiságát ingerli. A' sz. jamesi cabinet csalja a' külföldet, ha ezen nyomorúlt újságírókat megvetéssel tagadja meg, 's őket ócsárolja; az való, hogy őket fizeti, vezetgeti, és nekik levéltárait felnyitja.“ —

A' *Vendéei-háború*, melly *) nevezetes részrehajlatlansággal adatik elő, remek rajzolat, mellyből az ezen támadásnak *okait* megvizsgáló bevezetés itt annál inkább érdemel helyet, mivel újabb történetek Europa' szemeit újonnan ezen szerencsétlen vidékre vonák.

„Az első Vendée angol volt-e? nem! Kezdetében egészen köznépi (populaire) volt, szabad mozgása egy számos, együgyű és tudatlan emberekből álló népességnek, melly elszakasztva Franciaország' többi részeitől, és minden erkölcsmíveléstől, nagy gyűlőpontok' hiában és általában tartományuk' keresztülhatlan helybelisége' következésében, semmi más törvényt nem ismert, mint a' vallás, király és nemesség iránt való tiszteletet. Szenvedelmeinek nem hízelkedének a' szabadság' előmenetelei, a' nemzeti gyűlés' határozataiból

*) L. M. G. köt. 153—251. lap.

következett elnyomása a' hűbéri rendszernek; ők az új törvényekben csak támadásokat láttak őseik' vallása és azon régi monarchia ellen, mellynek szabadulásokat köszönék. Ama' szempillantattól fogva, midőn az oltárt és thronust fenyegető veszedelmet érthették, öszvesen támadtak fel. Ezen fölkelés önkénytes vala, mint egy olly mozgás, melly az örökség' védelmére keletkezik.“ „A' la-rouariéi összeesküvés a' poitoui és bretagnei nemesség' munkája volt, és az oltárnak, thrónnak és nemességnek visszahelyhezttetését vevé céljául; szövetségesei és eszközei a' vallás és a' pór-nép valának; hadiszínök az öt napnyugoti tartomány: Normandia, Bretagne, Maine, Anjou és Poitou. 1792 esztendőben Vendéében és a' két Sevres megyében, a' népesség' képzeletét felhevíteték az országot elhagyó, Londonba futamodó püspökök, megyéikben hátrahagyott helytartóik által, a' papság' 's missionáriusok' prediká-cziói, mellyek a' polgári alkotmánytól a' hívség' esküjét megtagadák, mindenek felett pedig a' *betolt* papok iránti gyűlölség. La-Rouarie' halála után az ösz-szeesküdtek félvén a' lehetsz fölfedezéstől, sietteték a' vendéei támadást: a' kirontás rettentő vala, 's annál sikeresb, mivel véletlenül történt. A' nemesség a' pór-nép' eredményeit hatalma alá keríté, és ezen szerencsétlenek eszközei levének a' hűbérrendszernek 's az angol politicának. Onnan eredének minden rosza, mellyek Francziaország' ezen szép vidékét érdeklék. A' Vendée minduntalan két nézetet nyujta: városai régóta a' belső ország' városaival könnyű összekötte-tésben, elejétől fogva kedvező indulatokat mutatának a' forradalom iránt; falusi lakosai ellenben ősi véleményeiktől egészen elfogódva, minden időben hívek maradtak a' monarchiai képzetekhez. Gallois követnek a' choletti őrsereg által elvett oklevelek iránti jelentése világosan mutatja, hogy a' vendéei parasztsok tá-madásra régóta hajlandók valának, hogy a' városok és a' mezőség között tökéletes meghasonlás uralkodott, 's hogy az előbbieken ezen meghasonlás még a' földes-

urak, kalmárok és mesteremberek közt is látható volt.“ „Változék e' dolog' állapotja, de érezhetetlenül, ezen tudatlan tömegeknek az újabb pallérozódással való érintkezésök által. A' consulatust megbékélteté a' Vendéet, mivel a' monarchia' visszaállítására első lépés volt, 's az első consul, oltalma alá vevén a' nyakaszkodó papokat, midőn még csak olaszországi győző volt, ezen vakbuzgó népességnek reményt nyujta az isteni tisztelet' visszaállítására. Ezen várakozást a' concordát valósítá. Utolsó maradványait a' császárság csillapítá le, 's 1814ben láthatni volt, 6000 ezen vidéki parasztot la - Féré - Champenoisenél tízszeresen nagyobb erőttől körülvéetve, Napoleon' ügyeért hősi módon küzdeni, és inkább halált választani, mint fegyvereiket azon hercegek' szövetségeseinek általadni, kikért tíz évig a' respublica' minden erőlködésinek ellentállottak.“

„Ha' utak' készítése minden kormánynak nagy, a' földmivelés és kereskedés' kifejtésére multhatatlan jó-téteménye; ugy szinte nagy fontosságu a' műveltség' haladására is, azon hasznos ismeretekre, és érdekek' közösítésére nézve, mellyek a' nemzetet egy család' képeben és szellemében tüntetik fel. 'S ez egyiránt megkivántató a' közrendre és bátorságra nézve is. Sem-miféle lázadás, akármelly oka és elágazása legyen is annak, ellen nem állhat a' kormánynak, ha a' közösülés a' támadás' pontjai közt könnyű. A' Vendée és chouanok' háborúja, soha sem vált volna olly komoly-ljá, ha a' nyúgoti megyék utakkal úgy fel lettek volna készítve, mint a' keletiek. Felvilágosodva, mint Bour-gogne' lakosi, a' vendéeiek is szintűgy elősiettek 's megelőzték volna azon mozgást, melly a' bérszolgaság' maradványait megsemmisíté, 's Franciaország' függet-lenségét és political jogait bátorságosítá. Illy sok sze-rencsétlenségnek jó kormány elejét vette volna. Polgár-háború, a' nemzetek' legnagyobb ostora, nem fertőzteti meg Poitou, Anjou és Bretagne' földét, francziák' fegy-verei által ontván francia vér-folyamokat. A' Vendée,

ezen az isten' és király' nevében a' szabadság' ledöntésére, fölkelésre és fegyverre szólított masszák nélkül, a' conventnek nem lett volna ürügye, annyi sok gonoszságok' parancsolására vagy jóváhagyására; mert alaposan meg lehet mutatni, hogy épen a' vendéi támadásnak indítói voltak okai a' többi francia tartományokbeli papságon és nemességen elkövetett gonoszságoknak; mivel azok vonák e' két rendre a' revolutio' dühét, sőt boszúját is. A' Vendée nem a' királyi lobogó alatt harczolt, serege catholicus seregnek nevezé magát, 's a' vallás' zászlója alatt támadt fel.“—

Bernadotte' bécsi esetét a' háromszínű lobogóval előadván, azt mondja, hogy a' directorium udvarunknak, eziránti boszúságában, hadat akart indítani, neki szánván a' fővezérséget. De Napoleon nem vala velök egy vélekedésben *). „Ha Önök háborút akarnak — felele — úgy arra Bernadotte' esete nélkül is el kelle készülniök, nem pedig a' hadsereget Schweizban, Déli Olaszországban és az Ocean' partjain széllészórní.“ — „Önök rosszul ismerik a' bécsi udvar' politicáját, ha azt hiszik, hogy Önöket megsérti, ha hadat akar, sőt inkább hízelkedik, 's az alatt, hogy seregeit megindítaná, elaltat, 's Kegyetek valóságos céljait csak az első ágyúdörgéssel vették volna észre. Legyenek bizonyosak, Ausztria tökéletes elégtételt adand. Csak mikor valakinek semmi political systemája nincs, hagyhatja magát minden történet által elragadtatni.“

*Dumouriez*ről ezeket mondja: „*Dumouriez* sem jó vezér nem vala, sem jó francia. Neki semmi feltétel alatt nem kellett volna önkormányát polgárháborúval fenyegetni, hogy ez által magát megboszúlja. Szökevény volt, áruló; számkivetésében, Hamburgban, is minden tekintet nélkül élt, tollából a' könyvárosok' zsoldjában. Anglia megtagadá Napoleontól a' menedék-helyet; *Dumouriez*nek adott. Ő ott számkivetését folytatta; mert nem találtatott francia, ki őt visszahívta

---

*) I. M. 4. köt. 240. lap.

volna. Ő az első, ki francia sereg' vezérletében áru-lóvá lett; baza nélkül halt meg, idegenek közt 's ide-genek' zsoldjában.“

Pichegrut nem írja le, de több ízben nyilvánvaló árulását emlegeti. Halála, mint mondja 's nem tagad-ható, érdeke ellen történt; midőn azt először hallá, e' szókra fakadott: „Holland' hódoltatójához illő vég.“

Moreau *) felől így szól: „Moreaunak nem volt semmi systemája, sem politicában, sem hadban. Ő igen jó katona volt, személyesen vitéz, alkalmas egy kis seregnek a' csatamezőn ügyes forgatására, de járatlan a' felsőbb tacticában. Midőn cselszövényekbe ereszke-dik, hogy egy brumaire' 18kát teremtsen, hajótörést szenved, és magát és azokat, kik vele összeszövetkez-nek, szerencsétlenségbe buktatja.“ „Bretagneból szár-mazván, utálta az angolokat, a' nemességtől idegen-kedett, nagy fejtörésre alkalmatlan volt, természetileg őszinte és jól élő. A' természet őt nem első szerepre al-kotta. Ha másképen házasodik vala, marsal és herczeg lett volna, a' nagy sereg' hadaiban részesült 's új dicső-séget aratott volna, és ha sorsa csatában elvesztét kíván-ta, orosz, ausztriai vagy porosz golyó által halt volna meg, 's nem kell vala francia által elesnie.“

Szomorú végét, Napoleon szerint, kivált a' Bour-bonokhoz igen hajló feleségének kell tulajdonítani. Moreauban az egész világ Franciaország' *Monsát* aka-rá látni, 's ezen terv végre feleségében csak ugyan élénk pártfogónéra talált; 's ők azontúl Napoleonnal össze nem férhettek. Hadainak criticái, mint már érin-tém, kemények, de teliek nagy igazságokkal. Hogy a' hohenlinden-i csatát, Moreau' hadi tetteinek fénypont-ját, történetből nyertnek mondja Napoleon, ezt méltat-lan sujtásnak tartom.

Napoleon Olaszországból való visszajövele után Párizsban tartózkodott, a' nemzeti academia' formaru-hájával leplezván a' directorium és világ előtt uralko-

*) L. M. 1. köt. 34. lap.

dási kórságát. A' főhatalom' elfoglalásának még nem jelent meg szempillantása; mert a' respublica az olasz hadakon kívül, meg a' Sambre-Maasi 's a' rajnai seregekkel bírt, mellyeket Napoleon' növekedő hírének varázsa még el nem szédített. Csak nagy masszák' segédelmével viheté ki ezéjját, 's hogy azokat magához hódítsa, saját módja szerint „a' képzelődés által kellett véleményeikre hatni“, — egy merész, nagy, sőt regényes táborozás fogant tehát meg lelkében. Egyiptomot, ezen három világrész közt a' kereskedésre legszerencsésebben fekvő tartományt akarta, Franciaország' elvesztett gyarmatai' pótolékaúl elfoglalni, 's gyarmatosítani; onnan a' svezi szorúlaton által Keletindiát meghódoltatni, 's ott az angolok' hatalmán halálos sebet ejteni. E' tájékok hajdan Nagy Sándor és Caesar' hadainak színei valának, 's Napoleon, hogy tetteiket felülmulhassa, 's két világrészben diadalmaskodó fegyverei' ragyogását a' tudományok' és művészetek' fényével öregbítse, magával vivé academiai társainak nagy számát, Egyiptom' tudós megvizsgáltatására. A' hallatlan expeditiót azonban első léptével tönkre tevő az abukiri csata. Elveszítvén ott minden nehéz ostromhoz megkívántató ágyúit, *Acrét* azok nélkül be nem vehető, 's a' táborozás ez időtől fogva reménytelen lett. Visszatére tehát Franciaországba, hol előadása szerint mint megváltó fogadtatott, 's a' főhatalmat kezére keríté.

Az egyiptomi táborozást csak röviden adja elő; környülményesben brumaire' 18kai történeteit. Mivel czéлом itt a' fentebb hadtudományt kirekeszti, csak ez utóbbit érintem.

*) „Midőn siralmas gyengeség, és szüntelen habozás mutatkozik a' főhatalomnál; 's ez, engedve az ellenséges felek' hatásának, lételét megállapított terv és bizonyos lépés nélkül vonczolja egy napról a' másikra, maga hirdeti erőtlensége' vallomását, 's magok a' mérsékeltek kény-

*) L. G. 1. köt. 35 és 37. lap.

telenek megvallani: hogy az ország nem kormányoztatik. Midőn végre a' felső igazgatás a' belső semmiség mellett, még külsőképen is lealacsonításokat szenved, a' mi egy nagy nemzet' önérzetének a' legérzékenyebb sérelem: akkor a' polgári társaságban egy bizonyos nyughatatlanság terjed el, az önfentartás' szüksége által gerjesztve, az vizsgáló szemeket vet körül, és azon férfiút látszik keresni, kitől szabadulását várhatja.“

„Nagy számu népességnél ezen őrlélek soha sem hibázik, de olykor késedelmeskedik mutatkozni. Az nem elég, hogy meglegyen, ki is kell jelentkeznie, 's meddig ez nem történik, minden próbatételek hiába valók, sikeretlenek minden mesterfogások. A' nagy csoport' restsége ótalmazá azon névbeli kormányt, melly minden gyengesége és tudatlansága mellett, az ellenfelek ellen győzödelmeskedik. De adjon csak ezen türeelmetlenül várt szabadító jelt lételéről, a' nemzeti érzés kitalálja 's felszólítja őt; minden akadályok oszlanak, egy nagy nemzet repül feléje, 's úgy látszik mint ha mondaná: itt van!“ — „Az utak mellett fekvő városok' és faluk' lakosai számosan összesereglettek Napoleon' látására; mindenütt köz öröm mutatkozott, kik messzebb laktak, hogy az országútra jöhetnének, harangjaikat húzták meg, vagy zászlóikat szegték ki tornyaikon, 's ott éjszaka tüzet raktak. Nem pusztá polgár volt ő többé, ki hazájába vissza útazik, nem egy győzödelmes seregtől jövő vezér, hanem fejdelem, ki országába visszatér.“ — „A' nép mindenütt azt látszott mondani: mi számosak 's vitézek vagyunk, és még is meggyőzettünk; fejünk hibázik vezérlésünkre; az megjelenik, és diadalmas napjaink visszatérnek.“ — „Azon közben Napoleon' visszaérkezésének híre Párizsba ért; kihirdettetett minden játékszínen, és rendkívüli mozgást és örömozajt okoz. Magok a' directorium' tagjai kénytelenek valának abban részesülni. A' lovaglóiskolai társaságból néhányan elhalaványodtak, azonban szinte úgy, mint az idegenek' pártfogói, valódi gondolkodásokat titkolák, 's a' közönséges öröm közé

elegyedtek. Baudin, ardeni követ, egy becsületes ember, ki a' köztársaság' szerencsétlen helyheztetése miatt nagyon aggódott, meghalt örömében, Napoleon' visszaérkezését hallván“. — *) „Minden, á' mi történt, elegendő felvilágosítást ada neki (Napoleonnak) Franciaország' állapotja felől, 's a' mi még hibázott, kipótlák azt útközt szerzett ismeretei. Szándéka el vala tökéelve, 's mit Olaszországból visszajövet nem akara próbálni, arra most el vala határozva. A' directoriumi uralkodás és a' két tanácsban levő szószóló iránti megvetése tetőpontját éré el. A' főhatalmat elfoglalni, és a' köz dolgok' hatalmas vitele által Franciaországnak visszaszerezni dicsőségét; ez vala a' czél, mellyért oda hagyá Egyiptomot, és minden a' mi Franciaország' belsejében szemébe tűnt, megerősíté őt ezen indulatjában.“ — „Ezen közben egész Europa teli volt Napoleon' elérkezésével. A' sereg' minden osztályai, a' respublica' barátjai, maga Olaszország átengedék magokat a' legmagasb várakozásnak. Anglia és Austria busultak. Az angolok' dühe Sidney Smith és Nelson ellen fordúlt, kik a' Középtengeren az angol hajósereget vezérlék. Ezen tárgyat illető számtalan caricatura ellepé London' utczáit. Egyike közülök Nelsont ábrázolá, a' mint Lady Hamilton' ékességeivel foglalatoskodik, az alatt, hogy la-Muiron fregatte átcsúszik lábai közt.“ — „Napoleon, idejét, az ajánlatok' kihallgatásával 's a' felekezetek' szemmel tartásával tölté, hogy a' dolgok' valóságos fekvéséről magának világos képet szerezzen. Minden felekezet változást kívánt, mind-egyik őáltala akará azt elérni, magok a' lovaglóiskola' kolomposai is.“

Végre *Sieyesszel*, az egyik directorral, szövetkezik 's ez befolyása által, az öregek' tanácsától, egy külön rendelés mellett, Napoleonnak a' katonai hatalmat kezére keríté. Hátra val^{ai} az ötszázak' tanácsa, hol

---

*) L. G. 1. köt. 39. lap.

Bonaparte Luczián vala az elnök; de ezek sejdítvén Napoleon' igyekezetét, őt törvényen kívül levőnek akarák hirdetni. Ezen kellemetlen hír neki az öregek' tanácsában jöve tudtára *). „Napoleon útját azonnal oda vevé, belép a' terembe, levont kalappal, 's megparancsolja az őt követő tiszteknek és katonáknak, hogy az ajtóban maradnának. Mutatni akará magát a' sorompóknál, hogy felekezetét összeszedje, melly számos volt ugyan, de minden összetartását 's merészségét elveszté. Hogy a' sorompóhoz érhessen, a' teremnek felén kell vala keresztül mennie, mivel az elnök' helye az egyik oldalfalnál volt. Midőn Napoleon egyes maga az orangeria' harmadát hátra hagyta volna, két vagy háromszáz tag hirtelenül fölemelkedik 's „halált a' tyrannak, le a' dictátorral!“ kiált. Két granátosok, kik a' vezér' parancsolatjára az ajtónál maradtak 's kedvetlenül engedelmeskedvén, hozzája ezt mondák volt: „Ön nem ismeri őket, ők mindenre készek“, most kardjaikkal előrohantak, 's mindent, a' mi utjokban állott, ledöntenek, hogy vezérőket közikbe vehessék 's őt testeikkel takarhassák. A' többi granátosok példájokat követék, 's vezérőket kihozzák a' teremből. Ezen zavarban egyike közülök, *Thomé*, törpszúrás által könnyen megsebesítetett, egy másik több szúrásokat kap a ruhájában. A' vezér lemegy a' palota' udvarába, kört kanyarít maga körül, lóra ül, 's katonáihoz így szól: „Ki akarám nekik jelelni azon módokat, mellyek által a' republicát meg lehetne menteni 's dicsőségünket visszanyerni: ők törpszúrásokkal feleltek. Így akarák az összeszövetkezett királyek' ohajtását valósítani. Mit lehetne többet Anglia? Katonák, tarthatok-e rcátok számot?“, — „Közönséges egybehangzó örömríadás felelt e' megszólításra. Napoleon egy kapitányt küld 10 emberrel az ötszázak' teremébe az elnök' megszabadítására. Luczián épen tógáját vet'. Nyomorúltak! kiálta, ti azt kívánjátok, hogy a'atyámat törvényen ki-

---

*) L. G. 1 köt. 63. lap.

vülinek nyilatkoztassam, őt a' haza' szabadítóját, kinek neve a' királyokat remegteti! Én a' nép' hivatalának jeleit leteszem, 's a' szónokszéket foglalom el mint védelmezője annak, kinek feláldoztatását tőlem sürgetitek, a' nélkül, hogy őt meghallgatnátok. E' szavak után elhagyá helyét 's a' szónokszék felé rohan. A' granátos tiszt megjelenik az ajtónál 's felkiált: Éljen a' respublica! Azt hiszik a' tagok, hogy a' sereg követekeket küld a' tanácshoz engedelmessége' kinyilatkoztatására. Örömjajjal fogadtatik a' tiszt, ki használja ezen tévedést, a' szónokszékhez közelít, hatalmába keríti az elnököt, és halkan ezt sugja neki: *bátyjának parancsolatja*. A' granátosok e' mellett felkiáltanak: Le a' gyilkosokkal! Ennek hallatára az öröm szomorúságra változik; komor hallgatás mutatja az egész gyülekezet' elcsüggedését. Az elnök, ki a' teremtet elhagyja, nem tapasztal akadályt; 's leérkezvén a' palota' udvarába, lóra ül, és stentori szavával felkiált:

„Vezér és ti katonák! Az ötszázak' elnöke bizonyítja, hogy pártütők törrel fegyverzett kézzel a' tanácskozásokat akadályoztaták. Felszólítlak benneteket: éljetez hatalmatokkal. Az ötszázak' gyűlése el van oszolva!“

„Elnök! felele a' vezér, meglesz.“ 'S parancsolatot ad azon szempillantatban *Muratnak*, hogy a' terembe zárt oszloprenddel berontson. Murat megjelenik az ajtónál, és felszólítja a' gyűlést, hogy oszoljék el. A' zaj és veszekedés folyton foly. Moulins ezredes, Brune adjutánsa, ki Hollandból jöve, támadást veret. A' dobszó minden zajnak véget vet. A' katonák leszegzett szuronynyal (bagnéttal) berohannak a' terembe, a' követek kiugranak az ablakon, 's széteszólnak, elhagyván süvegeiket és tógáikat; a' terem egy szempillantat alatt üres.“

Tudva van, hogy ezen eset után a' directorok hivatalaikról lemondának, 's hogy a' főhatalom *három consul'* kezébe került, Bonaparte, Sieyes, és Royer-Ducoséba.

A' consulok' első ülése: *) „November 11kén reggel (1799) a' consulok első ülésöket tartják. Az elnök' ki-nevezésével kelle azt megkezdeni, a' határozás *Royer-Ducostól* függ. Mivel a' directoriumban mindig Sieyes-szel szavazott, ez most a' consulatust alatt is hasonló engedékenységet várt tőle, de másképp lett. Ducos consul, mindjárt a' cabinetbe léptével, Napoleon felé fordulván, monda: „feleslegesnek tartom az elnökség iránti szavazást, az méltán Kegyedet illeti.“ Napoleon tehát elfoglalá a' legfőbb helyet. Royer-Ducos folytatá Napoleonnal való szavazását, a' miért neki Sieyesszel több élénk vitája volt, de ő rendíthetetlenül systemája mellett maradt. Ezen viselet következése vala azon meggyőződésének, hogy egyedül Napoleon képes mindennek helyre állítására és fentartására. Royer-Ducos nem bírt nagy tehetségekkel, de egyenes gondolkozásu, és legjobb indulatu ember volt.“

— „A' consulok' első ülése több óráig tartott. Sieyes azt reménylő, hogy Napoleon semmi mással nem foglalatoskodik majd, mint katonai dolgokkal, 's nagyon csodálkozék, midőn észrevevé, hogy az a' politica, pénzügy, törvényszolgáltatás, maga a' törvénytudomány, sőt az igazgatás' minden ágait tekintve, megállapodott vélekedésekkel bír; hogy ideáit beható és tömört logicával védi, és hogy nem könnyen más véleményre téríthető. Sieyes azon estve hazajövelekor ezt' mondá Chazal, Talleyrand, Boulay, Röderer, Cabanis és mások' jelenlétében: „Messieurs, uratok van. Napoleon mindent akar tenni, mindent ért és mindent tud. E' számos helyhezetben, mellyben vagyunk, jobb, alávetjük magunkat, mint sem szakadások által kárt és ártalmat okozunk.“ —

Új társasági szerkezet vala szükséges; a' tanácskozások ez iránt Napoleon' szobájában folytak estveli 9 órától reggeli háromig. **) „Ezen hosszas éjjelezések 's

*) L. G. 1. köt. 71. lap.

**) Ugyan ott 102. lap.

vizsgálatok, melyek közt Napoleonnak annyi sok balgaságot kelle hallani, és velök drága idejét vesztegetni, rá nézve még is némi érdekekkel bírtak. Észre vevé, hogy jól író és ékesszóláshoz tudó férfiak ítéleteikben minden alaposság nélkül szűkölködtek, semmi logikával nem bírtak, és nyomórúlt okokkal támogatták véleményeiket. Az onnan jó, mivel találtak emberek, kik a' természettől adományt nyertek írni, és gondolataikat jól kifejezni, mint mások a' hangászat, képirás, szobrászatra stb. tehetségekkel ajándékoztattak meg. Nyilvános foglalatosságokhoz, igazgatási mint katonai tekintetben, erős gondolkozó tehetség szükséges, mély analysis és azon tehetség: a' tárgyakat tartósan elméinkben forgathatni, a' nélkül, hogy kifáradnánk.“—

Napoleon' hadi csele 1800diki háborújában *). „Az első consul múlhatatlanul szükségesnek tartá olasz seregének (Massena alatt) segítségére sietni. Jobbnak tartá a' Nagy-Bernhardon való általmenést, hogy a' Melas alatt levő sereg' hátát körülkeríthesse, annak tárházait, ágyúzatját és kórházait elfoglalhassa, 's ha Austriától el volna vágva, vele megütközhessek. Így egyetlen egy csata szükségképen az egész austriai sereg' veszedelmét, sőt Olaszország' elvesztét fogta maga után vonni. De hogy ezen terv elsüljön, ahhoz sebeség kellett, mély titok és merészség. Legnehezebb vala a' titok' megőrzése. Mikép vala lehetséges a' sereg' mozgásait azon számos angol és austriai kémek előtt rejtegetni? Legcélirányosabbnak tartá azt önmagának kihíresztelni, és pedig olly öntetsző kérdés-kénységgel, hogy az ellenségnél gúny' tárgyává válják, és ez, a' hangos hirdetéseket úgy tekintse mint a' Genuát bezáró sereg' munkálódását tárgyzó eltérés (diversiót). Egy külön pont' kijelelése az idegen kémekre nézve szükséges volt; ennek okáért a' törvényhozó testhez 's a' senatushoz intézett küldöttségek, hírclevelekben kihirdetett végzések, 's végre minden nemü

---

*) L. G. I. köt. 176. lap.

jelentések által, Dijon jeleltetett ki azon helyül, hol a' tartaléksereg összegyűlend, 's az első consultól meg fog szemléltetni. A' vizsgálódók és kémek azonnal ezen pont felé siettek, 's aprilis' első napjaiban ott egy tetemes vezéri kart láthattak sereg nélkül, és a' holnap' folyamatjában 5 vagy 6000 összeírottakat, vagy kilépett katonákat, több bénákkal, kik inkább buzgóságot mint erejüket vevék tanácsul. Ezen sereg nem sokára nevetség' tárgya lett, 's midőn azt az első consul majus' 6kán szemlélné, csodálkozék 7 vagy 8000 ember' látásán, kiknek nagyobb része még ruházva sem volt. Nem foghatták meg, mikép hagyhatta el a' respublica' első tisztviselője palotáját, egy olly szemle' (revue) tartására, mellyet minden brigádás tábornagy elintézhett volna. Ez iránt a' hiradások Bretagnén, Genfen, Baselen keresztül Londonba, Bécsbe és Olaszországba igazítottak. Europa teli volt fintorképekkel (carricature); egyike közülök egy tizenkét esztendő's gyermeket ábrázola egy féllábu kór katonával, illy felülírással: *Bonaparte' tartalékserege*. A' valódi sereg az alatt menet közben állítatott össze; osztályai külön helyeken organisáltattak, elszigetelve, és semmi összeköttetésben egymással. Legsúlyosabb volt a' sereg' élelmi szállításának elrejtése; mert terméketlen tájakon kellett keresztül menni, hol semmi sem vala kapható. Lambert rendelő (ordonateur) Lyonban két millió szelet (portiókat) kétszersültet süttete, ezekből mintegy százezer Toulonba küldetett, hogy onnan Genuába vitessék, 1,800,000 szelet Genf felé indítatott, a' tón hajóra szállítatott, és Villeneuveben azon szempillantatban rakatott ki, midőn a' sereg oda érkezett. Szinte akkor, midőn a' tartaléksereg' létegesítése (organisatio) legnagyobb képmutatással hirdettetett, kéz alatt apró bülletinek készültek, mellyekben az első consul ellen igazított, sok botránkoztató anekdoták mellett megmutattatott, miképen tartaléksereg nem léteznék, 's nem is létezhetnék, 's hogy legfelebb 12 vagy 15,000 összeírott volna együtt. Erősítésül előhozattak a' múlt háborúban

a' rajnai, és azon seregek' felállítására tett erőlködések, mellyek Olaszországban megverettek; és: hagnák-e, mondanak végre, az olasz sereget olly erőtlenségben, ha azt meg lehetne szaporítani? Ezen módok által tökéletesen elsült a' kémek' elámítása; Párizsban úgy mint Dijonban és Bécsben azt mondák: nincs tartaléksereg! Mélas' főhadiszállásában az tétetett hozzá: a' tartaléksereg, mellyel minket annyira fenyegetnek, egy 7 vagy 8000 összeírottból 's kór katonákból álló csoport, melly által a' genuai elzárás' (blockade) felszabadulását igyekeznek eszközteni; a' francziák szerfellett számolnak együgyűségünkre, velünk a' mesebeli kuttyát akarnák játszani, melly martalékját árnyéka helyett oda engedi.“

Ezen tartaléksereg azonban, mint tudva van, észrevétlenül a' Nagy-Bernhard' hegyén által olasz seregünknek hátába esék, 's a' marengoi csata által Olaszország' sorsát eldönté. Ezen háború és Moreaunak szintazon évi németországi harcza, az utolsók, mellyeket Napoleon ön életéből leirt. *) „Párizsba ő váratlanul június' 2kán érkezett vissza. Midőn ennek híre a' város' osztályaiban elterjedett; az egész város a' Tuillériák' udvaraiban és kertjeiben toldult össze, a' mesteremberek elhagyák műhelyeiket, az egész népesség az ablakok alá gyülekezett, azt látni, kinek Franciaország annyival tartozott. A' kertekben, az udvarokban és tornácokban — mindenütt zajongtak az örömríadások. Estve kiki vetélkedve világosított, gazdag és szegény. Ez szép nap volt.“ —

Hadak' historiája **). „A' hadvezetés' elvei azok, mellyeket a' nagy vezérek követtek, kiknek magas tetteiket a' történetírás fentartá: Nagy Sándor, Caesar, Hannibal, Gusztav Adolf, Turenne, Ödön herczeg, és Nagy-Friderik.“ — „Nyolczvan három viselt hadaik' historiája, szorgalommal írva, tökéletes hadtudományi

*) L. G. 1. köt. 211. lap.

**) L. M. 2. köt. 9. lap.

oktatást képezne, melyből a' támadás' és védelmezés' szabályai közvetlenül folynának."

— „A' fővezérek vagy tapasztalások; vagy lángeszök által vezetettek. *Tactica*, fejtekezések (evolutions), katonai földmérés és pattantyúság' tudománya: ez mind könyvekből tanulható, mint a' geometria; de a' hadvezetés' főttebbi ismeretei csak tapasztalás, vagy nagy vezérek' táborozásai és csatái' *studiuma* által szerzhetők. Grammaticából megtanulhatjuk-e az *Ilias'* egy éneke', vagy *Corneille'* egy szomorujátéka' költését?"

Nem! A' *grammatica* csak *hibátlanul* tanít beszélni, írni; hogy a' költői tehetség kiműveltessék, irányozására *theoria* szükséges, azután a' *mesterművek'* ismerete, és befejezésül *öngyakorlás*. Szintúgy a' hadiművész: a' *mindennapi gyakorlások* (*exercitiumok*) *grammaticája*; ezután jó a' *hadtudomány'* *theoriája*; kövesse a' nagy hadvezérek' remek háborúi' éles vizsgálása; 's fejezze be Napoleon' vezéreinek száz csatáinak *tapasztalása*. Így azután ki természetből tehetségekkel megajándékozott, biztosan kiállhat a' haza' határára.

Olly munkája, millyet Napoleon kíván, a' hadi literaturának még nincsen, de kiállítható; mert az érintett hadak egyenként mind le vannak írva, 's nagyobbára többszörösen is külön szerzőktől. Napoleon' hadai — az újabb hadművészet' mesterművei — ezek fejeznék be az egészet. Legfontosabbak azok, melyeket a' nagy mester ad elő, szabályvető criticával. Melly nemzet hadtudományi literaturájában ezek hibáznak, az csonka, nem nyújt a' hadművésznak nevelendő ifju vitéznek vég 's mindent befejező ismereteket.

Haditételek *). „*Nagy Sándor*: háborúi módszerezések (*methodicus*) valának. Szállítványinak (*convois*) egyike sem vágatott el, seregei minduntalan szaporodtak. *Granicusnál*, a' táborozás' elején, leggyengébbek valának, *Indusnál* megháromszorodtak."

*) L. M. 2. köt. 12. lap.

„Nagy Sándor megérdemli azon dicsőséget, melyben annyi századok óta minden nemzeteknél részesül; de ha Issusnál megveretik, hol Darius' serege hátráló vonalán áll, bal szárnyát a' hegyekre, jobbját a' tengerre támasztván, midőn a' macedonok jobbokat a' tengerhez, és baljokat a' hegyekhez állíták? Ha Arbelánál meggyőzetik, a' Tigrist, Euphratot és a' pusztát hagyván háta megett? minden erős hely nélkül, 500 mérföld távolságnyra Macedoniától? Ha Porustól megveretik, midőn hátával az Induson állott?“

Hannibal: „Kr. sz. előtt 218dik évben hagyá el Carthagót, átment az Ebrón, a' pirenai hegyeken, mellyek addig Carthago' hadai előtt ismeretlenek voltak, átszállt a' Rhónán, a' tulsó Alpeseiken, és megállapodék első táborozása alatt a' gallusok közepett, kik mindenkor ellenségei a' romai népnek, olykor győzők, többnyire meggyőzettek, semmi időben nem hódítottak meg. A' 400 mérföldnyi menet öt hónapig tart, háta megett nem hagyta semmi őrséget (garnison), semmi rakhelyeket nem tartott fenn, semmi közösülést Spanyolországgal és Carthagóval, melly utóbbikkal csak a' trasimeni csata után jöve az Adriai tengeren által közlésbe. Soha emberek által olly szertelen, olly sokat magába foglaló terv nem vitetett ki. Nagy Sándor' táborozása koránt sem volt olly merész, a' mellett jóval könnyebb 's kimenetelre nézve biztatóbb. Támadó háborúja még is módszeres vala. A' miláni és bolognai cisalpinusok Hannibalt tekintve carthagobéliekké váltak. Ha várakat és rakhelyeket hagy maga után: seregét meggyengíti, céljának sikerét kockára veti, és mindenütt sebesíthetővé válik.“

— „Elve ez volt: seregét együtt tartani, 's csak egy erős helyet elfoglalni, hol kezeseit, erőműveit, kitűnő foglyait 's betegeit tartá; közösülése' fentartását szövetségeseire bízta. Minden segítség nélkül 16 évig tartá magát fenn Olaszországban, 's el nem hagyá azt elebb, mint midőn kormánya által hona' védelmére visszahívatott.“

Caesar : „Elvei szintazok, mellyek Nagy Sándoré és Hannibalé: erejét együtt tartani, semmi helyen sehető nem lenni, sebességgel a' fontos pontok felé rohani, 's erkölcsi rugókat használni: fegyverei' híret, a' rémülést, mellyet okozott, 's a' politicai eszközöket, szövetségeseinek hívségben 's az alávetett nemzeteknek engedelemben való megtartásokra.“

Gusztáv Adolf : „Olly kurta pálya mellett nagy emlékezetet hagyta maga után, mozgásainak merészsége és sebessége által. Gusztáv Adolf, Nagy Sándor, Hannibal és Caesar' elveitől lelkesítetett.“

Nagy Friderik : „Cseh- és morvaországi berontásaiban, úgy mint az Odera, Elbe 's Saale melléki meleteiben ezen nagy vezérek' elveit valósítá. Bizodalmtát különösen seregének fenyítékébe, vitézségébe és tacticájába helyhette.“

Napoleon : „Minden 14 táborozásainak tervei a' háború' elveivel megegyezők. Hadai merészek voltak, de módszeresek. Semmi sem bizonyítja ezt inkább, mint az Etsch' védelme 1796ban, hol az austriai ház több seregeket veszte; és a' Passargée 1807ben, a' meg szállított Danzig' födőzésére.“ —

Katona-állítás *). „Tanácsos a' szolgálat' idejét tíz esztendőre határozni, az az a' legénynek 30 esztendőös koráig, azon kikötéssel, hogy azok, kik túl vannak a' 25 éven, haza ereszteszenek, háború' idejében ezredeikhez visszatérendők. Harmincz esztendőtől ötvenig a' férfi teljes erővel bír; ezen kor tehát a' háborúra legalkalmiatosabb. Erre nézve a' katonákat minden eszközök által arra kellene birni, hogy zászlóiknál maradjanak, a' mi elérhető, ha az öreg katonának nagy becsületet szereznünk, felosztván azokat három rendre, a' harmadiknak minden nap 5 sous **), a' másodiknak 7½, az elsőnek 10 adván, a' káplárnak 15öt és

*) L. M. I. köt. 178. lap.

**) Egy frank vagy 20 sous, 23½ kr. pengőben. Sz. G.

az őrmesternek 30at. Nagy igazságtalanság a' veteránust jobban nem fizetni, mint az újonczot."

„Egy millió lélek minden évben 7 vagy 8000 özszeirottakat ad, mintegy 135öd részét a' népességnek; a' fele szükséges a' kormány', az egyház' és mestersegek' szükségeire. Egy 3500 emberből álló esztendei kiemelés tíz évben 30,000 adna, a' halottakat is hozzá számlálván; ebből 15,000 a' sorsereget képezné, 15,000 a' tartalékot. Az előbbi 15,000ból tartatnék fegyver alatt 6000 egész esztendőn által, 4000 három hónapig, és 5000 tizennégy napig; így az egész sereget illetve csak 7000 ember vonatnék el a' földműveléstől. A' 15,000 emberből álló tartalék sem dolgától, sem hazájától el nem távolíthatnék."

Maga a' kiállítás, *öszveírás* (conscriptio) által lenne eszközendő. Ezt Napoleon legjobban, igazságosabb és kimelölőbb módnak tartja, de *senki se* legyen ámalóla kivéve; *sorsozás* válaszsza el a' seregbe lépést.

Hazánkra alkalmaztatva, ha a' magyar korona alatt élő népességet a' Lipcsében 1832ben megjelent statistica szerint, a' határőrzőkkel együtt 10 millióra tesszük, a' magyar sereg' száma 300,000 menne; 150,000 a' sorosztályokra, a' más 150,000 a' tartalékra számlálván. Ez utóbbik az öt esztendőt kiszolgált katonákat foglalná magában, 's csak törzsökei (cadre) állanak fenn; a' kiállítandó 150,000 számától a' hátramaradó veteránusokat levonván stb. E' tárgy felől számos könyvek irattak, azonban ezen Napoleontól itt előadott mód kérdésen kívül az, mellyre a' helybeliség' mineműségéhez alkalmazva az elvet legbiztosabban építhetni.

Fegyvernemek' aránya *). „Seregnél a' gyalogságnak, lovasságnak és pattantyússágnak helyes egymás-közi arányban kell állani; ezen fegyver'nemei egymást ki nem pótolhatják. Láttunk eseteket, hol az el-lenség a' csatát megnyerhette volna: ötven vagy hatvan

*) L. M. I. köt. 230. lap.

ágyúból álló batteriával szép helyzetben állott, hiába támadtuk volna azt meg megszorozva 4000 lovassal és 8000 gyaloggal: hasonló erejű üteg kellett, mellynek védelme alatt a' támadó oszlopok előre nyomulhattak és kifejtekeztek. E' három fegyvernem' egymásközti aránya minden időben a' nagy vezérek' vizsgálódásinak tárgyai valának.“

„Abban megegyeztek 1. Hogy *négy* ágyu 1000 emberre szükséges, mi a' seregben egy nyolczad rész pattantyúságot ad. 2. Lovasságot illetve egy negyed részét a' gyalogságnak.“

„Ha az kívántatik, hogy az ágyúkra reá rohanjunk, azokat karddal foglaljuk el, vagy valamennyi pattantyúsokat puskásokkal (tirailleurs) lövessünk meg — az képtelen dolog; olykor az történhetik ugyan, 's erős ütegek, véletlen megtámadás által elvétettek: de közönségesen nincs gyalogság, bármelly orosz-lányi legyen az, melly ágyúk nélkül büntetlenül egy 5 vagy 600 ölnyi utat 16 jól felállított 's jó pattantyúsokkal ellátott ágyu ellen előhaladhatna; ezen emberek rossz állapotra jutnának és szétveretnének mielőtt az útnak két harmadát megtennék.“

„Jó gyalogság kétség kívül veleje a' seregnek; de ha neki húzamosan aránytalanul erősebb pattantyúság ellen verekednie kellene, elerkölcstelenednék 's tenkre szállna. A' revolutio' első táborozásaiban a' pattantyúság volt az, mit Franciaország legjobbat bírt; nem tudok ezen háborúból egy példát, hol valaha húszt ágyú, rendszeresen ütegbe állítva szuronynyal elfoglaltatott volna. A' valmói ágyuzásnál, a' jemappi, nördlingi és fleurusi csatákban, pattantyúságunk az ellenségét felülmúlá, jöllehet többször 1000 emberre 2 ágyúnk volt, de annál számosak voltak seregeink. Meglehet, hogy egy a' hadi mozdulatokhoz jobban értő, 's ellenfelénél tehetősb vezér, a' háború' egy részin által, jobb gyalogsággal győződelmeskedik, jöllehet ágyúszerre gyengébb: de a' közönséges csata' elhátározó napján, pattantyúságnak lejobbbságát sajnosan fogja érzeni.“

Napoleon' politicája az egyházra nézve *) „Bizonyos dolog, melly napról napra inkább ki fog világosodni, hogy Napoleon vallását szerette, azt virágzóvá és tiszteletessé akará tenni, de egyszersmind mint társasági eszközt az anarchia' elnyomására használni, uralkodásának Európában való megerősítésére, 's Franciaország' tekintete és Párizs befolyása' nagyobbítására; a' mi minden igyekezetinek tárgya vala. Ezen díjért mindent tett volna a' propagandáért, a' külföldi misziókért, a' papság' hatalma' terjedéseért 's öregbítéseért. A' cardinálokat már is elsőknek ismeré el birodalmában, rangjok a' palotában mindenkiét felülmúlá, a' pápa' udvarának minden ágensi olly méltóságosan ajándékoztattak meg, hogy elébbi életök iránt semmi vágyok nem maradhatott. Szint e' végre Párizs' jobbításával 's szépítésével szüntelenül foglalatoskodék, 's pedig nem egyedül a' művészetek' szeretetétől vezéreltetvén, hanem rendszere' következtében is. Párizs-nak egyetlennek, semmi más fővárossal össze nem hasonlíthatónak kellett volna válni. A' művészet és tudomány' remekjei, minden a' mi az ó világot dicsőíté, itt összegyülekezett, palotáinak 's játékszíneinek nagyneveltsége minden e' nemben találhatót felülmúlt volna. Napoleon csak azt sajnálá, hogy sz. Péter' templomát nem teheté által Párizsba, a' Notre Damenak semmit sem mutató külseje bosszantá őt.“

Napoleoni nemesség. **) „A' nemzeti örökös nemességgel Napoleonnak háromféle célja volt. 1. Európának megengesztelése Franciaországgal. 2. A' régi Franciaországnak az újjal való megbékéltetése. 3. A' bérszolgaság' maradványainak Európában való eltüntetése, függővé tevéen a' nemességet az országnak tett szolgálatjaitól, és kivetkeztetvén őket feudális ideáikból.“

„Egész Europa nemesség által kormányoztatott, melly magát a' revolutio' folyamatjának ellene szegzé;

*) L. M. 1. köt. 133. lap.

**) L. M. 2. köt. 198. lap.

ez olly akadály vala, melly a' franczia befolyást gátlá, 's mellyet el kelle mozdítani, felruházván azokat, kik a' birodalomban legnagyobb tekintettel bírtak, amazokéhoz hasonló czímmel és méltósággal. A' siker tökéletes vala: az europai nemesség nem vala többé ellene Franciaországnak, látván alattomos örömmel egy új nemességet, melly neki, épen mivel újabb vala, a' réginél alábbvalónak tetszék, nem látta előre a' franczia rendszer' következéseit, melly a' bérszolgasági nemesség' kiirtására és lealacsonítására célza, vagy legalább őket regeneratióra kényszeríté.“

Egyiptomi asszonyok. „A' fővezérnek többször vala alkalma az ország' néhány legtekinteteseb asszonyait látni, kiknek audientiát ada. Mindig *Kebir zultán'* (azaz: nagy zultán, így hivatott Napoleon Egyiptomban) keze' csókolásával kézdék, azután azt homlokukra 's gyomrokra tévén. Többen közülök esedezéseiket tökéletes gráciával és bájoló szóval adák elő, 's e' mellett a' leglelkeseb europainék' talentumait 's kellemeit fejték ki; tisztességes tartások, 's öltözeti szerénységök, új kecskekkel ruházzák fel őket, és a' képzelet tetszék magának olly kelleme' feltalálásában, mellyeket nem lehet látni. Az asszonyok a' napkeleti népeknél szentek, 's belső háborúban mindig ki-méltetnek. A' mamelukokéinak meghagyattak házaik, midőn a' francziák férjeikkel csatáztak. Napoleon megudvaroltatá Müräh bey' feleségét, mostoha fia Ödön által. Ötven rableány állá parancsolatjára, tulajdonai Mürähnek, a' mamelukok' és kaschefek' fejének. Valami asszonyi klastromot képze ezen ház, hol ő főapáca volt. Ödönt a' háremben nagy kerevetjén fogadta, hova ő kivételképen mint a' Kebir zultán' követje csesztetett. A' szép fiatal francziát mindegyike az asszonyoknak látni akará, 's a' rableányok alig zabolázhatták kíváncsiságokat 's türelmetlenségöket. Müräh bey' felesége mintegy 50 évű asszony vala, 's ezen kor' tu-

---

*) L. G. 2. köt. 291. lap.

lajdon szépségével 's gráciájával bírt. Szokás szerint kávét 's fagylaltot hozata igen drága edényekben, nagy fényüzéssel, 's újáról egy 1000 louisdor értékű gyűrűt vonván le, megajándékozta vele a' fiatal tisztet. A' fővezérhez, ki faluit megtartá 's őt ótalmazá, sokszor viszszaoptólások végett folyamodott. Közönségesen megkülönböztetett érdemű asszonyságnak tartatott.“

„Az asszonyoknak Egyiptomban némelly bizonyos jogaik vannak. Így vannak dolgok, miket tőlök a' férfiak meg nem tagadhatnak, a' nélkül, hogy durváknak 's szörnyetgeknek tartassanak, 's mindeneket magok ellen felboszantsanak. Ide tartozik p. o. a' fürdőbe mehetés' joga. Ezen gőzfürdőkben az asszonyok összegyűnnek, 's minden political 's más cselszövényeket itt koholnak, a' házasságok is itt intéztetnek el. *Menon* vezér (ki muzulman lett) Rosettéből feleséget vevén, avval francia szokás szerint bánt. Karját nyújtá neki az ebédlőbe vezetésére, a' legjobb hely, az asztalnál, a' legízesebb nyalánkságok az ő számára tartattak fel. Ha kendőjét ejté el, serénykedék azt fölemelni. Midőn ezen asszony a' rosettei fürdőkben e' körülállásokat elbeszélé, a' többiek reményt nyerének az uralkodó erkölcsök' jobbítására, 's benyújták Kebir zultánnak kérelmeket az iránt, hogy az ő férjeik is azon módon bánjanak ezentul velők.“

Napoleon' ítéllete a' francia *) forradalomról:
„Az alkotó gyűlés (assemblée constituante) többet tett mint kelle, és kevesebbet. Legnagyobb talentomú, de semmi tapasztalással nem bíró emberekből állott össze. Két hibát ejtett, melly az egész nemzetet végveszélybe hozhatá; első volt, hogy constitutiót hirdete, melly minden nemzetek és századok' tapasztalása elleni volt, és mellynek egész mechanismusa nem a' társasági rend' és boldogság' erősítésére, hanem a' nyilvánvaló hatalomnak (kormánynak) való ellentállásra és annak megsemmisítésére vala intézve. De melly nagy lett legyen is

---

*) L. M. 3. köt. 1. lap.

ezen hiba, még is kisebb és nem olly sajnós követke-
zésű volt mint az, hogy XVI Lajost a' varenesi törté-
netek után a' thronon meg akará tartani. Mit kellett
volna tehát a' gyűlésnek tenni? Rendkívüli biztosokat
küldenie Varenesbe, nem a' királynak Párizsba visz-
szavitelére, hanem hogy ez neki utat nyisson, 's a'
határig elkísérje; továbbá: a' constitutióra állapod-
ván, XVI Lajos' lemondását határozni, XVII Lajost
királynak kinevezni, országló helytartóságot rendelni,
a' kiskorú királyt egy condei herczegnére bízni, 's az
országló tanácsot (conseil de régence) és a' ministereket
az alkotó gyűlés' első tagjaiból választani. Illy józan
elvekkel összeegyező nemzeti kormány, eszközöket ta-
lált volna a' constitutio' hiányai ellen is, a' dolgok'
hatalma helyt csinál a' szükséges változásoknak, és
Francziaország hihetőképén belső és külső ellenségeit
legyőzte, és soha, sem az anarchiát, sem a' revolutio-
nalis igazgatást nem ismerte volna. A' király' férfikö-
ráig a' revolutio úgy meggyökeredett volna, hogy min-
den megtámadásnak ellentállhasson. Másképp csele-
kedni, annyit teve, mint a' hajót a' legrettentőbb szél-
vészek közt olly kormányosra bízni, ki azt többé nem
vezetheté; annyit mint a' legénységet a' közboldogság'
nevében fölkelésre és lázadásra szólítani; annyit mint
az anarchiát előhívni.“ —

Napoleon, a' mint látni, a' javításokat termé-
szetes úton, *törvényhozó hatalmak* által, akarja valósítat-
ni, historiai alapra építvén az ujításokat, 's így las-
san haladva ugyan, mivel a' természet ugrást nem
szenved, de még is óvakodva *visszalépésektől*.

Az újabb világ' legnagyobb fontosságu tüneménye
ellenben, a' forradalom, egészen más utat látszik ven-
ni — kiront 's dühösködik vaktában mint az okatlan
természet' önkénytelen ereje, mint a' szélvészek, föld-
rengések 's vízáradások, nem az észről vezéreltetve,
hanem szenvedélyek által, 's végre kénytelenségtől.

Ázsia és Afrika' népessége ezernyi esztendő óta
változatlanul áll műveltsége' fokán, 's azért egyedural-

kodási formáiban; az európai keresztyén emberiség ellenben fejlődhető tehetséggel és rúgó erővel bírván, mozog, változik és halad; minél fogva a' revolutio' tüneménye kirekesztőleg csak közte mutatkozik. De mivel planétánk sorsa az látszik lenni, hogy európai emberiség által lassan lassan gyarmatosítassék 's műveltessék, ez által a' revolutioi szellem' magvai világ-szerte elszóráttak. Így egész Amerika régóta nem csak gyarmatosítatott már, hanem politicai mozgását is elvégzé. Ázsia' éjszaki részét az oroszok, a' délit az angolok foglalták el, hódoltatásaikban mindig tovább haladván, míg végre a' chinai birodalom' elnyomása után, a' középponton összeütköznek. Nem fogják-e ezen gyarmatok is Amerika' példáját követni, ha idővel az európai népesség bennök megszorodik? Afrikának türhetlen éghajlata belsejét mind eddig megmenté európaiaktól, de tengerpartjai, mint szinte Polynesia' nagy szigeteié is, meg vannak már szállva.

Az országos formák, melyeket a' revolutiók valószínűsítanak, különböznek Europa' anyatartományiban a' gyarmatokétól. Amerika szabad földmivelők által gyarmatosítatott, 's így monarchiai, aristocratiai és hierarchiai elemekkel szűkölködven, birodalmi természetileg respublicákká váltak; Anglia és Franciaország ellenben constitutionalis monarchiákká. Mert az európai birodalmak a' népek' költözködése által alapítatván, szükségképen hűbéres monarchiákká váltak, melyekkel a' keresztyén vallással a' középkori vakbuzgó időkben, hatalmas hierarchia csatlódott össze. Újabb időben az emelkedő műszorgalom és kereskedelem számos, gazdag 's ez okból hatalmas polgárságot szüle, mely mint negyedik birodalmi elem, az előbbiekkel összeütközven, a' mozgást megindítja. Angliának ehhez első példát kelle adni, mivel műszorgalmi és kereskedési első hatalom, Franciaországnak pedig azt követni, mert kereskedése Anglia után legvirágzóbb. 'S mivel a' revolutio mind a' két országban egyenlő elemekből fejlődött ki, lefolyása is szintazon jeleneteket mutatta.

Mind a' két országban az első *felforgató* forradalom, az állandót nem javítván hanem megsemmisítvén, ellenkező túlságba esett — *respublicába*. Feldöntvén minden országló hatalmat, és magát csak önkény ellen óván, nem ada az országlásnak elegendő erőt a' fölhevült szenvedelmek' fékezésére, nem talált kormányzáshoz tapasztalással bíró embereket, 's az *anarchia* vala okvetetlen következése. Az élet és vagyon' bátortalan-sága, a' rendótalmazó hatalom' szükségét sajnosan érezteté. Így leve meg a' legerősebb (fegyveres) fél által, a' katonai *despotismus* és *bitorlás* Cromwel és Napoleon alatt.

Kidőltök után természetesen a' *restauratio* következett, amott II. Károly, itt XVIII. Lajos alatt; de ez a' társasági szerkezetet a' régi formákra *vissza* akarván hozni, második *reformáló* revolutio által buktatott meg, melly a' historiai alapokat illetlenül hagyván, az újításokat azokra építé, és így Angliában Mária és Vilmos, Francziaországban pedig Lajos Fülöp alatt, átugorván az egyenes koronaörököst, de az országló háznál maradván, két híres revolutiót rekeszte be, mellyekben a' nyugodt vizsgáló a' társasági elemeket szintolly küzdésben szemléli, mint azt a' kénytelen munkálódó természet' ereinél látni szokta. A' mozgás mindig kisebb billenésekben addig szökdécselt egy oldalról a' másikhoz, míg végre a' közép-ponton egyensúlyban megállt. Ellenkező chemiai anyagok is addig emésztik egymást, míg végre ellenséges tulajdonságaikat megsemmisítvén, kölcsönös természeti vegyületté elegyednek. Mutatkozik-e itt az emberiség' magas bélyege, a' szabad akarat? az ész' vezérlő hatalma? megokosodnak-e végre a' nemzetek sajnos tapasztalás után? javításait a' rendes törvényhozó úton elintéztvén? Ha a' szabad akarat, ész, 's erény nem merő szappanbugyborékok, füst és álom — talán!

SZONTAGH GUSZTÁV,

kapitány, magyar tud. társ. I. tag.

AZ ORSZÁGUTAKNAK, TARTÓS ÉS SZILÁRD KERÉKVÁGÁSOK' ALKALMAZÁSA ÁLTALI JAVÍTÁSÁRÓL, VASUTAK HELYETT.

GONDOLATAI EGY BÁDENI IRÓNAK.

„Csodálkozni fog az utókor, hogy olly időben, midőn az építő mesterség 's az azzal rokon kézművek ismét a' régi görög és romai időbeli tartóssághoz, fényhez és izléshez közelednek, mikép elégedhattünk meg 's boldogulhattunk a' jelen országutakkal.

Olly újdonan készült, vagy újdonan feltöltött utak, melylyek, ha a' vidék aprószemű kavics' hiával van, összetört kőmenny kövekkel p. o. gránit, sienit, porphyr vagy bazalttal stb terítetnek el, az útépitésnek valódi satirái. Nem lehet szánakozás nélkül látni, mint kinozza el magát illy utakon a' szegény vonó állat, ha kivált nehezebb terheket hurczol keresztül ezen göröngyökön, mellyek néha itt ott olly élesek, mint ha üvegcserepből volnának.

Az illy utak' kiegyengetése tehát legtöbb helyeken a' szegény vonó állat' kötelessége, kocsikerekék és vasalás' rováására. Ha már egyszer ezen mind a' fuvarosokra nézve igen költséges, mind a' szegény állatnak terhes munka végre hajtattott, akkor, kivált száraz időben, valóban jók ezen utak, 's nevezetesen olly helyeken, hol kemény a' kövecs, annyira egyenesek és simák, hogy az ember vasúton vélne utazni. De ezen szerencsés középszerűség csak addig tart, míg, kivált nedves telekben, a' töltés sárrá nem ázik. Sok legkeményebbeknek látszó kövekből, a' szekerezés által összezúzva, eső' és hóvíz' hozzájárulásával csak hamar szivós sár lesz, 's embernek és állatnak megint addig kell sarat gázolni, míg az út újra feltöltetik, 's a' kocsi- és lókn előlről kezdődik. Minthogy pedig a' költetés nem egyformán kopik le, innét csak hamar igen egyenetlen mélységű kátyúk keletkeznek, 's a' szekerezés mindinkább terhes lesz. Dologértő emberek bizonyítják, hogy még az ugy nevezett jobb útakon is esztendőt által a' vonó erőnek általánosan véve két harmada egyedül az uti göröngyök' egyengetésére 's összezuzására pazaroltatik. Némelly vidékekben a' nehézség azzal kevesítetik ugyan, hogy

a' kijavítással nem várnak addig, míg az egész töltés porrá nincs zúzva. Ezek úgy tesznek, hogy mihelyt a' töltés kis kavicsokká van gázolva, azt felhalmozzák, az utat újra nagyobb kődarabokkal feltöltik, 's a' nevezett kavics-halmokat most ezek fölé végig elszórják. Ez által a' vonó marhának ugyan könnyebbség szereztetik, de a' sárt 's az egyenetlen kerékvágásokat, kátyúkat itt sem lehet elkerülni. Másutt a' régi utaknak csak félfoldalát töltik fel; de ennek az a' rossz oldala van, hogy nem igen széles utakon sokszor a' kocsinak egyik kereke sík úton, másika göröngyös töltésen kénytelen járni.

Az utak' javítása, ezen minden országnak csaknem legköltségesebb intézkedések' egyike, mivel a' javításnak, foltózásnak vége hossza nincs, már legrégibb időktől fogva mindig magára vonta a' politicusok' 's nagyobb gyármű-intézetek' tulajdonosainak, nevezetesen az angolországi szénbányászat' fi-gyelmét.

A' kátyúkat kerékvasakkal kirakni az angol szénbányá-szoktól és vashámoroktól vette eredetét. A' tulajdonosok t. i. az utat a' legközelebbi csatornáig vagy folyóig olly tartóssá 's kényelmessé iparkodtak tenni, mint csak lehetett, hogy a' vontató erőt kiméeljék 's a' munka minél sebesebben haladhas-son. Mivel csak hamar tapasztalák, hogy illy módon egyet-len egy lóval annyit tehetnek, mint a' régi utakon hat sőt sokszor nyolczczal sem: innét igen közel volt azon gondolat, hogy a' nagy és igen járt országutak is hasonló móddal tar-tósakká és könnyebbekké tétessenek. Ezt Angolországban könnyebben lehetne létesíteni, mint akármely más országban, mi-vel ott a' tetemes jó kőszén végett a' vasat sokkal olcsóbban lehet előállítani, 's a' szekerezés mindent felülhalad, a' mit egyéb, még olly népes vidékekben is, láthatni.

Így keletkeztek az úgy nevezett *vasutak*. De az ezekhez megkívántató készülétek még igen távol vannak a' tökéletességtől; a' haszon, melyet a' vonóerő' megkimélése' tekintetében nyújtanak, tetemes ugyan: de a' szárazföld' legtöbb országai' viszonyaihoz képest a' felállítási költség 's fentartás még min-dig felette sokba kerül. Ezen vaspályákat, minthogy négy sor kerékvágányból állanak, a' szekerek' ide 's oda vontatására, csak igen ritkán lehet jelenlegi országutainkon felállítani, mert azokat a' mezei gazdaságban is közönségesen használt ko-csik, a' küllők' különös formája miatt többé nem használhat-nák. Innét, mindig valamely új telket kell vásárlani, mely-lyen ezen vaspályák felállítathassanak, mi tetemes költségbe,

's mindenféle akadályok' fráadságos elhárításába kerül. A' vaskátyúk, mint azokat csaknem mindenütt, még Angolországban is költségkimélésből állíták fel, nemcsak igen változók, hanem a' kerék által igen el is koptathatók. Fel lehet venni, hogy 8—10 év alatt a' kijavitgatások és pótlások által az egész intézet megújul, 's így a' tőkepénz ennyi idő alatt kétszerezve használtatik el. A' kerékvas' foltozása 's kicserélése, a' vaspályának alapúl fekvő faneműk' gyakori megújítása, mind ezek örökké tartanak, 's ez annyira elhiresedett találmányt a' lánczhidakkal együtt az utókor bizonyára a' most divatozó építkezés' kontárkodásai közé fogja számítani, mint a' melyek rendkívüli tőkéket emésztettek föl, a' nélkül, hogy az országnak tartós hasznokat hajtottak volna, mint a' régi népek' építményei, p. o. a' flamini út Románál, vagy a' francziák által csak a' mult évben fölfedezett, még most is használható utat Hippenál Africában, melynek romait most is csodáljuk.

Még egy körülményre kell az olvasót figyelmessé tennem, melyet, a' mennyire tudom, még senki nem vett tekintetbe, alkalmasint azért, mivel eddigelé egyedül csak francziák és angolok foglalatostkodtak ezen építés' nemével, 's az elsőnek soha, emezeknek igen ritkán vala szükségök arra figyelmezní. Minden országban számolhatni általában véve egy-egy emberkoron keresztül egy-egy háborúra. Ily időkbén a' vaspályák csak addig maradhatnak békével, míg a' seregek vasra nem volna szüksége. Rövid idő alatt a' markotányosok valamennyi kerékvasat elhordanák, 's ha még valami tán fenmaradna, a' lakosok' jobb madarai a' katonaság' rovására azt is elsikkasztanák. Így semmit sem tettünk, mint az említetteknek egy vasraktárt készítettünk. Mindenki, ki valamin értekező, életének legszebb részét egy húsz éves háborúban látta lefolyni, meggyőződhetik róla, hogy amaz időkbén sem vasutakról, sem vashidakról még csak nyomok sem maradtak volna, ha mindjárt egy-egy kis sereg azok' őrzésére felállítatott volna.

Minden ingóbingó nyilvános tulajdon a' háborús időben koczára van téve. Így, hogy példával éljek, a' manheimi nagy hajóhidak *többször* megraboltattak, és semmivé tettek. Egy lánczhidnak hasonló sorsa fogott volna lenni. Mindegyik futó sereg, hogy csak üzőinek az üzést nehezze tegye, a' főlánczokat könnyű szerrel szét fogja rombolni 's így az egészet semmivé tenni.

A' kőhidak Heidelbergben és Drezdában, melyek épen eszembe jutnak, számos rombolásoknak ellentállottak, 's maig

is fennállanak; ezen jeles építmények lánczhidakat felül élendeknek. Ily kilátásoknál 's azon körülménynél fogva, hogy Németország' egyik legelső vasutja, Csehországban, nyilvános tudósítások szerint olly keveset kamatoz, hogy a' részvényesek nyilvános árverésre bocsáták, de itt a' reá költött pénznek még csak egy *hatodát* is alig ígérték, tartózkodni fognak bizonyára sok országok, míg az intézet egész tőkélyre nem emelkedett, erejüket arra vesztegetni, vagy a' capitalistákat részvétre felszólítani.

<

Azonban mindig kívánatos marad, hogy az országutak olly tartósakká tétessenek, hogy a' vasutakkal mérközhessenek 's az ország' pénztárát minél kevesebbé megerőltessék.

Értekező azt hiszi, hogy azon czél, melyet a' vasutakkal elérni kívánnak, sokkal olcsóbb és tartósabb mód által érethetnék el, 's e' végből szállékony gondolatait jónak látta közleni, de csak azért, hogy útépítésben és kőbányaszatban eléggé járatos férfiak azokat meghánytorgatnák, 's próbálatok által, mit értekező nem tehet, érlelésre hoznák. A' Nekkarvölgyben Heidelberg mellett 's Németország' egyéb részeiben a' hegyek legkeményebb gránitból állnak. Heidelberg és Mannheim' utczái jelenleg kizárólag csak ezen kőnimmel rakatnak ki. Ezelőtt csak részlegesen történt ez, 's mind a' két városban találni granit köveket, melyek hihetőleg száz vagy talán több évek óta is utczakövezet valának a' nélkül, hogy elomlottak, vagy csak tetemesen el is koptak volna.

A' mannheimi utczakövezet' kijavítása' alkalmával, mint a' kövező mester bizonyítá, több veres krétával évszámjegyezett granitkövek taláztatnak. Ennél fogva a' kő 80 évig feküdt a' földben. Felülete keveset volt elkopva, 's mivel a' jelen kövezési mód szerint kelletinél nagyobb vala, eldarabolatott, 's az egészen talált darabok még egy egész targonczára való köveket adtak, épen olly erőseket, mint a' legujabak. Ezen kő csaknem egyforma szilárdságú az öntött vassal. Ha az említett városok' újabb jól készült kövezetén egy sokszor 120 mázsával terhelt társzekér hat nyolcz lóval keresztül halad, nyilván látni, kivált hegynek felfelé, mint a' heidelbergi hidnál 's Weinheimban a' vásártér' vidékén, hogy nem a' kövek, hanem a' kerékvasak kopnak inkább, mit a' köveken visszamaradt kékszürke, vasszinű kerékvágás hagyta vonalok bizonyítanak. Az itteni kövezők' tapasztalása szerint a' leggyakrabban használt útakon is 10—12 év múlik belé, míg a' csupán kalapálás által rendezett utczakövek egészen sima felületet kaphatnak.

Az úgy nevezett „Bérczhegyen“ a' bensheimi völgyben Reichenbach falu mellett, Hessen nagyhercegségben, közel a' hegyúthoz valamely kőbánya látszik a' granitbérczben, melylyet hihetőleg még a' régi romaiak használtak azon időben, mellyben a' Nekkar folyónak legalább is egy része az út hosszszanta folydogált. Találni itt egy, be nem végezett 32 láb hosszú és ötödfél láb területű oszlopszárt, 's egy granittuskót, melly nyilvánságosan amaz úgy nevezett óriás oszlop' alapzatául volt szánva. Ezen kövek nagy hihetőség szerint már több mint 1500 év óta vannak szabadon az idő' viharának kitéve, 's értekező szemmel látott tanúja volt, hogy az elomlásnak legkisebb nyomait sem mutatják. Ama' kőtuskón, mellyet, mint látszik 2—3 lábnyi vastag hasábokba szándékoztak elosztani, még most is látni a' fűrész által okozott csiszálás' fényességét. Volna tehát a' badeni hercegségben 's hihetőleg Németország' több részeiben is elég építési anyag, minczen tekintetben vasnál erősebb és tartósabb, melly eléggé alkalmas, hogy bármely évszakban is tartós és szilárd utak állíthatassanak elő, a' vasútak' célját és hatását elérőket.

Kiki átláthatja, hogy a' közönséges építésre használtatni szokott homok- és mészkövek ide nem használtathatnak, mivel igen hamar elkopnak 's hamar elmállanak. Nem kellene tehát egyebet tenni, mint granitból valamely, mintegy 1 lábnyi párkányos 's 3—4 láb hosszú kőgerendákat készíttetni, olly formán mint most gyakran nagy homokkövekből a' kapufalakat készítik. Ezen kőgerendákat azután valamely erős alapra, mellynek egy lábnál mélyebbnek lenni nem szükséges, olly vizirányosan kellene lerakni mint csak lehet, még pedig négy-sorosan, úgy hogy egy-egy kocsira két sor jusson, 's rövid idő alatt olly tartós és szilárd országutaink volnának, minők sehol az újabb Európában. Nem kellene új útvonalokat húzni, következésképen teleket venni sem lesz szükséges, nem lesz szükség új hidakat, támaszokat építeni, nem kárpótlást fizetni a' fuvarosoknak, hajósoknak és postamestereknek, mivel az illy úton mindennemű, könnyű és nehéz terhű kocsi kivétel nélkül járhatna.

Mindenkinek, ki a' kőbányászatban csak középszerű ismeretekkel bir is, eszébe fog ötleni az, hogy a' granit- 's hozzá hasonló kőnemeket vagy épen nem, vagy felette sok költséggel lehet csak munkálni. Ha szobrász munkákról volna szó, úgy ezen ellenvetés állna. Egyes szobrászok' bizonyítása szerint a' legjelesebb angol eszközök a' nekkarvölgyi graniton úgy elpuhulnak, mint ha nem aczélból, hanem ólomból

volnának. Ezen kőnemet eddigelé csak lőpor általi szaggatás, nehéz hosszú nyeles kalapácsok, 's az igen fáradságos munkáju ugy nevezett vasél, 's a' még fáradságosb csiszálás által lehetett munkálni. De itt nincs szobrászmunkákról szó, hanem egyedül kőtuskók' készítéséről, melyek legfőbb is egy lábnyi vastagok, 's melyeknek csak egyik oldalon t. i. a' felső felületen kell simának lenni.

A' lőpor általi szaggatás jelen czélunkra nem alkalmas, mert ez által kövezetre használható kődarabokat kaphatni ugyan, de nem szabályos négyszeg köveket a' kerékpályára. A' régi népek a' lőpor' ismerete nélkül is képesek voltak, mint főlebb láttuk, 32 láb hosszú és 4—8 láb vastag granitdarabokat munkálni. Ama' tuskón pedig, melyet táblákká akartak hasogatni, világos nyomai vannak a' közönséges kőfűrésznek, de minden hasáb alatt bizonyos távolságban lyukakat is venni észre, melyekbe bizonyosan póznákat tettek. Dologértők által megvizsgáltatván ezen lyukak, talán ki lehetne tanulni, hogy vaspóznákat használtak-e e' repesztésre, vagy száraz kemény fából készültek, melyek vízzel megöntetvén, feldagadások által képesek voltak a' követ pontról pontra szabályosan repeszteni.

A' régi népekről még reánk maradt iratokban nyomai vagynak annak, hogy az akkori kőfaragók ezen módot használták. Hogy a' nevezett hatás lehető, annak bizonyosságát láthatni nevezetesen olly erdőkben, melyeknek földé sziklás. A' fák' gyökei míg még vékonyak, a' sziklák' nemelly a' szemnek szinte láthatatlan hasadékaiba benyomulnak, mivel az abban tovább tartózkodó nedv nekik táplálatot ad. A' fák lassanként megnőnek, gyökeik vastagodnak, 's egymásután a' legvastagabb 's keményebb köveket szétrepesztik.

Bizonyos próbák, melyeket jószándéku és ügyes munkások által valamelly granitbányában, de leginkább a' Heidelberg felettiekben tétetnének, minden esetre kevés költségbe kerülnének, mivel azon felül a' nem szabályosan repedt darabokat még kövezetre is igen jól lehetne használni. Nyerhetnének illy módon aztán mintegy 7—8 lábnyi kőtuskókat, azok' hasítására czélirányosan lehetne használni ama' csavarokat, melyeket egy *Malet* nevű skót talált fel, 's a' legkeményebb kövek' szabályos hasítására már is szerencsésen használt. Az egész igen egyszerű mód körülményesen és világosan le van írva *Dingler*' polytechnicai journáljában 1833. XLVIII. füzet 279. lap, hol a' nevezett srófok le is vannak ábrázolva. Utánkészíthetné ezeket bármelly ügyes szerkovács.

Ha azonban a' kődarabokat az említett, vízdagasztotta fákkaal nem lehetne elrepezstenni, tehát ama' srófokat előlege-sen e' célra is lehetne használni. Kiki, ha a' mechanikai erőket csak kevéssé ismeri is, általláthatja, hogy néhány 3—4 hüvelyk vastag vas csavarokkal, mellyek 10 vagy több láb hosz-szu emelcsők által hozatnak mozgásba, iszonyu, nem löktetve hanem egyformán ható erő hozathatik elő. Ha a' srófok' kúp formája a' munkának érezhető gátokat rakna utjába, akkor czélt azzal lehetne érni, ha a' srófokat igen megaczelzött vas do-rongokra 's ezeket valamelly vastag gerendába furva használnók, hogy így a' dorongok' *egyforma* benyomulása által tőnténjék a' hasítás.

Az e'szerint nyert granittuskók' felületét most már a' le-hetőségig simákká kellene csiszolni, ne hogy nagyobb dörzsölést okozzanak, mint az öntött vastáblák, mellyeket eddig a' vaspályákra használtak. Igen költséges volna, ha ezen munkát kőfaragókkal úgy nevezett vasélek által akarnók csináltatni. Ezt talán erőművek által lehetne végre hajtani. Azon valamelly zuhatag vagy gőzöny által hajtott kölyük (Stampfen) mely-lyek az olajmalmokéihoz hasonlítanak, a' szükséges változta-tásokkal hihetőkép czélirányosan használtathatnának. A' kö-lyüknek azon részeit, mik a' kőre esnek, valamelly aczél-lappal kellene földni, mellynek felülete számos tompa csú-csokat képezne, olly formán mint a' kőfaragók' csákány kalapácsaik. Ha már a' vályú helyett, mellybe a' mag ki-sajtoltatik, valamelly a' granittuskókkal megrakott szánka az erőmű által majd lassabban majd sebesebben ide oda tolat-hatnék, hogy a' kalapácsok, mint a' szükség magával hozná, akármelly helyre rövidetb, vagy hosszabb ideig eshetnének, úgy mindenképen kevés költséggel 's rövid idő alatt hajtat-hatnék végbe az egész munka.

Egyébiránt azon véleményben vagyok, hogy a' tanácsolt építésmód kedvező körülményekben olcsóbb lenne mint az ed-digi volt, ha különben a' költséget, mellyet 4—5 évben a' ke-mény kövek' hordására 's szétverésére egymás után tettünk, illy esetben *egyszerre* akarnók megtenni.

Ezen szállékony gondolatok csak azért irattak, hogy do-logértőket figyelmeztessenek. Minthogy jelenleg sok vidéke-ken és országokban élénk ipar keletkezett az országutak' javí-tására 's vaspályák' felállítására nézve, az értekezés elérte czélját, ha azok, kik illy intézetek' kormányán állnak, né-mileg tekintetbe veszik.

Mivel a' tanácsolt nyers tárgyszerek legtöbb helyeken nem sokba jönnek, 's a' vas Németországban drága lévén elegendő mennyiségben aligha előállíthatatnék, úgy látszik, hogy még is megérdemli a' tanács a' részvény társaságok' figyelmét, mert a' jótékony 's nagy cél kevesebb költséggel, 's a' részvényesekre nézve sokkal *biztosabb módon*, mint a' vasútak által, érethetik el.

A' gőzerőművek által hajtott szekerezést tekintve igen tanácsos volna egy darabig még várakozni: hadd fizessék meg a' próbákat gazdagabb nemzetek. Németországban (és nálunk) a' kőszén sokkal drágább 's a' lőeleség sokkal olcsóbb, mint Angliában. E' mellett maga a' találmány is még igen gyermekkorában van, noha egyébiránt sokat ígérőben. De mint-hogy leghitelesebb tudósítások szerint ezen erőművek' elkopása kevés idő alatt annyi javításokat kíván, hogy az eredeti beszerzőköltség kevés hónap alatt foltozási bérre reá megy, könnyen úgy járhatnánk ezen találmánynyal mint ama' csodagyermekkel, kik ifjúságokban sokat ígérnek, 's időfolytában, midőn tőlük már gyümölcsüket várnánk, mint haszontalan tökfilkók állanak előttünk.

Dinglers Polytechn. Journal. LIII. köt. 2.

GARAY.

AZ ÖSSZETETT MÁSSALHANGZÓK' EGYSZERÍTÉSÉRŐL.

HIVATALOS CZIKKELY.

Mióta őseink saját betűik helyett romaiakkal kezdetek élni, folyvást tartó küzdés és habozás látszik írásaikon. Majd a' romai betűkkel ki nem fejezhető *ö* és *ü* hangok, majd a' hosszú hangzók' kijelölései, majd azon egyszerű hangok okának bajt és gondot, mellyek nyelvünkben maig két betűvel iratnak. 'S noha e' habozás egy részben csaknem korunkig tartott, midőn a' *zs*-t némelly 's-vel, egy két elmaradott öreg az *ö*-t most is *eö*-vel írja, a' *ts* pedig és a' *cs* szinte mostanig külön felekezetet bír, az egésze nézve mindazáltal megnyugodni látszunk, mintha írásunk' tökéletességét már bevégeztük volna, holott az némelly ingadozásink miatt mind maig hiányos. Még versengünk egymással, 's midőn a' *viassa*-t *ssz*-vel

rövidítve írjuk, ugyanakkor a' *veszsz*, *szakaszsz* szókban két sz-el élünk, a' mi következtelenség, vagy ezekből is kihagyjuk az egyik z-et, a' mi gyökrontás; irtózunk *faggy-gyu* írni a' sok betű miatt, de *faggyut* sem írhatunk nyugott észszel, attól kellve tartanunk, hogy *fag-gyu*-nak olvassák; a' *vaszárt* és *lakatzárt*, ha köt-fel nélkül írjuk, nem fogja-e mindenki első tekintetre *va-szár* és *laka-czár*nak mondani 's a' *szárazság* - és *vitészség*-et nem-e *szára-zság* - és *vité-zség*nek, mindaddig, míg ez utóbbiakban előforduló z-s betűket, nyelvünk' szabálya szerint *zs*-nek kell olvasni. Csekély bajok, igaz, 's némelly europai nyelvek' galibás írásaihoz képest igen is csekélyek, 's alig méltók említésre, ha olly könnyen elháríthatók nem volnának; de épen azért, mivel írásunk' tökéletességéhez olly kevés kívántatik, nem szabad könnyelműen átsikamlanunk ez akadályokon, holott még, az írás' dolgában bal 's lelketlenítő környületek miatt elmaradott elődink sem vádolhatók e' részben gondtalansággal. Többen találkoznak már előttünk, kik helytelennek tarták az egyszerű hangokat két betűvel írni, 's ajánlottak részint új, részint a' régiek közül megjegyzett vagy ékeztet betűket azoknak kifejezésére. Sürgette már *Gyarmathi Sámuel* is „Okoskodva tanító magyar nyelvemstere“ II. darabja' végén, ez előtt negyven évvel; de betűi nem voltak a' divatozó nyomtatási álló (antiqua) betűk' alakjaihoz szabottak; 's később a' tárgy a' Tud. Gyűjteményben is megpendítetvén, dőlt formákat készített; de ezek nemcsak írástarkítók, hanem nehéz iratuk is voltak a' sok görbevonat miatt, mellyek az írás' olly gyakori félbe szakasztását kívánák. *Révai Miklós* az „Elaboratio Grammatica Hungarica“ I. kötetében felszámolja, mint változtak időnként a' kérdéses hangok' kitételei, előadja egyszersmind azon egyszerű betűket, melyeket a' kettősek helyett mind írásban mind nyomtatásban ajánlhatóknak vél. *Simon Antal* 1808 „Igaz Mester“ című könyvét egészen általa gondolt, egyes betűkkel nyomatá. Betűi dísztelenek valának 's nehezíték az olvasást. *Virág* említi (Magyar Prosodia és Magyar Írás. Budán, 1820.) *Vályi* és *Tót Farkas* új betűit. Új betűket gondoltak még *Nagy Geresdi Kiss Sándor* (Elementare universale totius generis alphabeticum. Pestini, 1813); *Márton József* (Kalvin' képe' körülíratában 1823.); *Bolyai Farkas* (Arithmetica' eleje Marosvásárhelyt, 1830.); legújabban, *Szilágyi János*, ki az 1834. Tud. Gyűjtemény' VIII. kötetében az eddig tett próbákat felszámolva 's rólok alaposan értekezve, végre üngondolt betűit is előadja. Minden esetre sajnálni lehet, hogy ezen férfiak'

szép törekedése, 's az elv, olly kevés figyelemmel, olly csekély részvétellel fogadtatott.

De nem egyedül a' részvétlenség, nem az újítástól rettegés (melly nálunk sok jó szándéknak sülyesztője) hanem nagy részint literaturánk' szomorú tengése is volt oka, hogy e' gondolat nem pártoltatott. Új betűk' metszetése 's öntetése bajjal, késelelemmel, de kivált sok költséggel jár; 's melyik írónak juthatott eszébe munkáját illyféle új irással nyomtatni, holott örülnie kelle, ha azt a' régi szokott, sőt kopott betűkkel napvilágra segíthet. A' könyvnyomtató vagy áros, kiknek szerencsájök, mint könyvkiadóké, az íróval csaknem egy nyomon, szintúgy nem érzé magát felbátorított-nak olly gondolat' felfogására, mellynek kivitele rendkívüli költségébe 's talán veszteségébe, kerülhete. A' m. tud. társaságot mind ezen tekintetek nem köthetik; azért alapítva, hogy a' magyar nyelv' minden részről kifejtődését szem előtt tartsa, annyi pénzerőnek birtokában hogy azt sikeresen eszközölhesse is, nincs sem olly nagy, mitől a' m. tud. társaságnak visszarettennie, sem olly kicsiny, mitől figyelmét megvonnia kellene. A' m. tud. társaságnak hagyatott az érdem, hogy írásunknak a' vég tökélyt megadja.

Minden esetre állani kell az elvnek: „mennyi hang, annyi betű legyen.“ Ezt a' beszéd' 's írás' viszonya okvetetlen megkivánja. Egyes hangot két betűvel jelezni, írásbeli szegénységre mutat 's nem kevés rendetlenségnek, tévovázásnak, sőt tévedéseknek oka, mint ezt már fölebb is érintök. Ellenben ha minden hangnak külön betűje van, a' magában is ajánlatos egyszerűség mellett, rend és határozottság áll az előbbi zűrzavar' helyébe. 'S mi hangokban gazdag nyelvünknek ezen javítás által csak tartozásunkat fizetendjük le: nyelvünk az europai nyelvek' csaknem minden egyszerű hangjait egyesítve bírja; a'czuk meg ezen szép elsőségének, a' mi még hibázott, a' tökéletes írást, mellyel azokat ki is fejezhesse.

Ellenél e' szándék' kivitelének két tekintet állhatna. Első az, ha igen nagy nehezséggel volna összekötte; második, ha ez újítás írásunkba föltöbb nagy változatokat hozna, a' mi különben is lassu menetű literaturánkat még inkább akadályozná. Nehézség a' hangjelek', vagy új betűk' feltalálásában adhatná magát elő; de szerencsénkire még nincsenek a' vonalak 's azoknak szerkezetei annyira elfoglalva, hogy azokból valami újat 's hasznavehető előállítani ne lehetne. Mi az újítás' tömegét illeti, az nem olly nagy, hogy az olvasást fellette megzavarja, nehezítendi valamennyire, de eleinte csak,

mig ismeretségbe 's divatba jó; divatba pedig az új betűk' csekély száma miatt igen könnyen jöhet; a' mit még avval is lehetne könnyíteni, ha bizonyos időig (mintegy tíz évig) minden új írás szerint nyomtatott könyvnek elején vagy végén az új betűk a' megfelelő régiekkel együtt följegyeztetnének; hogy így az olvasó minden egyéb útmutató nélkül egy pillanati átnézés után az új olvasásnak mestere lehessen.

Azon ellenvetés, hogy ezen újítás nehezíteni fogja nyelvünk' tanulását nem magyar ajku hazánkfiaínál, már magában is alaptalan; mert az új betűk' megtanulása csak azoknak kerülhet némi baja, kik magyarul tudnak; a' nem tudó a' *gy ly* stb kettős betűk' kimondása helyett az új egyes betűk' kimondását fogja tanulni, mi talán annyi fejtörésbe sem kerül mint amaz.

A' kettős betűk, melyek nyelvünkben egyes hangok' kitételére használtak, 's melyek' helyébe új egyes betűket javaslanánk fölvétetni, a' következők: *cs. cz. gy. ly. ny. sz. ty. zs.* Ide tartozni látszanak a' *ds. dz.* összetett betűk; de mivel ezek a' hangot tökéletesen kifejezik, 's mivel *dz* magyar szavakban (*fiadzik, madzag*) nem is egyszerű hang; mert az előtte álló szótagot hosszuvá teszi; a' *ds* pedig csak néhány magyar szóban fordul elő, nem tartunk ezek helyett is új betűket szükségeseknek; azonban ha ezek helyett is találatnának alkalmas új betűk, hasznokat vehetnők részint néhány magyar szavaink', de leginkább idegen szavak' leírására.

Végre szükségesnek tartjuk mondani, hogy az új betűk a' kettősek helyett csak az eredeti, vagyis egyszerű hangok' kitételére lesznek fordíthatók, azaz csak ott használhatók, hol a' főlebb elszámolt kettős betűkkel élünk; p. o. *csat, aszály*, tanács: ott pedig, hol a' lágy hang ragi vagy szóképzői összetételből eredett, ezután is megtartatnak a' lágy hangnak állató részei, azon betűk tudniillik, melyekből összetetik, p. o. *ront-s, dől-j, indulat-ja*; azon különbség is fennmaradván, hogy ezek a' megelőző rövid szótagot hosszuvá teszik, amazok röviden hagyják.

A' mi magokat az új betűk' alakjait illeti, két mód van azoknak kiállítására. Egyik az, ha egészen új jelek találatnának, 's ez esetben ügyelni kell, hogy azok díszesek, az eddigiek' szerkezetéhez illők, egyszersmind könnyen írhatók 's kapcsolhatók legyenek, 's ha lehető volna, olyanok, melyek egyéb nyelvekben a' miénktől különböző hang' kitételére elfoglalva nincsenek. A' másik mód, az eddigiek' némi változtatásában, vagy megjelelésében áll. Ezen módot követték

nagyobbára mind azok, kik előttünk e' tárgyat figyelemre vet-
ték, 's a' m. tud. társaság' héti ülése e' nyomon indulva, köz-
vitatás után, a' következőket határozta javaslatba hozni:

		Antiqua.	Cursiv.
cz helyett		C c	C c
cs „		Č č	Č č
gy „		G g	G g
ly „		L l	L l
ny „		N n	N n
sz „		S s	S s
ty „		T t	T t
zs „		Z z	Z z

Példák, nyomtatva és írva.

Cont, eat. Cinke, cukor. Göng, galog. Luk,
homál. Nár, ana. Sabad, és. Túk, silaj. Zarnok,
zúp. Gönör, eengetű, eeresne, hagomán, sise-
gés, moccanás, reecenés.

*Mi annak oka, ha valamely nemzetnek ha-
gomázai úgy meggonkulnak: mint például a' mienk
Álmoson fölül? A' régiséggel dígekedő nemzetek a'
világ' teremtéséig foltak felhágni traditióikban 's
történetciket, ha bár mesés alakban is, az eredettől
fogva emlegetik. Azt fogjuk-e következtetni hog
a' nemzet, mely ezt nem teheti, egészen új ága vala-
mely régibb törzöknek melyből tekintet nem ér-
deklő kizsírásban fakadt ki 's elvadulván többé ki-*

fakadásáról semmit sem tudott? Azt-e fog a' hangomántalan nemzet gáván, tettek nélkül vestegle, 's emlékezetét unokáira által nem plántálhatta? De a' magarnak zelve eredetiséget bizonyít 's rokonsága sok kiholt zelvekkel régiséget mutatja; az a' körülmény pedig, mely szerint Álmos 's fia Árpád egy seletmet gerjesztő nagyságban 's erővel teljes ifjúsággal szülő nemzettel szállottak elő a' Kárpatok mező, hang-e kételkedni a' selett, fog-e nemzetnek már az előtt hosszú küzdelem alatt kellett a' vérpádjára kiképfülve lennie. (Élet és Literatura. Első rész. 38—39. lap).

Látható hogy itt az írásjelek csaknem egészen Révaiéi. Mi a' C. betűt illeti, mellyel a' Cz hangot gondoljuk kifejezhetőnek, mellyel már Dugonics, Kazinczy 's egyebek is éltek, az a' kifogás lehetne, hogy a' deák szavakra nézve zavart okoz; de úgy hiszszük, hogy az a' deákul tudót zavarba nem hozhatja, a' nem tudót pedig különben is megzavarta volna, miről nem tehetünk.

Egyébiránt ezek mind csak ajánlatok. A' m. t. társaság úgy akará, hogy osztálybeli ezen javaslatunk mint olly dolog, melly az egész magyarságot illeti, mielőtt létesítésére elhatározó lépés történnék, köz ítélet alá bocsátassék. Találkozhatik, ki ezeknél alakjokra nézve díszesebb 's alkalmasabb betűket ajánland 's a' m. t. társaság azon fog ügykezni, hogy az ajánlottak közül a' legcélszerűsabbakat hozhassa dívatba.

A' M. T. T. Évkönyvei' II. d. kötetéből.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY,

m. t. t. r. tag.

L I T E R A T U R A.

OLASZ LITERATURA.

64. *Opere di Silvio Pellico* (Pellico Silvius' munkái, u. m. Francesca da Rimini; Eufemio da Messina; Ester d' Engaddi; Iginia d' Asti, szomorujátékok, és: Tancreda; Adello; Rosilde ed Eligi; Valafrido, poetai beszélyek. Padua, 1831. 8. 2 kötet.).

65. *Tre nuove tragedie* stb (Három új szomorujáték, ugyan attól Gismonda da Mendrisio; Leoniero da Dertona; Erödiade. Turin, 1832. 8.).

66. *Le mie prigioni.* (Az én fogságom, ugyan attól. Párizs, 1833. 8.).

67. *Silvio Pellico's von Saluzzo sämmtliche Werke* stb. (Saluzzoi Pellico Silvius' minden munkái egy kötetben. Olaszból D. Kannegiesser és Müller Jeromos. A' költő' képével. Zwickau, 1835. n. 4.).

Midőn itt a' legujabb olasz literatura' első emberének munkáira figyelmeztetjük olvasóinkat, ezzel Ancillonnak még 1831ben irt czikkelyét kívánjuk kiegészíteni, melyet e' kötet' 68—76d. lapjain közlöttünk. Gróf *Silvio Pellico*' nevét nem csak jeles művei, hanem szerencsétlen sorsa is érdeklővé teszik a' világ előtt, 's benne a' költőt és az embert egyiránt szereti és tiszteli a' legujabb kor. Felhoztuk minden munkái' német kiadását is, minthogy olvasóink' nagy része ahhoz lesz kénytelen járulni; az a' fenn idézett munkákon kívül még egy jeles bevezetést D. Wägnér Adolftól, a' költőnek életét Maroncellitól, ugyan annak a' fogság' történetehez adott pótlékait, erkölcsi elmélkedéseket az ember' kötelességeiről, „Thomas Morus“ tragoediát (legujabb munkáját Pelliconak) 's egy még fogságában irt ódáját a' naphoz foglalja magában. Pótlékaiban Maroncelli még két, eddig nyomtatatlan új tragoediáról szól: „Guido ellenpápa“ és „Columbus“; 's a' német kiadás igéri ezeket is, midőn eredetiök ki fogott jőni.

A' fogság' története, kevés lapokon, mélyen megillető érintésekkel van teli. — Maroncelli' „Pótlékaiban“ is eleven érdek, mély, de koronként beköszöntő szenvedelmesség által megzavart érzés uralkodik; melly a' csendesen szenvedő Pellicóban teljességgel nincs meg. E' jegyzékek egyébiránt gazdagok nevezetes erkölcs- és charactervonásokkal, személyi és történeti anekdotákkal, fontos political intésekkel 's fris életképekkel.

De lássuk már a' költőt magát, egy, Dr. Wagner Adolf fent említett bevezetéséből kölcsönzött töredékből. Néhány vonás életéből fel fogja világosítani a' poeta' ismeretét is. „Silvio Pellico“ nevét europaivá tette martirsága, mellyet azon nagyszívű, egyszerű, jámbor és emberbaráti példás türelemmel viselt, mi fogsága' történetében annyira érdeklő. Pellico, már gyermekkorától fogva némi ábrándosságot, ingerlékenységet 's beteges, noha csak physical puhaságot mutatott, melly számos változásokon keresztül szülei által szintolly szeretettel mint bölcsen vezetettett, úgy hogy életének fentartása csodához hasonlít. Benne általában jámborság és érzet' gyöngédsége uralkodik, melly könnyen sympathisálva másokkal, nekik könnyen megbocsát, és bennök saját szelid indulatával a' jónak és szépnek elhalt szikráit ébreszti. Szóval: vallásosság, 's positiv, catholicus, kissé szenvedőleges keresztyénség alapja 's támaszai characterének. Korán megszokva comoediákat, vagy azok' részeit elszavalni, mellyeket nem ritkán atyja szerzett, 's lelkesülve Cesarotti' Ossianjától, már tiz esztendőskorában irt egy ossiani tragoediát. De képzelmével együtt az értelmes derék apa Silviónak 's Lajos testvéreinek characterét és polgári érzékét is ébreszté, őket magával vivén azon gyülekezetekbe, mellyekben részt venni szokott. Jó a' szerelem is, érdekelve az ifju' kebelét. Négy esztendőt (Lyonban) kellemes és kényelmes élet' árában tölt, de a' nélkül, hogy benne elveszne; mert akkori, egészen francia tanulmányai Foscolo Hugónak „Sírjai“ által nagy átalváltozást szenvedtek, 's e' férfiú, szilárd akarattal, különös hatalmat gyakorlott felette. Milanoi lakása, melly alatt eleinte a' katonai árvaház' francia nyelv-tanítója, utóbb Porro grófnál házi oktató volt, előmozdítá művelődését, a' századnak legjelesb bel 's külföldi tudósai 's költőivel való társalkodás által, kik akkoron ott összegyűltek. Itt indítá meg 's folytatá a' „Conservatore“ *) folyóiratot, míg a' politicának ő is martaléka

---

*) A' brockhausi Conversationslexicon der neuesten Zeit und Literatur szerint „Il conciliatore“.

lón. A' fogság emelé benne a' szellemieket és erkölcsieket úgy, hogy sok lyrai és tragikai szüleményi ezen időszak' gyümölcsei, 's annak színét is mutatják. Ismeri egyébként más nemzetek' költőit is, péld. Goethét és Schillert, 's az utóbbira nem ritkán czéloz költeményeiben. — E' leirt érzelmi és lelki szerkezete eredetileg lyrai, 's azért minden poetai művekben, a' dramaikban is, kitűnőleg uralkodik. Noha a' cselekvés (actio) dramáiban éles ellentételek által majd mindig halad, még is részint kevesse szövevényes, inkább egyszerű és egy, mellyben nem sok személy és esemény tolja egymást; részint a' személyek' fekvései és érzelmei mintegy zártak, ellentételeik 's viszonyaik előre kijeltek; legbelsőbb és titkosabb érzéseik és gondolataik nyilván vannak, úgy hogy világos, mikép a' költő több nyomosságot helyhet a' belső ösztönökbe, mint külső körülményekbe. Míg Manzoni — Pellicóval egyetemben a' legújabb olasz literatura' fődíszé — csoportozatokat (groupe) állít fel, 's azokat világítja, férfiúi komolysággal és világossággal helyzeteket tesz egymás ellenébe 's mér egymáshoz: az alatt Pellico charactereket fejt ki, indulatokat, szenvedelmeket leplez le, 's helyzetekből fejlődő érzéseket. Manzoni' dramájában cselekvés és esemény érett gyümölcsként válik el az érzeménnytől; Pellicónál az érzemények fris virágként cselekvésből fakadnak. Ennél fogva a' sajátképen objectivusabb Manzoni a' lyrai elemet, talán kevesbbé dramailag, elválasztva, a' karra (chorus) viszi által; midőn Pellico azt a' cselekvésbe magába szövi be, miből néha igen kedves, csak néha valamivel kevesbbé dramai, sötétítisza támad. Minthogy t. i. a' poesis' külön fajai csak a' szép' eszméjének lépcsőzeti az objectivitas felé: a' legfőbb iparkodásnak örökké oda kell czélozni, a' dramában, mint a' legmagasb lépcsőn, az előbbi lépcsők' alkotó részeit egyesíteni; nem mint egyeseket, különváltakat, hanem egybe olvasztva, úgy hogy létel, akarat és kellés, character és indító ok, mint szinte cselekvés és esemény, mellyek amazokból erednek 's kölcsönösen hatnak, magokban a' személyekben 's azok' csoportozatiban álljanak elő. Pellicónál mindenütt tiszta, romlatlan erkölcsiség uralkodik, melly véteken is jóslatok, lelkismeret-furdalások és bánatképen világlik át. Ezen, minden hőseire tapadó szín — míg az eszme' átelében a' tusa mind kettő közt forr és változik, azon tusa, mellyben az esik el, ki akarat és cselekvés által e' hullatag életbe amaz örök, az eszmében nyugvó valóságot kívánta nyomni, a' nélkül, hogy észre venné, mikép annak, ki cse-

Iekszik, szenvedni kell — e' szín, mondám, egyszersmind valóságos és tragicus; ez azon nagy, történeti, világdráma, melyet a' költő feltár előttünk, akár egyesek', akár az egyetemnek sorsát állítja elő. Minden tragoediáiban az a' célja, mint maga is mondja, hogy helyes gondolatokat 's nemes indulatokat ébreszssen. Az expositiók és bemenetek világosak és határozottak, a' személyek keresetlenül jelentik be magokat, 's szövök sersok' fátyolát, melly kevesbbé vagy többé meggondoltan üleli őket át, 's földhez teríti. Szerelem, büszkeség, becszomj, nagymű honszeretet, alacson szolgálélek, féltés, vágy, igazlét: alkotó részei dramáinak, mellyek, a' költő édesége és gyöngédsége mellett is, ki a' lélek' legbensőbb, titkosabb mozgalmaiba behat, nincsenek itt ott túlozott erő nélkül. Egyébiránt ezekben nagy mimikai tehetség, 's játékszini hatás' ismerete nyilatkozik, mellyeknek azonban a' művészi célzatok föl nem áldontatnak.“ 'S ezekből visszaemlékezve azokra, mik e' kötetben az Ancillon' cikkelyében mondtak, alkalmasint elvonhatni, milly helyet foglal Pellico, Olaszország' dramai literatúrájában.

Egészben tekintve e' tömegét annyi szép gondolatoknak, beható tanítmányoknak, magas érzéseknek és philosophiai célzatoknak, mellyek „Pellico' minden munkáinak“ neveztetnek, azt mondhatni, hogy azok egy nemes kebel', tiszta lélek', szeretettel teljes szív és magas szellemerő' emléke, melly méltó, hogy minden művelt olvasó' könyvtárában feltaláltassék. (Malten's Weltkunde, 's Wagner' bevezetése után).

Álljon itt, minthogy a' hely egyebet és többet nem enged, egy a' börtönben készült odája a' naphoz, érzeményeinek hű tükre, eredetiben azoknak, kik azt értik, hogy szíve nyelvével valamint formájával is megismerkedjenek; 's gyenge fordításban a' többieknek.

L' amore del canto
Chi rende al cattivo?
Tu, sole, tu divo
Di luce tesor!'

Di tanti di luce
Torrenti giocondi,
Ch' effondi sui mondi
Che an vita par te,

Oh, come, oltre il cinto
Di mia sepultura,
L' intiera natura
Innebrii d' amor!

Si picciola stilla
Mio carcere bea,
Ei pur si rivea,
Più tomba non è.

Ma deh! perchè a questa	Ma a noi dalle fasce
Funeste contrade	Avverzi ad amarti,
Di te così rade	Bisogne è cercati,
Fiate fai don?	Vederti, o morir!

Oh, fulgi più spesso,	Mai sotto al lontano
Or ch' Itali petti	Paterno mio cielo
Qui giaccion costretti	Gran tempo niun velo
In nere prigion'!	Ti cinga d' orror!

Men uso a tue pompe	Al padre, alla madre
Lo glavo non sente	Di questo cattivo
Si forte, si ardente	Tuo raggio festivo
Di luce desir;	Incanti il dolor.

Mi külti fel újra a' fogoly' keblében az ének' szeretetét!
Te, Nap, te isteni kincse a' fénynek.

Ó mint telik meg általad e' sírom' korlátin kívül szerelemmel az egész természet!

Annyi fény' vidám árjaiból, mellyeket a' világokon elöntesz, mellyek általad élnék,

Ha csak egy parányi csepp boldogítja börtönöm', éled az, 's nem koporsó többé.

De jaj, miért látogatod e' bús vidéket olly ritkán ajándokiddal!

Ó ragyogj gyakrabban, mióta olasz keblek e' sötét tömlöczben sílnének.

Kevesbbé megszokva pompádat, a' glavo illy erősen, illy lángolva nem ohajtja világodat;

De nekünk, kik pályáink óta megszoktunk szeretni, kell keresnünk téged, ó fény, 's látnunk téged, vagy meghalnunk.

Soha távol honom' egén iszonyat' fátyola sokáig ne fedjen el!

A' fogoly' atyjának, anyjának ünnepies fényed bővölje el fájdalemeket.

FRANCZIA LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

68. Ennek legujabb phasisai.

Ne kellett volna Franciaországna az utolsó huszonöt évben annyi political forradalmon átmenni, azokat megbánni,

csodálni, gáncsolni és szemmel tartani; ne lett volna nyilvános életének iránya tiszta political: bizonyára maga is csodálkozott volna literariai átváltozásain, átmenetelein és szökésin; 's azokat épen olly megfoghatatlannak találta volna, mint a' külföld. Melly különös, szembe szökő 's magokkal ellenkező dissonantiák azok, mellyekben egyik theoria a' másik után elfogadtatik, szenvedelmesen pártoltatik 's mindjárt reá ismét elvették. Nincs mit csodálkozni azon, hogy e' hideglelés hagymáz a' francziákat, literaturájokra nézve, oda vitte, hol őket most szemléljük; minekutána ők most az élet' más viszonyaiban is épen illyek: fáradtak, unatkozók, egykedvűek, el-tompultak, mint ha halálra készülnének. A' literaturábani szabadságot és függetlenséget épen úgy unják már és gyűlölik, mint a' régi classicaí művek' méltatlan megvetésére mentek át, 's megvetéssel tekintenek mindenre, mi ezen időben iratott 's még keréssel ez előtt éig emeltetett.

Feltűnő azon ellenmondás, mellyben a' literatura a' politicalával 's az egész nyilvános élettel állt a' revolutio óta, 's miképen legkevesebbé sem volt ennek szüleménye, mint más országokban. Az 1792 és 1793ki iszonyok és vérpadok mellett Dorat' követőit és Sterne' utánczóit lehete látni; a' rettenetek' ezen idejében és Robespierre alatt számos érzelgő, elegiai 's bucolicaí költő hallatá magát, mint ha valamelly egészen más időt akartak volna az égről lepedni 's költeni. A' hatalmas császári időkben a' literatura ismét nagyon szerény lett, hódoló, szabályos, kimért lépésű 's hideg, mint a' jég. A' nyugalmas restauratio alatt pedig azon zajgó, szenvedélyes, hideglelés hagymázba esék, melly 1830 óta még inkább kifejlett 's szenvedhetetlen őrzöngéssé lön.

Mind a' forradalom, mind a' császárság meglábolhatatlan akadályokat gördítének minden ujításnak, a' lélek' minden tulajdonképi emelkedésének elébe literaturában és művészetben. E' revolutiónak rossz és nevetséges oldala t. i. abban állott, hogy kevesebbé keletkezvén a' franczia nép' egyeteméből, inkább csak a' párizsiaí szüleménye, 's ezeknél túlvitt romai és görög volt, mivel enthusiasmusok' jó része a' latin iskolából sarjadt elé. Az ifju revolutio is tehát ennek utánczásában kereste poesisát, alakjait, helyzeteit, színeit, draperiaíit, nevezeteit, 's minden dicsőségét. Ez nagy szerencsétlenség 's tetemes hiba volt, melly az olly szépen kezdődő forradalmat egészen kivetközteté tekintetéből, mert ezen majmolás által nevetségessé vált. A' régi görög és romai respublicák' ezen tisztelése és utánczása, az iskolai és academiaí tanulmányok-

ból eredt, Rousseau' szép nyelvétől melegült, Mably abbé, Barhélemy és de St. Pierre Bernardintól, ezen iskolás és egyházi emberektől, folytattatott, 's már 1780ban a' párizsi társaság' szemében mindenek felett vonszó példaképpé lön. Ellenben minden egyéb időszak, főleg a' középkor és hűbérrendszer ellenállhatlan undort gerjesztének. A' pogányság' szépsége, a' romai 's görög mythologia, valláscikkelyé lön, 's valóban, a' régiek' érzékisége olly igen összeillett a' kereszténység' és catholicismus' heves megtámadásával, hogy a' nemzet' okosabbjai sem mondanának le ezen utánzásról, hanem ahhoz mint valamelly hitágazathoz ragaszkodnának. Így egy egészen természetes eszmesor által mindinkább nőtt a' régiség iránti lelkesedés, 's hozzá annál szenvedelmesben ragaszkodtak, minél jobban kívántak a' monarchiai mult, a' lovagidő, a' polgárság ellen dühödni. Az egy jeles támogató 's mindent kimentő ürügy volt.

Midőn Napoleon a' thronusra lépett, már meg volt ezen görög-romai impulsus adva, és semmi sem változott rajta: hiszen ő maga is brutusi kicsapongások által lett nagygyá, 's maga is egy második Caesar akart lenni! Őt literaturai újítások visszaretentették volna, mert az általa bilincsekbe vett szabályosság, kíméltség, fenyíték és alárendeltség' lelke igen megegyezett az aristotelesi tanítással. Néhány író, mint Chateaubriand, Staëlné, Constant Benjamin és Lemercier merészek voltak ugyan ezen rendtől kicsapni 's szabad saajtságaik által önmagokhoz tartozni akarni; de csak hamar törvényen kivüliekké lettek nyilatkoztatva, mert nagyon is sokba ütköztek: a' korszellembe, a' társaság' mozgalmaiba, a' császári intézkedésekbe! Ezen katonai fejdelem' zászlója alatt tehát kétféle literatura keletkezett, egy új 's egy antik literatura, mellyet a' legújabb időkben a' francziák nagyon is szappan alá vettek, 's még azon kevés jót is, mi benne volt, kárhoztatták. Minden esetre ezen antik literaturának kevés önállósága volt, mert számtalan reflexiókból és emlékezetekből állott össze. Philosophiája egészen a' XVIII. századának folytatása, Voltairé volt, tele gúny, kétség, és játékszinbírálattal. Ezen critica nem foglalkozék a' nyilvános élet' vagy országos intézetek' megítélésével, hanem csak szavakkal, melyeket megrostált, ideákkal, mellyeket szitálgotott, 's így egészen ártatlan volt. Az *à la française* felruházott Görögország' tisztelése, mint azt XIV. Lajos' századában a' költők előállíták, megmaradt, épen úgy mint Racine és Pascal' tiszteltetése, mert mind a' kettő a' régi monarchiát dicsőítette,

's igen összeillett az újjal. De minthogy egy részről XIV. Lajos' vallásos szelleme, más részről a' XVIII. század' philosophiai fanatizmusa hibázott, mindenütt valódi ihlet 's character nélkül szükkölködött, csak külső alakja tanulatott be, semmi sem teremtetett; utánzott forma minden lélek és lehellet nélkül. Görög tragoediák is faragtattak, szorosan szabály szerűen, valóságos cadaverek, görögös ruhában és mázzal. Nagy költemények is gyártattak hexameterekben 's szabályok szerint szépek, mellyeknek mint Ariosto' lovának csak egyetlen egy hibájok volt, t. i. holtak valának és fagyosak. Azonban még is mind ezen silányságok nagy érdekekkel olvastattak, minthogy nagyobb és fontosabb tárgyakról értekezni 's beszélni tiltva volt. A' criticusok kedvök szerint gyakorlák magokat finomságokban és lelkes fogásokban; 's nem mulaszták el használni éles tollaikat mind ezen kóbálványokon úgy, hogy egészen közönséges dolog volt azon időben minden íz és tűz nélküli könyvek felett étellel teljes, éles és lelkes kritikákat olvasni.

Igaz, hogy már itt sem hibáztak egy értelmi revolúciónak csirái, de igen elrejtekezve levén, csak ritkán jöhettek napfényre; mert a' veszélyen kívül, melly azokat felsőbb helyről fenyegeté, a' társaság is félreértette, 's nevetségessékké tette. Chateaubriand és Staëlné Franciaországban külföldieknek tekintettek, és csak fényes, hol üldözött, hol kinevetett kivételek voltak, mint a' mellyek nem csak a' császársággal, hanem a' társaság' izlésével is egyetemes ellenkezésben álltak. A' lelkes asszony képviselője volt a' Franciaország' értelmi sphaerájába beütött német szellemnek; Chateaubriand a' nemzeti érzéshez, a' forró catholicismushoz 's a' hűbéres közép-korhoz visszatérésnek. E' kettő mellett méltán megnevezhetetik Lemercier, ki kelletlenül korábban jött 's kinek „Pinto“ és „Colombo“ czimű munkái mint eretnokségek úgy tekintettek az akkori dramai művészetben.

Ezek voltak az újítók, kiket azonban nem annyira csodálással, mint csodálkozással néztek. De a' fényes császárság összeomlott, az ágyúk hallgattak 's Franciaország tökéletesen magára hagyatva, ön magáról 's az értelmi szabadság' öszveségéről eszmélkedhetett, mellyet neki a' forradalom 's a' császárság megigérték ugyan, de soha meg nem adtak. Egy kemény visszahatás, heves mint mind azok, mellyeket francia kitörés szül, egyszerre, még pedig tetőtől talpig károhtatá a' respublicát, Napoleont, 's valamennyi emlékezeteit Görögországnak és Romának. Egészen máshoz mentek most át,

t. i. a' régi monarchiához, Chateaubriand' szónokságához, Scott Walter' románjaihoz. Visszatértek a' hűbérességhez, 's az előbb annyira korholt keresztyénséget magasztalták. Egyszersmind a' XVIII. század' egyetemes literatúrája, leginkább Voltaire és Rousseau, valamint a' XIX. század' első tizede lábbal tapodtatott. Egyetlen egy példaképül Shakespeare és Calderon állítottak fel, Chateaubriand' odavetett észrevételei, Staëlné 's Lemercier szerfelett magasztaltatának.

Végre elérkezett, melly olly régen annyi nyugtalansággal és kíváncsisággal váratott, a' literatura' ujászületése, 's ezen javításban legott jeles elmék vőnek részt, 's mutaták ki irányát. Tetemes forradalom keletkezett az írni vágyó ifjúság között, melly az idegen, névszerint a' német literatura' studiuma 's szenvedélyes utánzása által még inkább gyarapodott, 's jelszó ez lett: Szabadság a' dramában, szabadság a' poesisban, ezután semmi gát, semmi akadály, semmi kicsinyes formáság többé! Ezentúl minden forma a' költő' ihletésének alá legyen vetve; egy elaggott critica' kicsinyes kívánatai és megállapított illedelmének magas gondolatok, mély eszméletek, erős szenvedelmes hév, korstudium, characterrajz, erőteli szíradás, szóval mind azon tulajdonságok előtt hátrálniok kell, mellyek a' császárság alatti literatura' szüleményeiben olly kevéssé találtnak fel. A' szándék minden esetre jeles vala, de a' kivitel? — A' fiatal, tüzes, dicsvágyó 's kijelöltetés után törekvő francziák nem tudtak már többé dicsőséget aratni a' csata' mezején, a' szellemek' világában akarának tehát azt szerezni; a' mi, persze kissé nehezebb, mint csatákat nyerni. E' fiatal nép nem volt tűz és jó szándék nélkül, sokszor ész és ismeretek' híával sem, de csaknem mindig meg-gondolás, körültekintés, nyugalom, értelem és mérsékeltség, 's hogy ugy mondjam: a' szép és jónak valódi ihlete nélkül. Ekkép tehát egyszerre heves, mintegy hideglelős munkásság forrott teli bátorsággal, hévvel és reménnyel, de szint ugy könnyelműséggel és gondatlansággal is. A' középkor 's az idegen literatúrák nagy mohósággal tanultattak 's utánoztattak. Egy határtalan eclecticismus szabadságot ada mindennemű vizsgálatokat, minden eszközt mozgásba hozhatni, a' külföld' minden tanításait elfogadhatni, utánozhatni. A' fiatal írók' száma mindinkább gyarapodott, hol több, hol kevesebb talentumakkal. Buzgalmok, studiumaik és véghez vitt munkáik által a' literatura' ösvénye kétség kívül tágabb és kényelmesebb lett, minden gátok és nehézségek kiegyenlítettek; író és olvasó azon innen könnyen mozoghatott rajta. A' remények

mindegyre nagyobbak lettek, de épen ezen határtalan remények szülték a' szerencsétlenséget. Ezen minden meghatározott irány nélküli erőlködések, minden rendet és meggondoltságot gúnyoló, minden középpont nélküli forró, égő és lángoló próbálatok nem lehettek szerencsés következményűek. Az individualitas 's a' költő' szabadsági jogai túlbecsültettek, 's a' minden művészet' és műdarab' főszabályát, az egységet, egészen figyelem nélkül hagyták. A' féktelen phantasia mód nélkül magasztaltatott, istenképen tiszteltetett, 's szabadságot nyert a' historiát semmivé tenni, tetteket változtatni vagy csonkítani, charactereket lealacsonítani 's minden valót, történet és igazat ledönteni. De még ennél is tovább mentek, mert a' publicummal azt törekedtek elhitetni, hogy mind az, mi most iratik és nyomatik, teli van lángésszszel, csak jó bizarr és makacs legyen. Mind ezen nagyítások, tévelygések és hibás fogások közepett még is mutatkoztak itt ott valódi talentumok, szép és jeles idomok. De követőik között számtalan utánzó, inas és pór nép sántikált, mely képtelenséget képtelenségekre halmozván, a' literaturát mintegy sárban hurcolá. A' talentumok kimondták volt a' literatura' szabadságát, 's e' mellett egy lábbal a' kicsapongás' határára álltak; az utánzók még kilebb léptek, és kicsapongásaik minden erő és ész nélkül voltak, és teli képtelenségekkel. A' legnevetségesebb anarchia kezdődött, a' poesis' és lelkesedés' eltorzítása, a' literatura' pór-farsangja, a' stilus' orgiái, a' drama' őrzöngései, 's mind ezekhez még a' novella' és elbeszélés' iszonyatos lidérczei. Minden zsilípek felvonattak, 's belőlők posványos hullámmal özönlöttek a' félész és képtelenség, paradoxumok, megfordított 's felkarczott régi dolgok, hideg örültség, beteg elmék' ábrándozásai, versek rím nélkül, 's rímek versek nélkül, lázas borzongások, boldogság' és részegség' gőzei; 's mind ez — literatura' lón, 's nincs nép a' földön, mely literaturájában illyesmit ért volna.

Ezen szennyes garázdálkodások' megutálása, egy olly lelkes nemzetnél, mint a' francia, nem késhetett sokáig; 's ezen idő eljött, 's most a' literaturának egy új phasisát készíti; de olly nemzetnél, mely mindig túlságból tulságba csap, mellynek a' mérséktartás olly igen nehéz: félő, hogy a' fürdővizzel majd a' gyermeket is együtt ki ne öntse.

Vajha a' francziák meglegednének azzal, hogy literaturájoknak 1815-től 1834-ig támadt hibáit és hamis fogásait elhagyják a' nélkül, hogy elfelednék, mennyi jót és szépet szült ezen forralom. Legalább a' XVIII. század 's a' császár-

ságnak ama' minden idegen literaturát olly butakevélyen lenéző 's még is tudatlan literaturája (Voltaire Shakespeare-t egyik academiai ülésben: *un faquin, un sauvage ivre, un vilain singe, un hottentot*-nak nevezé; Geoffroi pedig a' császárság' ideje alatt még egy *fumier de ce Shakespeare*-ről is beszélt), ezen olly begyes, félénk, kiczirkalmazott, convenientiákba, formákba, és phrasisokba annyira szerelmes literatura egyszer valahára ledöntetett: a' mi magában már nagy nyereség; 's tiszteletet érdemlenek azon férfiak, kik e' nyomorú épületet elsőik merészkedtek ledönteni. Ettől fogva eltűnt a' literaturából minden szűkkeblűség, a' régi francziás ismét becsültetik, melly a' latinság által annyira leigáztatott, szegénynyé tétetett, és eltemettetett. Széttépettek némelly ugy nevezett aristotelesi szabályok, mellyeket Aristoteles sehol sem mondott ki. Nem hiszik többé, hogy csak egy mód volna nagy íróvá lehetni. A' literaturai szabadság ki van víva, a' dramát most szabadon lehet felfogni 's kifejtetni, csak igaz élettere legyen. Az igen is szigorú szabályok elhagyattak, el a' szűette osztályozások, 's mind azon elvek, mellyek időnkben többé nem használhatók. Nem gyömszőlik többé a' literatura' terményeit azon korlátok közé, mellyeket az alexandriai iskola' némelly grammaticusai találtak, 's későbbi criticusok utánok helyben hagytak; lemondtak valahára az örökön örökké mintákul idézett istenekről: Sophoclesről a' dramában, Virgilről az epopoejában; a' franczia literatura europaivá lön.

Vajha Francziaország' tehetős írói és költői — 's ilyenek vannak — törekednének ez ujonnan nyert hasznokat, a' kivírott szabadságot most, a' bolond tulság és modor' megbuktával okosan, azaz mértékkel, 's a' nagy, méltó, tiszta, nemes és szép iránti való érzéssel használni, olly ösrényen haladandók, melly hozzájuk méltóbb, mint az eddigi volt! (*Menzels Literaturblatt*).

MAGYAR LITERATURA.

69. Magyar bibliographia 1834ről.

1. ENCYCLOPAEDIAI MUNKÁK.

Köszhasznu esmeretek' tára, a' Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. 10—12d. kötet. Pest (és Buda), n. 8.

Közhazsnu ismértek' oskolája. Hat osztály. Kassa, 8.

Felső-Magyarországi Minerva
 Tudományos Gyűjtemény } L. Időszaki írások.
 Tudománytár

2. LITERATURATUDOMÁNY ; TUD. CRITICA.

Bajza : Kritikai lapok. 4d. és 5d. füzet. Pest , n. 12.

3. NYELVTUDOMÁNY , NYELVTANÍTÁS.

A' tiszti írásmód' saját szavai. Deák-magyar szókönyvvel a' magyar hazai törvényből. 3d. bővített kiadás. Pest , n. 8.

Csató Pál : Magyar és német beszélgetések , a' két nyelvet beszélni kezdők' számára. A' strassburgi ismeretes beszélgetések' 25d. kiadása szerint alkalmazva. Pest , n. 8.

Fogarasi D. János : A' magyar nyelv' metaphysicája. Pest , n. 8.

Kassai József : Származtató 's gyökereszo magyar-diák szókönyv 3d. és 4d. csomó. Pest , n. 8.

Komáromi abc a' reformatusok' számára. Komárom , 8.

Kunoss Endre : Szófüzér vagyis a' tudomány , művészség , tárgyalás és költészet' ujonan alkotott vagy fölélesztett szavainak jegyzéke. Pest , 8.

(*Leszkovszky János*) : Magyar nyelvtanítás. (Oskolai tanulók' számára). Buda , n. 8.

Magyar ábétzé , tanuló gyermekeknek való egynéhány buzgó imádságokkal. Új kiadás. Győr , 8.

Magyar grammatika és levelező könyv. L. az 1) szám alatt az *Oskolát*. Iső osztály.

Magyar helyesírás és szóragasztás' főbb szabályai. A' m. t. *társaság'* külön használatára. 2d. kiadás. Buda , 8.

Mathematicai műszótár. Közre bocsátja a' m. tud. *társaság*. Buda , n. 8.

Nyelvtudományi pályamunkák. Kiadja a' m. t. *társaság*. Első kötet. I. A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta Csató Pál. II. A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta Nagy János. Buda , n. 8.

Philosophiai műszótár. Közre bocsátja a' m. tud. *társaság*. Buda , n. 8.

Zákány József : Új abéczé. 3d. kiadás. Debreczen , 8.

Fogarassy János: Origo et formatio linguae ugoricae-ungaricae, rectius magyaricae dictae, historice, philo- et etymologice ac grammaticae deducta. Bécs, n. 8.

Vranckich Faustus: Dictionarium pentaglottum linguarum latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae. Recudi curavit *J. Thewrewk*. Pozsony, 4.

Rabus Albert: Quarante-six tableaux-démonstratifs pour servir à montrer la grammaire française. Pest, n. 8.

Császár Ferencz: Ungarische Sprachlehre, *nebst einer Auswahl von Übungen zum Übersetzen mit Anwendung der Interlinearmethode. Pest, 8.

Cs(ató) P(ál): Der kleine Ungar, oder Sammlung der zum Sprechen nöthigsten Wörter und Redensarten stb. Nach August Ise. Pest, 16.

Csató Pál: Ungrische und deutsche Gespräche *L. Csató Pál*, magyar és német beszélgetések.

Gravisi A. V.: Kunst italienisch binnen drei Monaten ohne Lehrer — — zu lernen. Kőszeg, n. 8.

Kiss Pál: Ungrische Grammatik, nach einer neuen und leicht fasslichen Methode theoretisch und practisch bearbeitet. Bécs, 16.

Ürü János: Neueste und vollständigste ungarische Sprachlehre für Deutsche. Pest, n. 8.

Indicium vocalium literarum. *Serbus* nyelven. Buda, 8.

---

4. CLASSICA LITERATURA.

C. J. Caesar' minden munkái és háborúi. Magyarul *Szép János* által. 2d. kötet. Buda, 8.

---

5. SZÉPLITERATURA.

A' nevelők. Vigj. egy felv. Németből ford. *Sófalvi Miklós Miklós*. Kolosvár, 8.

Aurora, hazai almanach. Alapítá *Kisfaludy Károly*; folytatják többen. Rézmetszetekkel. Pest, 16.

Bajza: Aurora, hazai almanach. Alapítá *Kisfaludy Károly*. XIIIld. év, vagy új folyamát' 3d. éve. 6 aczélmetszettel. Pest (Buda), 12.

Bártfay József: Zaránd és Togul. Pozsony, 16.

- d'Artincourt Victor* : Nagy Károly. Hősköltemény 24 énekben. Ford. *Benke József*. Két kötet, kép. Pest, n. 8.
- Eötvös József* b. Boszú. Szomorujáték. Pest, n. 12.
- Eredeti játékszín. Kiadja a' *m. t. társaság*. 1—3 kötet. Buda, n. 12.
- Érzékeny és víg dalok' gyűjteménye. Második megbőv. kiadás. S. Patak, n. 12.
- Ezeregy éjszaka. Arab regék. 14—16 füz. ford. L. J. A. 17d. füz. ford. Sz. D. Pest, n. 12.
- Garay Nepomuk* : Csatár, hőskölteményi rajzolat. Pest, 8.
- Gvadányi József* grófnak Donits Andrásához írt levelei válaszaikkal. Kiadta Cs. L. I. László. Pozsony és N. Szombat, 16.
- Háborús vitái egy békeszeretőnek. Kolosvár, n. 12.
- Horvát Cyrill* : Tirus. Szomorujáték öt felv. L. Eredeti játékszín, 2d. köt.
- Houwald Erneszt* : Elbeszélések. Ford. *Szabó Dávid*. 3 füzet. Pest, 12.
- Iffland* : A' játékos. Drama. Ford. *Thaller István*. L. Külföldi játéksz. 4d. köt.
- Jakab István* : Falusi lakodalom. Vigjáték 3 felv. L. Eredeti játékszín, 3d. köt.
- Két eredeti színjáték. Kiadta P. Thewrewk József. Pozsony, n. 8.
- Kotzebue Ágoston* ' jelesb szindarabjai. Fordítva többektől. 1—8. füzet. Kassa, 16.
- Kovács Pál* : Thalia, eredeti szindarabok' gyűjteménye. Hídk köt. Pest, n. 12.
- Kovácsóczy Mihály* : Nefelejts. Almanach 1834. (Ékesíti képcsarnok Kisfaludy Károly' munkáihoz : 4 rézmetszet). Kassa, 16.
- Külföldi játékszín. Kiadja a' *m. t. társaság*. 4—8. kötet. Buda, n. 12.
- Lessing* : Barnhelmi Minna. Vigját. Ford. *Kazinczy Ferencz*. L. Külföldi játékszín, 8d. köt.
- Lócsei Sp. Sámuel* : Erkölcsi mesék. Első füz. Kolosvár, 12.
- Máczy Imre* : A' számkivetett. Magyar eredeti szomorujáték 4 felv. Kassa, 8.
- Mednyánszky Alajos báró* : Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból. Szabadon fordították *Nyicske Alajos és Szabényi Pál*. Hídk köt. Pest, n. 8.
- Moliere* : A' bot-csinálta doktor. Vigjáték. Ford. *Kazinczy Ferencz*. L. Külföldi játékszín, 7d. köt.
- Parthenon. Zsebkönyv, a' sárospataki magyar nyelvművi társaságtól. I. év. S. Patak, 16.

- Péczeli József*: Lant. 3d. év. Debreczen, 16.
Sz. J.: Görög virágok az anthológiából. Kassa, 16.
Telcki Ferencz gr'. versei. Kiadta Döbrentei Gábor. Buda, 16.
Tromlitz: Szent Szebaldi sírkert. Ford. *Szendy Kálmán*.
 Lipcse, 8.
Vajda Péter: A' nap' szakaszai, költeményes festések. Pest,
 n. 12.
Van der Velde: Guido. Rege, ford. *Molnár Endre*. Kassa, 8.
Voltaire: Alzír. Szomoruját. Ford. *Jakab István*. L. Külf. já-
 tékszin 5d. köt.
 — *Tancred*. Szomorujáték. Ford. *Árway Gergely*. L. Külföldi
 játékszin 6d. köt.
Ürösmarty Mihály: Várnász. Szomorujáték öt felv. L. Ere-
 deti játékszin, I. köt.
Wieland Abderitái. Fordította *Erdélyi Károly*. 2 kötet. Po-
 zsony, 8.

Rossi: Semiramide, melodramma tragico. (Utánnymat.) Fiume, 8.
Tottola András: Il diavolo condannato nel mondo a prender mo-
 glie. (Utánnymat), Fiume, 8.

- Fasli*: Gül und Bülbül, türkisch herausgegeben und deutsch-
 übersetzt von *Jos. v. Hammer*. Pest és Lipcse, n. 8.
Gaal György: Sagen und Novellen. Aus dem Magyarischen.
 Bécs, n. 12.
Karaczay Fédor gróf: Erzählungen aus dem Orient. Új kiadás.
 Bécs, n. 12.
Lenau Miklós: Gedichte. 2d. bőv. kiad. Stuttgart és Tübingen, 8.
Ludvig Sámuel: Die Leiche, oder Traum, Wahn, Wirklich-
 keit. A' szerző' képevel. Pozsony (Lipcse és Bécs), 16.
Museum, literarisch-romantische Lese Früchte aus Deutschland's
 belletristischen Zeitschriften. Első köt. 1—3 szállítvány.
 Kassa, Ipari tár. 12.

Kollár János: Národnj Zpiewanky (*Tót népdalgyűjtemény*.
 Első kötet, egy képpel). Buda, n. 8.

Popovits Péter: A' törökök Boszniában. *Serbus* nyelven. Buda, 8.

6. PHILOSOPHIA. PSYCHOLOGIA.

Gosztonyi János: Az élet' vezére. Kassa, 8.

Lenhossék Mihály: Darstellung des menschlichen Gemüths in seinen Beziehungen zum geistigen und leiblichen Leben. 2d. kiadás. 2 köt. Bécs, n. 8.

Petőcz Mihály: Ansicht des Lebens. Buda, 8.

7. NEVELÉS. IFJUSÁGNAK SZÁNT IRÁSOK.

A' mivelt társalkodó, vagy a' világba lépő ifju, 's a' jó tónusú és finom mivelésű ifju dáma. 2d. megjobb. 's bőv. kiad. Pest, 8.

Bouilly J. K. Új elbeszélései gyenge gyermekek' számára. Pest, 8.

C. L.: Köszöntések, örömrzések, üdvözlések stb. 2d. bőv. kiad. Pozsony, 8.

Thewreuk József (Ponori): Honszerető. Pozsony, n. 8.

— — Honvéd. Pozsony, n. 8.

Wargha István: Mi kell a' magyarnak? Előszőr: nevelés. Kassa, n. 8.

Langii Colloquia. Új kiad. Debreczen, 8.

Klein Sámuel: Familienbuch, oder gemeinnützige Darstellung alles dessen, was ein Hausvater, eine Hausmutter und jedes Glied der Familie zu wissen und zu beobachten hat, um in allen Zweigen der Haus- und Landwirthschaft bei den mancherlei Berufsgeschäften, bei der physischen und geistigen Erziehung der Kinder.... Belehrung ... zu finden. Lipceae n. 8.

Vridna pamtenja stb (Épületés emlékmondások, kedves és jó gyermekeknek; horvát nyelven). Eszék, 8.

8. MATHEMATICAL TUDOMÁNYOK.

Babbage Károly: A' természetes számok' logaritmái Itől 108000ig. Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly*... ügye-
lése alatt. London, a' m. t. társaság' költségével; kir. 8.

(*Bolyai Farkas*): Az arithmetikának, geometriának és physikának eleje. Első köt. M. Vásárhely, 8.

Kovács János: Számkönyv, mellyben némelly számvetés' nevei vagynak előadva. S. Patak, 8.

Számoló könyv. L. 1. *Enc. munk.* Közhasz. ism. oskolája, 5d. füz. 8.

Huzsics Miklós: Racsun iz Glave stb (Fejbeli számvetés a' tótországi nemz. oskolákbeli tanítók' és tanítványok' számára; *korvát* nyelven). Eszék, 8.

9. TÖRTÉNET-, ÉLETTIRÁS. RÉGISÉGEK.

A' zsidó nemzet' történetei és ritka szokásai, magyarosítva. Pest, 8.

Cobbet Wilhelm: A' protestans reformatio' históriája Angliában 's Irlandban. (Ford.) Négy füzet. N. Várad, 8.

K... **Emília**: Nevezetes férfiaknak rövid életleírásuk. Magyar és németül. 1ső füz. Pozsony, 8.

Közönséges historia. L. 1. *Enc. munk.* Közhasznu ism. iskolája, 4d. füz.

Komáromy Miklós: Gyula városáról és a' hajdani Gyula várról; Német-Gyula városa' százados ünnepi alkalmára. (Gyula vára' képével). N. Várad, 8.

Magyarország' történetei rövid előadásban a' hazai ifjuság' számára. Ford. Tóthlipcsei *Pajor Antal*. Pest, 8.

Napoleon Császár' élete. Több történetírók szerint magyarázák *Illés és Szekrényesi*. 5 füz. Pest, 8.

Szilágyi Ferencz: Klio, historiai zsebkönyv. I. eszt. (1832), 2d. kiad. Kolosvár, n. 12.

Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. IX. vol. III. IV. V. Tom. X. vol. I. II. Buda, n. 8.

Spányik Glycer: Historia pragmatica Hungariae. 5d. kiadás. Buda, n. 8.

Hammer József: Geschichte des osmanischen Reiches. 2d. jav. kiadás. 1 és 2d. köt. Pest, n. 8.

Mailáth János gróf: Geschichte von Östreich. Első köt. Hamburg, n. 8.

Viaszkody Károly: Wandlexicon, oder chronologisches Verzeichniss des Merkwürdigeren, vor und nach der christlichen Zeitrechnung, mit ausführlicher Rücksicht auf die Geschichte Ungerns. Buda, placat.

A' cigányok' eredete *serbus* nyelven. Buda, 8.

Az oláhok' eredete (*oláh* nyelven). Buda, 4.

Boszinka Damascén: Római régiségek. 2d. rész. (*oláh* nyelven). Buda, 8.

10. FÖLD- ÉS HELYÍRÁS. UTAZÁSOK. STATISTICA.

Albach J. S.: Magyarország' rövid földleirása, gyermekek' oktatására. Németb. ford. *Gegő E. N.* Pest, 8.

Brassai Sámuel: Bevezetés a' világ', föld' és státusok' ismeretére. Kolosvár, 8.

Farkas Sándor (Bölöni): Útazás Éjszakamerikában. Kolosvár, n. 8.

Geographia. L. 1. Enc. munk. Közhasznu ism. iskolája, 6d. füz. Pest, Pilis és Solt vmegyebeli városok' 's helységek' névtára. fol. — Ugyan az 12.

Rövid oktatás a' földleirásban gyermekek' számára, kérd. és fel. Ford. *Staut.* Kassa, 8.

Albach Szaniszló: Kurze Geographie von Ungarn. Pest, 8.

— — Kurze mathematische, physische und politische Geographie. Egy tábl. Pest, 8.

Andreits Uróz: Universal-Tableau der Erde und ihrer Bewohner, in geographisch, statistisch, historisch encyclopaedischer Übersicht für Schulen und alle Gebildete geeignet. Két tábla. Buda, kir. placat.

Auswahl des Besten von Landschaft-, Städte- und Gebäude-Ansichten aus der allg. Erdkunde. Kőszeg, n. 4.

Benigni J.: Statistische Skizze der Siebenbürgischen Militärgränze. 2d. kiad. N.Szeben, n. 8.

Blumenbach V. C. V.: Neueste Landeskunde des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens. 2d. kiad. 1ső köt. Kőszeg, n. 8.

Chrismar F. S.: Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei. Pest, 8.

Hausbuch des geographischen Wissens. Eine systematische Encyclopaedie der Erdkunde für die Bedürfnisse der Gebildeten jedes Standes. Frei bearbeitet nach Balbi von Cannabich, Littrow, Sommer, Wimmer und Zeune. Néhány abroszszal. 2. köt. 3 rész. Kőszeg, n. 8.

Littrow J. J.: Gedrängter Abriss der Münz-, Maas-, und Gewichtskunde der neueren Zeiten und des Alterthumes stb. Nach *Thionville.* Kőszeg, n. 8.

(*Magda Pál*): Neueste statistisch-geogr. Beschreibung des Königreiches Ungarn, Croatien, Slavonien u. der ung. Militärgränze. 2d. kiad. Lipcse, 8.

11. TÖRVÉNYTUDOMÁNY.

- Beccaria Caesar* : A' bűnök és büntetésekről. (Ford. olaszból Császár Ferencz). Zágráb, 8.
- Bezzerédj László* : Értekezés az oldalágu rokonok' örökösödéséről régiebb törvényeink szerint. Pest, n. 8.
- Geörch Illés* : törvényes tárgyú értekezései. 2d. köt. Pest, n. 8.
- Javallatja a' városi bíróság' elrendelését tárgyzó törvényczikelynek. (Pozsony vmegyéé). Pozsony, fol.
- Somogyi János* : Értekezés a' zálogokról. Pest, 8.

Blaskovics Sándor : Status politico-iuridicus i. Regni Hungariae, habito peculiari respectu iurium regis Hung. atque fisci regii. Pest, n. 8.

Wagner Sándor : Jurisdictio tavernicalis, ex actis et protocolis authenticis adumbrata. Pest, n. 8.

-
- Steegeer János* : Darstellung der Rechte und rechtlichen Gewohnheiten d. kön. freyen Städte in Ungarn. 2 rész. Bécs, 8.
- Zipser C. A.* : Über die Statution in Ungarn, veranlasst durch die gesetzliche Verleihung der weil. fürstl. v. Koháryschen Güter an . . den Hg Ferdinand v. Sachsen Coburg-Gotha. Kassa, n. 8.

12. ORSZÁGTUDOMÁNY 'S ROKONOK.

- Erdély nagyfejedelemség' 1834. majus' 26ára Kolosvár sz. kir. városba hirdetett országgyűlésének jegyzőkönyve. Kolosvár, fol.
- — — — — irománykönyve. Kolosvár, fol.
- Fels. Ferencz . . . által Pozsony sz. kir. városába 1832 eszt. karácson havának 16d. napjára rendeltetett Magyarország' gyűlésének jegyzőkönyve. 6—8. köt. Pozsony, fol.
- — — — — Irásai. 2d. köt. Pozsony, fol.
- Nyitra-Zerdahelyi Lőrincz* : Tisztválasztási terv. Pest, n. 8.
- — — — — Intézkedés, vagy is mit kell tenni magyar hazánkban szegény adózó népünk' fölsegítésére. I. füz. Pest, n. 8.
- Srányi János* : Status-adósságok és status-papírosok, érdekesebb viszonyzatokban és újabb adatok szerint, különös tekintettel az ausztriai finacziára. Pest, n. 8.

Extractus ben. resolutionum normalium in obiectis publico-ecclesiasticis editarum, ad annum 1833 inclusive productus. Ed. tertia novissima. Nagyszombat, 8.

Fodróczy László: Opinio de ferenda nova lege, qualiter personae magistratuales in comitatibus i. regni Hungariae eligendae essent. Varasd, 8.

Regolamento dei Dazii sui vini e liquidi da servire di norma per l' arrondissemento nella fedel. lib. città, porto franco e distretto di Fiume. Fiume, fol.

Erinnerungen an die zum ung. Reichstag bestimmten Deputirten der Königreiche Kroatien und Slavonien. Ein Beitrag zur Würdigung d. pol. Lebens im ung. Staatenvereine, von einem Alt-Kroaten. Aus dem Illyrischen. Lipcse, 8.

Sch.... L. M.: Der Magyarismus in Ungarn in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berichtigung der Vorurtheile, aus denen seine Anmassungen entspringen. Lipcse, 8.

13. HADI TUDOMÁNYOK. LOVAGMESTERSÉG.

Lehren über die besonderen Pflichten des christlichen Kriegstandes. N. Szeben, n. 8.

Meyer J. J.: Theoretischer Leitfaden der Reitkunst. Kőszeg, 8.

Pannasch A.: Unterricht für junge Militärs in der Terrainlehre und Terrainbenützung, Felddienst, Feldfortification. Képekk. Kőszeg, n. 8.

14. TERMÉSZETTUDOMÁNYOK.

A' Halley nevü szép üstökösrül, melynek feltünését 1835ben ismét várhatjuk. Magyar. *Staut József*. 3 rajzol. Kassa, 12.

Physika. L. 1. *Enc. munk.* Közhasz. ism. iskolája, 3d. füz.

Schelling F. V. J.: A' Faraday' legújabb fölfedezéséről. Magyarázta gróf V(ay) K(ároly). S.Patak, 8.

Természet-historia. L. 1. *Encycl. munk.* Közhasznu ismeretek' iskolája, 1d. füz.

Wagner Dániel: Die Heilquellen von Sliatsch in Ungarn, in physikalisch-chemischer Beziehung untersucht. Pest, n. 8.

15. ORVOSTUDOMÁNY.

Floyer János: A' hideg víz' derék munkálatairól. Pest, 8.

Legújabb fölfödözés, mint lehessen némelly csekély gyógyszer' használata 's kellő magatartás mellett, csupán az édes kútvíz által 'az önfertőztetés' következeit, az akarat ellen való éjjeli magömléseket, és a' fejr folyást legalaposab-

ban megorvosolni stb. A' 6d. kiadat után magyarosítá egy emberbarát. Pest, 8.

Voigt György: A' tanácsadó orvos. Oktatás az egészség' megtartására, a' betegségek' meggyógyítására egyszerű házi szerek által. Német szerint *Padavértei*. Lipcse, 12.

Bene Ferencz, id.: Elementa medicinae practicae, e praelectionibus illius publicis edita, per Fr. Bene iun. 3—5d. kötet. Pest, n. 8.

Katona Mihály: Bemerkenswerthe ärztliche Nachricht über die in Wien zu errichtende Anstalt für die stärkenden, aromatischen, kampferhaltigen, weingeistigen, ätherisch öhligten, harzigten, schwefligten, dann für die erweichenden schmerzstillenden Dampfbäder, sammt der Anweisung zum Gebrauche derselben. Bécs, 8.

Pejetics Konstantin: Rukovoditele (az elvesztett egészség' visszanyerésére vezető kalaúz, *serbus* nyelven). Buda, 8.

Academiai értekezések.

a) *Orvosiak.*

Baronyai József: Általános elvei a' köznépi orvostudománynak. Pest, 8.

Bartha Károly: Rövid értekezés a' természet-világ' folyásáról. Buda, 8.

Húnyor Imre: A' húnyorról. Pest, 8.

Isánovics András: A' magnesről. Pest, 8.

Munkácsy Miklós: Orvosi értekezés a' kórházak' elrendeléséről. Buda, 8.

Soltész János: Orv. értekezet a' hideg vizről. Buda, n. 8.

Víz István: Orv. ért. a' víziszonyról. Pest, 8.

b) *Gyógyszerek.*

Csillagh Károly: Rövid értekezés a' tiszta tömény kénsavról, és a' víznélküli langról. Pest, 8.

Ellmayer Antal: Gyógyszeres értekezés a' nehézany zöldletről, és a' villósavas szikagról. Pest, 8.

Kiss Béla: Gyógysz. ért. az eczét-égénnyről, és a' levált kénről. Pest, 8.

Scheidenberg Antal: Gyógysz. ért. a' jegesített fojtósavas ezüstagról, és a' hamany-vasany kékletéről. Pest, 8.

Simonides Antal: Gyógysz. ért. a' tiszta kénsavas keseragról, és a' langról. Pest, 8.

Sinay Dániel: Gyógysz. ért. az arany-szikanyzöldletről, és a' ketted kénsavas hamanyról. Pest, 8.

Sztupa György: Rövid értekezések a' mészanyzöldletről, és a' kénsavas horgagról. Pest, 8.

Wolf Gábor: Gyógyszeres ért. az eczetsavas ezüstagról és a' kéngyulatsavas hugyagról. Pest, n. 8.

c) *Orvosiak deák nyelven.*

Auerbach József: De investigandis hominum morbis. Pest, n. 8.

Bakos Mihály: Amenorrhoea. Buda, n. 8.

Ballus Károly Lajos: Diss. sistens diagnosim morborum systematis uropoëti. Pest, 8.

Bauer J.: De febris puerperali. Pest, 8.

Blauhorn Ign. Lajos: Disquisitiones nonnullae pharmacologico-medicae circa opium. Buda, 8.

Fleischer Gábor: De ischiade nervosa Cotunnii. Pest, 8.

Fodor László: De gvajaco. Pest, n. 8.

Gersics István: De catalepsi. Buda, 8.

Grünhut Jakab: De hydrothorace. Pest, n. 8.

Heinisch Antal: De asthmate acuto periodico Millari. Pest, n. 8.

Horeczky Ferencz: De creosoto. Pest, 8.

Ináncsich Gyéza: Musica medice considerata. Pest, n. 8.

Jezsó István: De psora. Pest, n. 8.

Klimkó János: Dissertatio sistens semiologiam aegroti infantis. Pest, n. 8.

Miskovics Miklós: De conio maculato. Buda, 8.

Oettinger József: De plica polonica. Pest, 8.

Opra József: De myrmeciasi. Pest, 8.

Pap Ferencz: De paludibus, et morbis ab exhalationibus earum provocatis. Pest, n. 8.

Paulini János: De autocratia naturae in conservanda et restituenda sanitate. Pest, n. 8.

Pekarik András: Examen medicamentorum. Buda, n. 4.

Povolni József: De secali cornuto. Buda, 8.

Reichard J., De diabete mellito. Pest, n. 8.

Robitsek Mórícx: De ophthalmia neonatorum. Pest, n. 8.

Santner Ferencz: Semiologia oculi humani. Pest, 8.

Scháf Max: De febris puerperali. Pest, 8.

Schmidt Fridrik: De rheumatismo. Pest, n. 8.

Schulhof J.: De camphora. Pest, 8.

Schwarcz J. Ödön: Tentamen physiologiae globulorum sanguinis. Pest, n. 8.

- Schwarzl József*: Nosocomium civium pestinens. ad S. Rochum. Pest, n. 8.
Somp János: De sanguisugis. Buda, 8.
Steiner Antal: De pneumonorrhagia. Pest, 8.
Steiner Sándor István: De haematemesi. Pest, n. 8.
Szabó József: Vindiciae hominis nascentis. Bécs, n. 8.
Sztrassik János: De angina membranacea. Pest, 8.
Zanko József: De plica polonica. Pest, n. 8.

16. GAZDASÁGTUDOMÁNY.

- A' selyembogarakkal való bánás' módjának rövid előadása. 8.
 (az év nincs kitéve).
 A' szecskáról. Pest, 8.
 A' tapasztalt boros gazda, vagy is a' bor' vegyítésének és javításának mestersége. Kassa, 8.
 Az őszi vetésről 1834ben. A' földművelőknek ajánlja egy gazdatiszt. Esztergom, 8.
Csorba András: Vezér a' természetesen művelt mezei gazdálkodásra egy toldalékkal a' gazdasági tisztek' neveléséről 's formálásáról, táblákkal. Pest, n. 8.
 Folyvást tartó mezei és kerti kalendárium. Kiadá egy mezei gazda. 2d. kiadás, Kassa. 8.
Haller István: Az ugaros szőlőművelés minden eddigi szőlőművelés' módjához alkalmazva. Kolosvár, 8.
Hoffmann Emanuel: Oktatás a' selyemtenyésztésben. A' magyarországi földművelők' számára. Néhány bővítéssel magyarázta I. A. M. A. Egy kőmetsz. Pest, 8.
Leibitzer János: A' marhatartás. Pest, 8.
 — — Lótenyésztés. Pest, 8.
Löhner: Juhtartásra és gyapjuösmerésre vezérlő útmutatás. Ford. *Staut József*. (egy kőmetsz.). Kassa, n. 12.
 Negyven köz hasznu, egy praktikus gazda' sok évi tapasztalása által bebizonyított utasítás. fol.
Pecht J. A.: A' tapasztalt konyhakertész. Kassa, 8.

- Dercsényi János*: Bericht an die k. k. Landwirthschafts - Gesellschaft in Wien, über eine 1832/3 durch Italien, Frankreich, Spanien, England, Belgien und Deutschland unternommene Reise. 1 táblával. Bécs, n. 8.
Hubeny József: Die Waldanlagen von Mezőhegyes. Als ein merkwürdiger Beitrag zur neuen Waldbaulehre aus dem „Allgemeinen Forst und Jagdjournal“ besonders abgedruckt. Prága, 8.

Leinböck János György: Die Forstwirthschaft mit Beziehung auf den Bergbau. Zunächst für Berg-, Cameral- und Forstbeamte im Königreich Ungarn, so wie für jeden Forstwirth und Privat-Waldbesitzer. Nach den neuesten Erfahrungen und auf Natur gestützte Prinzipien bearbeitet. Könnyomatokal. 3. kötet. Lipcse, n. 8.

17. BÁNYÁSZAT.

Schitzkó József: Beiträge zur Bergbaukunde, insbesondere zur Bergmaschinenlehre. 2d. füzet 9 rézzel. Bécs, 8.

18. MŰVÉSZET.

Bartay András: Magyar Apollo. Kótákkal. Pest, n. 8.

— — Eredeti népdalok. Egy magány ének klavír kísérettel. 2 füz. Pest, háránt 8.

Rosenthal Mark: Nemzeti nóták. Készítette és pianofortéra alkalmaztatá R. M. 2 füz. Pest, háránt 8.

19. HITTUDOMÁNY. EGYHÁZI OKTATÁS, BESZÉDEK; AJTATOSÁGI KÖNYVEK.

Ajtatos elmélkedése és imádsága a' kereszténynek Jézus Krisztusnak keserves kinszenvedéséről és haláláról a' bőjti szent napokban. Kalvária hegyére való úton. Győr, 8.

A' két atyafi szent szűznek, Gertrudis és Melchtildis imádságos könyve. Új kiadás. Győr, 12.

A' keresztényen vallás' tanítására való útmutatás. I. és II. darab. Új kiadás. Debreczen, 8.

Albach J. Szaniszló: Szent hangok. Imádságok kathol. keresztények' számára. Ford. G(egő) N(icephor). Kassa, 12.

Az egész keresztény hittudomány katechetai tanításokban... A' VII. kiadás után németből híven ford. 2d. kiad. 5 kötet. Pest, 8.

Az igazság és szeretet' felelete azon czimű munkáskára: Az evangeliumi keresztény tolerancia. 8.

Budai András ifj.: Halotti imádság... Fekete Sámuel kopersója felett, és **Szász Ferencz:** Jó keresztényen' halála; halotti beszéd. Kolosvár, 8.

Egyed Antal: Kis énekes könyv. Székesfejérvár, 8.

Énekes könyv. Új kiadás. Debreczen, 8.

Farkas Imre: Szent István első m. király' érdemei. (Bécsben tartott beszéd). Bécs, 8.

Földvári József: predikációi. Debreczen, 8.

Gegő Nicephor: Egyházi beszédek. Pest, n. 8.

- Guzmics Izidor:** Egyházi Tár, 4d. füzet. Pest, 8.
- Gyakorlás** (imáds. könyv). Ismételt kiadás. Komárom, 12.
- Halottas könyv.** Debreczen, 8.
- Jekelfalussy Vincze:** Egyházi beszéd t. n. Hont vmegyének... kebelében dühöngő mirígyhalál' megszüntének emlékére. Esztergam, n. 4.
- Józsa János és Jakab Antal:** Halotti beszédek Bethleni Daniel felett. Debreczen, 4.
- Keresztyén catechismus.** Debreczen, 8.
- Kis János:** Lelki áldozatok imádságokban és énekekben Pest, 12.
- Lelki kincs.** Új kiad. Komárom, 18.
- Lelki zöld koszoru stb. képekkel.** Új kiad. Győr, 8.
- Osvald Ferencz:** Egyházi folyóírás, 4d. füzet. Pest, n. 8.
- Pausz Amand:** Kis-Czeli szarándok. Ujra kiadta *Vekerle Godfríd.* Győr, 8.
- Peremartoni Nagy Zsigmond:** A' temető, élet' iskolája. Egyházi elmélkedés. Veszprém, 4.
- Rácz József:** Beszéd, melyet kisasszony' havának 20d. 1816 tartott, a' midőn pásztori székébe... iktattatnék. Szeged, 8.
- Rozsnyói egyházi töredékek.** I—IV füzet. Rozsnyó, 8.
- Salamon József:** Erdélyi prédikátori tár. II. 's III. d. füz. Kolosvár, 8. Bod Péter' képevel.
- Szalay Imre:** Magyar egyházi beszédek' gyűjteménye Vd. köt. 2d. kiadás. Pest, n. 8.
- — Vld. köt. Pest, n. 8.
- Szász Ferencz:** I. *Budai.*
- Szentírás,** vagyis az új szövetségnek szent könyvei. Magyarul Káldi György után a' közönséges diák fordításból az eredeti görög betűre figyelmezve, jegyzetekkel. I. köt. a' 4 evang. és az apostolok' cselekedetei. Négyesi b. *Szepessy Ignác* pécsi püspöknek felügyelése alatt. Pozsony, n. 8.
- Szikszai György:** Keresztyén tanítások és imádságok. Debreczen, 8.
- Szoboszlai Pap István:** Predikátió ... I. Ferencz' születése' napján. Debreczen, 4.
- — Predikátió főbíró Rakevskzi úr' hitvese felett. Debreczen, 4.
- — Halotti beszéd özvegy Bélyei Péterné felett. Debreczen, 4.
- — Keresztyén elmélkedés... I. Ferencz' szül. napján stb. Debreczen, 4.

Thezárovich Gábor: A' megéledett Melkisedek, sálemi király, és a' felséges isten' papja, urnapi predikátiókban. 1ld. dar. N. Várad, 8.

Zöld koszoru. Új kiad. Komárom, 8.

Zuzó Henrik: A' szenvedésről. (Németből). N. Várad, 8.

Observationes catholicae super recitationibus ad tertium seculare aug. conf. festum digne celebrandum praeparantibus, auctore hungaro editis. Imprimis de religionis perfectibilitate. Rozsnyó, 8.

Quotidiana pietatis exercitia, precibus et hymnis comprehensa. In usum studiosae juventutis curae ordinis S. Benedicti clementer concreditae. Új bővebb kiad. Győr, 12.

Roskovány Ágoston: De primatu romani pontificis ejusque iuribus. Ágosta, 8.

Baumgartel. Új kiad. Komárom, 24.

Christkath. Messbüchel. Új kiad. képekkel. Komárom, 24.

Der goldene Himmelschlüssel. Új kiad. Komárom, 8.

Kleines Baumgärtl, oder tägliches Handbüchlein stb. Új kiad. Győr, 12.

Kurzer Bericht von denen jährlichen Andachten und grossen Ablässen auf dem in der k. f. Bergstadt Schemnitz herrlichen heiligen Kalvary-Berg stb. von einem Priester der Gesellschaft Jesu. Selmech, 8.

Mentberger Vilmos: Predigt über Luc. 23, 32. Gehalten in der Festung Esseg am Charfreytag 1834. Eszék, 4.

Kollár János: Egyházi beszéd, *tót* nyelven. Buda, 4.

Funták Kuzmán Ferencz: Kijucs nebeski (mennyei kulcs, azaz: isten előtt kedves imádságok és énekek stb. *horvát* nyelven.) Arad, 8.

Raffay Károly: Áldozati káté *serbus* nyelven. (3d. kiad.) Buda, n. 8.

Vidakovics M.: Jeruzsálemi út *serbus* nyelven. Buda, 8.

Kempis János IV könyve Krisztus' követéséről. *Slavoniai* nyelven. Buda, 8.

Vinac (*slavoniai* imádságos könyv). Buda, n. 12.

Bale Toszefasz. *Zsidó* nyelven. Buda, 8.

20. IDŐSZAKI LITERATURA.

Aurora, többektől, L. *Szépliteratura*.

Bajza: Aurora. L. *Szépliteratura*.

Felső-Magyarországi Minerva, 2—4d. köt. Kassa, 8.

Fillértár, mindennemű közhasznú ismeretek' terjesztésére. Első folyamat. Könyomatokkal. Pozsony, n. 4.

Garasos Tár. Számos fametszetekkel. XIII. szám. Lipcse, n. 4.

Guzmics Izidor: Egyházi Tár. L. *Hittudomány*.

Helmezy Mihály: Jelenkor, politicai tekintetben. Értesítő toldalékkal. 2 köt. Pest, n. 4.

— — Társalkodó, tudományos, művészeti és mesterségi tekintetben. 2 köt. Pest, n. 4.

Horvát István: Tudományos Gyűjtemény. 12 köt. Rézmetsz. Pest, n. 8.

Koszoru. L. *Szépliteratura*.

Kovácsóczy Mihály: Ne felejts. L. *Szépliteratura*.

Kulcsár Istvánné: Nemzeti újság. 2 köt. Pest, n. 4.

— — Hasznos multságok (toldalékkal a' nemz. újsághoz). 2 köt. Pest, n. 8.

Márton József: Bécsi magyar kurir. 2 köt. Bécs, 4.

— — Sokféle (Toldalék a' kurirhoz). Bécs, 8.

Osvald Ferencz: Egyh. folyóírás. L. *Hittud.*

Parthenon: L. *Széplit.*

Péczeli József: Lant. L. *Széplit.*

Róthkrepf Gábor: Regélő. 2d. év. Képekkel. 2 kötet. Pest, n. 8.

— — Honművész. 2d. év. Képekkel. 2 köt. Pest, n. 8.

Salamon József: Erdélyi predikatori Tár. L. *Hittud.*

Tudománytár. Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Szerkeszteti *Schedel Ferencz*. I—IV. köt. Képekkel. Buda, n. 8.

Ephemerides posonienses politico-statisticae. 2. köt. Pozsony, 4.

Aehrenlese (toldalék a' pozsonyi német újsághoz). 2. köt. Pozsony, 4.

Agramer politische Zeitung. 2 köt. Zágráb, 4.

Benigni: Siebenbürger Bothe. N. Szeben, 4.

Bothe (der) von u. für Ungern. Divat's egyéb képekkel. Kassa, 4.

Handlungszeitung von u. für Ungarn. 2. köt. Buda, 4.

Luna (toldalék a' zágrábi német újsághoz). Zágráb, 8.

Pesther Kundschafts - u. Auctionsblatt. Pest, 4.

Pressburger Zeitung. 2. köt. Pozsony, 4.

Rösler Kristóf: Ofner - Pesther Zeitung. 2 köt. Buda, 4.

— — Gemeinnützige Blätter. 2 köt. Buda, 8.

Spiegel, der, f. Kunst, Eleganz u. Mode. 2 köt. képekkel és „Schmetterling“ toldalékkal. 2 köt. Buda, 8.

Gazetta di Zara. Zára, 4.

Letopise (*serbus* folyóírás). 36—39d. füzet. Buda, 8.

21. VEGYESEK.

A' szabad kir. Győr várm. szegények' intézete 's az avval egyesült árvaház' egy évi (1833/4) bevételeit és kiadásait tárgyzó tudósítás. Győr, 8.

A' szegedi casinói egyesület' rendszabásai. Szeged, 8.

Balla Károly: Nagyvárad magyar játékszini zsebkönyv 1834re. N. Várad, 12.

Beszédek, mellyek m. b. Orczy Lőrincz úr.... kormányzata alatt ns Arad vmegye részéről Aradon 1834... tartott tisztválasztó szék' alkalmával mondattak. Arad, 4.

Cs. L. J. L. Köszöntések, örömrzések, üdvözlések stb. Pozsony, 8.

Gyikó János és Jakab Antal: Egyházi névtár 1835re. Debreczen, 8.

Közhasznu száz esztendőre szóló kalendárium. 4d. jav. és bőv. kiad. Pest, 8.

Legenda: Az ételfelszelés' mestersége. Két kömetszettel. Pest, 12.

Legújabb, leghasználhatóbb pesti magyar-német levelezőkönyv..... egy szókönyvvel. Pest, n. 8.

Magyar játékszini jutalmazott feleletek, a' m. t. társaságnak 1833beli ezen kérdésére: „Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani?“ (Fáy, Kállay és Jakab' feleleteik). Buda, n. 8.

Mészáros M.: Érdeklő, elmés, oktató és mulatságos történetek tára. Pest, 8.

Pekhata Károly: A' Budapesten felállítandó játékszincről. Buda, 12.

Selam, v. a' napkeleti virágnyelv könyvecske. Pest, 8.

Staut József: Közönséges Levelező. Kassa, 8.

Székrenyesy: Democritusi cseppek. 2d. füz. Pest, 16.

Szikra Miklós: Mit nevetsz? Buda, 12.

Thewrewk József (Ponori): Velenczei szappanpör az újmagyarok' számára. Pozsony, 8.

— — Honbarát. Pozsony, n. 8.

Tudósítás az asszonyi egyesület által szű kir. Pest városában alapított jóltevő intézetekről, 1817től 1833ig. Bécs, n. 8.

Dictiones occasione introductionis ill. d. Adalberti Bittó ., . comitatus syrm. officii supr. com. administratoris habitae. Eszék, 4.

Osegovich Imre: Dictio quam .... ad concionem habuit, cum regimen ecclesiae suae (qua eppus segniensis) .. capesseret. Fiume, 4.

Schematismus dicasteriorum et officiales M. Princip. Transilvaniae 1834re. Kolosvár, 8.

Schematismus I. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, c. Schematismo literario pro anno 1834. Buda, n. 8.

Briefsteller (allerneuester, brauchbarster pesther ungarisch-deutscher). Pest, n. 8.

Brunner J. B.: Das Leben eine Pilgrimschaft. Buda, 8.

Gaal György: Deutscher Musterbriefsteller. Kőszeg, n. 8.

Székrenyész A.: Die Kunst zu gefallen. Pest, 16.

Viaskody Károly: Manches. Buda, 8.

Nevezetességek *serbus* nyelven. Buda, 8.

Serbus bibliotheca. Buda, 8.

Stemmatovics Pál: *Serbus* ifju. *Serbus* nyelven. Buda, 8.

Karkaleky Zakariás: Oláh bibliotheca. 1—6. köt. 2d. kiadás. Buda, n. 4.

1. Mely osztályban mennyi munka jelent meg e' vagy ama' nyelven, mutatja e' táblácska:

O s z t á l y .	Magyar.	Deák.	Német.	Francia	Olasz.	Serbus.	Slavoniai	Tót.	Horvát.	Oláh.	Zsidó.	Öszve- sen.
1. Encyclopaediai munkák. . . .	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2
2. Literaturatudomány és tudom. critica	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
3. Nyelvtud., nyelvtanítás	14	2	5	1	.	1	.	.	.	.	.	25
4. Classica literatura	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1
5. Szépliteratura	35	.	6	.	2	1	.	1	.	.	.	45
6. Philosophia, psychologia	1	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	3
7. Nevelés, Ifjúságnak szánt írások.	6	1	1	.	.	.	.	.	1	.	.	9
8. Mathematicai tudományok. . . .	4	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	5
9. Történet-, életírás. Régiségek.	8	2	3	.	.	1	.	.	.	2	.	16
10. Föld- és helyírás. Utazások. Statistica. . . .	6	.	10	.	.	.	.	.	.	.	.	16
11. Törvénytudomány	5	2	2	.	1	.	.	.	.	.	.	9
12. Országstudomány és rokonok . . .	7	2	2	.	1	.	.	.	.	.	.	12
13. Hadtudom. Lovagmesterség. . .	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	3
14. Természettudom.	4	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	5
15. Orvostudomány.	18	36	1	.	.	1	.	.	.	.	.	56
16. Gazdaságtudom.	13	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	16
17. Bányászat . . .	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	1
18. Művészet . . .	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3
19. Hittudomány, egyházi oktatás, beszédek, ajtatóssági könyvek. . .	36	3	6	.	.	2	2	1	1	.	1	52
20. Időszaki literatura.	22	1	11	.	1	1	.	.	.	.	.	36
21. Vegyesek. . . .	19	4	5	.	.	3	.	.	.	1	.	32
Öszvesen :	205	53	62	1	4	19	2	2	3	3	1	346

Látszik ezekből, hogy a' mult évben a' beszterczei, egri, enyedi, eperjesi, gyulafejvári, károlyvárosi, miskolczi, nagykárolyi, soproni, szakolczai, szigeti, temesvári, váci, vásárhelyi és zalaegerszegi sajtók vagy pihentek, vagy csak holmi, localis és itt tekintetbe nem jöhető typographiai dolgokkal foglalatoskodtak.

Külföldi íróknak, külföldön kijött, 's egészen vagy részint Magyarországot illető némelly könyvei:

Bronikowsky Sándor: Die Magyaren. Zweite Abtheil. Balthasar und Anna. 3 köt. Lipse, 8.

Gersdorf Vilhelmina: Emrich Tüköly, Fürst von Siebenbürgen. Ein historisch - romantisches Gemälde. 2. köt. Celle, n. 12.

Historisch - statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie. Aus den Papieren eines österreichischen Staatsbeamten. Egy ethnographiai abroszszal. Lipse, n. 8. (Itt Magyarország mint austriai nem conscribált tartomány fordul elő).

Macher Mátyás: Die den Gränzen der Steiermark nahen Heilwässer in Ungarn, Kroatien und Illyrien. Grécz, 8.

Rössler Károly: Zoltan der Kühne, Herzog von Ungern, oder Tyrannei und Heldengrösse in der Schlacht an der Donau im Jahre 907. Címképpel. Lipse, 8.

VEGYES KÖZLÉSEK.

STATISTICAI UJSÁGOK.

— LANDER' UJABB UTAZÁSA A' NIGEREN. Egyike Lander' társainak jelen utazásaiban Mac Gregor Laird, ki nem régiben jött vissza Afrikából, Londonban a' geographiai társaságnak 1834. februar' 10kei ülésében az expeditionnak eddigi lépéseiről értekezett. Tudva van, hogy a' küldet három hajóból áll, melyet Liverpoolban némelly kereskedők' egyesülete hozott létre, 's Landerre bízott azon végből, hogy Afrika' belsejében a' Niger' 's ennek szomszéd folyóin kereskedést nyisson. Ő october' 19kén 1832. érkezett a' benini öbölbe, hol a' Nun folyó' kiömlésénél a' hajók' egyike kikötván, azon portékák' egy részét, melyek a' tartomány' belsejébe rendeltettek, a' két gőzhajóra, a' 150 tonnás Quorrah-ra, 's Alburkah nevű 57 tonnás vashajóra rakták által. A' nevezett hajók october' 27kén fölfelé indultak a' Nigeren, noha a' tengermellék' kapitánya által, kit itt a' rabszolgakereskedők Boy' királyának neveznek, némileg gátoltattak. Az első 40 (angol) mérföld hosszanta úgy találák, hogy a' partok csupa sár és mocsárból állnak; tovább mindinkább keményebbek lőnek; a' dagály mintegy 50 mérföldnyire emelkedék olly sebeséggel, hogy minden órában négy csomóval nőne. Eboét november' 7kén érék el a' nélkül, hogy embereik közül valaki meghalt volna, noha az egészségtelen éghajlaton kívül többször a' parti lakókkal is kelle víniok, miokért kénytelenek valának, példamutatóul egy falút elpusztítani. Mind e' mellett is Eboeban a' legbarátságosb módon fogadtának! mert a' társasági rendszer az egész folyó' hosszában a' rabszolgakereskedés által annyira feloldatott, hogy az egész főhatalmasságok, minők a' nagyobb városok 's köztük Eboe is, Atta és Funda, csupa erőszakos lefoglalásokból állnak; az erősb a' gyengébbet lenyomja, és senki sem gondoskodik szomszédja' védelméről. Azért az elpusztított falut soha egy belföldi sem veté szemökre, ámbár a' történetet bizonyosan sokan tudták. Elboeban két napig maradtak, hol ajándékokat adtak és kaptak, 's egyszersmind ételmet vettek magokhoz. November' 9kén utazásokat folyta-

ták a' folyónak azon részén, melyet Lander eleinte tengernek gondolt, 's mellyből három ág foly ki, azonban ez csak a' meder' nagyobbodásából ered, melly itt egy sziget által két ágra osztatik. A' folyó itt mintegy 9000 láb széles, és általában 42 láb mély. Két nappal később az emberek igen el kezdtek halni, 's december' 5kén a' Quorrah-n 14, Alburkah-n 3 halott volt már; e' különbséget abból magyarázák, hogy az utóbbi hajó vasból volt, 's így a' víz' hüvét minden részében könnyebben befogadta. Az expeditio ekkor Attánál volt egy nem megvetendő, regényes fekvésű városnál, melly a' bal parton dombosan áll, és mintegy 15,000 lélekkel bír; Eboe' népessége nem több mint 6000. Az expeditio most a' Kong-hegység közepett volt, melly mind a' két parton 2000—2500 lábra emelkedik; a' táj egészséges, mi a' csupa mocsárokat látott legénységnek nagy vigasztalására szolgált. A' hegység' magasabb tetői meredeken nyúlnak fel, 's igen vékony, de lapos csúcsban végződnek; az alacsonyabb tetőknek is lapos csúcsaik voltak többnyire, de néhány közülök kúpformában végződött. Két, csaknem párhuzamosan elvonuló, sorba látszanak elosztra lenni, mellyek a' folyót éjszaknyugotra keresztül szegvén, éjszakkélet felé egy hegylánczot (Ausläufer) képeznek, 's ez a' Niger' és Tjadda' összefolyásától kezdve a' tartományon végig nyúlván Tjadda' medrét Endumiától elválasztja. Atta' királya nem fogadta őket olly nyájasan mint az eboci, 's minden próbálatok, vele elefántcsontkereskedésbe ereszkedni, hasztalanok maradának, lehet, hogy vagy nem volt elefántcsontja, noha nagy mennyiségével kérkedék; vagy gyanú és roszakarát által rettenteté el magát, vagy talán mind a' kettő által. Magaviseletében durva és elbizott; papjai pedig azon hely felett, hol hajóink álltak, *Fetisch*t csináltak, azaz: emberi áldozatot, mellynek tagjait a' hajóba hajgálák, hogy azok a' hajók' tovább haladását gátolnák. Megunván e' kedvetlenségeket, elhagyá a' helyet Lander, a' beföldiek pedig álmélkodtak, hogy a' 'Fetisch' a' hajók' haladását nem gátolta. A' legközelebbi hely Bocqua volt, melyet Lander előbbi utazásakor a' bal parton hagyott, de azóta ott elpusztítatván, most a' jobb parton ismét felépítetett. A' régi városban divatozott 'vizi vásár' ide is elszívárgott, 's itt valamely különös körülményt vettek észre, mellynek hihetőleg a' szükség adott lételt, 's melly bizonyága annak, melly közel állnak egymáshoz a' míveltség' és vadság' végpontjai. Ezen vásár valamely szabad kikötő forma volt, mellyben ellenséges királyok' emberei szabadon kereskedtek. Egga, Cuttun, Cu-

rosi's egyéb felfelé eső városok itt bántatlanul cserélék ki egymással portékáikat Atta', Eboe' 's több alsó vidéki városok' lakóival. A' kereskedési fő czikkelyek köpönyeg, ló, kecske, ris és juhok voltak. Jó írósvaj felülről jön, de általában sótalanúl, minthogy a' folyónak e' részén épen nem találhatik só, 's valamely keserű hamuzsír neművel pótoltatik. Atta felett a' folyón csak nagy nehezen lehet haladni, minthogy annak medre a' mellette elnyúló heglánczczal versent emelkedik; főlebb a' víz' folyása alkalmasint ismét hozzá képest víz-irányos egész Bussaig, hol Lander' észrevétele szerint ismét új folyamseb (Stromschnelle) kezdődik. A' Quorrah többször homoktorlatokra akadt, 's egyszer hat hónapig feneklett. Aburkah ellenben, melly csak három lábnyiig merült a' vízbe, egész a' Tjad' torkolatjáig haladott, 's még tovább is mehetett volna; de ez a' jövő évre hagyatott. Azonban a' halál mind a' két hajón mind gyakrabban kezdte lenni, láz, hasmenés, stb gyötré mindnyájokat, a' negereket kivéve, kiket Siera Leone-ból hoztak 's egészségesek és hívek maradtak. Nemzetiségükre nézve kroomok voltak, 's mind azon jó tulajdonokkal bírtak, mellyek az Arany Tenger mellékei őket olly híresekké tévék.

1833. februárban Quorrah gőzhajónak orvosa meghalt; Laird pedig, ki a' még Atta felett álló 's Lander' visszatértét váró hajón unatkozott, elhatározá magában, hogy Fundába, egy a' Tjadda' partján fekvő nem csekély városba megy. Meggyőződván a' negerek' ellenséges indulatjáról a' fejérek iránt, utra csak egy angol hajóslegény' 's több negerek' társaságában indult, nem kevés portékát vivén magával. Tjaddát ő szólesznek találta mint a' Nigert, de nem olly mélynek (sehol 9 lábnál mélyebbnek). A' víz öt fokkal hidegebb, mi annak valamely hegyvidékről jöttét látszék bizonyítani, noha a' bel-földiek azt állíták, hogy e' folyó egyenesen Tjad tengerből jön, 's hogy ők Lairdet vizen 15 nap alatt Kurne-ig elviszik; de ez igen kétséges. Minthogy 30 ango' mérföldnyire víz ellen fölfelé Laird Djammahar városára bukkant, ugy szinte Funda' kikötőjére, de száraz időjárás lévén, egy a' Tjaddába ömlő 's Fundába vezető folyó hajókázhatatlan volt. Funda a' folyótól éjszagnak fekszik mintegy 25 mérföldre. Djammahar szép kis város, kellemesen egy dombon fekszik, 's a' Ravine, melly a' város és a' szárazföld között nyúlik el, mesterséges, igen jól épült, mintegy 50 láb magas töltés által, oldalaslag eltérő karókkal, van keresztül vágva 's az országuton átvezet. Ezen töltés, a' város' 20 láb magas sánczai, 30 lábnyi mély sáncz-

árka, mely csaknem szabályozott mór bástyafalakat képez, nyilván mutatták, hogy e' várost nem régiben is sokkal miveltebb nép lakta, mint mostan. Funda nagy terjedelmű város, mintegy akkora mint Liverpool, lakosai' száma 70,000-re megy. Laird ott két hónapig maradt, de csaknem egyre betegeskedék, mi sikeres kereskedést úzhatnie gátolá. Funda' királya durva egy vadoncz, nem vérszomjas, de zsarnok és buja. Se-railja 1500 asszonyból áll, 's palotája egy tömeg kunyhóból, mellyek valamelly palánkozat által vannak bekerítve. Egyikét ezen kunyhóknak Laird elfoglalhatta, de a' belföldiekkel semmi közlekedésbe nem ereszkedhetett, 's minden elszántságát össze kellett szednie e' kellemetlen helyzet' eltűrésére, mert visszatérésre engedelmet neki adni nem akartak, noha egyébként nem rosszúl bántak vele.' Végre csakugyan gondolt módot szabadulására. Valahányszor visszatérni kívánt t. i., mindig az volt a' felelet, hogy az istenektől kérnek ez ügyben tanácsot, de még eddig kedvező választ azok nem adtak. Laird tehát maga akart isteni végzést nekik küldeni, 's valamelly rakétát eresztvén fül, utána görög tüzet gyújtott, mint égből küldött jóvá hagyást magyarázván meg e' tüneményt. E' szerencsés csel' következménye az lön, hogy nemcsak maga szabadon bocsátatott, hanem az által minden későbbi látogatóknak is utat mutatott, miképen lehet a' fenhéjazó király ellen fenyegetéssel élni, 's szabadságát kieszközleni. Funda' lakosai részint mohammedanusok, részint pogányok, de egyik felekezett sem vakbuzgó, a' mi rájuk nézve szerencse; de nem az, hogy ez által a' fellatah-k' hatalma éjszak felé mindinkább növekedik; a' király mind a' két vallást váltogatva gyakorolja. Azalatt míg Laird Fundában volt, a' fellatah-k a' nyugoti Niger - partokat megtámadák 's noha seregük' száma 1000nél alig volt több, még is senki velük megmérkőzni nem bátorzkodott. Ők tehát a' tartományt körül belül kipusztították, 's többek közt Atta-Kudnát, egy jó nagy várost, mellynek akkor a' gőzhajók közelében álltak, 's melly festőgyárral díszeskedett, csaknem egészen elpusztították. A' festés így történt. Valamelly mesterségesen alkotott agyagdombba több mint 8 láb mély és 4 láb széles vermek ásattak. Ezeket két lábnnyira megtölték indigoval; egy-egy darab 3 hüvelknyi vastag, de durva és szemetes volt; ezután feltölték vízzel és hamuval, 's így forrni hagyák. Miután a' forrás megtörtént, az indigót valamelly deszkával a' verem' egyik oldalán felhalmozván a' festendő szövetek a' kék vízbe mártattak, 's megszáritattak, azután njra bemártattak 's ez mind addig, míg a' szövet a'

kívánt színt megkapta; ekkor megleget által kifényesítettek. A' festék jó volt, minthogy sok indigót pazéroltak reá, de nem tartós, ugy, hogy a' kéz töle beszennyeztetett. A' fellahtak mind ezeket elpusztíták, mert egyedüli czéljuk préda, rabok és pusztítás voltak. Funda' lakói jó pamut-szővők, ők a' manchester-calicot mint nagyon vékonyat gáncsolák, de annak kiáltó színeit felette csodálták. Hasonlóan a' kovácsok, készítenek réz pipákat, mellyek olly hosszúak, hogy lovaglás közben a' pipát lábok' fejére tehetik; készítenek és varrnak bőrt, 's igen jó sert főznek. A' páralogtatást nem ismerik, 's még a' rumot eddigelé nem szeretik. Lovaik kicsinyek, de gyorsfutók, 's magok a' Jakosok jó lovaglók. Innepies alkalmakkor egész tömeg ruhába burkolják magokat, ugy hogy alig mozoghatnak; ez azonban csak ritkán történik. Szarvas marháik kicsinyek, kecskéik és juhaik közép természetűek, a' baromfi mód nélkül apró. A' folyó igen bővelkedik halakkal; egyike ezen halaknak egészen a' szemlinghez hasonlít, csak hogy húsa fejér, általában mintegy 9 fontot nyom. Kétnemű krokodilt láthatni itt; az egyiknek gömbölyű orra van, 's ez a' torkolat' mocsáraitban tartózkodik 's az embert is megtámadja; a' másik a' folyó' felső részeiben lakik, hosszú orru 's csak akkor veszedelmes, midőn ingereltetik. A' belföldiek őket azon mód fogdossák, mint az egyiptomiak, t. i. a' rájuk rohanó krokodilnak tátott szájába rövid, vastag, mind a' két végén meghegyezett karót döfven. Husát megeszik. A' Jakosok' egy része halász, 's száraz időben a' viz' közepén levő homoktorlatokra gömbölyű kunyhókat építenek magoknak, hogy így mesterségüket még könnyebben űzhessék. De hihetőleg rabszolgakereskedést is űznek gyakran, melly, szerencsétlenségre, mind víznek fel mind alá felé igen kedvező. Laird ebben látja annak alapját, hogy a' Jakosokkal kereskedést nem kezdhetni, 's azt hiszi, hogy e' mellett minden egyéb kereskedésnek el kell enyésznie. Rabhajók az egyezés szerint Spanyolország' egyetértése nélkül meg nem ítéltethetnek; 's azért ezek élettel, katonasággal 's mindennel ellátva tartózkodás nélkül czirkálnak ide 's tova a' vizen a' nélkül, hogy az angol hajókat tekintetbe vennék, mellyek kénytelek élelem végett Ferna a do Poba vagy más tenger mellébe kiszállni. A' rabok ilyenkor szaporán bepakoltatnak, 's 4—5 hajó egyszerre indul el, de azonnal ismét elszélednek, 's közönségesen szerencsésen elosonnak. Az alatt míg Laird Benin' tenger mellékén tartózkodott, mintegy 46 illy nemű hajó volt ott, 's Bonny' kikötőjében még 11 új hajó. Visszatérvén Fundából ugy találta

Laird, hogy Lander már visszaevezett, hogy azon briggről, melly a' Nun' torkolatjánál horgonyozott, új legénységet és élelmet vigyen. Laird azonban látván, hogy a' Quorrah' népességéből csak ő 's még két angol hajóslegény maradt meg, 's ők is betegen, elvégezé magában, hogy egészen visszatérjen. Útközben Landerrel találkozott, ki már ismét fölfelé evezett és egész Bussa-ig menni szándékozott. Kikötött Eboenál, hol tehetetlen állapotja ellenére is épen olly szívesen fogadtatott, mint előbb. Innét Ferna a Poba evezett, hol egészsége ismét helyre állt. Panaszkodik ezen gyarmat' sikertelensége felett, mind a' kereskedési érdekekre nézve, mind azon végből, hogy a' rabszolgakereskedést megsemmisítenie nem lehet. Ferna a do Poban egy utat készítettek egészen a' hegység' végső csúcsáig, melly 11,000 láb magos, úgy hogy onnét mindennemű éghajlatba mehetni. Elhagyta Laird Afrikát octoberben 1833.

Későbbi tudósítások Lander' utjáról egész m. é. januar' 5ig terjednek, melly időben Lander Curlew hadihajón 's Cape Coast felé volt úton, hol különféle az ország' belsejében elkelendő portékákat szándékozott bevásárlani. Szándéka volt egyszersmind Nun' torkolatához visszatérni, 's így a' Nigeren harmadszor is felhajózáván azon egész Bussá-ig előhaladni. Allon hadnagygyal a' vas gőzhajón egész Rabbahig, a' falatáhok' egyik nagy várcsáig jutott, 's a' belföldiekkel mintegy 13—14 napi barátságos közlekedése közben sikeres kereskedést űzött. A' folyó' mélysége ott két három szálnyi volt, 's mennyit eszközölni lehetett, sehol nem bukkantak gázlókra (Untiefen) és szirtekre. A' Niger itt felette felséges tekintetet nyújtja. Az említett várost falatáhok és négerék lakják, 's általában nagy kiterjedésű, gazdag és népes. Láttak utazóink tabbah-i utjukban néhány tuariko-kat 's egyéb arabokat is a' sivatag' határszéleiről. Más részről, Tschadda folyóján annak a' Nigerbe ömlő torkolatjától kezdve befelé 150 angol mérföldnyire haladtak, noha a' hajókázás a' folyóban találtató számos szigetektől, igen nehéz. Végre még is élelmi szükségből (mert a' partokon általjában semmi nyoma sem látszott a' lakhatásnak) kénytelenek valának a' Nigerbe visszaevezni. A' folyó' torkolatánál lakók egy szájjal azt vallák, hogy Tschadda folyója az afrikai földközi tóval (Binnensee) Tschaddal, egybeköttetésben volna.

Lander Atta' környékében egy kis folyami szigetet angol portékák' rakhelyéül jelelt ki, 's azt Angolszigetnek nevezé. Atta' királya, ki különös hajlandósággal látszott lenni iránta, neki sok kis, de igen szép lovakat ajándékozott, mellyek szerencsésen átszállítattak Fernao do Po szigetébe. Pasko (Pas-

coe), azon öreg néger, ki Belzoni' tetemeit eltakarítja, 's ki-
nek neve olly gyakran előfordúl Clapperton' naplójában 's
Lander' tudósításaiban, meghalt a' capecoasti útban, hova
Landert el akará kísérni. — Allan hadnagy a' Tschadda' és
Niger' folyóin tett tapasztalatai és mérései által a' tudomá-
nyoknak ismét nagy hasznot tett. Nem sokára várták vissza
az angolok. Lander ekkor még a' legjobb egészségben 's erő-
ben volt, 's hosszú, egész mellig lecsüggő szakállával egy
vaskos arabot mutatott. Az ő, nevezetesen az Afrika' belsejé-
ben üzendő kereskedésre nézve olly kedvező, tudósításai Glas-
gowban számos kereskedőket reábírtak, hogy köz költséggel
újabb expeditiót intézzenek a' Nigerre. Minthogy a' belföl-
diek, nevezetesen az ország' belsejében, sok elefántcsontot és
indigót szolgáltatnak a' kereskedésnek, igen nagy hasznot ígér-
nek magoknak ezen új vállalatból. (Legújabb hírek szerint Lander
Nun' vizén a' belföldiek által meglövetvén febr. 6d. meghalt).

— LEGÚJABB UTAZÓK ÁZSIÁBAN. Dr. Siebold, ki ország' fog-
lyaként több esztendeig tartózkodott Japánban, mivel az ottani
törvények' ellenére mint idegen az országnak egy részét
beutazni merészkedett, szerencsésen visszatért Sz. Péter' Vára-
ba, 's szakadatlanul azon számos materialék' rendezésével és
feldolgozásával foglalatoskodik, mellyeket ezen olly nevezetes
's olly kevésbé ismert országban, Ázsia' legkeletibb és leg-
rejtélyesebb részében gyűjtött.

Egy másik, Kronstadtból (Oroszországból) származó uta-
zó, Honinberger orvos doctor, 20 évet töltött Ázsiában 's azt
különféle irányokban beutazta. Konstantinápolyból Libanon és
Kahira felé ment, ott Ali pascha' szolgálatában egy évet el-
töltvén egész Natoliát bejárta, hol több régiségeket fedezett
föl. Syria' néhány kis fejedelmeinél udvari orvos gyanánt szol-
gált, 's azután Bagdadon, Hella, Bassora, Abukir és Schira-n
keresztül Ispahánba tartott. Ezen utolsó városból Indiába
akart átmenni; de a' perzsa és orosz közt kiütött háború
hátráltatá szándéka' kivitelében, azért Kermaschah-n keresztül
Bagdadba ment vissza, honnan Bassarba tartott, Maskarnál ha-
jóra ülven Hyderabad, Scheipar és Multanon keresztül Lahor-
ba utazandó; itt Rundschit Sing' residentiájában, mint annak
udvari orvosa 5 évet töltött el. Egyezése' ideje lefolyván az
Induson fölfelé kívánt hajózni, hogy a' tengeren keresztül
Hindostanba érjen; de az itt kiütött háborgások ismét visszatérni
kényszeríték. Utazott tehát Kabulba, 's annak kormányzójánál
fél évet töltött. Elment Balkba, onnét Bucharaba 's egy kara-
vással Orenburgba jutott. Onnét legelőször Kazánt akarja meg-

Iátogatni, mielőtt Nowgorodon keresztül Sz. Péter' Várába, szülőföldre, visszatér. Azokat, miket Rundschit Sing és kormánya felől közöl, igen érdekesek. Ezen fejedelem most egész Pundschabot kormányozza. Szolgálatában két franczia, *Allard* és *Court*, és két olasz *Ventura* és *Avitabili*, tartózkodik. Allard és Court már 14 év óta vannak e' tartományban. Ők éppen akkor értek ide, midőn az afganok e' fejedelmet megverték, 's Rundschitnak nem maradt több két dandaránál. A' két europai azonban e' kevés néppel is képes volt a' sokkal számosb ellenséget visszanyomni. Nem sokára szabályos táborot szerkeztettek össze, mellynek segedelmével minden szomszéd tartományokat Rundschit' zsoldosaivá tettek. Allard mint lovas tiszt szolgált Napoleon alatt, 's most fővezére egész Pundschabnak. Köznévvel „fehérszakállúnak“ nevezetik nagy kora végett. Ventura második hadi minister. Mindegyike ezeknek 8000 aranyát hűz évenként fizetésül. Alard fia, egy egyébként gyengélkedő 's közeszű ember, alkirály lett Kaschmirban. Court és Avitabili 6000 aranyat kapnak. Ez utóbbik a' franczia táborban közlegény volt. Igen hihető, hogy Rundschit' halála után tartományait az angolok foglalandják el, kik erre rég várnak. Ő ezt előre látszik látni, 's rajta felette aggódik. Honinberger Kabulban régigörög sírköveket 's egyéb nevezetes régiségeket fedezett föl. Beszél 11 nyelvet: oroszul, moldvával, törökül, újgörögül, angolul, olaszul, francziául, arabul és perzsául, hindostanul és tatárul.

— A' KELETINDIAI ANGOL GYARMATOK' KERESKEDÉSI FONTOSÁGA. Britt-India' különböző részeinek az éghajlatra nézve igen különböző légmérséklete van, t. i. a' forrótól a' mérsékeltig 's csaknem a' fagyövíg megy által, mit nem annyira a' tartomány' nagyságának, mint földé' nagy különféleségének 's a' tengerfelülethez képesti emelkedéseinek tulajdoníthatni. Bengal' éghajlata nem igen egészséges, mert alsóbb vidékei rendkívül nedvesek. De minél inkább közeledünk e' tartomány' éjszakkéleti határaihoz, annál jobban emelkedik földé 's javul levegője. India' természetnyei igen számosak 's becsesek, minők a' kokosdió, hosszú építő szálfa, ris, búza és árpa. Calcutta jelenleg rendesen keményítő' készítésére szolgáltat finom lisztet. Nádcukor igen bőven terem. Selymet és pamutot is nagy mennyiségben kaphatni. A' déli vidékekben legelső rangú kávét találni, valamint dohányt és indigót is, a' legjobbat. Állatországa, másfelől, sajtáságos bélyege által nevezetes. Fájdalom, hogy még néhány tartományai nem eléggé mentek némelly vad állatok' becsapásaitól, mellyek seregesen

járván, nagy pusztításokat visznek véghez. A' legközelebbi négy évben több mint ezer gyermek lett a' farkasok' zsákmánya Agra' környékén. Igaz, hogy szüntelen vadászszák őket, mindazáltal még alig érezhető sikerrel. Ártány és tigris is még elég van. Dámvad- és zergevadászatra karvalyok használtatnak, valamint az onkák is, melyek Hindostanban közönségesen 'Schitah' nevet viselnek. Az angol-keletindiai birodalom, mint tudva van, három kormánykerületre vagy is elnökségre van felosztva, *Bengalia* t. i., *Madras* és *Bombay*. Ezek között legnagyobb Bengalia, melly legujabban két részre osztatott: Calcuttára és felső Bengaliára, 's ennek kormányzója, úgy szólván, parancsol a' többi kettőnek is; 'indiai kormányzó' címet visel, 's noha mindegyik kerületnek saját hadiserege van, még is ő viszi az összes tábornak főkormányát. Összes hadi erejük 194,000 emberből áll. E' tábor három osztályra választott el; ezek: a' királyi gyalogság és lovasság; az europai gyalogság, a' keletindiai társaság' genie- és pattantyú-serege; 's végre a' belföldiekből (Cipayák) szövetkezett gyalogság, pattantyúság és lovasság, ugyan azon társaság' zsoldjában. Az évenkénti költség e' hadiseregre kilencz és fél millio font sterlingre *) megy. Van Hindostannak saját tengeri serege is. Hajóserege kizárólag Bombayhoz tartozik. Áll ez egy fregátából, négy 18ágyús hajóból, hat 10ágyús kisebb hajókból (corvette és brick), két fegyverkezett gőzhajóból 's több szállító hajóból. Angolország e' hajósereget europai hadaiban is sikerrel használta; azonban közönségesen csak vizsgáló utazásokra használja a' távolabb szigetekbe, vagy Indiá' és China' tengereiben, öbleiben és folyóiban. — Az adóból Hindostannak tetemes haszna van. Ott is mint Európában az adókat közvetett és közvetlenekre osztják. Amazok telek-bér, szabadságnak, telekadásokból stb állnak, 's évenként 15½ millio font sterlinget hoznak be; ezek pedig só, dohány, mákony (opium) 's egyebekből állván, mintegy 7,250,000 font sterlinget.

Bengaliában a' kormány csupán sádeladásból évenként 1 millio 800,000 font sterlinget vesz be. A' mákony is fontos kereskedési cikkely. Legjelesb cikkelyek, melyek Indiából Angolországba szállítatnak, a' következők: indigo, pamut, durva selyem, cukor, bors 's több fű- és anyagszerek.

A' Hindostanban készített mákonynak legnagyobb része Chinába vitetik, noha bevételén ezen országba kemény tilalom akadályozza. Az évről évre bevitt mákony' mennyisége olly

---

*) Egy font sterling = tíz pengő forint.

nagy, hogy abból a' tiszta nyereséget harmadfél millio sterlingre tehetni általában. A' chinai törvényhatóságok hasztalan' ujítják meg napról napra tilalom-parancsaikat a' mákony' bevitelle ellen, mellyet a' császári rendeletek, e' különben szent és sérthetetleneknek tartott parancsok, méregnek lenni mondanak. De Chinában, mint mindenütt, igen nagy különbség van az elvek és tettek között, 's azért magok a' császári tisztviselők is előmozdítják a' mákonynyali dugárességet, mit kötelességök szerint gátolniok kellene. Csak itt ott kerítenek be egy egy dugárost, 's ezekkel rövid úton végeznek, t. i. legott lábaik elébe tétetik fejét. Bengália britt Indiának legkiterjedtebb 's népesebb tartománya. Van 13 millio lakosa 's közvetlen kereskedést űz Éjszakamerikával, Franciaországgal; a' perzsákkal és arabokkal. A' keletindiai társaság ezenkívül olly fejedelmekkel is kötött kereskedési szövetséget, kiknek tartományai éjszak felé távolabb esnek Hindostantól. Könnyen megfoghatni milly előlépéseket tett legyen ez ország műveltségben, elméleti és kereskedési cselekvőségben, ha az ott megjelenő hírlapok és folyóiratok' számát vesszük tekintetbe. Calcuttának 1814ben csak egyetlenegy újsága volt 500,000 lakosra. 1820ban már 5, 1833ban pedig szinte 33 hírlapja és folyóirata volt, noha a' lakosok' száma legfőbb is csak 80,000rel szaporodott. Madras és Bombayban hasonlóképen lennek meg újságok, de sokkal kisebb számban. Egyébiránt ott sem előleges könyvvizsgálat, sem bélyeg. A' törvényhatóság egy legmagasb polgári- és vértörvényszékből áll, melylyek' széke Calcutta, 's tartományi törvényszékekből, melylyekhez a' kisebb székek' ítéleteit felebb vihetni. Illy kisebb törvényszék Bengáliában 49 van. Mindegyik kormánykerületnek még egy felsőbb, azaz királyi törvényszéke is van, mellyben az europai bírákon kívül egy hindu 's egy mahomedanus törvénytudónak is van széke és szava. Az esküttek' törvényszéke csak vérdolgokban használtatik, de nem a' polgáriakban is. Mindegyik belföldi választható nagy vagy kis eskütnék. Angol és hindu közti pörlekedésekben az angol törvények szolgáltatnak igazságot; ellenben ha a' pör csupán hinduk vagy mozemik közt forog fenn, akkor ezen népek' vallási törvénykönyvök szolgál a' kimondandó ítélet' alapjául. A' pör az első esetben angol, a' másodikban hindu nyelven vitetik. Vérdolgokban csaknem mindig a' mozemik törvény használtatik, melly a' tagok' elcsonkítását 's a' haláláig vesszőzést parancsolja. Mi a' rendőrségi tisztviselést illeti, azok igen pontosan vannak kijelelve, 's egészen a' belföldiek' szokásaihoz

szabottak, mert ők magok is fel vannak hatalmazva azok' végrehajtására.

Ceylon szigete Keletindianak egyik legfontosabb tartománya, de éghajlata az európaiakra nézve nincs veszedelem nélkül. A' Musson-ok egész kiterjedésök hosszanta káros befolyásúnak, 's a' mérges posványok' kipárolgásaikból egy, a' tartományban otthonos, igen veszélyes láz keletkezik. Csak néhány tájai egészségesek, nevezetesen *Newera - Ellia* rónaság, melly mintegy 6000 lábbal emelkedett felül a' tenger felületén. A' nyár itt igen forró, a' tél ellenben jócskán hideg. A' flóra e' vidékben igen nevezetes, 's állatországa általában jeles állatokat mutat elő. 1810 óta itt több angol család telepedett le, 's a' britt telepedők' száma szemlätömást növekedik.

— ANGOL GYARMATOSÍTÁSOK. — Az angol kormány szakadatlanul törekszik azon csüggedhetlenséggel és körülnézettséggel, melly általában minden terveit bélyegezi, a' béke' idejét használni, hogy gyarmatainak határait, mellyekkel a' földet körülövezi, minél inkább tökélyesítse. Míg Délamerika' keleti tengermellékén a' falklandi szigeteket, hadi hajóinak statióul, kereskedésének kikötőül elfoglalja: az alatt Afrika' nyugoti tengermellékén Ascension' szigetét erősíti meg. E' sziget 150 tengeri mérföldre fekszik éjszaknyugotra Sz. Ilonától, 's félni lehetett, hogy háború' idején valamelly elleneséges tengeri hatalom azt könnyen elfoglalhatná, mi a' keletindiai hajóseregére nézve nem csekély veszély. 1829ban csak két angol invalidus család lakta, 's a' kutak' és források' nagy száke miatt számosb népesítéséről gondolkodni sem lehetett. Az angol kormány azonban az ugy nevezett Zöldhegy' tövében egy artézi kutat fúratott, melly azóta jócskán nyújt jó iható vizet. 1830ban egy csapat pattantyúság küldeték oda, 's az őrség jelenleg egy dandárral van szaporítva; a' legénység mesterséget üző emberekből áll, kik szüntelen ágyútelepek', kasszárnyák', csatornák' és lakházak' építésével foglalatoskodnak. Nagy része ezen gyarmatoknak hihetetlen kevés költséggel állítatott fel: 's most már minden megtámadtatható pontok (ilyen azonban kevés van, minthogy a' sziget egy a' tengerből meredeken kiálló vulkán) el vannak látva ágyútelepekkel; a' hegyláncztól kezdve egészen a' kikötőig egy, 7 angol mérföldnyi csatornát húztak Angliából érkezett vas csúkkal, hol most a' hajók a' nélkül, hogy vízedényeiket ki kellene küldeniük, könnyű szerrel megtölthetik hordaikat iható vízzel. A' mint mondják, még több kutak is fognak ásatni. A' kor-

mány raktárokat is építetett, melyekbe a' kereskedő hajók élelmet takaríthatnak; épen így szolgál élelmi raktárul a' statio is azon hadi hajóknak, melyek az afrikai tenger-mé-léken tartózkodnak. Eddigelé a' raktárak Fernando Po-ban voltak, de ott a' föld' nedve mindent megromlasztott. Az ég-hajlat itt száraz, felette egészséges, a' föld termékeny, a' szentilonai telepnél jobb, sőt még a' keletindiai hajósereg-re nézve is czélirányosabb amannál. Folyó évben egy egész sor ház építetett a' keletindiai invalidusok' számára. Minél inkább fontosodik kereskedési tekintetben Afrika: annál fontosabbá kell válnia e' gyarmatnak is, melly mindennapi afrikai tenger-mellékeknek mintegy természeti középpontja, Guineától kezdve egész Benguelaig. Nem lehet meg nem ismerni a' bölcs előrelátást, mellyel Anglia illynemű gyarmatainak tökéletesítését elősegíti; idején 's mintegy galléránál ragadja meg az alkalmat, illyeket, hol nagy költség, és hamarkodás nélkül lehet, alapítani; a' mik, talán csak néhány év múlva, ha a' közvetetlen szükség bevaratik, tetemes áldozatokkal 's még is csak tökéletlenül vitethetnének véghez.

A' haladás, mellyet az angolok a' Déli-Tenger' szigetei-ben tesznek, felette sebes léptekkel megy előre; mondják, hogy a' wesleiani missiók a' Barátság' Szigeteiben (Tongatabu stb) békebirákat kapnak Angliától, 's minden ottani angol alattvalók, vagy ott kikötendők ezek' törvényhatósága alá fog esni. A' Bonin szigetek, melyek igen alkalmasan fekszenek a' chinai dugárosokra, 's a' halzsír-nyereségre induló hajókra nézve, nem régiben az angolok által gyarmatosítottak. Jövő-ben a' déli tenger' szigeteinél szüntelen egy hadi hajó tanyá-zandik, hogy a' különféle gyarmatokat évenként meglátogat-hassa, ha szükség, nekik segedelmet is nyújtani. Az angol missiók' befolyása az egész déli főtengeren nagy sebességgel terjed el, mindenütt vannak sajtóik, sok szigetekben kézmű-gyáraik. Egyébiránt hatalmokkal nem mindenütt bántak kel-lőleg; legtöbb panaszt Neu-Südlandban hallani az amerikai missiók' magokviselete ellen, hol, mint látszik, a' népet igen sanyargatják. Négy napot kívánnak a' belföldiektől templom és iskolajárásra; az ötödiken fejedelmök' részére dolgoznak, úgy, hogy a' magok' részére hetenként csak két nap marad. A' népesedés illy rendszer mellet sebesen fogy, 's a' neu-süd-walisi angol kormányozó kénytelen magát közbe vetni. A' kereskedés' növekedése rendkívüli az egész Déli tengeren. Woahoo-n a' Sandwich' szigeteinek egyikén 1831ben 30 angol, 63 amerikai és 5 egyéb nemzetbeli hajó köte ki, melyek

összesen 37,179 tonnát vittek. Van a' szigetnek Hoaluluban egy kikötője 's hajóépítőhelye, hol a' hajók sebesen kijavíthatnak. 1831. decemberben két 180 tonnás hajó öt nap alatt javítatott ki, megkátrányoztatott és rézzel fedetett. Az ugyan ezen szigetszoportban fekvő Mauii sziget szinte igen látogatatik, 's az 1831ki decemberben egyszerre 33 hajó horgonyzott előtte. Van a' belföldieknek is kis hajóhatóságok 11 hajóból és 830 tonnából álló; az idegen telepedetteknek 14 hajóik 1863 tonnával.

— LIBERIA, NÉGER GYARMAT. — Előadtuk ennek eredetét a' Tudománytár' III. köteté' 143—4 lapjain, hova olvasóinkat ezennel utalván, néhány újabb tudósítást kívánunk ezennel közölni. Liberia jelenlenné népe ssége 's több eszközei által eléggé erős már magát még most műveletlen szomszédai' megtámadásai ellen védelmezni, hogy így nagyobbuló vagyonát sikerrel megóhassa. A' törvényszék 's az ennek számára készített épületen kívül vagyon még e' gyarmatban, mellynek lakosai most mind *feketéből* állnak, esküttek' széke is. Egy csapat néger rabszolgáknak, kik nem régiben Amerikából küldettek ide, most földeket osztottak ki, 's ők azt olly jól művelik, hogy már öntermesztett szövetekkel ruházkodnak, 's többen városi nőkkel léptek házasságra. A' Monroviában telepedettek inkább kereskedéssel foglalatosak, mint földműveléssel. A' kereskedést francziák és angolok e' helyett egészen magokévá tevék. Sok belföldiek mint napszámosak keresik kenyerüket, gyermekeik nagyobb részint csak gyengébb szolgálatban állnak a' gyarmatosok' házaiban, sőt uraik' költségén iskolába is járnak. Monrovia a' belföldiektől sokszor megtámadtatott, de az illy ostromokat mindig tetemesen visszatorlították, 's már a' mult évben mind a' két felekezet igen barátságosan élt egymással. A' gyarmatbeliek szükség' idején 500 fegyveres embert állíthatnak; olly mennyiség, melly elégséges a' belföldiek' kettős számán diadalmaskodni. Ez utóbbiaknak egy néptörzské (a' Krahwennek = Krah men), néha a' tartomány' belsejéből előtör, sátorait a' tenger' partján felüti, 's kis csolnakaiban az egész tengermelléket beczirkálja; ez által a' vidéket egészen kiösméri, 's így jó vezetőket nevel a' kereskedőkre nézve. E' néptörzsek az, melly a' rabszolgakereskedőket portékával, azaz rabszolgákkal ellátja. A' rabokat mindig szomszédaitól szerzik; mert feleik közül senkit el nem adnak. A' spanyolok ezen kivételt olly szigorúan tisztelik, hogy még nem tudni valíjon lett-e valaha csak egy krahwen is rabbá? Ha a' krahwennek darab ideig, 3—4 évig, kereskedéssel fog-

Ialatoskodtak, az anyaföldre visszatérnek, ott földet 's 4—5 feleséget vesznek, 's azokat gazdálkodni megtanítván, ismét visszatérnek foglalatosságokhoz, mint tengeri kalaúzok, vagy rabszolgakereskedők. Voltak esetek, mint azt jó forrásból tudjuk, hogy illy egy csapat' kapitánya, miután a' hadban bizonyos mennyiségű feketéket fogolylyá tett, azokat a' tenger-mellékre vitte, 's ha ott vevőkre nem talált 3—4 héti várakozás után, e' szerencsétleneket, hogy élelmet ne kelljen nekiök adni, százanként is lenyakasztatta.

Egy más, újabb tudósítás a' többi közt így szól: A' telepítő társaság' elve a' négereknek szabad átjárást engedni Liberíába, átadván nekik a' földet, melyet ők a' belföldiektől vásárlottak (mindegyik' számára 30 holdat), sőt minden illy meg szállót elességgel, háztető 's szántó eszközökkel ellátni, azután pedig őket tulajdon szárnyaikra és kormányokra eresztetni. Csak két europai szenvedtetik meg a' gyarmatban, az egyik mint főügyviselő, a' másik mint orvos. Oka ennek részint az a' nagy költség, mellybe europai ügyviselők kerülnek, részint pedig azon czél, hogy a' négerek, mennyire lehet, önmagokat kormányozzák, 's ez által nyugró tehetségeik 's önméltóságok' érzete fölébresztessenek, mellyek europai felvigyázat alatt mindig eltűrpültek. A' siker az utóbbi esztendőök óta minden várakozást felülmúl. A' négerek iskolákat és falukat alapítanak, földmivelés és kereskedelem virágzó állapotban van, 's ezek' befolyása a' belföldiekre napról napra sebes lépésekkel halad előre. A' gyarmat az éjszaki szélesség' 3—4 fokait foglalja el, 's a' tengermelléktől mintegy 30 angol mérföldnyire terjed befelé. A' főváros és az ügyviselőség' széke Monrovia, Mesurado folyó' partján; az Amerikából bevitt négerek' száma jelenleg mintegy 3500ra megy. Az egészen hozzájuk csatlakozott 's a' gyarmat' törvényeit elismert belföldiek mintegy 15,000 terjednek, és Bassas' számos néptörzseit, kik a' gyarmat' határai és a' hegyek közti térföldön lakván egészen a' gyarmat' befolyása alatt vannak, 130,000 lélekre tehetni. Egész éjszaki Amerika rendkívüli vonzódást mutat minden néposztályaiban e' gyarmat iránt; Virginián kívül még Kentuky és Delavare is minden rabszolgáikat oda ajánlák, 's csak egyedül a' társaság' pénztárának szűk volta hátráltatá, hogy még százanként nem szállíthata át új telepedőket. Midegyik telepedő' át- és kiszállítása, a' társaság' gazdaságos intézvénye szerint, csak 8 font sterlingbe kerül. Azonban, e' nagy részvételt nem egyedül a' philantropiának kell tulajdonítani; t. i. a' rabszolgák' birtokosai lassan lassan meggyőződtek a' felől, hogy rabszol-

gák sikeresen csak cukor, ris és pamut-termesztésre használhatók; mindenütt, hol a' tenyésztés' ezen ágai hibáznak, legott szabadon bocsátanak a' rabszolgákat, ha tőlük a' feje népség ném/neműkép nem rettegne. Innét lehet megmagyarázni a' nagy részvétet, melyet Liberia iránt mutatnak. Kivételt szenved déli Carolina, hol a' pamut-termesztés nagy divatban van; azonban, azon mértékben, melyben az ide bevándorlás a' keleti tartományokból nagyobbodik, 's így a' kézművek' értéke csökken, ugyan abban fog az itteni oppositio is kihalni, 's előre látható azon időpont, midőn a' rabszolgaság az Egyesült-Országokban elmúlván, a' feketék mind visszakerülendek Afrikába. Mert nem csak a' rabszolgák, hanem az amerikai szabad négerek is Libériára vetik szemeiket, mint azon egy helyre, hol hazát találhatnak, hol európai szomszédaik' uraságától és megvetésétől menten élhetnek. Minél nagyobb lépéseket tettek műveltségben, gazdagságban és önméltóságok' érzetében, annál tisztábban érzik, hogy Amerika nem lehet többé hazájok, hogy a' két népfaj soha egyenlő lábon egymással nem állhat, 's hogy vagy elnyomatnak a' fejelek által, vagy nekik kellene ezeken diadalmaskodni. Tartottak ők e' végből a' déli tartományok' különböző városaiban gyülekezéseket, melyekben elvégzik, hogy kiköltöznek Libériába, mihelyt jószágaitak pénzzé teheték, 's hogy az első, kik a' gyarmatot elérik, a' többiek' eljövetelét eleve bejelentsék 's számokra földet eszközöljenek ki; végre, hogy semmi áldozatot nem kímélendek e' cél' kivívására. Natchezből pedig a' szabad négerek kebelökből két követet küldének Libériába 1833. évben, hogy Libéria' állapotjáról hitelesen tudósításnak. A' követek 1833. szeptemberben jöttek vissza, 's íme tudósítások' kivonata:

„Junius' 30kán kikötöttünk Monrovia előtt, 's a' gyarmatban 3 hétig tartózkodván nem mulasztánk el semmi alkalmat, hogy mindenekről meggyőződünk; ezért csaknem minden telepvényeket megtekintettünk. Mindenütt testvérileg 's nagy megelőző készséggel fogadtattunk, a' mi várakozásunkat sokkal felülmúlta, úgy hogy magunkat egészen otthon éreznők. Olly szabadság' és függetlenség' lelke mutatkozik a' gyarmatbeliekben mindenütt, millýent Amerikában nem láttunk. Általában, mi a' vagyonosságot illeti, a' liberiaiak az amerikai szabad négereknél jobb lábon állnak; érzik, hogy van hazájok, és sem fejérektől sem négerektől nem rettegnek, senki' hatalmát nem érzik magok felett; szomszédaiknál hatalmasbak; törvényeiket önmagok szabták 's erre büszkék. Visz-

szatértünk óta több legvagyonosb négerek' házaiban fordultunk meg mind New-Yorkban, mind Philadelphíában, de egyet sem találunk olly jó karban, mint sokakat Monroviában. Ott a' padlatok szőnyegekkel terítvék 's finomságot, tisztaságot 's kényelmet lehel minden. Iskola öt vagyon, ezek közül kettőt meglátogatván, mind tanítókkal, mind a' tanítványokkal felette megelégedtünk. Sok figyelemmel vizsgáltuk a' nép' erkölceit, 's csak egyetlenegy részeget láttunk. A' vasárnapi nap innepeltetik, 's egyik közülök több száz, jól öltözött, figyelmes hallgató előtt papolt. Csak két személyre akadtunk, kik a' gyarmattal elégületlenek voltak, de panaszaik, ugy látszik, alaptalanok valának. Caldwell' és Millsburgh' földé épen olly termékeny mint Mississippi' vidéke; találtunk borsot, buzát, rist, czukrot, platanusokat, pamutot, narancsot, czitromot, kávét, babot, édes burgonyát, görög dinnyét 's egyéb növényeket. Szarvasmarha, juh, kecske, sertvés és baromfi bőven van. A' nép mindenütt egészségesnek látszék, a' gyermekek felülhaladnak mindent, mit Amerikában láthatni. Ott voltunk az esőzés' ideje alatt is, 's noha tetemesen, de csak egyszer esett; híves szellő fútt, 's a' meleg nem volt nagyobb mint Natchezben szeptemberben. Nem hittük volna soha, ha a' mit most minnen szemeinkkel láttunk, másoktól hallók vala, 's így nem fogunk csodálkozni, ha feleink is azt találnák mondani, hogy nagyíftjuk a' dolgot. Kívánjuk, vajha magok látnának, 's önmagok hozhatnának itéletet. Mi erősen hiszszük, hogy a' szabad négerek' erkölcei ott megjavulnak, 's boldogabbak és hasznosb polgárok leendének, mint itt valaha lehetnek. Csak ott élhet egy néger szabadságban; 's hol szabadság van, ott legyen hazánk is."

A' két népfajnak ezen iránya, hogy t. i. egy pár századig tartott erőszakos egybekötését ismét felbontsa 's a' négereket Afrikába küldje, a' legszerencsésb környülállás melly az Egyesült-Országokat érhetle, 's az egyetlen egy mód, melly a' déli tartományok' feje' népességét az enyészettől megmentheti. Angliában jelenleg egy társaság alapítatik hasonló célra, 's azon nagy változások, mellyeket az angol gyarmatok' törvényei tapasztalni fognak, kétség kívül mozgásba hozandják a' nyugoti szigeteket is, reá bírván őket, hogy négereik' nagy részét elbocsássák. Az idő tehát jelen látszik lenni, mellyben Afrika azon véghetetlen szenvedésekért, mellyeket a' rabszolgakereskedés neki okozott, legalább némi pótlást nyere. Mert ezen gyarmatok, mellyeknek népe a' dologhoz 's a' polgári élet' szükségeihez szokva, egy nagy kifejlésnek csirait magában hordozza, szükségképen nagy befolyással lesznek

a' négerfajok' mívelődésére, minőt sem az europai gyarmatok, sem kereskedői telepítvények, sem missionáriusok által elérni soha nem lehetett volna. —

— EUROPA' NÉPESSÉGE 1833' VÉGÉN. — Volt idő, 's pedig nem régen, midőn a' népfelszámolás a' legritkább tünemények közé tartozott. Ez idő elmúlt, 's miután a' haszonról, vagy inkább szükségéről: mindegyik ország' népeinek számát pontosan tudni, meggyőződtek, azon előítéletet is le kezdik rázni, mint ha illy nyilvánítások az országok' javára káros befolyásuk volnának. De, habár a' legtöbb 's legnevezetesebb országok illy összeszámítások' következményét nyilvánossá tenni nem kételkedtek, 's így dicséretes példát adtak a' követésre, még is vannak még, mellyek semmikép nem igazolható kivételt tesznek. De feltéven azt is, hogy ez utóbbiak, mint csekélyebb tekintetűek nem használtatnának, még is magában az időszakban is, mellyben az illy összeszámolások történnek, olly nagy különbség uralkodik, hogy egy, mindannyi országok' népességét egy 's ugyan azon évben közlő lajstrom, soha sem állítja elő a' népesség' akkori valóságos számát. Kénytelenítetik tehát az ember, hogy e' tekintetben több vagy mindannyi országokat egymáshoz hasonlíthassa, az évek' eltéréseit is kiszámlálni. Illy számolás a' jövőndőre alkalmazva bizonytalan és ingatag lenne ugyan, mivel gyakran előre nem láthatott esetek a' szaporodás' közönséges utját meggátolják, vagy a' halottak' számát dűghalál stb aránytalanúl nagyobbítja. Ellenben néhány elmúlt évekre nézve a' népesedés' szaporodása csaknem mathematicai pontossággal kiszámíthatatik, ha a' korábbi tapasztalatokhoz folyamodunk, mert innét a' bizonytalanság' és véletlenség' oka elenyészik, 's a' népállapot ennél fogva már semmi további változásnak nincsen alá vetve. Mi kevéssel különbözzék ennél fogva valamelly valószínű felszámítás a' valóditól, onnét láthatni, hogy a' német szövetségi országokban kevés kivétellel az évenkénti népszaporodás 100ra $1\frac{1}{4}$, Olaszországban 100ra $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$, Franciaországban 100ra $\frac{1}{2}$ et tön. Minthogy a' legtöbb összeszámolások 1830, 1831 és 1832ben történtek, az évek' kiegészítése általánosan nem megy többre, mint 1—3 évre; ha e' szerint megengedjük is kisebb vagy nagyobb szaporodás' lehetőségét, mint az, melly tapasztalás szerint adatok után itt felállítatott: az eltérés' száma száztól legfőlebb is csak egy negyed akkor is. Illy eltérés vagy különbség (400nál egy) igen is csekély, 's a' mondottakból jó formán meg van bizonyítva, hogy Európának itt felállított népessége épen olly pontos, 's talán sokkal pontosabb mint

legnagyobb része az ily nemű összeszámolásoknak, hol az eddigi szokás szerint, a' különböző években tett összeszámolások egyesítve vannak. E' mellett, meg lehet jegyezni, hogy az újabb és legújabb geographiai és statistikai kézikönyvek', almanachok' stb egyikében sincsenek a' legújabb népesség' adatai följegyezve. Így például Bajorországról és Badenről a' census 1830ra még sehol sem közöltetett. Mind ezen népesség-lajstromok pedig úgy, valamint a' legújabb 1832 és 1833ki népszámolások' resultatuma, a' két Siciliából, Szászországból 's Hannoverából e' jelen összeszámolásnál használtattak; melly körülmény ez összeszámolásnak minden egyéb hasonnemű dolgozatok felett, nagy elsőséget ad. Ezen összeszámolásnak következtetésében minden eurpai országok' népessége egyetemleg 1833ik esztendő' végével 233 millió, 478,058 lélekre terjed. Ezekből a) 172,439,210 lélek a' hat nagy hatalmasság' részére jut. Köztök van Spanyolország is, noha ezen királyság politikai jelentésénél fogva jelenleg már nem számítatik a' nagy hatalmasságok közé. b) A' 12 királyság a' pápai birodalommal együtt 39,982,283 lelket számlál. c) A' kilencz nagyhercegség, köztök Kurhessen is: 5,359,752 lélekkel bir. d) A' hét hercegség 2,184,262 lelket; e) a' tizenegy fejedelemség 458,161 lelket; és f) a' nyolcz szabad status 2,754,390 lelket. Oroszországnál az ázsiai birtokrészek' népessége is beszámllatott; ez nagyobb tökéletlenség' elkerülése végett történt, t. i. hogy Oroszországról igen bizonytalan adatok ne közöltesse-nek. Görögország' népessége igen eltérőleg, többnyire 6—700,000 lélekre tétetik; egészben kiviláglik ezen adatokból, hogy e' pontban semmi bizonyost nem mondhatni. Meglehet, hogy míg a' háború tartott, az országban lakó görögök' száma fél millióval kevesedett; a' helyre állított béke' alkalmával azonban csaknem minden kivándorlottak visszatértek; e' mellett azóta egyéb görögök is bevándorlottak, úgy, mint sok németek, francziák stb; így hozzá számítván a' szülötteknek a' halottakat felül haladó számát, az egészet alkalmasint előbbi állapotjára visszatehetni. — Ha összehasonlítjuk Európának felületét egyéb világrészekéivel, kisül, hogy e' kis világrész aránylag legnépesebb, mert annak 154397,37 négyszeg mérföldre általában minden mérföldre 1512 lélek jut, míg Ázsiában (904804,59 négyszeg mérföld) egy mérföldre csak 746 lélek. Ha Orosz - (Lengyelországot 4,139,122 lélekkel 2331 négyszeg mérföldön innét kizárva) Svéd - és Norvégországot mint olyakat veszszük, mellyekben az éghajlat' szigorúsága miatt a' föld igen terméketlen levén, egyéb eurpai országokkal a'

hasonlítást ki nem állják: úgy az említett három országban 86,603 négyszeg mérföldre, tehát az egész földfelület $\frac{3}{16}$ részére 52,567,896 lélek jutván, egy négyszeg mérföldre csak 607 lélek jut, nagyobb részint csak kis falukban elszórva: míg Europa' egyéb részében, melly a' földfelületnek mintegy $\frac{7}{16}$ át teszi 67794 négyszeg mérföldre 180,910,189 ember jut, vagyis az egész europai népesség $\frac{1}{16}$ része, 's így általában egy négysz. mérf. 2669 lélek. — Legsűrűbb népességet Belgiumban találhatni, hol egy négyszeg mérföldre 7815 l.; Luccában 7491 l.; 's Szászországban 5814 l. jut; 4—5000 ember egy négyszeg mérföldre sok országban van, ilyenek: Anglia, Wales, Irland, Würtemberg, Baden, Hessen nagyhercezség, Parma, Modena, Nassau és Szász-Altenburg. Kevesebb népesség van: Poroszországban: Posen, Pommern és Brandenburgban; továbbá: Magyar-, Gács- és Erdélyországban, Dán és Lengyelországban, Hannoverában és Schweitzban; mind ezen országokban a' népesség a' fenn kitett általános summát nem éri el. Népfogyottnak Spanyolországot és Portugalliát mondhatni, hol csak 1729 és 1873 lélek jut egy négyszeg mérföldre. Ezen adatokból látszik, hogy földünk' felületén még sok tér van, melly embert táplálhat, még pedig — a' mit legfőbb feltételnek kell tekinteni — leginkább azon országokban, mellyek termékenységükről ismeretesek. Ha nem várhatjuk is, hogy a' népesedés aránylag mindenkor olly nagy leend, mint 1816 és 1830ban volt, hol összesen az europai tartományokban, a' török birodalmat és Görögországot kivéve, 18 év alatt 33,840,080 személylyel több született, mint meghalt: még is más részről mint bizonyosat előre láthatni, hogy az alkalmasint sokáig tartandó béke' állapotjában az emberek évenként százától $\frac{3}{4}$ vagy egész lre fognak szaporodni, 's így a' népesség mindinkább növekedni. Hol és mikor éri el e' szaporodás határpontját, azt előre meghatározni nem lehet; de úgy látszik, hogy ezt csak akkor érhetné el, miután az emberek minden szorgalmokat és elmeélőket kimerítették, élelmi szükségüket a' természet' erejével súlyegyenben tarthatni.

<i>Hat nagy hatalmasság</i>	172,439,210
Oroszország	52,564,169
Austria és magyar birodalom	34,152,348
Franciaország	32,886,543
Britannia és Irland	25,007,571
Spanyolország	14,597,776
Poroszország	13,230,803
<i>Tizenkét királyság</i>	39,982,283
Két Sicília	7,840,410

Sardinia	4,552,390
Bajorország	4,258,944
Svéd és Norvég OO.	4,142,922
Belgium	3,892,135
Portugália	3,224,926
Pápai birodalom	2,696,022
Németalföld	2,504,259
Dánia	2,028,246
Hannovera	1,650,884
Württemberg	1,609,608
Szászország	1,581,526
<i>Kilencz nagyhercegség . . . . .</i>	<i>5,359,752</i>
Kurhessen	667,215
Toscana	1,344,356
Baden	1,237,113
Hessen	749,292
Meklenburg - Schwerin	459,582
Luxenburg	315,523
Oldenburg	261,189
Szász - Weimar - Eisenach	238,491
Meklenburg - Strelitz	86,991
<i>Tizenegy hercegség . . . . .</i>	<i>2,184,262</i>
Parma	459,445
Modena	395,266
Nassau	367,233
Brunszvik	250,698
Szász - Coburg - Gotha	162,285
Szász - Meiningen	142,064
Szász - Altenburg	116,329
Lucca	149,881
Anhalt - Dessau	59,357
Anhalt - Bernburg	44,624
Anhalt - Köthen	37,080
<i>Tizenegy fejedelemség . . . . .</i>	<i>458,161</i>
Lippe - Detmold	80,553
Schaumburg - Lippe	24,283
Waldeck	58,844
Schwarzburg - Sondershausen	52,802
— Rudolstadt	61,800
Reuss, régibb ág	25,234
Reuss, újabb ág	60,491
Hohenzollern - Hechingen	21,630
Hohenzollern - Sigmaringen	43,207
Hessen - Homburg	23,103
Lichtenstein	6,214
<i>Nyolcz szabad status . . . . .</i>	<i>2,754,390</i>
Schweiz	2,159,250
Joniai szigetek	175,390
Krakó	109,237
San - Marino	8,000
Hamburg	150,000
Frankfurt	54,000

Bremen	52,000
Lübeck	46,503

Végre :

Görögország	900,000
Török birodalom	9,400,000

— Az EGYESÜLT-ORSZÁGOK' LAKÓI VALLÁS SZERINT. — *Tudor* ur, most megjelent éjszak-amerikai utazásában összszámolta az Egyesült-Országok' *Luther-vallásu* lakóit következőleg: 205 pap, 1200 templommal és gyülekezettel; 44,000 communicansok, 's általában 400,000 e' vallásfelekezethez tartozó lélek. A' német *reformáltaknak* 84 papjok, 400 templom és gyülekezetök, 17,880 communicans és 125,000 közönségük van. A' *mennoniták* 200 papot, 30,000 communicanst, és 120 párthivet számlálnak. Az *egyesült* vagy *morva-testvérek* (Hernhuter) 23 papra, 20 gyülekezetre, 2000 communicansra, és 7000 sorsosra mennek. A' *romai-catholicusok'* számát *Tudor* ur 500,000-re teszi; a' *zsidókét* 50,000-re. A' legelterjedtebb vallásfelekezet az Egyesült-Országokban minden esetre a' *Calvin-baptisticai*, melynek 2914 papja, 4384 temploma vagy gyülekezete, 304,827 communicansa, és 2,743,453 tagja van. Legközelebb állnak ezekhez a' *püspöki-egyházi-methodisták*, kiknek felekezetök közel 2 millióra 's párthiveik 600,000 terjednek. Ezek után a' *presbyterianusok*, kikhez 1,800,000 lélek tartozik. *Tudor* urnak lajstroma 26 különböző keresztyén felekezetet foglal magában, melyek az Egyesült-Országokban gyakoroltatnak.

— VALAMI A' CHINAI BIRODALOM' JELEN ÁLLAPOTJÁRÓL. — *Morrison* dr. következőleg nyilatkozik a' chinai birodalom' jelen állapotjáról az ő „Chinese repository“ Ildik kötetében: Minden látszatolag nagy hatalma, és roppant terjedelme mellett is, a' chinai birodalom napról napra gyengül, 's a' nép tökéletes részvétlenség' állapotjában 's tehetetlenségben tesped. Míg a' leghatalmasb népek tőle rettegnek, ezen óriási colossus' keze közé jutástól félnek: ime néhány miveletlen hegyi lakó, Kanton' tartományából, képes az egyesült chinai hadi seregeknek ellent állani; tengeri kalózkodók czirkálnak ide 's tova a' partokon, egy tetemes császári hajósereg' szemei előtt, 's egy maroknyi pártos nép Formosánál emberségre tanítja a' büszke mandarinokat.

— LITERATURAI STATISTICA. — A' könyvkereskedés földtekénk' csaknem minden országaiban egyenlő lépéssel halad előre a' műszorgalmi munkássággal. *Wachler* 1805ben csak 7000 évenkénti hirdetményt számolt össze, valamennyi európai sajtotól kikerültet; midőn most maga Németország ad annyit.

Valamennyi német szövetséges országokban 1814-től 1825-ig nem kevesebb mint 45,574 új munka jelent meg. Ugyan azokban 1828ban 5,654 kézirat nyomtatott, és 1831ben 5,458. Általánosan Németországban egy literaturai új jelenést számlálhatni 6000 személyre. — 1812 óta a' literaturai értesítők' száma Franciaországban is igen megszorodott. A' nevezett évben ott 72 millió ív nyomtatott. 1822ben 96 millió; és 1826ban 144 millió. 1825ben 8252 új irat és 1826ban 10,135 jelent meg. Ellenben 1831ben csak 5,063 hirdettetett. Franciaországban ugyan azon arányt lehet felvenni, mint Németországban, t. i. 6,000 olvasót általában egyegy új munkára. Dániában 1827ben 264 új munka jelent meg, a' mi 7,000 személyt teszen föl egy munkára. Németalföldön ugyanazon évben 740, következésképen egy 8000 személyre. Schweizban mintegy 300, tehát egy 7,000 személyre. Olaszországban 1720, vagy is egy 11,500 személyre. Nagybritanniában évenként 1500 tudományos és 800 egyéb munka nyomatik, a' mi 10,000 személyt teszen föl egy egy munkára. — Ha az ujságok' és folyóiratok' számát némelly helységek' népességéhez mérjük, ugy azt leljük, hogy Romában egy hirlap vagy folyóirat jut 51,000 személyre; Madridban egy 50,000-re; Bécsben egy 11,338-ra; Londonban egy 10,000-ra; Berlinben egy 4074-re; Párizsban egy 3700-ra; Stockholmban egy 2600-ra. Lipcsében egy 1600-ra. — Egész országokat általánosan véve egy ujságot vagy folyóiratot számlálhatni: Spanyolországban 864,000 személyre; Oroszországban 674,000-re, Austriában 376,000-ra, Schweizban 58,000-re, Franciaországban 52,000-re, Angliában 46,000-re, Poroszországban 43,000-re, Németalföldön 40,000 lélekre.

Berghaus' annalisaiból és Malton' „Bibliothek"-jából.

GARAY.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI DOLGOK.

— SÓAKNÁK. — Minthogy a' földrengésről szóló, 's a' folyó évi Társalkodó' 19d. és 20d. számaiban megjelent értekezésnek némelly olvasói olly vélekedésben vannak, hogy a' sóbányákban szintugy lehetne a' föld' belső melegségét megmérni, mint azt a' természetvizsgálók az angol tenger alá nyúló, 's a' belgiumi legmélyebb kőszénbányákban cselekedték; czélirányosnak tartottam amaz értekezésemet e' jelenvalóval pótlani.

Iani, mellyből látszik, hogy honi sóbányáink' mélysége csekély, 's a' külső levegő bennük hathatósan kereng. Továbbá itt nem csak a' földnek belső vulcanismusa, hanem azon állításom is behizonyodik, hogy honi bányáink, külső 's belső részeikben 's az érczekben sokat hasonlítanak az amerikai és ázsiai hegyekhez és bányákhoz.

A' tatárok' gyakori beütése, a' számos kül és bel háborúk, a' honi bányáknak az ágostai Fugger és Iőcsei Thurzók, 's később zsidó haszonbérlok' kezeibe adása (melly utolsónak nyomai az ellenük hozott törvényekből világosak) okai, hogy a' honi bányáknak sem tökéletes historiájokat előadni, sem évenkénti jövedelmeiket pontosan felszámítani nem lehetett. A' honnan, ki a' bányák' újabb 's mostani állapotját voltaképen kívánná tudni, olvassa meg az ezeket leíró szerzők' könyveit, mellyek fontosabbak 's foglalatjuk nagyobb kiterjedésű, sem hogy azokat itt közleni lehetne, annál inkább minthogy ezek, nem csak Selmezz és Körmöcz, hanem Nagy-Bánya, Szomolnok, a' Bánság és Erdély' bányavidékeit, bányáit és műhelyeit is adják elő, 's azt is bizonyítják, hogy nem az érczek' természete és alkotása oka annak, hogy kevesebb arany és ezüst jött ki a' magyar és erdélyi bányákból, hanem a' bányák' kisebb terjedése 's száma mint Peruban, Mexikóban, Chiliben, Buenos Ayresben, Brasiliában és másutt vagynak.

Nem csak országunk' bányái (mint ezek a' köz kedvességű Fillértár' 1834dik évi 31dik számában leírt Selmezbányáról írt értekezésben adatnak elő), hanem a' szász és norvégiai bányák is, olly gazdag ezüstérczekkel bírtak már, mint a' híres potózi ezüstabányák, mint ezek rész szerint a' régibb írókból u. m. Delius, Born, Fichtel, Haqvet, d' Esmark és Beckerből; rész szerint nem csak az Európában, hanem némelly az egyenlítő alatt tett újabb utazások 's bányavizsgálatok' leírásából, nevezetesen báró Humboldt, Tavernier, Beudant, Esheveges, d' Andrada, da Camara, Sokolow és mások' munkáiból, a' Monthly Magazinból stb ki fognak tetszeni.

Én most csak a' szomszéd gallicziai 's magyarországi sóbányák' leírására 's némelly, földünk' formálódásáról innen húzott következtetésekre terjeszkedem ki.

Gallicziában a' vielicskai 's bochniai sóbányák 1251ben találtattak fel, 's kezdettek ásatni és így már 583 év óta munkáltatnak; az elsőbb naponként többnyire 450, a' másik 250 bányász által, 's belőlük évenként 600,000 mázsa kősz kerül ki (holott sokkal több is bekerülhetne, ha elkelne).

A' viellecskainak számos bemenő 's kihuzó kútjai vagynak, a' legmélyebbnek neve *Janim*, melly 1820l. 900 láb mély volt. Ha az ember vastag köteleken e' célra készített szíjakkal befűzve, lebocsátatik; ott a' mélységben egy kápolnát ér, melly sóból kivágott oltárokkal, oszlopokkal és szobrokkal ékesített; — honnan széles galleriákon 's utakon keresztül több egymásba függő tágas szobákba jut, 's ezek egy nagy tónál végződnek. Az üregek' legnagyobb átmérője, éjszokról délre 600 láb, keletről nyugotra 200'. A' kivágott kamarák, öblösségükre hasonlítanak a' nagy templomok' szárnyaihoz. Azoknak egyikébe olly nagy asztal van helyeztetve, mellyen a' herczegi 's udvari személyek' látogatása, vagy más ünnepélyes alkalommal 300an is megvendégeltethetnek. Egy ezen bányába kívülről a' mélységbe vezető útban van egy 570 fokú lépcső. Egy másik üregben pedig van egy 50 lóra való ól. Ezek nagy részt mind végig ott tartatnak 's munkára fordítatnak. Szóval az itt találtató üregek' száma olly nagy, hogy a' járatos is könnyen eltévedhet bennök.

Országunkban Sóváron a' régi kősóbánya, mint közönségesen állítják, 1800 láb mély volt, de belé viz fakadván, most már e' viz húzatik, 's ott helyben konyhasónak főzetik ki.

A' marmarosi sugatagi sóbányákban, az Erzsébet' aknája, melly másként Péter-Pál-aknájának is neveztetik, 1824. mintegy 55—56 ölnyi mélységű volt. Sz. Mihály' aknája 43—45 öl; Adalbert' aknája hasonlóul mintegy 50 öl. Hosszok pedig mintegy 60 öl. Az Antal' aknája ez előtt mintegy hat évvel kezdődván, nem mély. Van ezeknek egymás mellett két függelékes bányakútkok, egyik a' bemenésre, másik a' só' 's egyebek' kihuzására, azok egy üres pyramist képeznek 's alapjuk' széle 15—20 öl.

A' rónaszéki öt sóakna közt a' sz. Antal nevű, legmélyebb; mintegy 70 öl. A' többiek mint a' Theréz, Pál, Károly, Ferencz általjában 55—60 öl mélységűek.

A' szalatnai öt akna, u. m. sz. Miklós, Gunda, József, Ferencz 's Ludovika' aknáik közt, legmélyebb a' sz. Miklósé, — mintegy 52 öl. A' többiek mintegy 48 ölíg hatnak le. A' Ludovika' aknájába csigaforma grádicson lehet lemenni. Benne sóból kivágott kápolnácska van, több szép sóból faragott kúpokkal ékesítve. A' Kunigunda' aknájába hasonló lépcsők visznek, melyből lent a' Miklós-aknába is átmehetni, össze lévén' alant e' kettő köttetve. A' Ludovika-aknában támadt 1827ben egy oldalrepedés, melyből szén hydrogén gáz gőzelge ki, 's ez a' munkások' gyertyájától meggyúladván, 1832ig égett, és ezen

láng, 45 ölnyi rézeső által földszinre hozatván, annak szá-jára egy nagy lámpás tétetett, oszlopokra épített fedelezettel, melly éjjel a' vidéket megvilágosította.

A' rónaszéki Antal' aknájában gyakran találtattak a' kő-sókban vas eszközök, épfa, szén, kötél- darabok.

A' vielicskaiban a' fapalánkozatok, sok földi szurkot és sőt szíván magokba, sószen név alatt ismeretesek, kedvetlen szagúak, szénhydrogént gőzölnek ki, melly ha különös nagy ünnepek vagy más dologtalan napok' alkalmával észvegyülvén meggyúlad, némelly helyeken, a' hozzá közeledőket elfojtja. A' fentebb említett marmarosi sóakna mellett bedőlt, elha-gyatatott 's vízzel megtelt kutak találtatván (mint a' vielicskai bánya' oldalain is) ezekből szintugy a' fenn¹említett szén-hydrogén gáz gőzölög ki, valamint a' nevezett Ludovika-akna' oldalrepedésein is.

Vielicskától néhány mérföldnyire több sor dombokban; bűdöskő, tajtékkő (Bimsstein) és több bűdösköves források lé-teznek, 's ezek hihetőkép egy valaha ott volt vulkánra mu-tatnak.

(Spanyol Castiliában, Burgos mellett Posóban van egy kiégett vulkán' tölcsérében, egy kősbánya, a' hol Fernandez után, tajtékkő, puzzolánföld 's más vulkánok' sóval kevere-dett termékei ásatnak ki).

Elmellőzvé mind gróf Marsiglinek, mind Nealinak 's másoknak a' kősó' származásáról irt véleményöket, én azok-hoz hajlok, kik a' kősó' származását a' tengernek tulajdo-nítják, minthogy azoknak hátravonulása, elgőzölgése, leüle-pedése, a' vulkánok, földalatti tűz 's a' nap' munkássága által a' vízrészeket gőzökké oldozzák fel, 's a' sőt kiszáradt crys-tallizált állapotban hátra hagyják, 's így a' vulcanismussal összekötvé, a' Cordier' theoriája szerint, földünknek tűz és víz által lett formálódását (mint azt a' földrengésről szóló értekezésemben előadtam *) erősítik. Ambár a' neptunisták ezen 's más érczászványok' crystallizatióját veszik is részint theoriá-jok' alapjául, hogy t. i. minden ásványok víz által állottak össze, mindazáltal, hogy ugyan azon crystallizatiók tűz által is állanak elő, a' tapasztalás bizonyítja.

Magam is a' szepesi Karpatok' vizsgálása' alkalmával 1796—97ben (mellyről szóló értekezésemet, a' bécsi hazai la-pokban **) bocsátottam közre), a' felkai fejr tengerszem felett egy granitszikla hasadéka' oldalán (mellybe a' felsőbb szik-

---

*) L. Társalkodó, 1835, 19d. sz. **) Vaterländische Blätter.

lákrol hóvíz csepegett alá) prazen követ találtam, mellyen sűgárzó (stillitte) 's ékforma lisztes zeolitek voltak crystalizálva, 's ugyan olyan csillagformáút láttam, egy Vezűv' lāvájából kihűzött, összeégetett zsebórában néhai ezredes Leteney úrnál, ki ezen Vezűv' lāvájában talált órát, nápolyi utazásakor hozta magával, és a' mellyben a' többi kerekék is bűdöskő által voltak érczesedve. Szintén ugy találtatnak az obsidiánok, valamint a' tűzes lāvában, ugy a' víz formálta hegyekben is. Ezek tehát 's több effélék, földűnknek tűz és víz általi egyetemes formálódását eléggé bizonyítják. Erről a' németországi természet-vizsgálók is már bizonytságot tesznek, nevezetesen Buch Leopold a' tirolisi hegyekben, az augit porphyroknak formáltatását ezeknek tulajdonítja. Sőt több németországi geologusok, a' bazaltok, trachytok, porphyrok és nagyobb részint a' granitmassa-hegyeknek fölemelkedésűket (mellyekből állanak legnagyobb részint honi hegyeink) ezeknek tulajdonítják, t. i. a' pluto' tüzének és midőn azok kihűltek, repedéseiket 's megteléseiket, más kemény és folyó testeknek letevésűket is azoknak tulajdonítják, például hozván a' thuringiai és Harz hegyeket. A' földnek tűz és víz általt formálódásának nyilván való képe Izland' földje is, holott a' nagy tűzokádó hegyek, mint a' Hekla, és ugyan csak a' forró 'vizet kihányó tölcsérek is, mint a' Geizer hegyek, együtt találtatnak, mint ezt a' Füllértár' jelen évi 2lik számában az izlandi Geizer vízkádó hegyről olvashatni, 's az oda mellékelt rajzolatban szemlélhetni.

A' honi bányákról felebb említett írók' itt következő lajstromában, fájdalommal vagyok kénytelen megemlíteni, hogy a' honiak igen kevesen vannak; ugy hogy inkább bányáinkat meglátogató és vizsgáló idegenek' leírásaiból tudjuk bányáink' mivoltát. Az elsőbbek, azaz, a' honi bányatisztek vagy csoportos foglalatosságaik miatt nem érnek azoknak leírására, vagy más okokból hallgatnak.

Az austriai monarchiából való írók ezek:

1. Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen, von Johann Ehrenreich von Fichtel, k. k. Gubernialrath etc. etc. Wien, 1791. 2 Thle.
Ismét. Mineralogische Aufsätze von Fichtel. Wien, 1797.
2. Ignatz Edler von Born, k. k. Hofrath, über das Anquellen der gold und silberhaltigen Erze, Rohsteine, Schwarzkupfer und Hüttenspeise. Wien, 1779.
Ismét. Briefe über Mineralgegenstände.

3. Systematische Eintheilung der Gebirgsarten von Karl Heidinger. Wien, 1787.
4. Anleitung zu der Bergbaukunst nach ihrer Theorie und Ausübung, nebst einer Abhandlung von den Grundsätzen der Bergwerks-Kameral-Wissenschaft, für die k. k. Schemnitzer Bergwerks-Academie, entworfen von Christoph Traugott Belius, k. k. wirklichen Hofrath bei der Hofkammer im Münz- und Bergw. 2 Bände, zweite Auflage, Wien, 1806.
5. Anleitung zur Geognosie insbesondere zur Gebirgskunde nach Werner, für die k. k. Bergacademie bearbeitet von Franz Reichertzer, k. k. Bergrath etc. etc. Wien, 1822.
6. Carl Karsten, Assessor beim königl. Sächsischen Oberhütten-Amte, Beschreibung des Gold-, Silber-, Blei- und Kupfer-Ausbringens, auf den königl. ungarischen Hütten zu Fernezeli (Nagy Bánya), Kapnik, Felső Bánya, Lapos Bánya, Oláh Lapos Bánya und Borsa.
7. Beschreibung der Amalgamation der Silbererze zu Arany Idka, von Dr. Wehrle, k. k. Bergrath und Professor in Schemnitz.

Jegyzés. Ezen két értekezések az Erdman és Schweiger-Seidel, für practische Chemie lipcei journaljokba vagynak beiktatva.

Úgy hasonlóképen, Leonhardnak Taschenbuch für die gesammte Mineralogie című könyvében vagynak e' következők befoglalva:

- a. A. Andre, Beschreibung der Mineralien aus der Gegend von Zips.
- b. Hacquet, mineralogische Notitzen.
- c. Pazowszky, Bemerkungen auf einer Reise in die Telke-Bányer Gebirgskette.
- Über Mineralien aus der Gegend von Zamuto.
- Über die bei Sóvár unweit Eperjes sich befindenden Mineralien.
- d. Zipser und Zenovicz, über ungrische Mineralien (több kis jegyzésekben).
- e. Graf Dunin Borkowszky, geographische Bemerkungen in den Karpathen.
- f. Solts ungarische Eisenmassa.

A' honi bányák' és műhelyek' külföldi legnevezetesebb leirói, e' következők:

1. Jens d'Esmarke, kurze Beschreibung einer mineralogischen

Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Banat. Freyberg, 1798.

2. Wilhelm Gottlieb Ernst Beckers *), Bergmeister zu Freyberg, Journal einer Bergmännischen Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. 2 Thle mit Kupf. Freyberg, 1815—16.

*) Becker az ő Selmeczről 1815ben írt közönséges jegyzékeiben, az ottani bányarekről azt írja az

1ső lapon, hogy: azok ezer évekre kiterjedő áldással bírnak.

3dik lapon, hogy a' selmeczi bányászat, az ólmot és rezet ide nem számlálva, évenként mintegy 100,000 mark ezüstöt és néhány mázsa aranyat ad, és hogy az ottani bányászat által (a' favágókat is ide értve) 10,000 bányász nyer kenyeret.

1ldik lap. Az István-akna, még csak 30 éves 's eleinte, midőn mélyének csak felülete műveltetett 200. bányász által, 5—600,000 ft. tiszta hasznót adott, most pedig 400 munkások által műveltetvén, minden 14 nap alatt mintegy 1000 mark ezüstöt ad, és tiszta haszna 200,000 forintra megyen.

Ugyan csak Becker Kőrmöczbányáról 2dik darabjában az 1ső lapon írja, hogy az itteni bányászatból nyert jövedelem 2000 mark ezüstre 's $\frac{3}{4}$ mázsa aranyra szállott alá, mindazáltal voltak némelly esztendőök, a' melyekben 2 mázsa aranyból is többet nyertek, melyekről dicsekedve emlékeznek. Továbbá, hogy a' kőrmöczi bányászat mintegy 1400 személyből áll, a' kikhez tartoznak még. ezeken felül az itteni ezüsthutákhoz tartozó 100 munkások.

2dik lap. Ez előtt 20 évvel a' békasóban (Quartz) elszórt termés-arany olly nagy mértékben volt itt, hogy 3—4 köbös láb kiásott érczkövek $\frac{1}{2}$ mázsa aranyat adt.

Ugyan csak Becker Szomolnokról azt jegyzi meg, hogy az odavaló bányákból kifolyó czémentvíz 2000 mázsa rezet ad.

Továbbá Gölnitzről a' 85ik lapon azt írja, hogy ott a' Hülfgottes-bánya 1802ben 's az ezt követő években is a' bányatársaknak évenként 63,000 ft. tiszta hasznót adott.

Felsőbányáról pedig azt írja, hogy az odavaló ércznek mázsája 17 lat arannyal vegyes ezüstöt (guldisches Silber) foglal magában.

3. Beudants mineralogische Reise durch Ungarn. (Franczia nyelven. Párizs, több darabban mappákkal együtt. — Németül kivonásban egy darab. Melly igen nevezetes

Az erdélyi zalatnai bányavidékről említi, hogy akkor, midőn ott volt, évenként csak 10 mázsa aranyat, 5000 mark ezüstöt, 4—500 mázsa ólmot, 40 mázsa kénesőt adott. Nem különben

Hogy a' Jakab és Anna nevű aranybányából a' bányatársak 1805ben 36,000 ftot nyertek és ezen felül 3000 ft a' pénztárban költségre maradt meg.

Vöröspatakról pedig írja, hogy 5 mázsa aranyat és a' Nagy-Ág 12—15,000 ft tiszta hasznot hajtott esztendőnként.

Mint tagja az országos bányaküldöttségnek — és utolsó Selmezbányán !létemkor, bizonyossá tétettem arról, hogy a' selmeczi vidék' érczei most, diametraliter véve, csak 3 lat arannyal vegyes ezüstöt adnak.

A' szászfreibergi bányákban a' mult években egy olly nagy darab termés ezüst találtatott, melly sok ezer tallérokra becsültetett. — Bányatanácsos báró Herder, a' szász királytól a' freibergi bánya'javítására nyert 120000 tallérokka oda vitte a' dolgot, hogy 47,800 mark ezüst jövedelemről 60,000re emelte azt. Most is az itteni bányákban 8—900,000 tallért érő ezüst ércz vágatik ki évenként, nem azért pedig, hogy többet ne lehetne kivágnai, hanem a' jövődő időről való gondoskodás miatt.

A' consbergi (Norvegiában) gazdag ezüstbányában több 100,000rekre menő jövedelem kerül ki, a' mint ezt a' közönséges újságok több ízben közölték.

Angliában Anglesey' szigetében, a' tömérdek nagyságú rézbányák és azoknak jövedelmei, a' nevezett ország' vasolvasztó kemenczéi, hámorjai, sokkal ismeretesebbek már, mintsem hogy rólok többet kellene szólni. Azokról csak azt említem meg, hogy ott több vasat készítő műhelyek közül csak egyben is annyi vasat készítenek, mint országunknak minden vashámorjaiban.

Ha már ezen felebb előterjesztett adatokkal az angol és német külön szövetkezett bányatársak által most műben lévő éjszakamerikai bányák' jelenkori jövedelmei egybe hasonlítatnak; nyilván ki fog tetszeni, hogy azok sem adnak nagyobb tiszta jövedelmet, mint a' Becker által felebb említettek.

könyv, a' mi még nem egészen ismeretes nagy kiterjedésű trachyt hegyeink' leírását foglalja magában.

4. Rapport des Resultats des Experiences chimiques et metalliques, faites dans l'intention d'eparguer le plomb dans la fonte des mineraux d'argent par M. F. da Camara. Vienne, 1795.

Hazai irók:

- a. Betrachtungen über die chemischen Elemente, angestellt von Franz Kerekes. Pesth, 1819.
- b. Ungrisches Magazin, oder Beiträge, zur vaterländischen Geschichte, Erdbeschreibung und Naturwiss. Pressb., 1781.
- c. Joseph Jonas, Custos der vereinigten Naturalien, technologischen und Modellen Kabinettes im ungarischen National-Museum in Pesth, Herausgeber des Magazins, und Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften. An Freunde, Beförderer und Kenner der anorganischen Natur-Producte des österreichischen Kaiserstaates, deren Technologie und Commerzes. Schrieb eine Einladung zur literarischen Mitwirkung für das physiotecnographische Magazin über die anorganische Natur des österreichischen Kaiserstaates. Gedruckt in Pesth, 1812.

Igen kíváncsok vala, hogy ezen társaság üszveállott volna és a' természeti tudományokat, mellyek honunkban legkevesebbé műveltetnek, nagyobb virágzásba hozná. Kiváltképen ha ezen társaság honunknak geológiáját Europa és Ázsia 's az egyenlítő alatt fekvő Amerika' geológiájával egybe hasonlítva kidolgozná. Mellynek előleges rajzolatit én már némiképp kidolgoztam, de hogy hajlott időm 's azzal együtt járó erőtlen-ségem miatt bevégezhetem-e? bizonyos benne nem vagyok. —

— EUROPA' LEVEGŐI MÉRSÉKLETÉRŐL ÉS AZ IDŐJÁRÁS' TUDOMÁNYÁRÓL. — Régóta fáradoznak már abban a' természetvizsgálók, hogy egy biztosabb elvekre alapult meteorológiát (a' levegői jelenetek' physikai kimagyarázását 's előszámlálását tárgyazó tudományt) szerkeztessenek, 's ez által az idők' változásainak előre lehető kiszámolása' tekintetében a' jövőndők' titkaiba is betekinteni vágyó emberi lélek' kívánatainak, ha csak valamelly részben is, kielégítő utasítást nyujthassanak; de még eddig a' közhasznú célznak kevésbbé megfelelő foganattal, mint ennek, nem csak a' kalendáriumokban feljegyzett időváltozási csalfa számolások, hanem a' közönséges hirlapokban 's folyóiratokban közlött hason tárgyú értekezéseknek meg nem felelt következetek is nyilvános bizonyági. Magok az újabb idők' meteorológjai is, kik állandóbb 's biztosabb okfökből,

például a' holdnak a' földre való hatásából, különféle állásai-
ból 's változásaiból igyekeznek kimagyarázni az időváltozásokat,
kevesébbé szerencsések számolásaikban, hogy sem minden
részben gyanutlanok lehetnének. Még a' közelebb múlt évben
is egy berlini tudós, az ottani mind két nemű közönséget a'
téli napok' bizonyos óráira ajánlott meteorológiai leczkéinek
hallgatására felszólítván : mivel már azelőtt némelly előre
tett időváltozási jövendölései be nem teljesedtek ; semmi hall-
gatókat nem kaphatott. A' tengeri tudományok' (marine) búvá-
rai, úgy látszik még mind ez ideig legállandóbb alapokra tá-
maszkodnak az időváltozások', nevezetesen a' szelek' megha-
tározásában. Ők t. i. jól tudván azt, hogy a' tropicusok kö-
zött a' tengeren állandóul keleti szél uralkodik, melly a' for-
ró öv' éjszaki részein éjszakkéleti, a' délen pedig délkeleti
szokott lenni szüntelen ; az indiai tengeren a' mussont vagy
passat szelek némelly hónapokon által egy bizonyos irányban
a' következő hónapokban pedig éppen ellenkező irányban fúnak ;
a' forró övek alatt, partok körül szárazföldi és tengeri bizo-
nyos nemű időszaki szelek uralkodnak, mellyek közzül ama-
zok éjjel a' száraztól a' tenger felé, ezek pedig nappal a' ten-
gerről a' száraz felé fúnak : ezek szerint a' közeledő levegői
jeleneteket 's időváltozásokat is előre ritkán csaló pontosság-
gal kiszámítják, mellyekre a' tengeri utazók hajóik' igazgatá-
sában szoros figyelemmel szoktak lenni.

Azonban a' meteorológiai társaságoknak, a' minemű a'
hirlapok szerint Németországban is nem régiben, több ter-
mesztetvizsgáló tudósokból olly czéllal, hogy észrevételeiket
's tapasztalásaikat egymással közölven, egy biztos elvekre
épített időváltozási tudományt alapítsanak, összeszerkező-
dött, munkás fáradozásaiktól méltán lehet várni, hogy a' tu-
dományok' ezen ága is hova tovább óhajtott tökéletességre
fog jutni, 's eljő az idő, mellyben ha nem közönségesen is
a' nagyobb földrészeken, de egyes kisebb vidékeken 's tájé-
kokon az időváltozásokat meg lehet határozni, (mit is az
emberi nemzetnek a' tudományok' minden ágaiban tett sebes
előhaladásából, annál biztosabban lehet következtetni, midőn
a' későbbi kornak, a' természeti tudományok' széles mezején
tett sok újabb ollyan fölfedezéseit láthatjuk, mellyekről a'
megelőző embernyomok csak képzelődni is alig merészlettek.
Hány ezer esztendeig forgatta az emberi gyenge képzelődés az
iszonyú nagyságú naptömeget, a' sokkal kisebb földgömb
körüli, míg egy Copernicus és Galilei a' természeti törvények
szerint a' földnek a' nap körül való forgását megállapították !

Mennyi ideig rettegett a' világ a' félelmes égitűz' szétzúzó hatalmától, míg egy Franklin előállván, határt szab a' borzasztó tűnemény' pusztításainak, 's villámvezetője által bizonyos irányt ad leütésének? Ki gyaníthatta volna a' régibb időkben a' vizgőznek puszkaporhoz hasonló erejét, melly mérsekelve, mind a' vizek' hátán a' hajókat, mind a' szárazon, kivált vasutakon a' gőzkocsikat sok ezer mázsányi teherrel is madár' gyorsaságát meghaladó sebességgel ragadja? Kit nem ragadna bámulásra az újabb időknek, a' bécsi gazdasági társaság' múlt évi értekezéseiben bővebben leirt azon nevezetes találománya (par ténneres), mellyek' munkálatai által a' jéggel terhelt fellegek vagy szétoszlattatván, vagy felolvasztatván, a' pusztító jégesők' kártévő hatalma keskenyebb határok közzé szorítatott; vagy midőn hallja, hogy egy bizonyos francia academiai természetvizsgáló, az artezi kutból kimerített viz' felületén lévő electricai folyamból; melly a' földben vagyon, a' maga szobájában a' kútnak mélységét ki tudja számolni? (a' mellyről még eddig értekezés hozzám nem érkezvén, róla bővebben nem tudok szólani). Midőn az emberi elmének az újabb időkben tett illy nevezetes fölfedezéseit szemléljük, mi köthetné meg reménységünket, hogy azt a' következő időkre is kiterjeszteni ne bátorkodjunk? nevezetesen, hogy az időváltozás' tudományának is a' többi természeti tudományokkal egyenlő mértékben tehető előhaladtát ne várhatnók? A' természettudomány' felebb érdekelt fölfedezései közzé tartoznak még e' következők:

1. A' magnetica electricitas fölfedeztetése Faradaytól 1832.

2. A' hangról, világosságról és galvanismusról való tudomány, annak törvényei 's módosításai, a' macrocosmusról, a' microcosmusra való alkalmaztatása.

3. A' testeknél mint massáknál egyensúlyi 's mozgási tűneményei helyett, annak felvétele, hogy a' testek nem egyebek mint sok egymástól különvált apró részecskékből álló aggregatumok, mellyek a' vonzó és taszító kölcsönös erő által tartatnak fenn, Poisson és 'Cauchi' vizsgálódásai után. — Az elasticus testek' egyensúlyi és mozgási tűneményeik Cauchi, Poisson és Navier, a' folyó testekéi Poisson és Gauss, a' ballisztikai rendszer pedig Schmidtt szerint; most kezd tanítani, a' hangfigurák' törvényeinek meghatározása, a' hártványon, üveg táblákon és azoknak formái, valamint Weber és Pellisson után, mi szerint a' hangműszerek hangzanak.

4. A' Schweigertől feltalált electromagnesi multiplicator, a' galvanismusban új fölfedezésekre adott alkalmat, a'

galvanica electricitas' legfinomabb nyomainak is kijelelésére, 's megmérésére.

5. A' Béquereel által feltalált különbféle kristályos chemiai összeköttetések' formálódása, a' galvani uton, a' Nobili' érdekes szinfigurái, a' Rungétól észrevett tulajdonképi electro-chemiai folyóságok, igen nevezeteselek.

6. A' föld' magnetismusa' kiterjeszkedése Gausztól egy bizonyos mértékre határozottatott, valamint a' mérséklet' befolyása a' magnestűre és föld' magnetismusára, Moser és Riesz által.

7. A' világossági habzás' theoriája, a' kifolyási ellen, sokkal jobban kimagyarázza annak tünetényeit és munkálatait, hanem hogy a' habzástheoriában, a' színeknek a' megtörés által való szétszóródását, nehéz kimagyarázni. Fresner a' világosságnak két egész új módosításait találta fel, a' circularis és elliptica polarisatiót, melly utolsóról — a' mennyiben az érczekekről való visszaveretés által eszközöltetik — ez előtt kevéssel Brewster által egy igen érdekes munka tétellett közönséggessé. — A' világosság' polarisatiója még mindig szüntelen való kifejlődésben van.

8. A' vízgőz' feszítő ereje a' legmagosabb mérsékletben, a' francia physicusok — más folyóságoknak a' melegség által való kiterjeszkedése Münke —, a' folyós érczek' olvadási pontja Priensep és Daniel által, gradusok szerint, szorosan megvagnak határozva.

9. Sok összetett testek' saját melegsége Neuman, az egyszerű testeké pedig Dulong és Petit által határozottattak meg. Elmellőzőm itt a' többi természettudományokat, kivált a' mineralogiát, chemiát, zoologiát és botanicát, hol az ujra feltalált ásványok, állatok és plánták, mind az elővilágból, mind a' mostaniból, majd nem számnélküliek.

Europa' levegői mérsékletéről, a' tengereknek, a' szárazföldnek, uralkodó szeleknek, a' földfelületének, a' növényeknek, a' földemelkedésének erre való befolyása, a' Magazin pittoresque után (I. köt. 149—150 lap) némelly észrevételekkel megtoldva.

A' geographiai szélesség, vagy az aequatortóli távolság régi időktől fogva ugy nézetett, 's nézetik ma is sok tájékokra nézve, mint egyedül való ok, mellyből előre lehet következtetni, a' levegői mérsékletet, melly valamelly helyen uralkodik; de már most későbbben el van ismervé, hogy az illy módon való következtetés igen hibás, és gyenge elveken van alapulva, mert a' levegői mérséklet, nem egyedül a' nap-sugárok' azon mennyiségétől függ, mellyeknek valamelly tájék'

felülete ki vagyon tétetve, hanem sok okok' befolyása által különkülönféleképen módosítatik. Így p. o. be van bizonyítva, hogy Europa' éghajlata sokkal mérséklettebb mint Ázsiának vagy Amerikának a' forró övtől ugyan azon távolságra fekvő, és a' nap' ugyan azon befolyásának kitétetve lévő ugyan azon tájékai.

Ezen tünemények' közönséges okait fogjuk előadni a' következőkben. — Ezen okok közül egyik legfontosabb

Izsűr Európának külső formáján alapul, melly az ötet körülfolyló tengerek által képeztetik. — A' tengereknek és szárazföldeknek egyenetlen felosztása a' föld'golyóbisán, valósággal nagy befolyással bir az éghajlatok' különféleségére: ezen két különböző természeti massák, nem egyenlőképen veszik magokba a' meleget. A' tömöttebb és homályosabb kiterjedésére nézve negyedrészt sem teszi annak, a' melly folyó és átlátszó, amabban a' világosság csekélyebb mélységre hathat be, és a' mélység csak a' felülettel szomszédos rétegekben sűrűdik össze, a' miből következik, hogy abban a' mérséklet a' legnagyobb változásoknak van alálok vettelve, akár egyik napról a' másikra, akár egyik évszokról a' másikra; a' szárazföld hirtelen elnyeli a' meleget, de épen olly hirtelen el is ereszti azt, a' tengerek ellenben inkább megtartják az általok bevett melegséget. Azonban ezek a' magok meghidegetett részecskéiket a' fenek felé alább szállítják, és a' szélesség 70° innen már soha be nem fagynak. Ezek tehát mintegy tárrául szolgálnak egy csaknem szüntelen állandó mérsékletnek, minden pontokon és télen által visszaadják egészét annak a' melegségnek, mellyet nyáron által magokba vettek, 's ez által ezek mintegy mérsékleti hatalmat gyakorolnak a' szomszédos szárazföldi tájékokra nézve. Így egy sziget az oceantól körülvéve sokkal türhetőbb éghajlattal bir, mint ugyan annyi kiterjedésű földrész a' száraz föld'közepén. A' mint ennek világos példáját mutatja Angolország, melly az éjszaki szélességnek 50°—56° és a' napkeleti hosszáságnak 11ik és 19ik gradusai alatt fekszik, déli és három oldalról tengerrel van körülvéve, a' hol közönséges telekben a' folyóvizek be nem fagynak, sőt a' kemény teleken által is, csak néhány napokig tartó jéggel vonatnak be, a' hol ber ugyan nem terem, de a' mezők télen is sokszor zöld színben mutatkoznak. Görögország egy a' tengerektől keresztül kasul hasogattatott formát képezvén, a' legelső 's legfontosabb középpontja lehet a' természeti mivélődésnek; hasonlóképen Europa, kerületinek nagyobb részében viz által lévően körülvétetve, tengerüblükkel megszaggatva, és

így a' folyós massa által meghatva : ezen helyheztetésénél fogva , sokkal mérséklettebb meleggel élhet mint a' tömött Ázsia, mellynek ez némelly tekintetben félszigete; kivéven azon éjszaki országokat, mellyek a' polusokhoz közelítenek mint p. o. Moszkaországna azon részei, mellyek a' finn tengeröbölhöz nyulnak , mellyeknek minden tengerei féleszten-deig jéggel bevonva vagynak. Az ázsiai, amerikai polusokhoz még közelebb fekvő tartományok' részei p. o. a' Davis, Hudson, Lancaster tengeröblök, majd nem egészen tíz holnapig be vagynak fagyva. Izlandnak, Kamcsatkának, Grönlandnak, Novazembának, Spitzbergnek több hónapokig tartó telei 's befagyásai tudva vagynak.

2szor. Az uralkodó szeleknek is igen nagy befolyások van a' mérsékletre. A' tengerről jövő nyugoti szelek , a' mellyek Europa' nyugoti oldalain gyakorta fúnak, igen sokat tesznek itten a' téli hidegek' szigorúságának enyhítésére, midőn Ázsia felé való közeledésében elvesztik egy részét azon melegségnek, mellyet felvettek, a' vizek' felületén keresztüljöttükben. Éjszak-Amerikának keleti oldalán, a' nyugoti szelek száraz-földről jőnek, 's egészen megtartják téli szigorúságokat. Az éjszaki szeleknek jóval kisebb befolyások van Európára, mint Ázsiának ugyan azon szélesség alatt fekvő részeire, mivel ezek nem érkezhetnek az elsőbe, hanemha a' fagytól szüntelen szabad folyamokon keresztül, a' hol hidegségüket megenyhítik, midőn a' másikba, hol a' föld igen közel felnyulik a' polusokhoz, 's csaknem állandóul örökös jegekhez kapcsolódik, közbevetetlenül hófergeteggel terhelve érkeznek meg: hozzá téven még ehhez, hogy Európában a' svecziai és norvégiai hegyek által az éjszaki szelek feltartóztattathatnak, és széllel oszlattathatnak, míg Ázsiába szabadon haladnak azon sík téreken, a' mellyek ennek éjszaki részeit képezik. — A' déli szél végezetre elhossa hozzánk egy részét annak a' melegnek, mellyet felvett Afrikának tömött, és az egyenlítői napnak csak nem egész kiterjedésében alatta fekvő részein keresztül jöttében, midőn Ázsiába az indiai oldalon fekvő tengeren keresztül érkezik meg: mivel a' tropicusok között lévő felület nagyobb részint folyós, és kivéven némelly szigeteket, ottan semmi száraz nem találthatik, melly épen az egyenlítő alá esnék, 's e' szerint a' mint felebb említők, a' tengeri levegő sokkal kevésbbé heves, mint az melly egy olly tájékon foly keresztül, mellyre a' nap'sugárai összesűrűdve lövellenek. A' déli szelek akár az ázsiai, akár az afrikai forró öv alatt melegedjenek, fel nem tartóztattatnak azon magas hegyek' hosszú lán-

czaitól, mellyek kis Ázsiától a' chinai tengerig a' szélesség' 35° 50ig az egyenlítővel csaknem egy távolságu vonalban előnyulnak.

3. A' föld' felületének mineműsége is szembetűnőleg munkás a' mérsékletre nézve. A' homok és sivatag sziklapusztákon erősen felhevül a' levegő, a' nap' melege által felmelegült földtől való érdekeltetése által, előbb függő irányban felfelé emelkedik, az után földre hajlik, a' szomszédos levegői részekre, terjesztvén magát a' földgolyóbis' hideg részei felé; innen van, hogy Afrikában a' Zahara pusztája, mellynek felülete majd kétannyi mint a' földközi tengeré, a' hol a' homok nappal 30° 40°ig felmelegedhetik; Reaumur szerint 30°—40°, Fahrenheit szerint pedig 50°—60° gradusig, oka a' meleg déli szeleknek, mellyek gyakran fúnak Európában. — Ellenben a' növényekkel fedett tájékok, gyepes és erdős hegyek szembetűnőleg kisebbitik a' mérsékletet, — a' pázsitos helyek nappal kevésbbé melegszenek fel, mint a' homokok a' nap'sugáraitól, és éjjel olly hirtelen eleresztik a' meleget száraik és rostos leveleik által, hogy a' mérséklett öv alatt az esztendőnek tíz hónapjaiban a' hőmérű leszállhat a' vízfagyási pont' zersaig. Az erdők mint a' hidegség' okozói háromféleképen munkálódnak, elsőben árnyaik által, mellyeket tartanak, az után a' folyóságok' kigőzölgése által, mellyek bennök foglaltatnak, végre a' meghivesedés által, melly következik az éjjeli setétségből; a' levelek megsokszorozván a' felületet nagy mértékben folynak be a' kigőzölgésre: ezen utolsó esetben úgy tartják, hogy az erdők' felülete' kiterjedésénél fogva több ezernyi mértékben munkálkodnak a' levegőre, mint a' föld, mellyet beárnyékoznak.

4szer. A' növények' hivesítő ereje az uj szárazföldre nézve igen nagy fontosságu; a' sűrű erdők' környékei, mellyek fedezik Amerika' földéit, az egyenlítői öv alatt be vagynak borítva növényekkel, éjszak és dél felől tíz annyi terjedésű felületen, mint Franciaország, 's ezen utolsó következmény tart éjszak feléazon réteken, mellyek kiterjednek a' Missauri körül és kinyúlik az éjszaki tengerig. Innen az uj világban a' föld' természetét úgy lehet nézni, mint a' melly ott igen erős és hatalmas hivesítő munkaságot gyakorol. — Hasonló példa mutatja magát Éjszak-Ázsiának növényekkel bevont nagy kiterjedésű térein, mellyek bárha különböző természetűek is, mint az amerikaiak, mindazáltal hasonló következéseket szűlnék. Végre

5ször. A' föld' felemelkedése is közönségesen kisebbiti a' mérsékletet, erre nézve elég megemlíteni azt, hogy a' forró öv alatt is a' magas hegyek' ormain örökös havak uralkodnak;

sok ideig azt hitték az emberek, hogy a' felület' különbözése által ki lehet magyarázni azon mérséklet' különbözését, melylyen Európá és Ázsiának ugyan azon egy távolságu vonalba eső tájéakai között. Továbbá hogy Tatárország' közepének valamelly nagy fölemelkedésű helynek kell lenni, de ez a' feltétel már ma elenyészett; tudjuk, hogy a' világ' ezen részének északi síkjai épen megfordítva igen alacsonak, 's délfelől az egyenlítővel egy távolságu vonalban menő azon hegylánczoktól határozottatnak, melyekről már szólottunk. Ezen hegyek, melylyek között a' föld'golyóbisán a' legmagasabbak találhatnak, igen szembetűnő hivesítő munkaságot gyakorolnak, meghatározván a' hideg levegőnek lefelé való folyását, melyly jó az ő jeges ormaikról, oldalaik' egész hosszában, és lefolynak a' közelebbi szomszéd síkokra. —

Ezen fentebbi megfontolások okait adják Európá' levegő'i mérsékletének. Itt a' föld'természeti felosztásának tanulásán kellett kezdeni a' dolgot, hogy a' hivesítő és melegítő főbb okokat ki lehessen fejtegetni; kétség kívül idővel, 's további vizsgálódások után oda fog jutni az ember, hogy egyes helyeknek hidegsége okait is ki fogja tanulhatni, és egykor eljutand ezen tudománynak bírásába: a' külső természetre való munkálatai által néminemüképen módosíthatni fogja a' következményeket. Eddig meggyen a' Magazin pittoresque által közöltetett előadás, melylyhez a' közlő, vélekedése szerint, még a' következőket kívánja felemlíteni:

Hogy a' polusokhoz közel fekvő tengeren hajókázók, nevezetesen a' czethal fogásban foglalatoskodó hajósok ujabbán gyakran több mérőföldnyire nyuló, a' tengeren uszkáló jég-szigeteket találnak, melyeket a' belső tengeri folyók és szelek az europai tengerekbe hajtának, sokan a' melegebb levegőtől, és a' nap' sugarától elolvadván, gyakran Európában meghívesítik a' levegőt. Ezen jég-szigetek egész jég-hegyeket képeznek, torony magasságra felnyulnak, több ágakra és részekre oszlanak, és olykor szét repedezvén, a' felőlük közelgető hajókat is veszedelembe ejtik; a' mint ezen jég-hegyek' rajzolata a' Fillértár' 49dik számában is látható.

Id. DERCSÉNYI JÁNOS,

orv. dr., kir. tan., táblabíró, a' bécsi
gazdasági társ. tagja.

— A' VESUV' NEVEZETES KITÖRÉSEI. — A' Vesuv felette fontos és emlékezetre méltó tűneményeket mutatott a' múlt év' lefolytában. Négy külön részein ömlöttek ki belőle égő lá-

vatümegek, mellyek közül a' legerősbik fél óra járásnyi széles, és 24 láb magos volt. Gürdülése eleinte egy-egy órában 200—250 lábot tett, későbbben csak 8—10et ugyan annyi időközben. Számos házak, fák, és telkek borítottak el ezen tűzfolyam által. Felette érdekes lehetne mind annak leírása, mi a' külön kitörésekben nevezetes vala. De fájdalom, ez eddig nem történt. A' legutóbbi kitöréskor sem heves rengéseket, sem hamuesőt nem tapasztaltak; ellenben egy igen hatalmas lávatümeget, melly úgy látszott felette nagy mélységből forrott elő, mellynek ömlése különös zajgással és zuhogással volt egybe kötve. Kétség kívül még körülményesebb felvilágosításokat fogunk e' tárgyról kapni, 's rajtunk nem fog múlni azokat a' maga idejében olvasóinkkal közleni.

— BÉKAESŐ. — A' franczia academiának mult évi october' 20kán tartott ülésében több hiteles személyektől küldött levelek olvastattak fel egy olly tüneményről, mellynek indító oka mind mostanig még föl nem fedeztetett; 's a' mit tudni lehet felőle, csak vélekedésekből áll. — *Hüard*, több tudós társaságok' tagja, írja: „Juniushan 1833 Jouyban voltam (Párizs' közelében) 's épen templomba készülék egy gyermekkeresztelésnél jelen leendő. A' gyermek' keresztatyja és anyja kíséroidm voltak. Egyszerre iszonyú fürgeteg keletkezik; a' szél felette zúgott, 's előttünk és megettünk mindenfelől számtalan békák hullottak a' levegőből alá. Sok közülök esernyőre esett 's a' föld alattam mintegy 200 ölnyi térre egészen el volt velök borítva, úgy hogy 10 percz kelle, míg közülök kimenekedhettem.“ A' második levelet *Zichel* a' 10dik vadászrezred' egykori hadnagya írta. Ez arról tudósít, hogy midőn egykor 1808ban egy 25 lovagból álló tűzørsereget kormányzott Burgos' sánczai alatt, valamelly rögtön keletkezett, jóformán sebes esővel számtalan kis békákat látott aláhullani a' fa' ágai közül, melly alatt állott. *Gayet*, jelenleg a' kereskedésre ügyelő ministernél tisztviselő, 1794 a' táborral *Lalain* nevű falóban örködött 150 emberrel. A' császáriak *Flinnes* apátság' egész környékét víz alá tették. A' reggel hévmeleg volt, 's a' légben vastag gőzoszlopok keletkeztek. Mintegy három órákor délután erősen kezdett esni, 's egyszersmind annyi kis, mintegy mogyorónyi békák, hogy az ember lábát nem teheté le a' nélkül, hogy néhányat össze ne tapodjon. *Gayet* valamelly ponyvát terítetett ki, melly rövid idő alatt egészen megtelt ezen kis állatokkal. Az eső félóráig tartott, 's az egész legénység, 150 ember, folyvást érzé a' békák' esését, 's későbbben sokan felcsapott kalapjaik' belsejében

sok illy állatokat találtak. A' negyedik közleményt *Düpareque* írta, ki Fremar faluban, Amiens körül valamely nagy fürgeteg' alkalmával egészen hasonló tüneményt látott. Ő épen a' templomban vala, 's a' plebánia felé tartott, midőn az eső meglepé 's számos kis békák hullottak ruhájára 's arczára. A' falu' papja ezt gyakran tapasztalt dolognak állítá, 's közönségesen olly nagy fürgeteg' alkalmával szokott történni, melly hosszántartó szárazság után következik. — Ezen közleményekre a' tudós *Arago* azt jegyzé meg, hogy illy tüneményeket egészen természetes úton lehet megmagyarázni. Hihetőleg a' sebes forgószél az, melly a' közeledő esőre előbújt békácskákat magával felragadja, 's messze elviszi, mellyek azután az esővel lehullanak. Hozzá teszi még azon megjegyzést, hogy Angliában valamely esőmérőn tapasztalák, miképen a' szélvész tiszta tengervizet hét órányira vitt a' szárazföld felett magával.

— **HYAENAVADÁSZAT AFGANISTANBAN.** — Ázsián keresztül tett utazása közben *Conolly* britt hadnagy egy ideig az afganoknál tartózkodott. A' többek közt egyszer valamely hyaenavadászatban is részt vett bizonyos Seind Daud nevű katonatisztrel együtt, ki az utóbbiktól azt hallá, hogy ezen tartományokban több rettenthetetlen bátorságú vadászok volnának, kik a' hyaenát ön barlangjában fölkeresik 's megkötözve onnét ki is hozzák. Az angol előtt illy vállalat épen olly veszedelmesnek, mint különösnek tetszett, 's kétségeskedett társa' szavának föltételetlenül hitelt adni. Jól van, viszonzá amaz, győződjek meg kegyed önnönmaga, ha valljon igazatszoltam-e, vagy nem. Nem sokára nyomára akadtak a' keresett vadnak. Egy ember, ki csak a' legszükségesebb ruhával volt ellátva, 's egy késen kívül, mellyet övében viselt semmi fegyvere nem volt, előlépett a' társaságból, jobb kezében valamely két hurokos kötelet, baljában egy kis nemezköponyeget tartrán. Így felkészülve a' vérszomjazó állat' barlangjába mene. Közelegvén a' hyaenához, ez mindinkább belebb vonult egészen a' barlang' fenekéig, honnét tovább már nem mehetett. A' vadász, noha mindenfelől legmélyebb setétség környezé, még is az állatnak minden mozdulatait igen jól tarthatta szemmel, mint-hogy annak igen csillámló szemei mindig elárulták hollétét. Most térdein mindinkább közelebb csúszott a' fenevadhoz, melly félelemtől elfogódva nem hogy védelméről gondolkodott, hanem magát elrejtetni 's mintegy önmagába bujni törekedett. Most egészen oda érve nyakába veti a' nemezköponyeget a' vadász, úgy, hogy a' szegény állat semmikép sem rázhatja azt

le magáról. Az állat ezen hirtelen megtámadás által annyira elveszté jelenlétét, hogy magát még jobban összehúzná, 's noha a' köpönyeget rágja, a' vadászt még sem meri megtámadni. Ez most kötelét az állat' lábaira hurkolja, sebesen nyakára tekeri, még egyszer meghurkolja, 's most minden veszedelem nélkül a' napvilágra hozza prédáját. A' hyaenákat itt nagyobb részt így hozzák a' városba, hol azután vadászmulatságra használtatnak. (Maltens Bibl. f. allg. Weltkunde).

GARAY.

LEVELEZÉSEK.

PETROVICS FRIDRIK, M. T. TÁRSASÁGI RENDES TAGNAK A'
KÜLFÖLDRŐL IRT TUDÓSÍTÁSAIBÓL TÖREDEKEK.

(I. Tudománytár, V. köt. lap 244—253).

V.

Párizs, 1834. végén.

Darmstadtban a' nagyherczegnek van ugyan szép könyvtára, meglehetősen számu kéziratokkal: hanem ez mind vagy görög és romai, vagy scholasticus, vagy német 's különösen hesseni, leginkább darmstadti dolgokat illető. Hazánk' történeteire nézve, a' mennyire t. i. a' meglevő lajstromok és a' tárnok' utasításából tudni lehet, semmi sem találtatik: ha pedig valahol, a' még tökéletesen meg nem vizsgált csomókban valami volna, egyedül újabb koru és közönséges lehetne, mivel az egész könyvtár nem régi, és nagyobbára az utóbb megboldogult nagyherczeg által szereztetett.

A' heidelbergi főiskola' könyvtárát sokkal irgalmatlanabb szerencse üzte: semhogy nagy kincset és bőséget mutathatna. Régi kéziratit Maximilian bajor herczeg 1622ben prédaképen elfoglalván, nagyobb részint Romába a' pápának ajándécul küldé, hol a' vaticanában bibliotheca palatina czíme alatt őriztettek. Mi későbbben újra egybe gyűjteték, az 1693ban azon disztelen pusztításban, mellyel a' francia sereg, XIV. Lajos' parancsára, az egész Pfalzban dühösködék, Heidelberg' várával és városával együtt siralmasan elégett. Hanem Roma 1815 és 1816ban az akkori békeszerető fejedelmek, 's nevezetesen urunk' ő fűlsége, 's a' porosz király' közbenjártával, 890 kötet kéziratot a' palatinából Heidelbergnek visszaadni igazsá-

gos vala. Ezeken kívül a' főiskola bir még néhány száz kötet kéziratot, melyet főképen újabb időben némelly eltörölt monostorból kapott. Magyarországot illető mindazáltal csak három vagyon: mi és millyen? az ide csatolt lajstromból hátlatni. *)

Stuttgarthban vagyon két királyi könyvtár; egy közönséges, egy magános. Ezt a' megboldogult, de főképen a' mostani király, még koronaörökös korában kezdé gyűjteni, tudni-vágyának kielégítésére, 's talán az idők' viszontagsága szülte kedvetlen óráinak megvigasztalására. Most is külön tartja, 's a' tudomány iránti hajlandóságához képest folyvást szaporítja, használatát nagylelkűleg akár kinek, különös kérelem' utján, mindenkor engedvén. A' közönséges könyvtár nagyobb is, régibb is, mint a' melly a' hajdani hercegektől származik, és I. Fridrik király által tetemesen meggazdagítatik. Számos kéziratai közt találkozik többi közt egy kötet, melly III. és IV. Incze, IX. Gergely, IV. Miklós pápáknak, Magyarországot illető és Baluzius által ki nem adott, leveleiket foglalja magában, 's melyet Garampi cardinál Kollár Ádámnak ajándékba küldött volt. Mint történheték, hogy ezen kötet, eltévedvén Kollárnak többi gyűjteményétől, a' stuttgarti királyi könyvtárba került, nem tudatik, mert írásban semmi nyoma nincsen. Boriték' előlső és hátulsó oldalán még most is megvan, arany nyomásban, Kollárnak monogramája **).

Karlsruhe bir szép nagyhercegi udvari nyilvános könyvtárt. Udvarinak azért neveztetik, mert eleitől fogva a' fejedelmek által szereztetett és tartatott, és most is a' nagyherceg' költségén tartatik: nyilvánosnak pedig azért, mivel használhatása közönséges. Alapját a' baden-durlachi markgrófok vetették meg, a' baden-badeni ág' kiholta után pedig, ennek gyűjteménye is amahhoz csatoltaték. Ezen baden-badeni ághoz tartozék ama' Lajos markgróf is, ki a' XVII. század' utólján Magyarországbán, mint császári fővezér, a' török ellen harczolt. Neki köszönhetjük leginkább mind azon kézirományokat, mellyek Magyarországot illetők a' karlsruhei könyvtárban őriztetnek, 's mellyeknek körülményes lajstromát én ottan készítettem. Legérdekesebb közülök mindjárt az első, az *Annalium Gemma, auctore Hassan Aga*, melly a' híres Kjubirli basának Magyarországbán viselt dolgaiból bőven elbeszéli: azután pedig a' 14 szám alatti, *De prima expeditione Attilae regia*

*) I. e' levél' végén.

**) I. a' stuttgardi kéziratok közt 7d. szám alatt.

Hunnorum in Gallias. Amazt Hammer József alkalmasint használta; emez már nyomtatásban is megvagyon: mindazáltal, kivált a' Gemma, még is megérdemlené a' leiratást, mire mást is illendően lehetne méltatni.

A' strassburgi egyetem' könyvtárnokától hallám, hogy nem sokkal azelőtt valaki ottan magyar kézirományokat keresett, de csupán csak magyar nyelven írottakat; és hogy semmit sem kapott. Nevére azonban a' tárnok nem emlékezheték. Részemről nagyon örülök tapasztalni, hogy más hazámfia is ugyan azokban gyönyörködik, mellyek nekem mindennapi kedves foglalatosságul szolgálnak. Szerettem volna megkísérteni, nem akadhatnék-e vagy egy jó 's érdekes kéziratra, melly noha nem épen magyar ajku írótól származván, Magyarországbán ismertetni 's birtokában lenni, még is megérdemlené? De a' szerencse nem akarta. Épen akkor építének a' könyveknek új lakot, 's ezek úgy fel voltak halmozva egy szobában, hogy mi a' polczokon maradt is, a' földön heverők miatt, hozzá férni nem lehet. Jung tanító és könyvtárnok ur, kinek sziveségével méltán dicsekedhetem, emlékkönyvembe ezt írta: „*Zum Andenken an den Bau des Bibliothekgebäudes in Strassburg, der leider jede Mittheilung unmöglich machte*“, sajnosan esvén neki is, kívánságomnak eleget nem tehetni. Későbbi szolgálatra ellenben a' tek. társaság iránt magát önkényt és olly módon ajánlá, hogy nem csak mi a' bibliothecának ujonti fölállítására és rendbeszedése közben kezébe akadátna, számunkra följegyezni, hanem a' városi levéltárt is megvizsgálni szives lesz, nem találkoznának-e benne Magyarorságot érdeklő levelezések? Sőt neki a' városi levéltárhoz több reménysége vala, mint a' könyvtárhoz. Mert a' város, hajdani birodalmi szabadságában, a' világ' politicájában nagyobb részt vett, 's külföldön, nevezetesen a' bécsi udvarnál ügyvivőket tartott, kiknek tudósításaik akkor annyival bővebbek és számosabbak voltak, mivel a' hirlapok' helyét pótolták. Egyébiránt Jung ur által minden esetre biztosb ismeretet remélhetünk a' strassburgi könyvtárról, mint Haenel' különben is hiányos könyvében találhatni.

Strassburgtól a' Rajna' mentében egész Haagig nem látam könyvtárt, mellyben hazánk' dolgait illető valami iromány őriztetnék. Haagban sincsen a' királyi könyvtárban, hanem a' levéltárban, 's itt számosan. Ezen levéltár nem csak igen gazdag, különösen a' köztársaság' idejére nézve, hanem példás rendtartása mellett, használhatása is könnyen megnyerhető. En egy hétig, minden nap két, három órát tölték benne, mind

Van Jong levéltárnok, mind Van Zwaan segéd urak által szívesen segítetvén. A' kutatás az irások' szűrnű tömegében nehéz, 's rám nézve, a' hollandi nyelv miatt, még annyival nehezebb volt. Mit leltem, lajstromát közlöm. Leírnom semmit sem lehetett, mert erre a' ministertől különös engedelem kell, melyet én megvárni, vagy vele élni, rá nem érkeztem volna. Egyébiránt, ha a' tek. társaságnak akár most, akár idővel, a' haagi királyi levéltárból valamit kívánna történnék, ez iránt csupán a' levéltárnokkal kellene értekeznie.

Most Párizsban a' királyi kéziratgyűjteményben dolgozom, minden nap négy öt óráig. Az ugynevezett fegyverházi könyvtárt már megvizsgáltam, 's hazánkat illető darabra csupán egyre akadtam, melly mása egy követségi tudósításnak a' királyokhoz Német-, Magyar- és Erdélyországokról, 1621 esztendőben, 's a' királyi könyvtárban szinte kétszer is megvan, eredetiben pedig az ország' levéltárában. A' királyi kéziratgyűjtemény roppant: 70,000 kötet. Használhatása tökéletesen szabad. Ehhez képest minden más illy nemű gyűjtemény, melyet eddig láttam, parányivá enyészik el. Eddigelő seholsem találtam embert, ki velem egy czélból dolgozott volna, a' könyvtárakban. Ki dolgozott, magának és egészen külön végre munkálódék. Itt pedig az ország' parancsára, a' minister' vezérlése, a' két ór' felügyelése alatt, egy rakás ember foglalatoskodik, Franciaország' mindennemű történeteit illető kézírrott munkát, oklevelet, elvált darabot, egyes levelet lajstromba szedni, osztályozni 's tartalmára és idejére nézve úgy meghatározni, hogy ezen lajstromok által az adatok' összeszedése lehetőségig könnyítessek, 's mind a' lajstromok mind az' illető irományok kinyomathassanak. Hasonló vizsgálat gyakoroltatik valamennyi gyűjteményben vagy levéltárban egész Franciaországban. Költségére az ország, 1835ki budgetében, 120,000 frankot vete ki. Folyamatáról Guizot minister, e' f. e. november 27kén költ. jelentésében a' királyhoz, körülmenyes tudósítást ada, mellyből a' vállalatnak mind roppant terve, mind tetemes haszna világosan kitetszik *).

Mi az én csekély munkálásomat illeti, a' tapasztalás bizonyos tervre vezete engemet, mellynek czélirányos voltáról napról napra jobban győződöm meg. Tudni illik észre vevén, hogy a' királyi gyűjteményben levő dolgok nagyobbára a' levéltárakban őriztetett irományoknak másai, legjobbnak gondolom, azok közül most mindjárt, vagy semmit, vagy igen

*) Erre mi adott alkalmat, I. a' 'Tudtár' III. kötete' 251d. lapja' alján. Illy nagy a' nyilvánosság' hatalma. A' szerk.

keveset leírni; ellenben valamennyit előlegesen följegyezni, hogy minekutána az ország és (ha engedelmet nyerhetek) a' külső ministerium' levéltárait is megvizsgáltam, akkor alaposb választást tehessek, 's mit a' levéltárakban eredetiről nem másoltathatnék, annak mását a' királyi könyvtár' kéziratiról vétethessem. Ezen tervem annyival inkább ajánlkozik, mivel igen könnyen kivihető. Mert itt Párizsban ügyes író annyi van, a' mennyi kell. Hanem ha egyszerre nagyobb költséget tenni, a' tek. társaság szükségesnek vagy helyesnek nem találná, én magam, mit tehetek, megteszem: csak hogy kutatni, összeszedni, jegyezni, vizsgálni, válogatni magában is annyi időt és munkát emészt meg, hogy másolatot készíthetnem igen kevés reménységgem vagyon. Mire nézve a' tek. társaságtól újabb utasítást várok; addig pedig minden nagyobb íratást annyival is inkább halasztok el, mivel ez Párizsban meglehetősen költséges. Ellenben, ha a' tek. társaság' részére öt hat emberrel írásthatnék, legalább a' legnevezetesebb darabokat megkapathatnók, 's elutazásom után is könnyebben boldogulnánk *).

Kéziratok' jegyzéke.

A' majna-melléki frankfurti városi könyvtárban.

1. Joannis Archiepiscopi moguntini Votum pro Sigismundo Hung. rege in Romanorum regem electo. Cuius integer textus hic est :

„Ad laudem et gratiam Dei omnipotentis ac gloriose virginis Dei genitricis Marie totiusque status rei publice „profectum atque sacri Romani Imperii felicissimum augmentum, Ego Io. Archiepiscopus Mogunt. eiusd. sacri „Imperii p. germaniam Archicancellarius prior. sive Decanus cetera principum elector. Romanor. Regis meo et omn. „principu coelector. meor. Eligo in Regem Romanor. et futurum Imperatorem Domino annuente promovendum Illustrissimum principem Dominum Sigismund. ungarie Regem „et Marchionem Brandenburg. Ipsumque in Reg. Romanor. „futur. Caesar. pronuncio. In nom. patr. et filii et spirit. „sancti. Dat. Franch. A. D. MCCCCXI. die XX. mens. Jul.“

2. Descrittione della Transilvania fatta da Pietro Musto Bresciano Musico di quel Serenissimo Principe. In fine „Di Albagiulia li 21. Genaro. Bátori Zsigmond' idejéből, a' 13 főember' megöletéséig. Cod. MS. chart. fol. — MSS. fol. 11.43.

3. Sigismundi regis epistola ad reginam propria manu exarata.

---

*) Megnyervén utóbbad az engedelmet, P. úr szép sikerrel folytatta munkálkodásait. *A' szerk.*

A' heidelbergi főiskola' könyvtára.

1. Heinrich von Muglen hungarische Croniken (usque ad an. 1333.) Cod. MS. chart. fol. sec. XV. fol. scrip. 36. (MSS. V.).

2. Warhafftige beschreibung vnd bericht des Türggischen Regiments, wie solches Anno 1594 sich verhalten etc. vnd warum der Kayser Amurat Ungarn bekriegt habe, aus dem welschen In das Teutsch transferirt. Durch einen fürnehmen Herrn der viel Jahr in der Türkei gewesen. Cod. MS. chart. fol. sec. 16. foll. scrip. 27. (MSS. CXXI.). Azt mutogatja, hogy ha Murad három fővétekből nem fétrengene, ugymint gyávaság, bujaság és fukarságban, bizonyosan a' leghatalmasb fejedelem lehetne.

3. Ungarische Chronik vom J. 373 bis zum König Matthias Corvinus. Kezdődik: „Von dem Anfang der Huny odder der Hungern aus Scitia. Dorvmb yn dem Joar als man schreyb nach christi gepürtt dreyhundert vnd dreyvndsybentzig Jar pey den tagen des Kayzers Valentis vnd Damasy des Ersten pabst der Chrystenlichen Kyrchen yn dem sechsten alter der welt etc. És nem egyéb mint Thuróczi János' krónikájának fordítása, még pedig szórol szóra az ágostai és brünni kiadások szerint: azon különbséggel, hogy vége felé ezen szavak után: victoriosum quidem hunc hominum, ut secundum Attilam, reddidere fata“ ezek olvastatnak: „Wann das gelüg hatt diesen menschn Mathiam überwindüd gemacht, vnd syghafft, dorvmb czw lob vnd eer seyner übenwindüg, synd dyse versch getücht vnd gemacht worden:

Sorte nowa redýt hunornum maxima quondam.

Tempore: que fuerat Atile victoria regis.

(der hünö odder vngern) yn dewtsch yst das also vñl gesprochen, Mit Newem gelügh ýst wyd'vmb kwmnen dy grössest überwyndug, Dy do gewest yst czw den geczeýttn des Kwnigs Atile. Végzódik mint a' brünni kiadás: „Vud yn possunderhaytt dy feyntschaftt dy den Kwenig peweget hatt wyder den Romischenn Kaysser volkwmllicher czw erclern. Deo Grattias ast Marie virgini.“ Melly alsó három szó nem a' brünni, sem az ágostai kiadásban nem találtatik. Legvégén pedig még ezen versek, Mátyásnak ismeretes sirverse, állanak:

Mathias hic iaceo ac sub mole sepultus

Testatur vires austria victa meass

Terror eram mundo metuit me cesar vterque

Mors tantum potuit sola nocere mihi.

Ezen verseket, mint a' betűk' alakjából kitetszik, vagy ugyan azon író, ki a' többit másolta, idősb korában, vagy egészen más valaki későbbben ragasztotta oda *).

A' stuttgarti királyi nyilvános könyvtárban.

1. Copia literarum Friderici V. electoris palatini electi regis Bohemiae ad Gabrielem Bethlen electum Hungariae regem. *Incip.* Ut celeres sunt malorum nuncii, ita non dubitamus iam ad Serenitatem Vestram perlatum esse etc. *Desin.* et de nostro erga se studio et benevolentia polliceantur sibi omnia. Datum in nostra arce Glacensi ad fines Bohemiae 15. Novembr. 1620.

2. Copia literarum eiusdem Friderici V. ad Simonem Péchy Cancellarium regis Hungariae (nimirum Gabrielis Bethlen) *Incip.* Gratiam et benevolentiam nostram Magnificae Dominat. Vestrae pollicemur etc. *Desin.* ut nostras etiam rationes ad illa eo melius accommodare nobis liceat. Bene valeat Magnifica Dominatio Vestra. Ex arce nostra Glacensi ad fines Bohemiae et Silesiae 15. Novembr. 1620. — Ambae MSS. histor. fol. nr. 62.

3. Tragoedia verberationis, inter Dominum Joannem Pethew et Melchiorem Robles Hispanum, agitata in comitiis et coronatione S. Caes. Majestatis in regem Hungariae, Posonii 1563. *Incip.* Persuaseram mihi Joannes Pethew, te tantae experientiae virum etc. *Desin.* Atque ne dubitare possis, quin hae literae a me missae sint, rogavi infrascriptos insignes viros, ut eas suis adscriptis nominibus confirmarent. Datum Mediolani 30. Januarii A. D. 1564. Ego Melchior Robles Pereica hasce literas subscripsi (és még hat tanúk nevei). Robles elbeszélvén a' történetet Pethót párviadalra hívja esztendő lefolyta alatt. Conf. Istvánfi lib. 31. pag. 426. Foll. script. 8. in fol. — MSS. histor. fol. nro 41. **).

4. Hat vastag foliansban minden europai nemzetek' különféle sorsu és hivatalu öltözetei' előadása, Mária Thérézia korabeli divat szerint, számtalan kis képekben, olly módon, hogy a' festett fejek és kezek mellett az öltözet színes selyem anyaggal, a' kivágott papiroson keresztül képeztetik. Kivált az ötödik kötetben, sőt imitt amott a' többiben is, sok magyar férjfi és asszonyi öltözet találtatik. Nagy érdekű ez különösen a' játékszíni öltözet' tekintetében. MSS. histor. fol. 87. voll. 6. —

---

*) Ezen codexet bővebben leírtam a' Tud. Gyűjt. 1829diki folyamata' XII. kötetének 3—12. lapjain. D. Schedel.

**) 1, 2, 3 iratnak.

5. Andreas Josua Vlssheimer, Bürger, Barbierer und Wundarzt in Tübingen, Reisebeschreibung seiner Reisen durch Europa, Asia, Africa und Amerika, so er innerhalb 15 Jahren bereiset hat. — Az első fejezetben, két levelen, igen röviden érinti két útját, melyet Magyarországra 1596 és 1597-ben tett. — MSS. histor. 116.

6. Discursus von dem jetzigen Kriegs und Rebellienswesen in Vngern, durch Herrn Zachariam Geitzkhosler Ritter etc. verfasst vnd der Kays. Majestaet den 5ten Juny Anno 1605 praesentirt. *Incip.* In Berathschlagung des gegenwärtigen aufstandes in der Cron Hungarn etc. *Desin.* denen ich in Geschicklichkeit, Verstandt vndt erfahrungheit gern, aber in treu vnd Eyfermainunden Herzen nit cediren vnd weichen will. — Jegyzék a' catalogusban: Dieser Geitzkhosler war Reichspfennigmeister, und ein an dem Hofe Rudolphs II. vielgeltender Mann. MSS. histor. 219. fol. scripta. 8.

7. Collectio epistolarum Innocentii III., Innocentii IV., et Nicolai IV. regnum Hungariae potissimum spectantium, Francisco Kollár a cardinale Garampi dono data *). Cod. MS. chart. fol. cum monogrammate Kollarii, thecae exteriori auro impresso. — MSS. hist. fol. 264.

8. Notitiae quaedam literariae de Wolfgangi Bethlen Historia Pannonico Dacica.

a) Epistola dedicatoria Wolfg. Bethlen ad Principem Michaellem Apafy. *Incip.* Postquam iusto omnipotentis Dei iudicio etc. *Desin.* Favor namque principum alit ac vegetat ingenia. — Mint nyomtatásban.

b) Wolfgangi Bethlen praefatio ad lectorem. *Incip.* Habes, benevole lector, res Transylvanicas summatim descriptas etc. *Desin.* si ad summa quaeque tendentes nonnisi media possint attingere. Vale. Mint nyomtatásban. —

c) Leopoldi Roth de Rothenfels, Iudicii montanistici Assessoris et L. R. M. Civitatis Cremnicziensis Notarii epistola ad Gottlob Kranzium, Gymnasii Elisabethani Wratislawiensis professorem et bibliothecarium. *Incip.* Solidam veri historici imaginem etc. (Bethlen Farkas' eredete és nemzetségéről). *Desin.* ingens esse profecto constabit. Dabam Cremniczii, die 6. Ianuarii 1733. quem futuris plurimis Altissimus Cl. V. esse iubeat faustissimum. —

---

*) Itt 60 oklevél jegyeztetik ki, mely hazánkat illeti, 's Baluziustól nem adatott ki; azonban Dobner, Katona, Fejér, Raynald és Koller' munkáikban és gyűjteményeikben egyről egyig megtalálhatók. A' küldöttség.

d) Gottlob Kranzii, Gymnasii Elisabethano-wratislawien-sis professoris et bibliothecarii praefatio duobus Wolfgangi Bethlenii Historiarum exemplaribus, quae ipse possederat, praefixa, atque primae editionis fata exponens. *Incip.* L. B. S. Inter memorabilia rei literariae librariaeque curioso Lectori exhibenda etc. *Desin.* aliis aliqua ratione inserviendum duxi. Vale. Scribebam Wratislawiae pridie Nonarum Martii A. O. R. 1733.

e) Samuelis Szilágyi Epistola ad Schwandtnerum Bethlenii opus edere meditantem, qua certum fit, dedicationem aequae epistolam ad Lectorem genuinos Bethlenii partus esse. *Incip.* A quo Vindobona recessi, vix patriis penatibus salutatis, omnem impendi operam, ut illa conquererem, quae ad Historiam Wolfg. Bethlen illustrandam faciant, etc. *Desin.* me certe utroque nomine tibi devinctissimum reddes, qui cum omni venerationis cultu persevero etc. Dat. Cibinii 15. April. 1749.

f) De Bethlenii opere historaeumata quaedam Continuatio eiusdem operis, a Krausio, Vindobonensi bibliopola, certam aureis nummis comparatae, adnexa et a Cl. Schwandtnero diligenter exscripta. *Incip.* P. M. Das Msctm Bethlenicum bestehet aus zween ziemlich grossen Quartbänden etc. *Desin.* übrigens würde es dem Drucke gar wohl, so wie es gegenwärtig ist, übergeben werden können.

g) De Bethlenii opere notitiae recentiores ab Excellent. Bruchentallio Transylvaniae Gubernatore, Excell. Garampio Nuntio apostolico submissae. *Incip.* Wolfgangus de Bethlen ex antiquissima primatum Hungarorum stirpe, dignitate comitum hodie adhuc florente, ortum duxit etc. *Desin.* non tamen omne dubium tollitur de iis, quae passim occurrunt, an eius opera vel aliorum elucubratae exstiterint.

h) Ex Haneri, ut videtur, Bibliotheca MSS. transilvanicorum et hungaricorum de Bethlenii Opere excerptum. *Incip.* Bethlen Wolfgangus, filius laudati Francisci, et iisdem Arii et Socini, quibus pater erroribus implicitus etc. *Desin.* a se nullum de rebus hungaricis inventum scriptorem fuisse adfirmant.

i) Excellentissimi Garampii, apost. sedis apud Vindobonenses Nuntii, de Bethlenii opere lucubratio italica, exemplari suo, Vindobonae comparato, praetexta et summo Pontifici Pio P. P. VI. una cum illo oblata. *Incip.* Le notizie, che della Historia Panonico-Dacica Wolfgangi Comitis Bethlen ha inscrito Gio. Davide Köller etc. *Desin.* che accender ebbe un grandissimo e nuovo lume. MSS. hist. fol. 267. foll. scripta. 22.

9. La Corte, Entrate, Spese, Mantenimento della Soldatesca delli Confini d'Ungheria, et li salarii delli Ministri, Officiali ed altri servitori dell' Imperatore Leopoldo I. Re d'Ungheria etc. Cod. MS. chart. fol. — Nevezetes munka különösen Magyarországnak akkori pénzdolga, jövedelme, költsége', főképen bányai tekintetében. MSS. hist. fol. 322.

10. Vorstellung der ungarischen Magnaten an den Kaiser in's Teutsche übersetzt. Datum nélkül. Előterjesztés II. József császárhoz azon kivétel nélküli közönséges népszámítás ellen, melly a' magyar k. h. tanács által 1784. August. 16kán 19,547 sz. alatt rendeltetett. MSS. hist. fol. 454. fol. scrip. 5.

11. Der Staat vom Königreich Hungarn. Valamelly statistikai és történeti munkának darabja, névtelen, de mint munkájából kitetszik, a' felvett dolgokban jól jártas szerző által. Előadatik Magyarországnak paszaroviczi békekötés' korabeli állapotja. Cod. MS. chart. 4to — MSS. hist. 4to 61.

12. Literae statuum et ordinum regni Hungariae ad Papam pro impetrando auxilio contra Turcas. Datae Posonii in diaeta 12. Martii 1596. — MSS. hist. 4to 101.

13. Nachrichten von den Berkwerken in Hungarn, zum Gebrauch des Kronprinzen Erzherzog Joseph's im Jahr 1760. von Graf Rudolf von Chotek, Cammerpraesidenten. Jó kis munka. — MSS. hist. 4to. 121.

14. Varia miscellanea historica. MSpt. *).

a) Epitaphum Petri Serini et Francisci Nádisti Rebelium. Anno 1671.

b) Fatalis Hungariae status lapidi inscriptus loco statuae erectae sub figura crucis in coemeterio Orientis. Anno 1670.

c) Apostrophe parenetica ad Hungariam. — Apró versezetek. — MSS. histor. 4to.

15. Acta Diaeta hungarica de anno 1764 et 1765. — Cod. MS. chart. fol. — MSS. iurid. fol. 104.

A' karlsruhei nagyhercegi udvari könyvtárban.

1. Annalium Gemma autore Hassan Aga Sigilli Custode Kupurli seu Cypry Ahmed Bassae supremi Vezirii Mehmed Quarti Moderni Turcarum Tyranni. In qua hic dicti Ahmed Bassae in Hungaria et in Insula Creta continentur gesta. Imperante Majestate Leopoldi primi Romanorum Imperatoris. Ex Turc: Arabico: Persico Idiomate in latinum translata et diversis notis et reminiscentiis illustrata a Joanne Baptista

---

*) Iratik.

Podesta Imperatoriae Majestatis in Linguis Orientalibus a Secretis. Anno Salutis reparatee 1680. — Cod. MS. chart. fol. cum multis epistolarum copiis; foll. scrip. 82.

2. Summarischer Zusammentrag aller in dem Königreich Hungarn befindlichen Districten, und Comitaten mit Beisatz eines jeden Qualität und Beschaffenheit. Cod. MS. chart. fol. pag. 68. — Mária Thérézia' idejéből. — Alkalmasint ugyan az, millyen Göttingenben őriztetik.

3. Der Kayserlichen Armee Feld-Zug Anno 1691. unter dem Commando Ihro Durchleucht (plenissimo titulo) des Herrn Marggraffen Ludwig zu Baden, durch der Röm. Kayserli. Majestät bestellten General-Quartier-Meister und Obristen Herrn Tobiam von Hasslingen. Cod. MS. chart. fol. multis cum tabulis positionum militarium; foll. scrip. 91.

4. In Burchardi Collectaneis ad bellum tricennale spectantibus insunt:

a) Epistola Gabrielis Bethlen ad Confoederatos Moraviae. Dat. Tyrnaviae 4. Decembr. 1620.

b) Eiusdem epistolae secunda copia.

5. Venetorum Legatorum relationes de aulis europaeis sec. 16. voll. 7. in 4to. Insunt:

a) Discorso intorno al diffendere l' Vngaria dell' armi Turchesche fatto l'anno 1594. Vol. 3. fol. 341—375.

b) Discorso intorno alla diffensione di Hungaria dall'armi Turchesche, stante la divisione de Prencipi Christiani et allettione di un Capo Generale per quella Guerra l' anno 1595 Vol. 3. fol. 658—669.

c) Parere dato alla Maesta dell' Imperatore sopra il Governo della presente guerra di Hungaria contra il Turco l'anno 1596. — Vol. 3. fol. 670—717.

d) Consideratione sopra una Lege et impressa, che potrebbero fare i Prencipi Italiani contra il Turco in soccorso della Maesta. Ces. et Prencipe Transilvano l' anno 1596. — Vol. 3. fol. 722—735.

6. Lumi, Della Verita al comparir di quali se dileguano le nubi di sinistri concetti, che del General Strasoldo s' è preteso indurre contro le sincere operationi del Baron di Saponara nella negotiatione col Theökeöly. Cod. MS. chart. fol.

7. Conscriptio et aestimatio Dominii Erdöd, quae ad gratiosam demandationem Excelsae Camerae Aulicae per me subscriptum in facie locorum peracta est, anno 1701. „Actum in facie Locorum Per me Maximilianum Henricum Gerold de Cey m. p. (L. S.)“ Cod. MS. chart. fol.

8. Della Guerra et assiedi Hungarici. Cod. MS. chart. 4to sub finem seculi 17. exaratus.

9. Recreationes literariae quotidianae, sive Compendium Pannoniae Hungariae geographico-historico-politicum. In usum studiosae iuventutis hungaricae. Dedicatio: „Montanarum Civitatum Schemnicensis, Crennicensis et Neosoliensis praesidibus, praetoribus, patronis, Rectoribus, Evergetis salutem et prosperitatem perpetuam!“ — Cod. MS. chart. 4to fol. scrip. 40. sub initium seculi 18.

10. a) Abschrift der von Hanns Jacolen Barbiano Graffen von Belgio der Röm. Kay. Mayt. vberschickten Relation, alles dessen, so sich mit der Bohkaischen Rebellion verlossen. Anno 1604.

b) Relation von der schandtlichen, verrätherischer thatt, so die Vngerische ettliche Bürger mit vbergebung der Statt Caschaw geübet. Anno 1604. Von Lasoto beschrieben. Végén: Actvm Liblaw den 23. November Anno 1604.

c) Relatio historica, darinnen beschrieben wirtt, was sich bey dem löblichen Regiment (des Wohlgebornen Herrn Herrn Georg Ehrenreichs Herrn von Puechaimb Freyherrn zu Raab, vnnd Khrumbach etc. Erbtruckhsäss in Östereich etc. Rom. Kays. auch zu Hungarn vnnd Böhemen König: Mayt: etc. Oberister vnnd Ihr Fürstl. Durchl: etc. Erzherzog Mathiae In Österreich Mundschenk etc. So den 27. July 1604 zu Horn gemustert wordeu, den Veldzug selbigen Jarrs vor Gran, vnnd hernach in Anno 1605. vnnd 1606 in Epperies der Besatzung, vnnd nach dem Abzug, von der Statt, biss auff den Leütsch. grundt vnnd Boden kommen) zugetragen. Alles von tag zu tag zusammen Collegirt vnnd auff gezeichnet. P. H. K. V. W. — Kezdődik Jul. 27kén 1604. 's végződik October 26kán 1606.

d) Vngarischer Capitän schreiben an die Fürsten vnnd Stende in Schlesien. Dat. Caschaw d. 24. tag Aprilis Anno 1605. — Cod. MS. chart. 4to.

11. Instrumentum Limitancum Caesareo - Ottomanicum. *Incip.* In Nomine S. et I. T. Notum sit vniversis etc. Quemadmodum in claro pacis foedere etc. *Desin.* Id quod proprio uterque Idiomate conscriptum propriis sigillis et nominum subscriptionibus corroborantes, alter alteri tradidimus; in castris ad Pistram 5. Martii 1701. (I. S.) Lud. Ferdinandus Comes Marsigli. Cod. MS. chart. fol. Magyarország' határainak a' török tartományok felől specificatiója a' karlóczy békekötés szerint.

12. Cod. MS. Chart. fol. continentur:

a) Copia, Antwort, welche der Herr Palatinus des Königreichs Vngarn im Nahmen dess gantzen König-Reichs den

Herrn Graffen Montecuculi, alss derselbe auss befehl des Kay-sers auff der vngarischen Stände zue Caschaw gehaltenen Convent kommen, diessellen zue bereden, dass sie den Kay. Völkern Winterquartier in Vngarn verstatten sollten gegeben hat.

b) Copia allervnderthänigsten Ihrer Kay. Mayt. vbergebenen Memorialis von allgemeinen des Königreichs Ober-Vngarn versammelten Ständen zu Loscowitz. (Anno 1661).

c) Declaration der zue Wien versambleter Hungarischen Räth auff die von Ihr Kay. May. gethane proposition. Dat. . . den . . . Januarii Anno 1662.

d) Comitia Hungarorum. Carmen satyricum. *Incip.* Jamne mei Hungari collegistis sensum — Vt ad bonum vestrum ferretis consensum etc. *Desin.* Concordes reliquam transigite vitam. Dixi.

e) Ali-Bassae vezirii caniziensis epistola ad Comitem Nicolaum Zrínyi. Dat. 24. Maii 1662.

f) Verzeichniss des türk. Lagers bei Belgrad. 8. Juni 1663.

g) Verzeichniss der türk. Kriegsmacht vor Neuweusel. Wien 27. Septemb. 1663.

h) Diarium obsidionis Ujvarini a Turcis an. 1663.

13. F. G. Z. S. Anno 1619. — Kurze vnd Summarische Beschreibung aller vnd Jeder Vestung vnd Grenzhæusser, deren über die 170. Wie die vom Adriatischen Meer durch Crabattien, Windischlandt, bis ahn Siebenbürgen, Zipser, Bergstatt, Ober- vndt vnter Hungrischen grenzen nach einander liegen. Cod. MS. chart. fol. — Elmondatik a' magyar határszéli várak' állapotja és története.

14. De prima expeditione Attilae Regis Hunnorum in Gallias ac de rebus gestis Waltharii Aquitanorum Principis Carmen epicum seculi VI. — Impressum Lipsiae sumtibus Swikkerti 1780. 4to curante Frid. Christoph. Jonath. Fischer Icto et profess. Hallensi: sed in fine mutilum. Quem defectum Cl. Molter bibliothecae marchionum badensium e codice eiusdem bibliothecae supplevit in Meusseli Literatura historica; postea vero totum carmen edidit in suo opere Beiträge zur Geschichte und Literatur, aus einigen Handschriften der Markgräflichen Badischen Bibliothek: Frankfurth a. M. 1798. 8. a pag. 211—268.

15. Narratio cladis turcicae ad Granum 1685. germanico sermone, adnexa Alcorano. Cod. MS. chart. 12.

Kivonat a' hollandi közrendek' naplókönyvei' lajstromaiból.

1. Közbenjárás a' császárnál az Olaszországban raboskodó magyar predikátorokért. 1675. October 4 és 24kén. — A' közrendek' határozatik. Resolutions des Etats - Généraux. (2. A' magyar predikátorok' elbocsátatása a' spanyol gályákról 1676. Január 25. — ugy. ott. (3. Közbenjárás a' császárnál a' magyar predikátorokért. 1677. April 28. ugyan ott. A' levél a' császárhoz pedig költ 1677 Septemb. 14. — Titkos lajstrom. — Registres Secrets. 4. A' magyar predikátoroknak adott segédpénzek. 1676. Septemb. 14kén (200 ft.) és 1676. August. 1. — titk. lajstr. 5) Angol királynak levele a' magyar predikátorok' ügyében. 1676. Octob. 14kén, titk. lajstr. 6. A' főrendek' parancsa bécsi követökhöz, hogy közbenjárásokat a' magyar és svéd királyok közt adná által. 1658. Junius 4. — közr. határ. 7. Frigykötés a' közrendek és Bethlen Gábor közt. — Megvan Dumont Corp. diplom. 8. A' közrendek' válasza konstantinápolyi követökhöz, intené meg az erdélyi fejedelmet, ne lépne békességre a' császárral a' szultán' tudta nélkül. 1623. Septemb. 30. — titk. lajstr. 9. A' közrendek és az erdélyi fejedelem közti frigy' czikkelyei 1641. Novembr. 11. — titk. lajst. 10. A' magyar protestansok' felirása az udvarhoz. 1741. Mart. 9. — titk. lajstr. két példányban. 11. A' magyar harminczad' tarifája és tudósítás a' kereskedés' állapotjáról Magyarországon és a' német örökös tartományokban. 1742. Decemb. 12. — titk. lajstr. 12. Hosszas tudósítás az austriai birodalom, különösen pedig Triest' kereskedéséről. 1743. Junius 22. és October 5. — titk. lajstr. Mire válasz 1744. Mart. 4. 13. A' hollandi követnek közbenjárása a' magyar protestánsok, nevezetesen a' hollandi főiskolákon tanuló ifjak' ügyében. 1743. Maii 7. titk. lajstr. Válasz ugyan azon nap. 14. Azon felsőbb rendelésről, melly által a' magyaroknak megtiltaték az országon kívül utazni. 1743. Jun. 1. válasszal együtt; titk. lajstr. 15. Tanácskozás ugyan azon tárgyról, határozott válasszal együtt. 1753. Julius 3. — titk. lajstr. 16. Környülményes tudósítás a' magyar protestánsok' bajos állapotjáról. 1743. Nov. 27. — titk. lajstr. 17. A' magyar protestánsok' sérelmeikről az eskü' formulája 's a' külföldi főiskoláktól eltiltatások miatt. 1743. Novemb. 30. — titk. lajstr. 18. Goesen gróf kéretik, javasolna, a' főrendek' nevében, megbékülést a' magyar megelégedetlennel. 1704. Febr. 20. — titk. lajstr. 19. Levél a' császárhoz, mellyben a' főrendek megbékülést javasolnak a' magyarokkal. 1704. April 20. Erre Válasz Maj. 30. — titk. lajst.

20. Levél Dohna grófhoz, valamelly egyházi személyről, melly Magyarország' megbékéltetésében sokat tehetne. 1705. Január. 14. — titk. Lajstr. 21. Levél a' császárhoz a' félbeszakasztott megbékélésről Magyarországgal. 1706. Aug. 18. — titk. Lajst. 22. Magyarország' megnyugtatasának előmozdításáról. 1706. Juny 30. és Julius 10kén. — titk. Lajstr. 23. Válasz a' császárhoz Magyarországnak megnyugtatasa iránt. 1710. Septemb. 29. titk. Lajstr. 24. A' hollandi követnek tudósítása az austriai új vámszabályról és az austriai tartományok' kereskedési állapotjáról. 1753. April 16. — titk. Lajstr. 25, 26. Hasonló tárgyú tudósítások és értekezések. 1753. Nov. 5. és 29. — titk. Lajstr. 27. Ugyan azon tárgyról folytatólag. 1754. Sept. 27. — titk. Lajstr. 28. Ugyan az 1755. Jul. 24. — titk. Lajstr. 29. Burmania követnek tudósítása a' bécsi udvar' politicájáról. 1756. Febr. 25. — titk. Lajstr. 30. Tudósítás az Erdélyben uralkodó mirigyról. 1756. Jul. 15. — titk. Lajstr. 31. Tudósítás Austriának pénzdolgáról. 1759. Jun. 15. — titk. Lajstr. 32. Mentség a' főrendek' részéről Bethlen Gábornak nem adott segédpénz iránt, mellyet követe által kért vala 1624. Mart. 22. holl. rendek határoz. — 33, 34. Üzenetek a' magyar belső háború' lecsillapítása iránt. 1704. Febr. 16. és 1705. Febr. 17. holl. rend. határoz. (Resol. des Etats de Hollande). 35—42. Magyarországi réznek megszerzéséről. 1712. Aug. 18. és 1714. 1715. 1716. 1719. holl. rend. határoz. 43. 44. Tanácskozás, miként lehetne a' magyar protestánsok' dolgát előmozdítani. 1731. Aug. 4. és Decemb. 14. holl. rend. határoz. 45. A' követnek tudósítása a' magyar protestánsok' bajairól. 1732. Jun. 24. — holl. rend. határoz. 46. Üzenet a' Magyarország' gyűléséről és egyházi dolgairól. 1741. Aug. 26. két péld. — titk. Lajstr.

Levelezés és alkudozás Bethlen Gáborral, a' közrendek' naplókönyvéből.

1621. Maj. 27. Bethlen Gábor közli azon levelét, mellyet V. Frídrik választott cseh királyhoz adott; mit a' főrendek megköszönnék. — 1623. Január 25. Berbistorff Ehrenfried, Bethlennek követe, előadja fejedelme' állapotját; mit mivel a' császár ellen; hogy a' törökkel frigyét kötött; mint legyen dolga Csehországnak; miért békélt meg Bethlen a' császárral. — Január. 26. A' követ írásban adja be, mit múlt nap szóval elmondott. Eredetie Németország' fiókjában 64. sz. a. (Tiroir d'Allemagne). — Jan. 28. Ezekre válasz határoztatik. — Febr. 1. Ezen Jevél fölolvastatik, 's helybenhagyatik; két példányban, kétféle Bethlenhez küldetik, t. i. Berbistoff és Velenczének az

ottani hollandi követ által. Minutája ugyan ott. — Febr. 6. Berbistorff bocsátassék el, 's adassék neki 600 ft. utiköltségül. — Februar 7. Berbistorffnak kiadatik a' 600 ft. és a' levél Bethlenhez, mellynek párja a' Velenczében lévő hollandi követ által küldetik Erdélybe. — Septemb. 11. Fölolvastatik Bethlennek levele ddo Albae Juliae 28. Julii 1623; fel fog vétetni; mása senkinek se adassék. Eredetie ugyanott. — Septemb. 18. Ezen levél' mása küldessék a' helytartóhoz. — Octob. 2. Ugyan azon levélre adandó válasz iránt utasítás kéretik a' helytartótól. — Octob. 11. A' helytartó' véleménye: Bethlen erősítésék meg szándékában (ez pedig vala a' császárnak hadat üzeni), a' felelet pedig a' kért frígy iránt máskorra ígértessék meg. — Octob. 18. A' válasz felolvastatik, helyben hagyatik és a' helytartóval közöltetik. Eredeti minutája ddo 2. Novemb. 1623. ugyanott. — Decemb. 14. Felolvastatik Bethlennek levele Hágához a' hollandi követhoz a' török udvarnál ddo 10. August 1623. — 1624. Mart. 6. Olvastatik Bethlen' credentionalisa, mellyet Joanni Adamo de Vizkow in Tscheukovitz, Lukova et Settin követének adatott, ddo Novisolii 8. Januar. 1624. — Eredetie ugyanott. — Mart. 7. Vizkow' headja irásban, mit azelőtt való nappal szóval elmondott. Eredetie és mása ugyanott, 's még egy mása a' lajstromban. — Mart. 25. Vizkow' közletére válasz határoztatik. — Mart. 26. A' válasz minutája felolvastatik a' helytartóval közöltetik, 's ha neki tetszik, a' cseh királylyal is közöltetni határoztatik. — Mart. 27. A' helytartó nem javalja, hogy Bethlennek a' válaszbán megmondassék, a' köztársaság hány katonát tart, és mit költ rájok; dolgoztassék ki más válasz. — Mart. 28. Ezen új válasz felolvastatik 's a' helytartóhoz beküldetik. Ugyan ott. — Mart. 29. A' válasz helyben hagyatik 's egyszersmind határoztatik, hogy a' követ adván neki arany lánczot és emlékpénzt vagy helyette 1200 ft. haladék nélkül bocsátassék el. — A' válasz' eredetie (alkalmasint minuta) és mása ugyan ott, még egy más a' lajstromban. — April. 6. Küldöttség neveztetik a' válasz' átadása végett. — April 9. A' küldöttség jelenti, hogy a' választ átadta, 's az ott jelen volt Thurn gróf mit monda különösen. — April. 11. A' követnek kifizettetik az 1200 ft. — 1625. April. 14. Olvastatik a' császár és Bethlen közt kötőfélben lévő béke' alaprajza. — Maj. 15. határoztatik, Bethlennek a' köztársaság' dolgát tudtára adni, hogy tudja magát mihez tartani. — Maj. 16. Ezen levél felolvastatik 's helyben hagyatik. Minutája ugyan ott. — Maj. 22. Haga, hollandi követ Konstantinápolyban instructiót kér, a' császár és Bethlen közt folyó békealku iránt, mikép

akadályoztathatná stb. — Decemb. 11. Bethlen' követének credentionálisa, és a' hollandi-konstantinápolyi követnek levele felolvastatnak. Az eredeti credentionalis a' Németország' füzetében (Liasse d'Allemagne) 1624—1626. — Decemb. 16. küldetik Bethlenhez azon szerződésnek mása, mellyet a' főrendek az angol és dán királyokkal kötének, 's Bethlen felszólítatik hozzá járúlni. — Decemb. 17. A' tegnap határozott üzenet felolvastatik 's helyben hagyatik. — Decemb. 18. Ugyan azon írás még egyszer olvastatik. — 1626. August. 1. Matthias Quadt de Wickrodt a Zoppenbrugh, Bethlennek követe, benyújtja credentionálisát (eredetie ddo Coronae 18. April. 1626) és mása Németország' fiókjában Nro 64.; jelenti fejedelmének kívánságát a' frigyhez hozzáállani; átadja a' dán királynak a' főrendekben intézett levelét (eredetie ddo Wolfenbüttel 25. Junii 1626. ugyan ott) mellyben Bethlen' dolgában kedvező végzés javasoltatik, a' brandenburgi választó' ügye a' jülich-i birtok iránt ajánltatik; és bizonyos czikkelyeket (eredetie ugyan ott, mása a' lajstromban) Bethlen' nevében, a' kötetendő frigynek alapul. — August. 25. Meghagyatik Bethlenhez küldendő válasz' készítése. — August. 26. Olvastatik 's helyben hagyatik a' Quadtnak adandó válasz. Minutája ugyan ott, mása pedig a' naplókönyvben. — August. 31. Quadt beadja észrevételeit feleletül a' kapott válaszra. Eredetie ddo 26. August. 1626. ugyan ott. — Septemb. 2. Olvastatik Bethlennek levele, melly által testvére' fiát, Bethlen Pétert ajánlja. Eredetie ddo Coronae 15. April. 1626. Németország' füzetében. 1624—1626. — Septemb. 3. Küldöttség neveztetik a' végre, hogy Quadttal megegyezzen, 's azon pontokat feltegye, mellyek szerint Bethlen a' frigyhez hozzáállhasson. — Septemb. 9. Ezen küldöttség jelentését teszi, 's a' frigy' alaprajzának kidolgoztatása rendeltetik. — Septemb. 15. Ezen alaprajz olvastatik 's Quadtnak kiadni rendeltetik. — Septemb. 17. Olvastatik két levél Bercktól (hollandi követ Velenczében) mind a' kettő ddo 22. August. 1626.; az egyiken a' főrendeknek ajánlja, hogy Bethlennek 30,000 tallért adjanak, a' másikon Török- és Franciaországok közti, és császári dolgokról tudósít. — Mind a' kettőnek eredetie Olaszország' füzetében 1626. — Septemb. 18. A' frigy' alaprajza olvastatik, helyben hagyatik, 's kiadni rendeltetik. Mása a' lajstromban és a' naplókönyvben, minutája pedig Németország' fiókjában Nro 64. — Dec. 23. Olvastatik I. Károly, angol királynak levele, mellyben Bethlen' ügyét ajánlja. Eredetie ddo 3. Decemb. 1626. Angolország' füzetében 1626. — Decemb. 24. Quadt jelenti, hogy az angol király Bethlent a' frigybe befogadta, 's neki Konstantinápolyban 100,000 ft. kifizettét, 's a' főrendeket felszólítja, hogy ugyan azt cselekedjék. — 1627. Januar. 4. Quadt benyújtja azon czikkelyeket, mellyek szerint az angol király Bethlent a' frigybe felvette. Költ Westmonasterii ultima Novembris 1626.; mása Németország' fiókjában 64. — Februar. 8. Quadt' kérésére felolvastatik előtte azon kötésnek alaprajza, melly szerint Bethlen az angol és dán királyokkal frigyben szövetkeznék. — Febr. 3. Quadt pénzt kér Bethlen részére; a' főrendek nem adhatnak. — Febr. 9. A' küldöttség jelentést tesz Quadttal folyt alkudozásáról. Határoztatik Bethlent azon szerint a' frigybe felvenni; Quadtnak pedig 600 ft. érő aranylánczot

ajándékul adni. — Dec. 31. Bethlen ajánlja a' Leydenben tanuló öcsését Bethlen Pétert. Eredetie ddo Albae Juliae 27. Augusti 1627. Németország' füzetében. Vagyon azonkívül! Németország' fiókjában 64. sz. a. a) Valakinek (alkalmasint Haga hollandi követnek) levele Bethlenhez ddo Constantinopoli 20. Febr. 1625. mása. b) Bethlennek válasza ama levélre ddo Fogaras 30. Martii 1625. saját kezével hozzávetett postscriptummal. Mása. c) Quadt-nak válasza szintazon levélre ddo Fogaras 31 Martii 1625. Mása. d) A' zsitvatoroki békekötésnek megsértett pontjai, melyeket egy császári küldöttség a' budai basának átadott. e) Bethlennek felelete azon sérelmek iránt az ozmán portához. f) Bethlen és más keresztyén fejedelmek közt kötött frigynek czikkelei, melyeket a' fényes portával közölt. g) A' főrendeknek eredeti levele Bethlen Gáborhoz ddo Hagae 4. Junii 1627, melyről a' naplókönyvben semmi említés nem lévén, ugy látszik, el sem küldetett. h) Feltételek Bethlen Gábor' részéről, datum nélkül másban.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

A' m. tudós társaság mult september' 7kétől lőkéig tartá Vld. nagy gyűlését, mellynek fontosabb végzéseiről, valamint az előtte lefolyt academiai év' munkálatiról, 's az újabb alapításokról az igazgatósági jelentés fogván számot adni, melly e' folyóirásban is közölve lesz a' maga idejében; itt csak némelly választásokról 's a' sept. 13d. tartott köz ülésről emlékezünk. — Meghalálozott igazgató tag n.mélt. Végh István, v. b. t. tan. és koronaőr' helyébe az igazgató tanács köz akarattal m. Perényi Perényi Zsigmond septemvir 's ugocsaí főispán urat választá. Ugyan az igazgatóság a' törvénytudományi osztály' helybéli második rendes tagjárá, a' nagy gyűlés' ajánlatára, Sztrókay Antal h. ügyvédet, táblabíró't 's lev. tagot nevezte; rendes ügyészszé pedig Eőri Berta Sándor h. ügyvédet. Továbbá Döbrentei Gábor eddigi titoknok, kir. tartománybiztosi hivatalában történt előléptetéséről szóló k. udv. decretum' kívánsatánál fogva, academiai hivataláról lemondván, a' társaság, elegyes ülésben, mellyben t. i. mind az igazgató, mind a' tiszt. és rendes tagok vőnek részt, helyébe D. Schedel Ferencz r. tagot 's eddigi segédjegyzőt választá el; ennek ismét helyébe segédjegyzővé 's egyszersmind levéltárnokká Czuczor Gergely lev. tagot, eddig a' komáromi gymnasiumban a' Vld. osztály' professorát. Továbbá Schedel Ferencz új hivatala' bokros foglalatossáái miatt kénytelennek érezvén magát a' Tudománytár' szerkesztőségét köszönettel letenni, ebbeli helyére Csató Pál lev. tagot választá el szavazatok' tőbbsége. —

Negyedik köz ülését, ns Pest vmegye' nagyobb teremében, az academia sept. 13. tartá délelőtti 10 órakor. l. Megnyitá azt az elnök elhunyt fejedelmünknek, ki alatt a' m. nyelv országossá lehetett, emlékeztető ünneplő hathatós beszéddel. Követték azt 2. a' titoknok' előterjesztése a' társaságnak 1834. nov. 24kétől, 1835. sept. 12keig folytatott munkálkodásiról. 3. Guzmics Izidor apát 's rendes tagnak a' hellenmagyar dramaturgiát tárgyazó előadása. 4. Gr. Dessewffy József igazgató 's tiszteleti tag'

emlékbeszéde b. Berzeviczy Vincze elhunyt tiszt. tag felett. 5. „A' m. királyok' felavatási esküjök' nyomairól az Árpádok alatt" czimű értekezése Czech János r. tagnak. 6. Kisfaludy Sándor r. tag' legujabb regéje „A' somlai vérszűret." 7. Dr. Dercsényi János kir. tanácsos' közleménye némelly, Magyarországön njobban fölfedezett érzekről, melyeknek példányait a' nagy érdemű nyolczvanad évü tudós a' gyűlésben elő is mutatta. 8. Ázsiából érkezett tudósítások Körösi Csoma Sándor lev. tagról. 9. A' társaság által e' nagy gyűlésben osztott 's újra kitétt jutalmakról jelentések. Az 1—5 pont alatti előadások az academia' évkönyveinek 3d. kötetében, a' 7 és 8 alattiak a' Tudománytar' jövő kötetében fognak a' közönség elébe terjesztetni.

A' jutalmak ezek: 1. Az 1834ben kijött legjobb munkának kiszabott 200 darab arany Bölöni Farkas Sándor lev. tag' „Éjszakerikai Utazása"nak íteltetett oda (Kolosvár, n. 8.). Dícsérettel pedig megemlítették: Kovács Pál Thaliája, 2dik. kötet (Pest, n. 12.); és gróf Teleki Ferencz' versei. (Buda, 16.).

2. A' törvénytudományi osztály' 1833diki e' jutalomkérdésére: „*Tett-e a' magyar nemzet honalkotmányában az időkhez és környülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, melyek azoknak fővonatai?*"" bejött 7 felelet közül a' 100 arany jutalmat Enzsel Részó József h. ügyvéd' irata nyerte el.

3. Az 1833ban a' természettudományi osztály által kitétt e' kérdésre: „*Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokoltarnak természete, melyek okai, átv és gyógyító módjai?*"" érkezett 11 felelet közül Dr. Topperczner Tamásé nyerte el a' fő pályadíjt (szinte 100 ar.), Dr Csorba Józsefé pedig, mint másod karbeli, nyomtattatni rendeltetett 4 dar. ar. díjjal ívéért.

4. Az 1833/4diki dramai jutalom (100 ar.), melyért ez évben szomorujátékok vívtanak, egynek sem íteltethetett oda a' begyűlt 19 szomorujáték közül; azonban négy közülök, u. m. Indulatok' viharja, Izabella, Díjkard, és Csáb cziműek dícsérettel említettek.

A' Marczibányi Lajos táblabíró által 1833ban kitétetett 20 dar. ar. első, és 10 dar. ar. második jutalomra beérkezett népnevelési 11 pályamunka közül, az első jutalmat Edvi Illés Pál nemes-dömölki ev. predikátorénak ítélte oda az academia; a' másodikat pedig Warga János körösi professorénak. Dícsérettel egy harmadik említett, mellynek jelszava: Hass, alkoss, gyarapíts, 's a' haza fényre derül. Az első kettő a' társaság' költségen fog világot látni.

Az új jutalomtétéleket hely' szűke miatt a' jövő kötetben közöljük.

ANTICRITICAI FÜGGELEK

A' TUDOMÁNYTÁRHOZ.

(I. SZÁM).

(A' VII. KÖTETHÉZ).

A' magyar tudós társaság célirányosnak és igazságosnak látván, hogy a' Tudománytár' írói, megtámadtatás' esetében, magokat védelmezhessek, határozta: hogy ezentúl a' Tudománytár mellé egy függelékot adjon, melyben az érdekllett írók' védiratai közzé tétessenek. 'S minthogy itt a' társaság, mint kiadó, íróinak csak módot kíván nyújtani igazolásokra, ezen függelékért nem kezeskedik. Pesten, a' heti üléshől, sept.' 16. 1835.

A' titoknak.

I.

Néhány szó a' Tudománytár' első kötetének bírálatára.

L. Tudom. Gyűjt. 1835. V. köt. I. 108—125.

Alulírt nem barátja annak, ha szerző vagy szerkeztető, midőn munkája szóba vétetik, önvédelemre kél: a' kérdéses tárgyban jártas, értelmes olvasó itt a' legjobb bíró. Mindazáltal az én helyzetem, midőn a' Tudománytárról van szó, nem lévén független: kötelesnek érzem magamat néhány vádat felvilágosítólag érinteni.

A' szerkeztetést illeti azon észrevétel, hogy a' Tudománytár' terve szerint tartalmának „köz érdekűnek” kellene lenni; pedig nem illyenek, u. m. a' Rec., a' Lander' fölfedezései Afrikában a' Nigeren, nem illen az arab beduinokat tárgyzó közlés. — Ha a' bíráló a' köz érdekot absolute veszi, igaz van: de így köz érdekű tárgy nincsen. Ellenben, ha relative; 's ha az áll, hogy ország- 's népismeret a' közebb érdekű tárgyak közé tartozik, 's különösen nagy terjedelmű geographiai és statistikai *fölfedezések*, vagy egy sokat emlegetett de kevéssé ismert népségről új, 's az eddigieket igazító közlések a' mívelt olvasót érdekelhetik: úgy talán

Landeréknek Centralis - Afrikában tett fölfedezéseik, melyek által, úgy szólván, egy új 's alig sejtett világról hull le a' fátyol; 's a' beduinok' és wahabiak' ismerete, kiknek szomorú sorsok a' legújabb időkben Európában is részvételt támasztá, a' közebb érdektől oly messze nem járnak. Egyébiránt az elsőbbik értekezés szerencsés volt a' bíráló által is „gyönyörűséggel olvastatni“, miért ne olvasná sok más is szívesen; a' másik nem nyerte meg kedvét — lehet, hogy sok másét sem, de ki merné azt ígérni, hogy a' nagyobb szám' izlését mindenkor eltalálja. Mert mily különböz az az izlés! Ime a' bíráló oly kevéssé ízleli a' mechanikai tárgyakat is hogy, akkor is, midőn azokat „kevéssé gondolkozás 's helyes ítélő tehetség mellett felvehetik azok is, kik a' mechanica'ól csak az iskolákban hallának egy keveset“, és azok „akármely nagy hasznúak 's érdeműek“, még is csak ritkán kívánja felvételni. Más ismét nem szereti, ha az éjszakamerikai szabad statusok' intézkedéseit tesszük néha közléseink' tárgyává, 's azokat „bámázkodásoknak“ csufolja (l. Tud. Gy. V. l. 87); azt sem ha Herschellel az ég' véghetetlen tereit járjuk be (l. ugyan ott), 's azt hiszi, hogy egy, régi codex' leírását „minden bazáját 's nyelvét tiszta szívből és érett okossággal kedvelő magyar“ örömeztőbb olvassa. Még másnak egy régi codex' ismertetésén kívül épen semmi sem kellett a' Tudománytár' első kötetében (Tud. Gy. V. l. 122); végre, ha a' Rec' példája szerint nekem is szabad privát ítéleteket előhordani, volt olyan, ki a' philosophiai tárgyakat is száműzetni kívánta; egy másnak viszont ezeken kívül minden egyéb „haszontalanság“, 's ismét másnak a' régiségek' leírásai 's közlései valóságos botrányok. Ennyifele szenvedelmek közepett talán még a' Rec. urnak is nehéz lenne köz érdekű felvételést szerkesztetni, kivált ha még azon többféle külső akadályokkal ismerkednek meg, melyek épen egy illy tervű folyóírást nyomnak.

Második észrevétel, mely a' szerkeztetőt illeti, az, hogy noha a' Tár' előadásának köz értelmességének kellene lenni, még is illy hibás kifejezések fordulnak elő: a' czélt megközelíteni, magától értetik. Nem érdekelvén, mennyire nincs az értelmesség és (grammaticai) hiba közt antithesis, 's hogy a' kettő számtalanszor igen jól összefér; csak azt kérdem, miért nem jök az idézett kifejezések? Tehát megközelít nem szintugy = közzé tesz, mint eltávolít (Faludinál) = távol-lá tesz? De ha Rec. usust kíván, 's nekem nem hiszen, hiszen Kresznericsnek, 's kire ő épít, a' több mint egy századdal előttünk élt Csúzinak, kit eddig a' literatura' ismerői jó magyarnak hátorkodtak tartani, 's kinél közelít = facit propinquare; 's továbbá, ha magától = sponte, per se, és mondatik: magától forog, nő, tanult: miért nem

magától értetik? talán mivel a' magában is jó? Tehát árt a' több forma a' nyelvnek? 'S a' *vonat* helyett Kállaynál abstractumra miért jobb a' *vonat*? avvagy beszéd' *fonala* rossz, 's Rec. -nél beszéd' *fonata*, mert ez is átvitt értelem? 'S miért nem jó a' *sulymérü*? ha jó *furu* (furó), ló fejü (lófejő, Horv. Istv.) stb? Sőt igen is jó, mert ekkép a' fő-név hangra is elválasztatik a' melléknévtől, mellytől individualisált értelme által, 's így értelmileg is elválík. 'S ha láthatár jó, miért nem az a' *méró*lom is? stb. stb.

A' bírálat' fele Ampère' egy jeles dolgozata' fordítását hasonlítja össze a' francia eredetivel; 's ezen része a' bírálatnak, melly miatt az egész látszik irotttnak, köszönetet érdemel. A' czímre nézve, mellyet a' szerkeztető adott a' darabnak, inkább azt kellene megmutatni rossz-e? mert külön-bözní szabad. 'S miért nem „régí népeknél“? Tehát az indusok és zsidók, Egyiptom', Perzsia' és China' népei 's a' régi görögök és romaiak nem mind régi népek? 's az egy, Mahometnek szánt szakaszka miatt változik-e az egésznek iránya? 's nem *a potiori fit denominatio* az ilyenekben is? És érdemlett a' fordító megrovatást a' Herodot helyett hibásan nyomtatott Herodes-ért? melly azon felül inkább a' szerkeztetőt illethetné, ha ez ki nem javította volna, mint a' Kállay' értekezésében levők, mellyek annak távollétében maradtak meg, 's mellyek semmivel sem czifrabbak, mint a' Tud. Gy. majdnem minden kötetében megigazított szedői 's néha írói botlások: és szerencsére a' gondolkodó olvasó által elérthetők.

Elmellőzők itt olly részleteket, mellyekbe bővebben ereszkedni nem szükséges, péld. hogy Burckhardt nem angol — mint Rec. tanítja — hanem köz tudomásra francia (lausanni születés Schweizban); hogy *balog* nem bal kéz, hanem sinister, laevus; hogy *qu' ell' est* hibásan írja Rec. *qu' elle est* helyett; hogy, ha ösmeri is valamelly írónak fordítási ügyességét, kivétel nélküli hívségéről *kétkedni* mindig szabad; hogy midőn Petrovics előleges jelentést teszen utjáról, 's az figyelemgerjesztés végett közöltetik, nem kívánhatni, hogy ez egyszersmind teljes és kimerítő legyen: hogy miért illenék a' Luczenbacher' cikkelye inkább a' Tud. Gy. -be, 's épen a' jelen szerkeztető alatt, miért nem bármelly szerkeztető alatt bármelly folyóírásba, ha különben tervével megegyező — — stb. stb.

A' szerkeztető köszönettel veszen minden útba igazítást, intést tanácsot; csak három dologra figyelmezteti jelen 's jövőendő recensenseit.

Első az hogy, midőn öt kötet van a' publicum' kezében, méltóztatnának ötből abstrahálni a' folyóírat' becsét; mert egy kötetben a' kitűzött czélnek lehető legjobban megfe-

lenni, erre szolgálható minden ereit kifejtteni nem lehet. 'S ezt nem csak a' recensio' célja, hanem az igazság is kívánja.

Második az hogy, ha már egyes kötet vétetik is bírálathoz alá, tehát az *mint egész* vizsgáltsassék; 's a' Rec. *ne individualis szempontja*, tetszése, 's e' vagy ama' tudományághoz előkelőbb vonzódása szerint mellőzze el ezt, itélje meg amazt; hanem igyekezzék magát a' közönség' helyzetébe tenni, ennek sokféle érdekeit, hajlandóságait, némi részben szeszélyeit is méltatni, 's ezekhez, 's a' környülmények' hatalmas befolyásához képest azt, mit a' folyóírás nyújt — de egyszersmind mindig ennek kitűzött rendeltetésére való tekintettel — megítélni.

Harmadik az, ha megvetvén az egészet mint *egészet* bírálni, egyes czikkelyek' ismertetésébe bocsátkozik Rec., méltóztatnék ezeknek *belső érdemét* vizsgálni. Lássuk mint recenséál a' Tud. Gyűjtemény! Az 1ső értekezésnél *nyomtatási* hibákon akad fel a' Rec.; a' 2-dikat gyönyörűséggel olvasta u. m. mert nem érdektelen, de még is helyette, ránk magyarokra nézve, érdekesbek választassanak; a' 3-dikról hogy hiszen van-e fordítva, nem tudja, de még is nem kételkedik; a' 4diket felette magasztalja, de még is „akármelly nagy hasznuak és érdeműek is“ illyek, csak ritkán forduljanak u. m. elő; az 5dikben *fordítási* hibákat lel; a' 6diknak *czímét* hozza fel; a' 7d. megint nem eléggé érdekes; a' 8 és 9diknek ismét csak *czíme* íratik le; a' Felfedezések és Levelezések czikkelyekben néhány *hibás szót és szóközt* el (kérdés!), 's az utóbbiról azt látszik kívánni, hogy mint előleges jelentés is kimerítő legyen; a' régi codexet illető czikkelyben ő maga megnyugszik, hanem másnak véleményét referálja, melly szerint az a' Tud. Gy. -ben *annak jelen szerkesztője alatt* jobban elállott volna, egyszersmind el nem mulaszthatja a' közlőnek *egy szavában* fennakadni; minden egyebet ismét csak czímnél fogva említ. 'S íme a' könyv *meg van ismertetve!* Nem tagadom, minden aprólékos észrevételnek is, a' mennyiben magában helyes, van haszna; de bocsásson meg Rec., ha arra bátorodom figyelmeztetni, hogy ilyenek sem a' folyóírás' irányát és érdemét, sem egyes kóteteket, sem egyes czikkelyek' becsét nem ismertetik meg, 's így „könyvesmertetést“ nem formálnak. Azért hogy egyben néhány *nyomtatási*, másban *fordítási*, harmadikban *nyelvi* hiba van (ha van!), még nem következik, hogy e' daraboknak *belső érdemük* nincs, sőt azok, e' mellett is kitűnők lehetnek. Győződjenek már meg egyszer Rec. uraink, hogy az a' *belső érdem* nem oly nagyon parányi dolog; mellyről csak néha, jószántából vet oda az ember néhány szót; hogy az valamicskével legalább fontosabb mint *nyomtatási* hiba, melly talán értelmet sem másít; mint *fordítási* hiba, melly dolgot

nem zavar; mint követelt szó-hiba, melytől még is világos minden; — 's a' nélkül hogy itt ismétleném, mikép a' Rec'. másod- és harmad rendbeli gáncsait *mind* nem helyeselhetem (a' helyesekért köszönet!) — csak arra figyelmeztetem, hogy a' logikai rend azt kívánja, hogy a' fontosabbról menjünk át a' csekélyebbre, 's hogy így külsőségeken csak akkor lehet helye a' kötődésnek, midőn vagy átestünk már a' dolog' velején, vagy midőn ezt (a' velőt) egy váltig hibás külső elburkolja.

De ahhoz — mondja talán a' Rec. — hogy valaki az egyes czikkelyek' érdemébe bocsátkozhassék, szükséges elebb *ezekhez érteni*; Rec. pedig szerényen megvallja, hogy „*vagynak, a' mikhez csak felülegesen szólhatnak.*“ Vagynak bizony! mit abból szabad gyanítanom, hogy érdemhez nem, csak külsőséghez szól: a' mi nagy szerencsétlenség a' szerkeztetőre nézve, nem csak azért mivel ez által a' közönség kedvetlenül fogódik el a' munka iránt, hanem azért is, minthogy szörnyű keveset tanulhat a' szerkeztető olly recensióból. De ha már e' dolgokhoz Rec. nem tud., *egyet* — engedje meg azt a' Rec., — *egyet* még is mulhatlanul kell egy Rec.-nek tudni, 's *jobban mint bárkinek másnak*, t. i. *logicát*. Már pedig ez azt kívánja, hogy consequensek legyünk; 's hogy a' praemissákból helyes következés folyjon. Lássuk a' Rec'. néhány mondásait!

Rec'. első szava: „*nem szándékom recenseálni*“; 's mit teszen még is? *Itél* a) némelly daraboknak czélirányos v. 7 iránytalan felvételéről; b) fordított czikkelyek' miképeni fordításáról; c) a' folyóiratban előforduló nyelvről. Rendes következetesség!

„Folyóírás' recensiója, u. m. Rec., czikkelyenként szokatlan és unalmas, általános haszontalan és felüleges.“ Az állítás itt általános, azaz *nem feltételes*, 's ennél fogva szükségkép minden lehető esetre alkalmazhatónak kell lennie. Tehát Rec'. gondolata szerint, czikkelyenkénti recensio *mindig*, 's így akkor is *unalmas*, ha *érdekes*, 's ki tagadná hogy mindenről lehet érdekesen írni?; az általános recensio pedig akkor is *haszontalan*, midőn csupa *hasznos* észrevételeket, nézeteket, intéseket foglal magában; 's akkor is *felüleges*, ha a' dolog' *velejébe mélyen* ereszkedik. Mert — a' mit jól meg kell jegyezni — folyóírás' általános megítélése annyit jelent: valamelly folyóírást, *mint egészet* megítélni, 's bármelly egészet lehet részletekbe bocsátkozás nélkül, *in principio* megítélni, 's az illy ítélet ne lehessen *mély*? 's ha az, nem *hasznos* is? De hát mikép lehet *mély és felüleges*, *haszontalan és hasznos* egyszersmind?

Lássuk mint épít praemissáira Rec.! Győry az erőművek' alkalmazásáról értekezik „*olly világosan*“ „*hogy előa-*

dását kevés gondolkozás 's helyes ítélő tehetség mellett felvehetik azok is, kik a' mechanicáról csak az iskolákban hallának egy keveset: ezek Rec'. szavai. A' tárgy, ki tagadhatja, olly practicus tárgy, melly a' polgárisodás' minden idegeit élteti, a' társas élet' minden ágaira behat, a' szellemire közvetve, a' testire, kényelmire közvetlenül, 's így: életre való. Az előadás mint láttuk Rec'. ön szavaiból, könnyen felfogható — és még is mit következett ez? azt, hogy mind e' mellett „nem lenne helytelen, ha a' mathematicai értekezések akármelly nagy hasznuak 's érdeműek is, a' Ttárban ritkábban fordulnának elő.“ Neki tehát nem kell életre való — tehát mi? élehetlenségek; nem *hasznos*, hanem haszontalan; nem *érdemmel bíró*, hanem érdem nélküli. Mert közép ezek közt nincs, 's midőn egyet tagadunk, szükségkép állítjuk a' másikat. —

Midőn a' szerkeztető végül nem csak munkával, hanem tanácscsal, igazítással, a' dolgok' érdemébe, az egésznek milly irányban tartatásába ereszkedő bírálatokkal kéri magát írotársai által gyámolítatni: ezt azért teszi, minthogy arra egyes erőknél szerencsésb környülményű literaturában is, 's így a' miénkben annál inkább, nagy szükségök van.

Pest, aug. 2. 1835.

D. Schedel Ferencz.

II.

Észrevételek a' Tud. Gyűjt. 1835. Vd. kötetében

L. 111 álló ezen sorokra:

„Vélekedésem szerint jobb volna a' látlagosan (horizontaliter) melly inkább láthatárlagosan lenne szó szerint fordítva, mivel látlagosan semmit sem jelent — 's a' merőlegesen (perpendiculariter) helyett, melly inkább ezt teszi: Steif, a' régi vizarányosan és függőlegesen szavakat megtartani; 's ezt a' szót tevet (factum) tettnek vagy tételnek vagy tételménynek mondani. A' külfizeni (differentiare) különböztő, nem külfiző számítás.“

Hogy magamat az oktalan és szükségtelen újítás' vádjától kimentsem, felveszem a' vizsgáló úr' vélekedéseit egyenként.

Vélekedése szerint *horizontaliter inkább láthatárlagosan lenne szó szerint fordítva*. Vélekedése szerint meglehet, de nem valósággal: *ὁρῶν* azt teszi látok, *ὁρίζω* pedig határozok 's ezen utóbbi igétől *horizon*: szó szerint csak határázót és nem láthatárázót vagy láthatárt tesz. Minden nyelvben vannak ket-

tűs értelmű szavak, de azért a' két értelemnek összeolvasztása nem szó szerinti fordítás, sőt gyakran igen nevetségessé válhatik. Például acus: tű, acutus: éles, nem pedig tűéles szó szerint fordítva; lupus teszen farkast, teszen csukát, teszen zabolát, de nem csukazabolát vagy farkas-zabolát szó szerint fordítva; Gesicht nem látarcz, 's egyéb számtalanok szó szerint fordítva stb. stb.

Horizon tehát teszen határvót. Határozhatja pedig:

- 1) A' látást, 's ezen értelemben mondhatatik láthatárnak. Ezen értelemben pedig a' láthatár, fölemelkedett, hajlott, lapályos, dombos, kisebb nagyobb kiterjedésű, minden helyhez képest változó, különféle formáu 's menetelű lévén, melyet a' mathematicai tudományok' legalsó elemeiben jártasnak is tudni kell, láthatárlagosan semmit nem jelenthet.
- 2) Az égi rendszer' egyik hasonfelét, 's ezen értelemben horizon (circulus finitor) határozó kör (Gesichtskreis), látkör a' láthatár' értelmétől egészen különböző. Amaz végtelen messzire vagy legalább a' legmesszebb eső szögcsillag (stella fixa) távolságával csak az égen leírott kör, emez a' földön nem kör, sem nem valami állandó rendes formáu kiterjedés, hanem a' látásnak földi tárgyakkal megakadályozott határa; vagy ha égi testekre vitetik, azoknak különböző távolságaikhoz képest, mint a' planetákon az előbbivel kisebb nagyobb szegleteket formál; amaz, az égi rendszert két egyenlő, emez egyenetlen részekre osztja.

Vélekedése szerint látlagosan semmit nem jelent. De jelent a' függőlegesen vélekedése szerint, sőt azt ajánlja is, még pedig, legalább fel kell tennem, a' műszó' meghatározott értelmében függőlegesen = a' szabad lefűggés' irányában. Ha már színt ilyen értelemben ezen szónak: látlagosan a' szabad látás' irányát kell jelenteni, még is vélekedése szerint a' látlagosan semmit nem jelent, oka részint az, mert egyik szónak értelméről a' másik hasonlóan formáltéra általmenni nem akart, részint mivel a' horizontalisnak igaz értelmét teljesen fel nem fogta, melly a' következőkből még világosabban ki fog tetszeni.

Vélekedése szerint jobb volna a' régi vizarányosan és függőlegesen szavakat megtartani. Igen, ha vélekedése szerint régi szavainkkal együtt a' régi zavart ismérteket is jobb volna megtartani. Az iránynyal elkezdünk *directio* helyett, az aránynyal *ratio* helyett élni. Akármellyiket állapítsuk meg, egyik értelemben vizirányosan tenné *in directione aquae*, viz' irányában, arra a' merre viz van, másikban vizarányosan *in ratione aquae*: sem egyik sem másik értelemben semmit nem jelent. Hanem tegyük fel, hogy vizarányos alatt azt érti a' mit mások helyesebben *víz-színt*, vagy *víz-fektiően* monda-

nak, ismét más hibába esik, mert a' horizont a' viz' színe' fekvésével (libella, libramentum, niveau) zavarja öszve. A' viz' színe a' földgömbölyeg' formájához alkalmazván magát mindenkor ahhoz hasonló lapot képez, 's a' rá fekvő vonal csak görbe vonal lehet, ellenkezőképen a' *horizontalis*, melly a' viz' színét csak egy pontban illetvén, a' szabad látás' egyenes irányában vég nélkül vagy határtalanul, tehát épen nem a' láthatár' értelmével egyezőleg, kinyúlni képzeltetik. Innét tudnivalóképen az esetméréseknel tekintettel kell lenni a' viz' színe' fekvésének hajlására, a' magosságok' mérésénél hozzá kell adni ugyan annak távolságához képesti alá süllyedését, vagy a' vízfektű görbe vonalnak a' látlagos (*horizontalis*) alatti mélységét.

Merőlegesen (perpendiculariter) helyett, melly inkább azt teszi steif. Miért inkább okát nem adja? én pedig ellenkezőkép vagyok meggyőződve. Hol van a' meredek = fölemelkedő, meredni, fölemelkedni, meredezni, merengeni, fel fel emelkedni szavakban a' német steif szónak csak távolról is bejöhethető képzete. A' meredek hogy nem steif, 's a' meredni szót szótárink mindenütt subrigi és erigivel fordítják. Megmerevedni igaz hogy azt teszi: rigescere, 's innét merő tehet rigidust, de viszont meredek fölemelkedőt, 's innét merő egészen fölemelkedettet jelent; (mint a' merőnek = egészen, értelme is megvan) 's ha mind kettőt jelenti, nem lehet mondani hogy egyiket inkább mint a' másikat, hanem hogy a' kitétel' értelme szcrint hol egyik hol másik jelentésben vétetik, 's legfelebb az első, második, stb. jelentésekről lehet szó. Már hát folytatva egyik értelmet a' másikkól következtetvén az egymás utáni jelentésekre akadunk. Merő a' ki mer. A' ki mer, feláll, magát hátra nem vonja, hátra nem hajol, tehát második értelemben merő: egyenesen felálló, félre nem hajló; meredek: fölemelkedő, de nem egészen fölemelkedett. A' ki, vagy a' mi hajlong 's ingadoz, nem lehet egyenesen felálló, erectus, tehát harmadik értelemben merő = rigidus, starr. De ha második értelemben merőt rigidusnak = starr, vesszük, abból többé sem a' meredek, sem a' meredni 's merengni szóknak harmadik értelmét következtetni nem lehetne.

Függőlegesen szót megtartani. Nincs is gondolatomban hogy azt elvessem, csak a' függőleges alatt mást, 's a' merőleges alatt ismét mást akarok érteni. Az egyenes vonalon mind két oldalról alul és felül vétethetnek ordináták 's azoknak kezdő pontja vagy o-a a' felvett lineára esik, mellytől indulva ki, egyik a' másikkal ellenkező irányt tart. Ha az egyiket függőlegesnek neveztem, nem nevezhetem a' másikat is (mellynek hiányát a' deák a' verticalisnak kettős értelmével pótolja), mert véle ellenkező irányu; valamint tehát füg-

göleges alatt egyenesen lefüggő, úgy merőleges alatt amazzal által ellenben egyenesen felálló irányzatot kell a' fentebbiek szerint érteni, 's a' szót ezen értelemben vettem.

Ezt a' szót: tevet (factum) tettnek, vagy téteménynek mondani. Helyesen! mért nem tovább tevés, cselekvés, cselekedet, csinálás, csinálmány, csinált, csinálatnak stb. Épen azért kell műszavakat alkotnunk hogy azoknak a' tudományban meghatározott értelmök legyen, 's nem ingatagul hol így hol amugy félre értessenek. A' tevetet, tenni, tevőből úgy formáltam, mint löni lövőből lövet, szőni szövőből szövet stb. formáltattak. Kár volna nyelvünk' bővíthetésének kútfejeit fel nem keresnünk és használnunk most, midőn tudományos nyelvünk' kifejtésének pályáján kezdünk elindulni.

„A' külfizteni (*differentiare*) talán inkább lehetne különböztetni, 's a' calculus *differentialis* különböztető nem külfiző számítás.“ Nem tudom sem azt, mennyire hatott be Rec. a' calculus *differentialis*' tilkaiiba, sem annál fogva miképen ítéltet annak természetéből helyes vagy helytelen elnevezésére, sem azt miért teszi a' különböztető 's külfiző számítást egymásnak ellenébe sőt az utóbbit, mellyről nem szólottam miért hozza fel is: annál fogva csak okaim' előadása, és az általam használt műszó' értelmének felvilágosítása mellett maradok. Kívül, rövidítve kül, mint ezekben: külföld, külön stb. Jelesen külön, azaz: egyik tárgy a' másiktól elválasztva vagy kívül téve; különbség azon ok vagy tulajdonság, minél fogva egyik tárgy a' másiktól elválasztatik, külön tétetik, elkülönöztetik, akár színe, akár formára, akár nagyságra, vagy akarmi ismert tulajdonságára nézve. Ellenben mennyiségi tekintetben ha egy kisebb nagyságot másakra alkalmaztatván összevasonlítok, a' nagyobbiknak egy része a' kisebbiken kívül fog esni; ha két számot, például 8at 12 vel össze vetek, azt mondom 12ből 8on kívül még fent marad 4 's épen ezt a' mennyiségbeli különbözést, melly egyikből a' másikon kívül fent marad, nevezem külfzésnek, mivel különbözés határozatlanul széles értelmű szó lévén, különböztetni általában azt tenné külön választani, vagy valaminek különböztető elválasztó jegyet adni, melly értelem az általa különböztetőnek nevezett számításban távolról is be nem foglaltatik. Külfiző számításról nem szólottam, hanem ezen szót *differentiare* így fordítottam külfizteni, Nálam külfzés mindig véges mennyiséget jelent, az elenyésző végtelen külfzést pedig (*differentiale*) külfzeleknek nevezem, mint ázni-bol ázalék, a' mi elázik, főzni-ből főzelek a' mi el fő vagy főzetik, külfzelek a' mi folytában még pedig mint a' *differentialis calculus*' természete magával hozza végtelenül az elenyészésig külfzítetik. E' szerint *calculus differentialis*, *Differenzialrechnung*, külfzelek; *calculus differentiarum*, *Differenz-Rechnung*, külfzés-számítás lehetne.

Vélekedésem szerint csak ezen néhány sorokban is, sok van olyan, melyekről bírálatának mindjárt elején helyesen mondaná, hogy csak felületesen szólhatna; vélekedésem szerint ideje volna már egyszer a' szavak' bírálgatásán túl, inkább a' felsőbb tudományok' velejébe ereszkedni; vélekedésem szerint a' műszavakat nem egyenként vaktában, hanem az egész tudományos rendszerre való tekintettel kell mind alkotni, mind bírálgatni: 's azt a' megkívántató ismeretek nélkül eszközteni lehetetlen lévén: akar nyelvünk' tisztaságára, akar annak csinosítására 's bővítésére, akar a' tudományok' előmozdítására fordítsuk figyelmünket

Non tui auxilio nec defensoribus istis
Tempus eget.

Pesten, aug. 7. 1835.

Győry Sándor.